

Pamät' národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník IX 2 • 2013 cena 2,99 €

JUŽNÉ SLOVENSKO PO OKUPÁCII

PRESÍDĽOVANIE ORAVČANOV NA ŽIDOVSKÉ MAJETKY

PRENASLEDOVANIE BOHOSLOVCOV V BRATISLAVE

ÚPN HĽADÁ PAMÄTNÍKOV TZV. AKCIE B

Postihlo Vás, alebo niekoho z Vašich príbuzných, známych a priateľov nútené, resp. násilné vystaňovanie z Bratislavy, alebo iných slovenských miest na vidiek počas tzv. Akcie B (byty) v rokoch 1952 – 1953?

Ústav pamäti národa pripravuje publikáciu o Akcii B (byty) na Slovensku a hľadá obeť núteného presídlenia, ako aj ich potomkov, rodinných príslušníkov, priateľov a známych, ktorí by sa chceli podeliť o svoj príbeh, či poskytnúť ÚPN dokumenty súvisiace s Akciou B.

Ďakujeme.

Kontaktná osoba:

Mgr. Branislav Kinčok

Tel.: 02/593 00 333

E-mail: branislav.kincok@upn.gov.sk

ELEKTRONICKÁ KNIŽNICA ÚPN

Chceli ste si zakúpiť knihu z produkcie Ústavu pamäti národa, ale zistili ste, že je už vypredaná? ÚPN vám prináša možnosť, ako sa k nej dostať ľahko a bezplatne.

Ústav pamäti národa sprístupnil na svojej stránke elektronickú knižnicu. Obsahuje publikácie z bohatej produkcie ÚPN, ktoré sú už vypredané a záujemcom o slovenské dejiny tak ponúka možnosť ich bezplatného stiahnutia. Ústav pamäti národa sa aj touto cestou snaží priblížiť svoju prácu širokému okruhu záujemcov. Elektronická knižnica je systematicky dopĺňaná o nové tituly.

Peter Sokolovič
šéfredaktor

Vážení čitatelia,

v minulom čísle časopisu *Pamäť národa* novozvolený predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa vyjadril želanie, aby náš časopis aj naďalej vytváral priestor na akademickú diskusiu o výskume a interpretácii sporných udalostí našich dejín 20. storočia. Ústav pamäti národa však nemá za cieľ len skúmať sporné miesta slovenskej histórie. Jeho význam je oveľa širší. Ako správne podotkol, nemenej dôležitou súčasťou práce ÚPN je mapovanie bielych miest našej nedávnej minulosti, ktorých máme ešte stále dostatok, ale aj snaha o pripomenutie si tých udalostí a ľudských osudov, ktoré právom nemajú upadnúť do zabudnutia. Dvadsať rokov od obnovenia samostatnej Slovenskej republiky je obdobím, ktoré môže, a verím že aj bude, priat' úsilie o objektívne a ideologiu nezaťažené skúmanie dejín.

Komplexnosť prístupu k interpretácii neľahkého obdobia dvoch režimov či snaha o objektivitu sa nedajú oddeliť od výberu zaujímavých tém. Teším sa najmä z toho, že zámer prinášať nové témy a dávať nové impulzy slovenskej historiografii sa aj v predkladanom čísle časopisu *Pamäť národa* darí naplňať. Či už sú to administratívno-mocenské opatrenia československej štátnej moci na južnom Slovensku po roku 1945, problematika presídľovania vystaňovalcov z územia Oravskej priehrady na židovské poľnohospodárske majetky či analýza situácie na bohosloveckej fakulte v Bratislave v neľahkých 50. rokoch 20. storočia, všetko sú to témy, ktoré doteraz v slovenskej historiografii neboli ešte spracované. Svedčí to o tom, že sa nám darí naplňať cieľ, ktorý Ústavu pamäti národa vstúpil ešte Ján Langoš – „*zhromaždiť a zverejniť dokumentáciu o zločinoch, ktoré spáchal štát na vlastnom civilnom obyvateľstve.*“ Pamäť národa však nie je len o mapovaní zločinov a mechanizmov, pomocou ktorých boli vykonávané. Svedectvo o období prinášajú v neposlednom rade aj osobné svedectvá účastníkov historických udalostí, o ktoré nie je ochudobnené ani toto číslo. Nové poznatky prinášajú aj ďalšie dokumenty, ktoré pomáhajú dotvoriť mozaiku slovenských dejín 20. storočia. Verím, že vám, čitateľom, prinesie náš časopis nové impulzy a pomôže pri hlbšom pochopení tej časti našej histórie, ktorá má právom zostať v pamäti národa.

- ŠTÚDIE**
- 3** Ján Mitáč
**Administratívno-mocenské opatrenia
československej štátnej moci na južnom
Slovensku po roku 1945 (príklad
novozámockého okresu)**
- 22** Martina Fiamová
**Presídľovanie vystáhovalcov z územia
Oravskej priehrady na židovské poľno-
hospodárske majetky v okresoch Nitra
a Hlohovec**
- 32** Jozef Haľko
**Situácia na bohosloveckej fakulte v Bratislave
v rokoch 1953 – 1954**
- MATERIÁLY**
- 40** Marián Gula
**Niektoré pramene k perzekúciám biskupa
Rudolfa Baláža Štátnou bezpečnosťou**
- DOKUMENTY**
- 53** Anton Hruboň
**Situácia vo vybraných slovenských okresoch
na prelome rokov 1944/1945 v hláseniach
poverencov Úradu propagandy**
- 65** Jozef M. Rydlo
**Spomienky P. Teodorika Jozefa Zúbka OFM
na jeho roky štúdia vo Švajčiarsku**
- SVEDECTVO**
- 72** Rozália Encingerová
**Akcia B v Dúbravke. Spomienky dcéry násilne
vystáhovanej rodiny**
- 77** Martin Lacko, Rudolf Sládkovič
**Tri dni dlhšie ako štyri roky. Geza Pasztor
a jeho pobyt v gulagoch 1945 – 1949**
- ROZHOVOR S PAMÄTNÍKOM**
- 101** Martin Lacko
**„Naším ideálom bol Hlinka.“ Spomienky
Viliama Točíka na roky 1918 – 1948**
- 126** RECENZIE
- 129** ÚPN INTERNE

Pamäť národa

2 • 2013
ročník IX
vychádza 4 × ročne

VYDÁVA
Ústav pamäti národa
Námestie slobody 6
817 83 Bratislava 15
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA
Šéfredaktor
PhDr. Peter Sokolovič, PhD.
Redaktori
Mgr. Branislav Kinčok
Mgr. Ján Mitáč
Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.

REDAKČNÁ RADA
Predseda
prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.
Členovia
PhDr. Igor Baka, PhD.
doc. ThDr. Jozef Haľko, PhD.
prof. Dr. Phil. Emília Hrabovec
Beáta Katrebová Blehová, PhD.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Mgr. Norbert Kmeť, CSc.
PaedDr. ThDr. Ondrej Krajňák, PhD.
PhDr. Mgr. Peter Mulík, PhD.
PhDr. Michal Pehr, PhD.
doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.
Ivan A. Petranský, PhD.
Mgr. Ondrej Podolec, PhD.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.
prof. PhDr. ThDr. Peter Zúbko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA
Zuzana Rakšányová

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA
Ing. arch. Mgr. Ján Pálffy, PhD.

TLAČ
Róbert Jurových – Nikara
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE
Vojnou zničené Nové Zámky
Zdroj: Archív F. Daniela

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2013
Všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
8. 8. 2013

**OPRAVY
A SPRESNENIA** V predchádzajúcom čísle časopisu *Pamäť národa* 1/2013 na s. 86 nastala v nadpise
a titulku fotografie chyba v mene obete totalitného režimu. Osobou, ktorá bola pred
60 rokmi po zmanipulovanom politickom procese popravená bol Pavol Valent. Chyba sa
stala na strane redakcie. Autorky textu, dcére Pavla Valenta Margite Zimanovej, sa touto
cestou za omyl ospravedlňujeme.
Podobne na s. 140 má byť na titulku fotografie správne uvedené „Prof. Vilém Prečan“.
Redakcia sa za uvedené pochybenia ospravedlňuje.

ADMINISTRATÍVNO-MOCENSKÉ OPATRENIA ČESKOSLOVENSKEJ ŠTÁTNEJ MOCI NA JUŽNOM SLOVENSKU PO ROKU 1945 (PRÍKLAD NOVOZÁMOCKÉHO OKRESU)

JÁN MITÁČ

Koniec druhej svetovej vojny a pričlenenie južného Slovenska späť k Československu znamenali pre nemaďarské obyvateľstvo koniec národnostného útlaku počas maďarskej okupácie v rokoch 1938 – 1945. Politické špičky popri začleňovaní územia do ČSR museli riešiť maďarskú otázku. Zásahy štátnej moci do života maďarskej menšiny, aj keď v tom čase v zákonných medziach, znamenali vážne prekážky v jej plnohodnotnom živote.

Oslobodením a obnovením Československej republiky (ČSR) sa územie južného Slovenska opäť dostalo do spoločného štátu Čechov a Slovákov. Počas maďarskej okupácie bolo na južnom Slovensku najmä nemaďarské obyvateľstvo vystavené tvrdej asimilácii, akú si mnohí pamätali ešte z čias Uhorska pred rokom 1918. Dokonca aj maďarské obyvateľstvo vítajúce prichádzajúcich honvédov po Viedenskej arbitráži bolo sklamané postojom vládnucej vrstvy z materskej krajiny – anyaországu. Viacerí slovenskí Maďari čakali, že odchodom československých štátnych zamestnancov budú môcť nastúpiť na ich miesta. V mnohých prípadoch sa tak nestalo, pretože na uvoľnené funkcie zväčša prichádzali úradníci z potrianonského Maďarska – tzv. anyási. Ďalším negatívnym faktorom pre všetky vrstvy obyvateľstva bolo zhoršenie ich sociálnej a vôbec celkovej ekonomickej situácie v Maďarsku. Tá sa dramaticky zhoršila po vstupe krajiny do vojny proti Sovietskemu zväzu v roku 1941. Prudké boje na území južného Slo-

Československí vojaci v Nových Zámkoch na jeseň roku 1945 (Zdroj: Archív F. Daniela)

venska na prelome rokov 1944 a 1945 a ústup nemeckého Wehrmachtu so zvyškami maďarskej armády znamenali koniec útrap, ktoré prežívali ľudia na celom južnom Slovensku.

Po oslobodení štátne orgány ČSR uvažovali, ako budú pokračovať v politike k menšinám.¹ Tie sa podľa nich previnili tým, že väčšina príslušníkov nemeckej a maďarskej národnosti sa

1 Beneš a jeho kabinet už počas exilu vo Veľkej Británii uvažovali o potrestaní príslušníkov národnostných menšín žijúcich v Československu, ktorí sa akýmkoľvek spôsobom previnili proti republike a jej územnej celistvosti. (Pozn. J. M.)

postavila proti ČSR v jej krízovom období.² Preferovaným spôsobom riešenia bolo vysídlenie tohto obyvateľstva. Vo vzťahu k Maďarsku sa uvažovalo aj o výmene početnej slovenskej menšiny v Maďarsku za časť maďarskej menšiny na Slovensku.³

Predkladaná štúdia si kladie za cieľ podať obraz o povojnových rokoch na južnom Slovensku, ktorých súčasťou boli snahy o minimalizovanie počtu maďarského obyvateľstva a vyrovnanie sa s maďarskou okupáciou. Československý štát považoval nemeckú a maďarskú menšinu za tzv. piatu kolónu, ktorá sa podieľala na okyptení a rozbití ČSR. Konceptia vystaňovania menšín z pohraničných regiónov mala za cieľ predísť opakovaniu udalostí, akými boli Mníchovská dohoda a Viedenská arbitráž v roku 1938. Štúdia chce na konkrétnom regióne poukázať, ako sa celoštátne direktívy aplikovali v predmetnej oblasti. Autor si za objekt výskumu vybral okres Nové Zámky, ktorý bol národnostne zmiešaným regiónom.

Nové Zámky ako sídlo okresu boli jedným z najviac postihnutých miest na okupovanom južnom Slovensku počas

druhej svetovej vojny. Mesto doplatilo najmä na spojenecké bombardovanie,⁴ pri ktorom bolo takmer zrovnané so zemou. Úplne bolo zničených 546 domov, ďalších 807 muselo byť strhnutých a 670 bolo ťažko poškodených. V troskách mesta našlo smrť 4000 jeho obyvateľov. Na zasadaní Miestneho národného výboru (MNV) v Nových Zámokoch dňa 10. mája 1945 jeden zo zodpovedných referentov informoval o katastrofálnej situácii v meste: „Nielen domy boli poškodené, ale aj ulice, chodníky, mosty, kanalizácia, elektrina, plyn. Zrúcaniny ešte i teraz väčšinou ležia na uliciach, pod niektorými domami sú ešte mŕtvolky.“ Celková škoda presiahla viac ako jednu miliardu korún.⁵ Nemalé straty boli aj na strane sovietskej armády, ktorá v bojoch s nepriateľom stratila v oblasti Nových Zámokov 5248 mužov. Väčšina sovietskych vojakov je pochovaná na vojenskom cintoríne v Štúrove.⁶

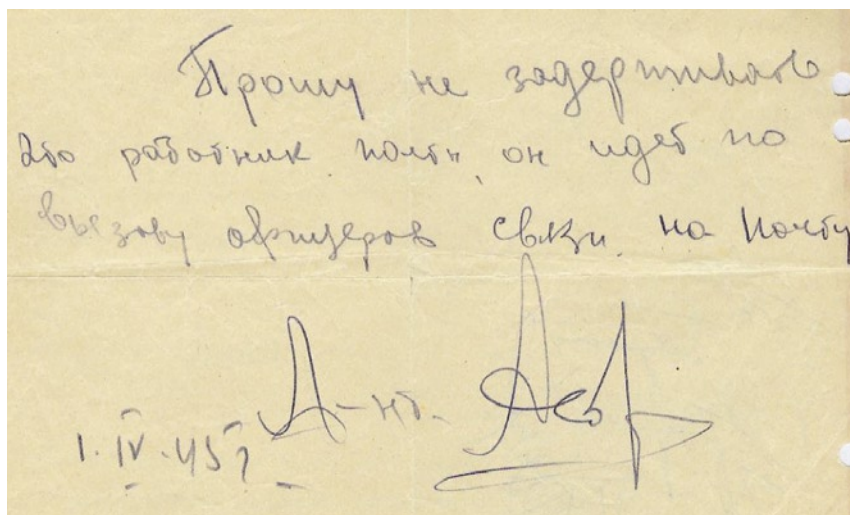
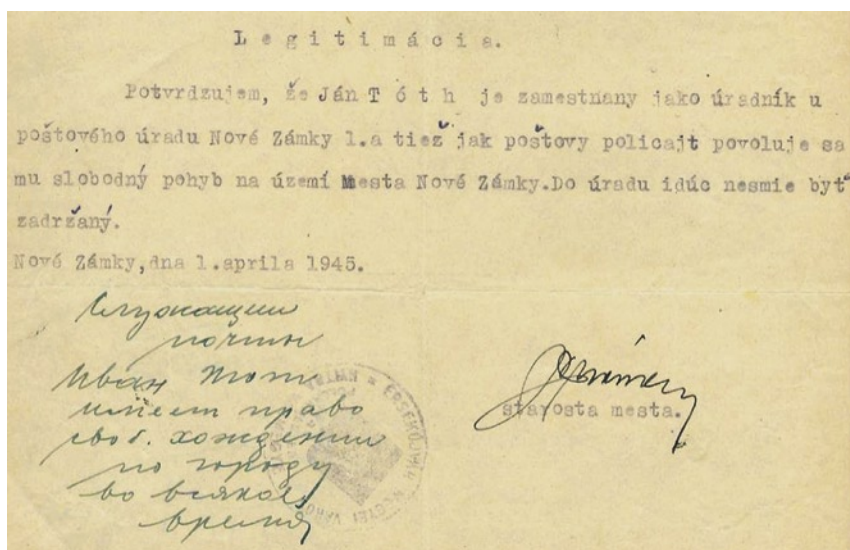
ORGANIZÁCIA ŠTÁTNEJ (ÚZEMNEJ) SPRÁVY

Nová moc uskutočnila postupne totálnu reorganizáciu štátnej správy a to

nielen na najvyššej, ale aj na regionálnej úrovni. Išlo o prísne centralizačný systém, ktorý zvyrazňovala prísna podriadenosť vo všetkých otázkach nadriadeným orgánom. Do novo konštituovaných národných výborov (NV) nemali Maďari prístup. Na miestach s prevažnou väčšinou maďarského obyvateľstva vytvorili správne komisie. Napriek tomu v mnohých obciach tohto typu sa vytvárali s priamou podporou sovietskych vojsk NV, v ktorých účinkovali aj maďarskí príslušníci. Tento problém definitívne riešilo nariadenie Slovenskej národnej rady (SNR), číslo (č.) 26 zo 7. apríla 1945.⁷ Na základe tohto nariadenia Povereníctvo pre veci vnútorné vydalo pokyny, podľa ktorých v obciach s väčšinou nemeckého alebo maďarského obyvateľstva boli vymenované správne komisie, resp. správni komisári.⁸

Bez problémov sa nezaobišlo ani konštituovanie MNV v Nových Zámokoch. Najprv veliteľstvo Červenej armády (ČA) menovalo Kolomana Prónayho za dočasného starostu mesta.⁹ Dňa 1. apríla 1945 sa zišli zástupcovia komunistov, sociálnych demokratov

- 2 Niektorí maďarskí historici a publicisti pri opise a vyratúvaní krívd spáchaných na maďarskom obyvateľstve tento problém vnímajú akoby nemal príčinnú súvislosť, ktorú treba hľadať v období po vyhlásení Viedenskej arbitráže 2. novembra 1938. Napríklad maďarská historička Katalin Vadkerty v úvode svojej publikácie zvolila nasledovné slová: „Od jari 1945 prežívajú Maďari v Československu toľko pohrôm, že to nemá obdoby v pestrých podunajských dejinách. Košický vládný program a z neho vyplývajúce závery priradili Maďarov žijúcich na území ČSR k Nemcom. Vedúci predstavitelia obnoveného Československa na prahu novej teórie štátu zlomili palicu nad Maďarmi v ČSR, hoci veľmi dobre poznali skutočnosť a pravdu.“ VADKERTY, K.: Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948. Trilógia o dejinách maďarskej menšiny. Bratislava 2002, strana (s.) 29. Autor štúdie vôbec nepopiera, že povojnové zaobchádzanie s maďarskou menšinou sa v mnohých prípadoch vymykalo zákonným normám a vôbec ho neospravedlňuje, chce len poukázať, že niečo podobné zažívala slovenská menšina v rokoch maďarskej okupácie na južnom Slovensku. Tvrdá asimilácia, rušenie škôl, kultúrnych a telovýchovných organizácií, odstránenie slovenských kázní z kostolov, boli každodennou súčasťou života Slovákov. Vojenské a policajné orgány zaobchádzali so Slováckmi akoby s občanmi druhej kategórie, kde fyzické tresty a týranie boli často prítomné. Výsledkom takéhoto správania bol odchod viac ako 100 tisíc Slovákov z južného Slovenska, najmä v prvých rokoch okupácie. (Pozn. J. M.)
- 3 ŠUTAJ, Š.: Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Bratislava 1993, s. 25.
- 4 Nové Zámky boli zbombardované celkovo trikrát. K tejto problematike pozri bližšie: ZUPKO, Š.: Bombardovanie Nových Zámokov 7. a 14. októbra 1944 a 14. marca 1945. Vojenská história, ročník (roč.) 11, 2007, číslo (č.) 4, s. 182 – 198.
- 5 Štátny archív (ŠA) Nitra, pobočka (p.) Nové Zámky, fond (f.) Miestny národný výbor (MNV) Nové Zámky – zápisnice pléna, škatuľa (šk.) 1, zápisnica z 10. mája 1945 a zápisnica z 28. mája 1945.
- 6 GUNDA, L. (zost.): Okres Nové Zámky. Bratislava 1992, s. 21.
- 7 V paragrafe (§) 6 príslušného nariadenia je doslovne uvedené: „Pre správu obcí a okresov s väčšinou obyvateľstva nemeckej alebo maďarskej národnosti menuje Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre veci vnútorné komisárov alebo správne komisie s pôsobnosťou, akú majú podľa tohto nariadenia národné výbory alebo okresné národné výbory.“ Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady vydaná 12. apríla 1945, roč. 1945, čiastka 4.
- 8 ŠUTAJ, Š.: Maďarská menšina na Slovensku, s. 29 – 30.
- 9 KOČIŠ, L.: Nové Zámky v minulosti a súčasnosti. Nové Zámky 1967, s. 109.

Potvrdenie pre J. Tótha vydané 1. apríla 1945 (Zdroj: Archív F. Daniela)

a agrárnikov, ktorí potvrdili za dočasného starostu K. Prónayho. Na návrh predsedu sa zhromaždenie rozhodlo poslať pozdravné telegramy pri príle-

žitosti oslobodenia prezidentovi Edvardovi Benešovi, dočasnej československej vláde a miestnemu veliteľovi ČA. V telegramoch politické strany dekla-

rovali svoju oddanosť obnovujúcej sa ČSR. Na stretnutí boli zriadené komisie a vymenovaní referenti, aby mesto mohlo začať pracovať na odstránení škôd spojených s bombardovaním.¹⁰ Na vykonávanie potrebných verejných prác sa zhromaždenie zaviazalo poskytnúť čo najviac pracovných síl a to u mužov od 16 do 60 rokov, u žien od 18 do 60 rokov.¹¹

Na ďalšom zasadnutí 6. apríla 1945 bolo navrhnuté, aby bol založený MNV. Zhromaždenie tento návrh prijalo jednoznačne a uznieslo sa, že sa MNV bude skladať zo 48 členov zvolených z prívržencov sociálnych demokratov, komunistov, agrárnikov a národných socialistov. Každá z politických strán navrhla 12 členov. Predsedom MNV sa opäť stal Koloman Prónay.¹² MNV vydržal pracovať v tomto zložení len do nasledujúcej schôdzy konanej 17. apríla 1945. Na zasadnutí sa zúčastnil aj člen SNR František Kubač, ktorý tlmočil direktívy, podľa ktorých doterajšie zloženie výboru je nesprávne, v dôsledku čoho má byť MNV rozpustený a znovu zvolený z delegátov komunistickej (KSS) a demokratickej strany (DS).¹³ Za predsedu MNV bol zvolený Alojz Chmelár za KSS.¹⁴ MNV v doterajšom zložení dokázal pôsobiť tiež len do nasledujúcej schôdzy dňa 27. apríla 1945, pretože doterajší výbor mal príliš veľa členov. O tejto chybe informoval okresný komisár Gabriel Hrankovič, pretože podľa počtu obyvateľov Nových Zámok mohol mať MNV maximálne 36 členov. Národný výbor bol rozpustený a pristúpilo sa k opätovnej voľbe, ktorá potvrdila ako

- 10 Na urýchlenie procesu odstránenia trosiek vydal Úrad okresného komisára pre okres Nové Zámky vyhlášku, v ktorej vyzval obyvateľstvo mesta, aby každodenne počínajúc dňom 28. apríla 1945 o 7. hod. ráno nastúpilo až do odvolania k odpratávaniu trosiek, ako aj k napraveniu škôd spôsobených vojnovými udalosťami s lopatou, čakanom a táčkami v pracovnom odevu. Neuposlušnosť vyhlášky sa trestalo zaradením do trestného pracovného útvaru. ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. Okresný národný výbor (ONV) Nové Zámky, šk. * prez. spisy, č. 1/1945, vyhláška zo dňa 25. apríla 1945. (* Pozn. autora: f. ONV Nové Zámky, prez. spisy nie je zatiaľ spracovaný, preto nebudú uvádzané čísla škatúl.)
- 11 Tamže, f. MNV Nové Zámky – zápisnice pléna, šk. 1, zápisnica z 1. apríla 1945.
- 12 Tamže, zápisnica zo 6. apríla 1945.
- 13 Koncom marca 1945 vydal prípravný výbor Národného frontu výzvu na vytváranie svojich organizačných štruktúr v miestnom a okresnom meradle. Mali byť paritne zložené zo zástupcov KSS a DS. BOBÁK, J.: Maďarská otázka v Československu v rokoch 1944 – 1948. Martin 1996, s. 35.
- 14 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. MNV Nové Zámky – zápisnice pléna, šk. 1, zápisnica zo 17. apríla 1945.

predsedu MNV zástupcu komunistov Alojza Chmelára.¹⁵

Medzitým sa skončila vojna v Európe. Dňa 9. mája 1945 sa konalo mimoriadne slávnostné zasadanie MNV pri príležitosti vyhlásenia mieru. Na slávnostné zasadnutie boli pozvaní vážení obyvatelia mesta a reprezentanti politických strán. Okresný komisár, ktorý bol tiež pozvaný, vo svojom príhovore okrem iného zdôraznil: „Československá republika je štátom národným v pevnej spolupráci Slovákov a Čechov a nie štátom národnostným. Republika bude zriadená na nových základoch a budú v nej len dve strany, strana komunistická a demokratická. Na tomto území niet opozičných strán. [...] Bude vyriešený pojem umelého národa Čechov a Slovákov. Maďari, ktorí sú demokraticky zmyslajúci, budú spokojne nažívať s nami pod spoločnou strechou.“ Jeden zo zástupcov MNV mal príhovor v maďarčine, v ňom vyhlásil, že kým nebude Československo a Maďarsko očistené od reakcionárov, Maďari nebudú forsírovať národnostnú otázku.¹⁶

V júni 1945 došlo opäť k zmene MNV z dôvodu, že väčšina obyvateľov mesta nebola slovenskej národnosti. Popudom k tomu boli aj sťažnosti niektorých občanov. Tí upozorňovali na porušenie smerníc vydaných Poverenictvom pre veci vnútorné vo viacerých bodoch. Sťažnosti odoslali okresnému komisárovi Gabrielovi Hrankovičovi. V nich sa uvádzalo, že voľba MNV sa neuskutočnila na verejnej schôdzi občianstva, ktoré bolo oprávnené voliť. Podľa sťažovateľov sa predseda MNV Alojz Chmelár dopustil niekoľkých chýb na zasadnutí 27. apríla 1945. Začal zasadnutie výboru a neočakávane výbor rozpustil a znížil počet členov na 36,

POVERENICTVO VNÚTRA

za: 11/3-216-1951/1.

**REPUBLIKA
Listina**

o udelení československého štátneho občianstva.

Poverenictvo vnútra podľa § 3 zák. č. 194/1948 Sb. udelilo

Josefovi Pristitsovi nar. 5. marca 1907
v Nových Zámkoch bytom v Nových Zámkoch
jeho manželke **Terézii** rod. Kováčsovej
nar. 30. marca 1907 v Gbelciach byt

v Nových Zámkoch a deťom v ňom 15-ročným

Ľudovítovi nar. 29. decembra 1933
- nar. -
- nar. -
- nar. -

československé štátne občianstvo.

Toto štátne občianstvo vzťahuje sa aj na deti nižšie 15-ročné:

Ondreja nar. 21. februára 1943
- nar. -
- nar. -
- nar. -

Dávka za úradný výkon v sume Kčs 200.- zaplatená dňa 10. marca
~~Maďarsku~~ — prostredníctvom Štátnej banky československej.

V Bratislave dňa 20. marca 1951.

Z poverenika:
Dr. Grék.

Predpísaný štátoobčiansky sľub bol složený ôsmeho dňa do rúk podpísaného.
v Nových Zámkoch dňa 18. mája 1951.

Listina o udelení čs. štátneho občianstva z roku 1951 (Zdroj: Archív F. Daniela)

- 15 Na južnom Slovensku mala prevahu KSS a to aj preto, že do jej radov vstupovali obyvatelia maďarskej národnosti. Bola to jedna z možností, ako si zachrániť majetok resp. vyhnúť sa perzekúciám zo strany československých úradov. KSS mala na južnom Slovensku silné pozície už pred vojnou, stranu volili napríklad poľnohospodárski robotníci. BOBÁK, J.: Maďarská otázka, s. 35. Túto informáciu potvrdzuje aj list jedného z úradníkov mesta okresnému komisárovi. Autor listu obviňoval maďarských členov KSS, ktorí mali údajne rozširovať medzi ľudom revizionistické myšlienky, že ešte nie je isté, či územie južného Slovenska zostane v Československu. Navrhoval, aby menovaní členovia KSS boli zaistení a predvedení na výsluch, čo by pomohlo ukončiť šepkanú propagandu. Obvinení členovia KSS zastávali rôzne posty v štátnej správe, ale aj vo verejnom sektore počas okupácie Nových Zámok v rokoch 1938 – 1945. ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. ONV Nové Zámky, bez č. šk., č. 35/dôv. 1945 prez., list okresnému komisárovi z 12. mája 1945.
- 16 Tamže, f. MNV Nové Zámky – zápisnice pléna, šk. 1, zápisnica z 9. mája 1945.

ktorí sa sami opäť vymenovali do MNV. Najväčším problémom však bol nedostatočný počet slovenského a českého obyvateľstva v Nových Zámkoch, aby mohol vôbec výbor existovať. Pred Viedenskou arbitrážou bol síce pomer obyvateľstva takmer vyrovnaný, no po príchode Maďarov, odišla značná časť Slovákov a Čechov. Časť obyvateľov zostala žiť v meste, ale po represióch zo strany maďarských štátnych orgánov aj niektorí z nich opustili mesto a odišli zväčša na Slovensko. V Nových Zámkoch zostalo približne 2500 až 3000 Slovákov. Jeden zo sťažovateľov v závere svojho listu konštatoval: „Toto je smutný a skutočný stav vecí. Aj z tých zostalých Slovákov asi polovi-

ca zaprela svoju slovenskú národnosť, prihlásila sa za Maďarov hovoriacich po slovensky a verejne prejavovala vernosť k svätoštefanskej korune.“¹⁷ Preto Povereníctvo SNR pre veci vnútorné rozhodnutím zo dňa 22. júna 1945 rozpustilo tento orgán a menovalo 18 člennú správnu komisiu.¹⁸

O niečo menej dramatický priebeh malo kreovanie orgánov na úrovni okresu. Za komisára okresu Nové Zámky bol vymenovaný Gabriel Hrankovič.¹⁹ Funkciu prevzal 23. apríla 1945 o ôsmej hodine ráno. Úrad umiestnil v budove bývalej Roľníckej vzájomnej pokladnice, filiálky v Nových Zámkoch. Dočasne sa usídlil v štyroch miestnostiach, ku ktorým nechal za-

brať osem miestností v tej istej budove na druhom poschodí. Úrad okresného komisára sa nemohol presťahovať do priestorov, v ktorých za okupácie sídlil Župný úrad, pretože budova slúžila ako nemocnica pre ČA. K zvládnutiu základnej administratívy prijal do služieb niekoľkých zamestnancov bývalého župného a okresného úradu, ako aj úradu mešťanostu Nové Zámky. Úradníci museli byť slovenskej národnosti a politicky preverení MNV. Po vymenovaní jednotlivých úradníkov začal prakticky fungovať Úrad okresného komisára v Nových Zámkoch.²⁰ Gabriel Hrankovič účinkoval vo funkcii komisára okresu Nové Zámky do 23. júla 1945, keď bol uvoľnený z funkcie dekrétom prezídia Povereníctva pre veci vnútorné. Svoj úrad odovzdal do rúk prednostovi úradu ONV Andrejovi Kačmarikovi.²¹ Medzitým sa v priebehu júna 1945 utvoril ONV v Nových Zámkoch pod vedením Jána Belicu ako predsedu ONV. Po vytvorení ONV Gabriel Hrankovič až do svojho odchodu zastával funkciu prednostu úradu.²² Po voľbách v roku 1946 aj v okrese Nové Zámky vyhrala DS so ziskom 12 374 hlasov (14 mandátov). Demokratická strana obsadila post predsedu ONV v Nových Zámkoch. Komunisti získali 7418 hlasov (8 mandátov), Strana práce 1589 hlasov (jeden mandát) a Strana Slobody 684 hlasov (nezískala ani jeden mandát). Až do februárového prevratu v roku 1948 viedol ONV Jozef Kelemen.²³

Legitímácia z roku 1945 (Zdroj: Archív F. Daniela)

- 17 Tamže, f. ONV Nové Zámky, administratívne spisy* šk. 8, č. 330/1945, list okresnému komisárovi z 8. mája 1945 a č. 367/1945, list okresnému komisárovi z 10. mája 1945. (* Pozn. autora f. ONV Nové Zámky, administratívne spisy nie sú zatiaľ úplne spracované, značenie škatúl je preto len dočasné.)
- 18 KOČIŠ, L.: Nové Zámky v minulosti, s. 110.
- 19 Pri príležitosti prevzatia úradu okresného komisára Gabrielom Hrankovičom s ním spravili rozhovor redaktori týždenníka Slovenský juh. Zaujímali sa najmä o to, akým spôsobom by chcel skonsolidovať zničené Nové Zámky. Vo svojej odpovedi sa vyjadril, že také zničené mesto nikde na Slovensku dosiaľ nevidel. Prvá úloha, ktorá na neho čakala bola mobilizácia pracovných síl za účelom odpratávania trosiek a nečistôt z ulíc, aby dostali svoju niekdajšiu podobu. Za veľmi dôležité považoval čistotu a poriadok, keďže sa v meste vyskytlo osem prípadov týfusu. Čiastočne sa v rozhovore dotkol aj maďarskej otázky, pričom sa vyjadril, že Maďari, ktorí prišli v roku 1938 a žili tu za okupácie, budú musieť odísť do materskej krajiny. Do odchodu mali byť nasadení na práce v celom meste. Slovenský juh, 13. 5. 1945.
- 20 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. ONV Nové Zámky, šk. 8, č. 97/1945 adm., správa Povereníctvu pre veci vnútorné o dočasnom prijatí zamestnancov.
- 21 Tamže, f. ONV Nové Zámky, bez č. šk., č. 155/1945 prez., správa o odovzdaní úradu ONV v Nových Zámkoch z 30. júla 1945.
- 22 Tamže, f. Zápisnice ONV 1945 – 1947, šk. 33, zápisnica z 2. júla 1945.
- 23 Tamže, f. ONV Nové Zámky, šk. 28, č. 18 432/1946 adm., zápisnica zo schôdze Okresného volebného výboru v Nových Zámkoch z 29. októbra 1946; Slovenský juh, 26. 5. 1946.

Postupne boli konštituované vo všetkých obciach okresu NV, správne komisie, resp. boli dosadení správni komisári. Poverenictvo pre veci vnútorné vydalo pokyn, akým spôsobom sa majú tieto orgány kreovať. V obciach okresu Nové Zámky s prevahou slovenského obyvateľstva sa utvorili NV. Obce s menej ako 1/3 obyvateľstva slovenskej národnosti mali dočasne menovaných správnych komisárov, ktorých vymenoval novozámocký okresný komisár. Neskôr ich potvrdilo vo funkciách Poverenictvo vnútra. Vymenovaní komisári museli predložiť doklady o svojej bezúhonnosti, najmä za roky 1938 – 1945. V okrese Nové Zámky boli vymenovaní komisári v obciach Andód²⁴ (dnes Andovce), Veľký Kýr, Malý Kýr (Malý Kýr je dnes súčasťou obce Veľký Kýr), Malá Maňa (dnes Maňa) a Tardošked (dnes Tvrdošovce).²⁵

Jednou z možností ako vytvoriť v obci NV namiesto komisára bola žiadosť určená ONV, kde obyvatelia príslušnej obce dosvedčili, že obec je zväčša slovenská.²⁶ Tak to bolo v prípade obce Malý Kýr, ktorý bol počas okupácie súčasťou Veľkého Kýru. Zatiaľ čo Veľký Kýr bola prevažne maďarská dedina, v Malom Kýri žili zväčša Slováci. To potvrdilo aj šetrenie stanice Národnej bezpečnosti (NB) v Komjaticiach. Podľa mienky stanice síce počas okupácie žila v Malom Kýri väčšina obyvateľov maďarskej národnosti, ale to len z dôvodu, že po 2. novembri 1938 sa časť Slovákov musela prihlásiť za Maďarov. Šetrením preukázali, že v skutočnosti v obci žije len o čosi viac ako 20 % obyvateľov maďarskej národnosti.²⁷ ONV napokon rozhodol, že v obci

Miesto popravy židovských obyvateľov nylasmi v Nových Zámkoch (Zdroj: Archív F. Daniela)

Masový hrob 19. popravených Židov na židovskom cintoríne v Nových Zámkoch (Zdroj: Archív F. Daniela)

- 24 Komisar obce Andód (dnes Andovce) bol na základe sťažnosti Zväzu partizánov na Slovensku, pobočky v Nových Zámkoch, odvolaný z funkcie. Obvinili ho z nadŕžania Maďarom, čím údajne vyvolával nepokoj v obci. Na základe šetrenia stanice Národnej bezpečnosti v Slovenskom Mederi (dnes Palárikovo) bolo zistené, že „do obchodu, do ktorého bolo potrebné menovať národného správcu a napriek tomu, že sa o toto uchádzali Slováci, menoval za národného správcu Maďara [...] ktorý ani po slovensky nevie.“ Tamže, f. Zápisnice ONV 1945 – 1947, šk. 33, zápisnica z 11. mája 1946.
- 25 Tamže, f. ONV Nové Zámky, šk. 9, č. 2000/1945 adm., pokyny Poverenictva SNR pre veci vnútorné v záležitosti tvorenia NV a okresných komisií, resp. komisárov z 2. júna 1945.
- 26 Tamže, bez. č. adm., žiadosť obyvateľov Malého Kýru vo veci ustanovenia MNV – bez dátumu.
- 27 Tamže, č. 4221/1945 adm., hlásenie stanice Národnej bezpečnosti v Komjaticiach zo 4. júla 1945.

československé štátne občianstvo len antifašistickým bojovníkom maďarskej a nemeckej národnosti. Ostatní sa oň mohli uchádzať len v rámci reslovakizácie.³² Dochádzalo ku konfiškáciám, na podniky príslušníkov maďarskej menšiny bola uvalená tzv. národná správa.³³

V súvislosti s riešením maďarskej otázky podobná situácia zavládla v Nových Zámkoch a v okolitých obciach. Československé orgány sa snažili zabrániť akékoľvek revizionistickej a iredentistickej kampani spoza hraníc, ktorá mohla živiť nádeje na návrat územia južného Slovenska

späť do Maďarska. Preto Povereníctvo pre veci vnútorné s okamžitou platnosťou zakázalo dovážať a rozširovať noviny, brožúry a akékoľvek tlačivá z Maďarska na Slovensko. Ďalej nariadilo čo najprísnejšie zakročiť proti všetkým osobám, ktoré by vyvíjali v tomto smere protištátnu činnosť.³⁴ Ešte ostrejšie znenie mala vyhláška Posádkového veliteľstva v Nových Zámkoch, ktorá pod trestom smrti zakazovala ukrývať osoby nepriateľské voči ČSR. V prípade, ak by sa zistilo, že niekto tieto osoby ukrýva alebo im akýmkoľvek spôsobom pomáha, mal byť bez výnimky aj s celou rodinou

zastrelený.³⁵ Okresný komisár tiež žiadal nadriadené orgány, aby z celého okresu stiahli maďarské jednotky, ktoré boli vyčlenené na pomocné práce v oblastiach zničených vojnou. Zdôrazňoval, že ich prítomnosť zvädzala obyvateľstvo maďarskej národnosti ku klamným nádejam, čím štátnym orgánom spôsobuje starosti, „ktoré zďaleka nevyvážia osov z toho, že maďarský technický prápor so sídlom v Nových Zámkoch pracuje na výstavbe železnice v tunajšom obvode. [...] Dovoľujem si poznamenať, že 1. mája vyvesili si dokonca maďarskú vlajku, pre ktorú prišlo skoro ku konfliktu...“³⁶

Svadobný sprievod v obci Tvrdošovce po roku 1945 (Zdroj: Archív F. Budu)

- 32 Aj keď väčšina autorov, nehovoriac o tých maďarských, odsudzuje princíp kolektívnej viny ako nehumánny, v slovenskej historiografii sa objavujú aj názory, ktoré jednoznačne nehodnotia princípy politiky Československa voči maďarskej menšine ako vyslovene negatívne. K tejto problematike pozri bližšie: BEŇA, J.: Maďarský štát a štátne občianstvo Maďarov na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: SÁPOSOVÁ, Z. – ŠUTAJ, Š. (zost.): Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Prešov 2010, s. 133 – 146.
- BEŇA, J.: Dekréty prezidenta republiky a nariadenia SNR – denacifikácia ČSR a ustanovenie demokratického Slovenska. In: Pamäť národa, roč. 4, 2008, č. 2, s. 4 – 26. Opačný názor zastáva napr. maďarský historik Lajos Izák. IZÁK, L.: Benešove dekréty, bezprávie a vysídlenie Maďarov z južného Slovenska 1944 – 1949. In: Pamäť národa, roč. 4, 2008, č. 2, s. 27 – 35.
- 33 ŠUTAJ, Š.: Maďarská menšina na Slovensku, s. 34 – 36.
- 34 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. ONV Nové Zámky, bez č. šk., č. 76/dôv. 1945 prez., nariadenie ONV o zákaze iredentistickej činnosti stanicami NB z 27. júna 1945.
- 35 Tamže, šk. 11, č. 3543/1945 adm., vyhláška Posádkového veliteľstva v Nových Zámkoch zo 4. júla 1945.
- 36 Tamže, bez č. šk., č. 5/1945 prez., žiadosť okresného komisára zo 17. mája 1945.

Úrady vydávali príkazy namierené proti maďarskej menšine, ako napríklad vyhlášku ONV v Nových Zámkoch o zákaze provokatívne a ostentatívne rozprávať na verejnosti po maďarsky. Za porušenie zákazu sa trestalo peňažnou pokutou od 10 do 5000 korún, prípadne zatvorením previnilca na 12 hodín až 14 dní. Rozprávať po maďarsky na verejnosti dovolili len tým obyvateľom, ktorí neovládali úradný alebo iný slovenský jazyk.³⁷ Nacionalizácia južného Slovenska, ale aj odôvodnené obavy z požiadaviek Maďarska na slovenské územie, kde žili Maďari, sa odrazili v žiadosti veliteľa 41. pluku v Nových Zámkoch adresovanej ONV. Chcel, aby vyšetrili, prečo mali maďarskí obchodníci a živnostníci zatvorené počas sviatku sv. Štefana 20. augusta 1945. Veliteľ pešieho pluku Štefan Benický považoval toto jednanie za hrubú provokáciu a sabotáž. Žiadal, aby proti previnilcom dôrazne zakročili peňažitou pokutou, eventuálne odňatím živnostenských oprávnení. ONV dal celú záležitosť preveriť miestnej stanici NB. Šetrením sa nič závažné nezistilo, pretože maďarskí obchodníci mali zatvorené aj v predošlých dňoch z dôvodu, že pre nedostatok tovaru nemali čo predávať.³⁸

Maďarské obyvateľstvo frustrované zo svojho postavenia a živéne propagandou z Budapešti o skorom ukončení všetkých krívd a návrate späť do „starej vlasti“, pri rôznych príležitostiach vyvolávalo potýčky, či už so slovenským obyvateľstvom alebo bezpečnostnými orgánmi. Tak to bolo aj na jednom z futbalových zápasoch na ihrisku v Nových Zámkoch, kde došlo k bitke medzi československými vojakmi a maďarskými obyvateľmi. Podľa úradného záznamu boli vojaci vyprovokovaní, lebo pri zápase odzneli na Slovákov urážajúce

Z á p i s n i c a

napísaná v Nových Zámkoch dňa.....194...na Správnej komisii mesta.

Predmet:.....novozámocký obyvateľ - preddavok na vojnové škody.

Prítomní boli: Julius Vágovič ved.štat.oddelenia, A. Viršík oficiant, Terezia Antaliková zapisovateľka a nižepodpísaný.

Na predvolanie dostavení svedkovia boli upozornení, aby len čistú pravdu povedali, nakoľko svoju výpoveď v páde potreby i prísahou musia potvrdiť, taktiež boli upozornení na zákonitý následky prvej prísahy a výpovedi.

Na dožiadanie referenta poškodený udal, že československé štátne občianstvo pripojiť nevie.

Zápisnica po prečítaní schválená a podpísaná.

D. a. h.

ved.štat.odd.	poškodený
oficiant	svedok.
zapisovateľ.	svedok.
Videl:	
ved.úradu.	

Formulár na preddavok na vojnové škody (Zdroj: ŠA Nitra, p. Nové Zámky)

poznámky. Pri incidente nebol nikto zranený, len niekoľkých provokatérov vojaci vyfackali.³⁹ Najproblémovejšou obcou z celého okresu Nové Zámky bol v tomto zmysle Tardošked. Hlásenie Stanice NB o pomeroch v obci poukazovalo na nepriateľský postoj väčšiny obyvateľstva voči ČSR. Najmä mládež sa často po večeroch opijala a v noci robila výtržnosti. Pri zásahu voči výtržníkom bol dokonca v jednom prípade napadnutý člen NB. Počas dedinskej zábavy hodil Július Tóth veľký pivný pohár do hlavy príslušníka NB. Potom rýchlo ušiel, pričom sa už v obci neukázal. Stanica NB došla k záveru, že sa ukryl niekde v Maďarsku. O „lojalite“ miestnych obyvateľov hovorí nasledovné hlásenie: „Tardoškedská maďarská mládež a väčšina obyvateľstva je nateraz pobúrená [...] a terajšie vládne nariade-

nia nechcú zachovávať. Keď sa i nejakého činu hociktorý občan maďarskej národnosti dopustí, nerobí si z toho nič, nakoľko pred stíhaním trestného činu tunajšími úradmi a súdmi utecie ilegálne cez hranice do Maďarska.“⁴⁰ Na zvláštne pomery v Tardoškede upozornil aj časopis *Slovenský juh* v článku „Dokedy nám budú ešte nadávať?“ Priniesol reportáž z futbalového zápasu medzi Tardoškedom a Šuranmi. Autor článku opísal, ako miestni Maďari urážali Slovákov. „Je možné, aby ešte i dnes si niekto dovolil urážať nás, Slovákov? Keď nikto nie, tak Tardoškedania áno. Po celý zápas a po ňom nemali iného pomenovania pre Šurančanov, ako *Büdös tót, Buta tót, drotások*.“ Po zápase mali údajne miestni Maďari vyvolať roztržku, pri ktorej použili na hráčov a priaznivcov Šurian palice a kamene.⁴¹

37 Tamže, šk. 16, č. 11 590/1945 adm., vyhláška ONV o zákaze rozprávania na verejnosti po maďarsky z 2. novembra 1945. Celá táto udalosť mohla mať súvislosť s výročím Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938.

38 Tamže, č. 6691/1945 adm., preverenie maďarských obchodníkov z 20. augusta 1945.

39 Tamže, bez č. šk., č. 804/1946 prez., správa ONV v Nových Zámkoch o roztržke na futbalovom zápase zo 6. novembra 1946.

40 Tamže, bez č. šk., č. 612/1946 prez., hlásenie Stanice NB v Tardoškede z 20. augusta 1946.

41 *Slovenský juh*, 21. 4. 1946.

ONV okrem svojej každodennej činnosti povinne predkladal situačné správy z celého okresu za každých 14 dní. Za rok 1945 sa vo fondoch archívu v Nových Zámkoch zachovali len dve hlásenia. V nich sa uvádza, že obyvateľstvo Nových Zámok a okolitých maďarských dedín je nelojálne a nedokáže sa stotožniť s novými politickými a štátoprávnymi pomermi. ONV žiadal posilniť stav príslušníkov NB, ktorí nezvládali pri svojej agende vyšetrovať prečiny Maďarov. Dokonca požiadal posilniť miestnu vojenskú posádku v Nových Zámkoch, ktorá by bola schopná odstrašiť maďarskú iredentu, údajne čakajúcu na vhodnú príležitosť vystúpiť proti konsolidujúcej sa republike. Okrem toho správa informovala, že miestni Maďari posielali hlásenia do Maďarska o pomeroch na Slovensku, ktoré budapeštiatsky rozhlas zneužíval na protičeskoslovenskú kampaň. Táto činnosť mala byť znemožnená tým, že bude zavedená cenzúra na poštových úradoch. Prácu československých štátnych orgánov mali ohrozovať aj príslušníci maďarského štátu prekračujúci z rôznych príčin slabo stráženú hranicu, preto ONV žiadal posilniť stav finančnej stráže a colných úradov.⁴²

Na obsadzovanie úradov v slovensko-maďarskom pohraničí vydalo Povereníctvo pre veci vnútorné organizačné pokyny, podľa ktorých do pohraničných oblastí majú byť dosadzovaní osvedčení Slováci, národne a politicky úplne spoľahliví. Príslušné povereníctvo zo svojej právomoci mohlo preložiť zamestnanca kedykoľvek to uznalo za potrebné. Prípadné odmietnutie príkazu mohlo byť potrestané vylúčením zo štátnej služby.⁴³ Zamestnanci štátnych úradov, ktorí pracovali na južnom Slovensku pred rokom 1945, museli prejsť preverovacími komisiami. Išlo o verejnú očistu od tzv. živlov nepriateľsky naladených proti republike. Na-

**SLOVÁCI, SLOVENSKÝ
KATOLÍCI!**

Na základe toho, že z obyvateľstva Nových Zámok sa prihlásilo 80 % k slovenskej národnosti, administratívne úrady po dohode s cirkevnou vrchnosťou v Trnave povoľujú vonkajšie cirkevné obrady (procesie) len v reči slovenskej.

Podľa toho cirkevné obrady v reči slovenskej sa zadržia takto:

Veľký piatok:

o 9. h. bohoslužby so slovenskou kázňou a pašiami vo farskom kostole. O 14. hod. slov. procesia na Kalváriu, po nej lamentácie.
O 8. hod. bohoslužby so slov. kázňou a pašiami v kláštore Františkánov.

Biela sobota:

O 7. h. obrady, o 9. h. slov. bohoslužby vo farskom kostole. O 18. h. vzkriesenie so slov. spevom z farsk. kostola. O 7. hod. slov. bohoslužby v kláštore Františkánov. O 19.15. hod. vzkriesenie so slov. spevom z kláštora františkánov.

Na veľkonočnú nedeľu zostanú bohoslužby nezmenené.

Žiadame slov. kat. veriacosť v N. Zámokoch, aby sa týchto reštorovaných a vonkajších cirkevných obradov zúčastnili čo v najväčšom počte. Je žiaduce, aby školy, školy a iné organizácie sa na vzkriesení korporatívne zúčastnili.

Nové Zámky, 17. apríla 1946.

SLOV. KAT. VERIACI
v Nových Zámokoch.

Úradné oznámenie o výlučnom konaní katolíckych bohoslužieb v slovenskom jazyku

(Zdroj: Archív F. Daniela)

príklad riaditeľstvo Štátnej nemocnice v Nových Zámkoch podľa pokynov príslušného povereníctva určilo zo spoľahlivých pracovníkov preverovaciu komisiu. Tá mala za úlohu zistiť, ako sa jednotliví zamestnanci správali počas okupácie v rokoch 1938 – 1945. Preve-

rovacia komisia účinkovala v priebehu septembra a októbra 1945.⁴⁴ Výsledky previerok však nie sú zachované. ONV preveroval tiež poštových zamestnancov z celého okresu, ktorých bolo 81, výsledky previerok ani v tomto prípade nezostali zachované.⁴⁵

42 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. ONV Nové Zámky, bez č. šk., č. 395/1945 prez., správa ONV o situácii v okrese z 12. novembra 1945.

43 Tamže, bez č. šk., č. 249/1945 prez., uznesenie Povereníctva SNR pre veci vnútorné z 1. augusta 1945.

44 Tamže, bez č. šk., č. 133/1945 prez., pokyny na preverovanie zamestnancov zo 14. augusta 1945.

45 Tamže, bez č. šk., č. 195/1945 prez., zoznam poštových zamestnancov zo 7. augusta 1945.

Dôležitými zmenami prešlo školstvo a náboženský život. Maďarskí obyvatelia južného Slovenska na sklonku vojny predpokladali, že maďarské školstvo bude fungovať aj naďalej. Spočiatku slovenské orgány počítali so zásadou, podľa ktorej slovenskú školu malo navštevovať slovenské dieťa a maďarskú školu zase maďarské. V neskoršom období, po prijatí Košického vládneho programu, sa v máji 1945 zastavilo vyučovanie na maďarských školách. Na mnohých školský rok ešte dokončili v maďarskom jazyku. V školskom roku 1945/1946 sa už vyučovanie v maďarskom jazyku nezačalo. Úrady pri opatreniach tohto typu vychádzali z myšlienky, že maďarská menšina bude čoskoro vystáňovaná, resp. bude zaradená do výmeny obyvateľstva. So zavedením maďarského vyučovania sa rátalo až vtedy, keď bude k spokojnosti doriešená otázka výmeny a odsunov.⁴⁶

V okrese, no najviac v samotnom meste Nové Zámky, sa akútne riešila otázka obnovenia školstva po zničujúcom bombardovaní. Okresný komisár najprv vymenoval dočasných správcov na školách. Gejza Dubay bol vymenovaný za správcu rímsko-katolíckej chlapčenskej školy a na učňovských školách v Nových Zámkoch. Po zistení stavu zaslal správu okresnému komisárovi, pričom pri prehliadke zistil, že školy nemajú žiadny inventár a ani spisový materiál. Všetky školské matriky a katalógy boli stratené. Celkovú škodu na majetku vyčíslil na sumu 300 tisíc pengő podľa cien z roku 1941.⁴⁷ Pô-

vodné maďarské gymnázium Petra Pázmaňa bolo zrušené nariadením Povereníctva SNR pre školstvo a osvetu zo 16. mája 1945.⁴⁸ Namiesto neho sa utvorilo štátne gymnázium, ktorého dočasným vedením bol poverený Rudolf Klačanský. Keďže gymnázium v Nových Zámkoch nemalo po vojne slovenský charakter, predstavitelia mesta požiadali Povereníctvo SNR, aby bolo do Nových Zámok premiestnené bývalé slovenské menšinové gymnázium v Šuranoch.⁴⁹ Zlúčením oboch ústavov by štátne gymnázium nadobudlo slovenskú väčšinu, nielen čo sa týka žiactva, ale aj profesorského zboru. V memorande správnej komisie v Nových Zámkoch, adresovanom Povereníctvu školstva a osvetu, argumentovali dôležitosť zlúčenia oboch škôl tým, že „... národnú obrodu viacej potrebujú geograficky dôležité Nové Zámky, sídlo bývalej maďarskej iredenty, ako slovenské Šurany. Z národného stanoviska je odôvodnenou požiadavkou slovenského obyvateľstva mesta, aby slovenské snahy boli reprezentované silným slovenským ústavom, ktorý vie paralyzovať aj národne neuvedomé a maďarizujúce živly, pod vedením silného profesorského zboru.“⁵⁰

Snaha o zlúčenie oboch gymnázií bola úspešná, no vyvolala niekoľko nepríjemných nedorozumení. Slovenskí žiaci neboli spokojní s niektorými učiteľmi, pretože neovládali dostatočne slovenský jazyk. Proti tomu protestovali bývalí študenti šurianskeho gymnázia. Niekoľkí študenti z bývalej šurianskej sexty po zaklopaní vnikli

do tried a vyzvali študentov zo Šurian, aby vyšli na chodbu. Na chodbe prečítali protest zaslaný Povereníctvu školstva a osvetu, v ktorom žiadali, aby profesorov neovládajúcich slovenský jazyk preložili a nahradili slovenskými učiteľmi. Riaditeľ Klačanský protestujúcich vylúčil. Museli opustiť budovu gymnázia. Po niekoľkých dňoch prišla správa, aby vylúčení nastúpili späť do školy. Výmena profesorov sa napokon uskutočnila a školský rok 1946/1947 pokračoval normálne.⁵¹

Riešenie postavenia maďarskej menšiny sa citeľne dotklo aj náboženského života. Katolícka cirkev sa po vojne ocitla v diametrálne odlišnom postavení. I keď v ČSR bola deklarovaná náboženská sloboda, uskutočnili sa niektoré reformy nepriaznivo sa dotýkajúce chodu najmä katolíckej cirkvi. Biskupi na Slovensku síce zaujali kladný postoj k obnovenému štátnemu útvaru, no na druhej strane kritizovali zaobchádzanie s národnostnými menšinami. Apelovali na vládu, aby s nimi zaobchádzala ľudsky. Okrem toho poukázali, že rôzne prechmaty by viedli len k rozvratu mravného a právneho poriadku a k poškodeniu dobrého mena republiky.⁵²

ONV na území južného Slovenska dostali od Povereníctva školstva a osvetu pokyn na preverenie duchovných všetkých konfesií, vrátane tých vo výslužbe a ich pozostalých. Šetrenie robili stanice NB v celom okrese Nové Zámky. O každom duchovnom podali osobitnú správu.⁵³ Na základe podkladov staníc NB vypracoval ONV

46 ŠUTAJ, Š.: Maďarská menšina na Slovensku, s. 40 – 43.

47 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. ONV Nové Zámky, šk. 8, č. 38/1945 adm., správa Gejzu Dubaya o stave učňovských škôl v Nových Zámkoch z 28. mája 1945.

48 Tamže, f. MNV Nové Zámky, šk. 1, zápisnica z 28. mája 1945.

49 K histórii šurianskeho gymnázia pozri bližšie: ŠTEFÁNIK, P.: Slovenské menšinové gymnázium v Šuranoch v rokoch maďarskej okupácie 1938 – 1945. Šurany 2007.

50 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. MNV Nové Zámky, šk. 1, zápisnica z 27. júla 1945.

51 V publikácii o šurianskom gymnázii sa ako prvé meno pri riaditeľovi Rudolfovi Klačanskom uvádza Kelecsényi (narážka na jeho maďarský pôvod?). ŠTEFÁNIK, P.: Slovenské menšinové gymnázium, s. 120.

52 KARABA, R.: Postoj katolíckej cirkvi k výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a k umiestňovaniu presídlencom do Čiech a na Moravu v rokoch 1946 – 1948. In: SÁPOSOVÁ, Z. – ŠUTAJ, Š. (zost.): Povoynové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Prešov 2010, s. 147 – 162.

53 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. ONV Nové Zámky, bez č. šk., č. 358/1945 prez., nariadenie Povereníctva pre školstvo a osvetu z 19. sept. 1945.

Transport maďarských obyvateľov Nových Zámkov a okolia v rámci výmeny obyvateľstva (1946) (Zdroj: Archív F. Daniela)

zápisnicu s krátkou charakteristikou duchovného a odporúčaním na preloženie, resp. na ponechanie v okrese. V okrese Nové Zámky bolo preverených celkovo 24 katolíckych a jeden kalvínsky duchovný. Až 18 duchovných ONV odporučil nepreveriť, resp. vyhostiť.⁵⁴ V niektorých prípadoch dostali kňazi možnosť dočasného pobytu, kým nevybavia potrebnú agendu. Jedno z povolení na dočasný pobyt dostal aj Vojtech Prenner, rímsko-katolícky farár z Nových Zámkov. Povolenie platilo do 31. mája 1946 a to len za účelom likvidácie vedenia rímsko-katolíckej fary v Nových Zámkoch po majetkovej a administratívnej stránke.⁵⁵ Menovaný bol zároveň dôrazne upozornený, že po uplynutí stanovenej lehoty je jeho pobyt v okrese z dôvodu verejného poriadku nežiaduci.⁵⁶

Bezpečnostné orgány sa zaujímali o priebeh maďarských bohoslužieb. Jednou z nich bola maďarská procesia, ktorá sa konala vo františkánskom kostole. Páter Tomáš Holúbek sa mal v kázni údajne vyjadriť, že: „teraz, keď sme prenasledovaní, neopustíme náš materinský jazyk, radšej zomrieme. Chcú nám do uzla zviazať náš jazyk, nedáme sa, radšej zhyjnieme.“ Podľa zistení Stanice NB v Nových Zámkoch kázeň prítomných veriacich natoľko dojala, že všetci v kostole plakali. Stanica NB o Holúbkovi zistila, že sa do Nových Zámkov presťahoval z Bratislavy v apríli roku 1946. „Páter Holúbek je zarytý Maďar, na reslovakizáciu sa neprihlásil a je spruhou pre tunajších maďarských veriacich, u ktorých je veľmi obľúbený. [...] je podozrenie, že okrem uvedeného prí-

padu vykonáva iredentistickú činnosť v širšom okruhu, bolo by potrebné, aby bol tento pri výmene obyvateľstva odsunutý do Maďarska. V prípade, že by páter Holúbek nebol presunutý pri výmene obyvateľstva do Maďarska, bolo by potrebné, aby bol preložený na severné Slovensko, kde nebude mať možnosť prevádzať iredentistickú činnosť.“⁵⁷

Vedenie okresu sa snažilo obmedziť počty maďarských bohoslužieb, preto požiadalo biskupský úrad v Trnave o zakročenie u rímsko-katolíckej fary a predstavenstva kláštora sv. Františka v Nových Zámkoch, aby slávnostné bohoslužby v deň vzkriesenia 20. apríla 1946 boli vykonané v slovenskom jazyku. Podľa ONV sa v Nových Zámkoch nekonal dostatočný počet slovenských bohoslužieb aj keď na to boli opráv-

54 Tamže, č. 171/1946 prez., zápisnica o preverovaní duchovných osôb z 5. apríla 1945.

55 Vojtech Prenner spravoval oblasť Ostrihomského arcibiskupstva vrátenú Československu. Podľa dostupných informácií ešte počas maďarskej okupácie vychádzal v ústrety Slovákom (dal Slovákom k dispozícii miestnosti pre Slovenský katolícky kruh). PETRANSKÝ, I.: Štát a katolícka cirkev na Slovensku. Nitra 2001, s. 280.

56 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. Zápisnice ONV 1945 – 1947, šk. 33, zápisnica z 8. mája 1946.

57 Tamže, f. ONV Nové Zámky, bez č. šk., č. 502/1946 prez., správa stanice NB o činnosti pátra Holúbka z 15. júna 1946.

nené dôvody: „Pri poslednom súpise osôb maďarskej a nemeckej národnosti sa k slovenskej národnosti prihlásilo asi 80 % obyvateľov mesta Nové Zámky. [...] ČSR je štátom národným, bez národnostných menšín, a preto je odôvodnená prednosť štátneho jazyka v každom smere.“⁵⁸

Československá vláda, okrem obmedzovania práv Maďarov, chcela celý problém riešiť odsunom menšinového obyvateľstva do Maďarska. Ako prví museli z južného Slovenska odísť maďarskí vojaci, úradníci a podľa nariadení československých orgánov všetci, ktorí prišli na okupované územie po 2. novembri 1938.⁵⁹ Povereníctvo pre veci vnútorné vydalo pokyny ako postupovať v tejto veci. Podľa nich Maďari prisťahovaní po novembri 1938 sú nepriateľsky naladení voči ČSR a treba uskutočniť čo najskorší odsun. Považovali ich za osoby zodpovedné za asimiláciu slovenského obyvateľstva na južnom Slovensku a vykonávate-

ľov horthyovských a szélasiovských nariadení a zákonov. Pokiaľ išlo o ich hnutelný majetok, mohli si ho zobrať iba v takom množstve, ktoré bolo nevyhnutné na opustenie republiky. Ostatný majetok bol orgánmi ONV inventarizovaný a bezpečne uložený.⁶⁰ Podrobnejšie pokyny vydalo Povereníctvo vnútra v ďalšom výnose.

Všetci maďarskí občania prisťahovaní na južné Slovensko po 2. novembri 1938 boli vyzvaní, aby sa dobrovoľne vysťahovali najneskôr do 2. júna 1945. Po tomto termíne mali byť vypovedaní za asistencie bezpečnostných orgánov. NV vydávali vycestovacie povolenia, v ktorých bolo presne uvedené, aký majetok si vysťahovalci odnášajú do Maďarska.⁶¹ Okresný komisár v Nových Zámkoch nariadil stanici NB, aby začala vysťahovanie tzv. anyásov 26. mája 1945 o šiestej hodine ráno.⁶² Komisár v správe pre Povereníctvo vnútra informoval, že odsun sa nezačal skôr preto, že obyvateľov maďarskej

narodnosti používali na poľnohospodárske práce a v Nových Zámkoch na odpratávanie trosiek. Niekoľkým osobám, ktoré pracovali na železnici alebo v iných úradoch však vydal výnimku, že nebolo za nich náhrady. Výnimka platila maximálne 60 dní.⁶³ V hlásení Okresného veliteľstva NB v Nových Zámkoch z 12. júla 1945 bolo uvedené, že odsun je už takmer ukončený a z celého okresu bolo vysťahovaných 1030 osôb.⁶⁴

Odchod ďalších Maďarov z Československa sa realizoval na základe medzištátnej dohody medzi ČSR a Maďarskom o výmene obyvateľstva z 27. februára 1946. Na výmenu sa mohli Slováci z Maďarska prihlásiť dobrovoľne. Maďarov zo Slovenska určovali na výmenu československé orgány. Dohoda sa netýkala osôb, ktoré prišli na južné Slovensko počas okupácie (anyási).⁶⁵ Organizačné prípravy presídlenia Maďarov zo Slovenska mal na starosti novoutvorený Osídľovací

Bývalé sídlo Oblastnej osídľovacej úradovne v Nových Zámkoch (Zdroj: Archív F. Daniela)

58 Tamže, f. Zápisnice ONV 1945 – 1947, šk. 33, zápisnica z 11. apríla 1946.

59 K vypovedaniu anyásov pozri bližšie: ŠUTAJ, Š.: Maďarská menšina na Slovensku, s. 36 – 39.

60 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. ONV Nové Zámky, šk. 8, č. 347/1945 adm., pokyn Povereníctva pre veci vnútorné na odsun maďarského obyvateľstva z 5. mája 1945.

61 Tamže, č. 700/1945 adm., odpis výnosu Povereníctva vnútra na odsun Maďarov z 28. mája 1945.

62 Tamže, nariadenie okresného komisára o odsune maďarských štátnych príslušníkov z 23. mája 1945.

63 Tamže, č. 1422/1945 adm., správa pre Povereníctvo vnútra o odsune maďarských štátnych príslušníkov z 4. júna 1945.

64 Tamže, bez č. šk., 2000/1945 prez., periodické hlásenie Okresného veliteľstva NB v Nových Zámkoch z 12. júla 1945.

65 ŠUTAJ, Š.: Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí. Bratislava 2012, s. 42.

úrad pre Slovensko. Odchod Slovákov z Maďarska koordinovala Československá presídľovacia komisia so sídlom v Budapešti. Maďarská vláda celý čas túto akciu zdržiavala, najmä preto, že pred uzavretím Parížskej mierovej zmluvy⁶⁶ vo februári 1947 očakávala, „navrátenie“⁶⁷ aspoň časti južného Slovenska do Maďarska.⁶⁸

Podľa pokynov Povereníctva vnútra mali ONV a okresné správne komisie v spolupráci so stanicami NB zamedziť vstup Maďarom na Slovensko. Všetci občania maďarskej národnosti boli upozornení na povinnosť obrábať svoje polia, aj v tom prípade, že sú určení do výmeny, pretože si svoju úrodu mohli vziať so sebou. V prvom rade mali byť odsunutí tí, ktorí svoje polia nebudú riadne obrábať.⁶⁹ Prezídium Osídľovacieho úradu pre Slovensko požiadalo predsedov ONV, resp. správnych komisií, aby vhodným spôsobom zapojili slovenské obyvateľstvo do výmeny. Každý Slovák sa mal obrátiť na svojho príbuzného v Maďarsku, aby sa vrátil na Slovensko. Jednotlivci, ale aj podniky mali oznámiť, koľko presídlencov môžu zamestnať.⁷⁰

Správna komisia mesta Nové Zámky v predmetnej záležitosti vyzvala všetky podniky a živnostníkov v meste, aby sa zapojili a ponúkli akékoľvek pracovné miesta pre vracajúcich sa Slovákov. Podľa zistení sa prihlásil jediný živnostník s ponukou zamestnať 1–2 krajčírskych pomocníkov. MNV v Šuranoch nechal vylepiť vyhlášku, v ktorej sa písalo: „*Je národnou povinnosťou každého Slováka, aby získal pre našu republiku aspoň jedného svojho známeho Slováka bývalého v Maďarsku. Naším bratom na dolných zemiach hrozí národná smrť, od ktorej ich zachránime jedine tým, že*

Gustáv Husák pri kladení základného kameňa budúcej radnice v Nových Zámkoch

(Zdroj: Archív F. Daniela)

všemožne budeme nápomocní akciám našich vrcholných úradov aby čo najviac svojich bratov priviedli do historickej vlasti.“ Z hlásenia komisára obce Tardošked je zrejmé, že maďarské oby-

vateľstvo, ktoré bolo väčšinové v obci, nemalo a ani nemohlo mať pozitívny postoj k tejto akcii, keďže aj časť tvrdošovských Maďarov bola určená na presídlenie.⁷¹ Z okresu Nové Zámky

66 K Parížskej mierovej zmluve pozri napr.: ROMSICS, I.: Parížska mierová zmluva z roku 1947. Bratislava 2008.

67 Maďarská politická reprezentácia sa nevzdávala sna o navrátení aspoň časti územia. Staré heslá o obnovení „Veľkého Maďarska“ vymenili za snahy o návrat maďarských obyvateľov aj s pôdou do Maďarska. Maďarskí politici si uvedomovali, že v ovzduší, aké vládlo v Európe po 2. svetovej vojne musia zmeniť rétoriku a všetku pozornosť sústrediť na starosť o Maďarov za hranicami. (Pozn. J. M.)

68 K výmene obyvateľstva pozri bližšie: BOBÁK, J.: Maďarská otázka, s. 74 – 103.

69 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. ONV Nové Zámky, šk. 24, č. 6943/1946 adm., pokyny Povereníctva pre veci vnútorné o postupe pri výmene obyvateľstva zo 4. marca 1946.

70 Tamže, šk. 25, č. 7437/1945 adm., výzva Osídľovacieho úradu pre Slovensko z 11. marca 1946.

71 Tamže, hlásenie MNV v Šuranoch z 13. apríla 1946 a hlásenie obecného komisára v Tardoškede z 27. marca 1946.

Základný kameň radnice v Nových Zámkoch

(Zdroj: Archív F. Daniela)

v rámci výmeny obyvateľstva odišlo do Maďarska 72 transportov a 8542 obyvateľov maďarskej národnosti.⁷² Oproti tomu z Maďarska do okresu Nové Zámky prišlo 53 transportov

a 5748 Slovákov.⁷³ V rámci presídľovacej akcie sa z mesta Nové Zámky odsťahovalo 295 rodín. Z Maďarska sa do Nových Zámok prisťahovalo 244 rodín v počte vyše 1500 osôb.⁷⁴

Časti maďarského obyvateľstva bol skonfiškovaný majetok. Vlastníctvo sa konfiškovalo na základe prezidentského dekrétu č. 108/1945 z 25. októbra 1945. Pred prijatím dekrétu na území Slovenska platilo nariadenie SNR č. 50/1945 z 5. júna 1945, na základe ktorého sa majetok Maďarov dostal pod národnú správu. Dekrét prezidenta republiky nadobudol platnosť 30. októbra 1945. Majetok bol zabavený všetkým osobám, ktoré boli označené za nepriateľské. O tom, či bude majetok skonfiškovaný, rozhodovali ONV. Okrem toho SNR vydala nariadenie⁷⁵ o konfiškácii poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa. Na južnom Slovensku došlo ku konfiškáciám v 293 obciach, kde žilo maďarské obyvateľstvo, aj keď časť z nich zostala na pôde naďalej pracovať. Výnimka z konfiškácie sa povoľovala v prípade účasti na protifašistickom boji alebo väznení fašistickým režimom. O konfiškácii už nerozhodovali centrálné orgány, ale konfiškačné komisie zriadené pri ONV, ktoré pôsobili priamo v teréne.⁷⁶ Ako prebiehali konfiškácie na regionálnej úrovni možno vidieť z hlásenia komisára obce Tardošked, ktorý navrhoval na konfiškáciu 11 objektov. „Na skonfiškovanie všetkých týchto 11 pôdohospodárskych objektov boli už podané návrhy Poverenictvu pôdohospodárstva a pozemkovej reformy a v šiestich prípadoch majetky týchto už boli skonfiškované. Viac takých osôb, ktorých majetky podliehajú konfiškácii v Tardoškede niet.“⁷⁷ Konfiškovaný majetok bol odovzdávaný novým majiteľom na základe žiadosti o pridelenie skonfiškovaného majetku, ak príslušné úrady nemali námietky. Tak to bolo

72 K výmene pozri tiež: POPÉLY, A.: Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a menné zoznamy Maďarov určených na presídlenie. In: Človek a spoločnosť, roč. 12, 2009, č. 1, s. 1 – 22.

73 VADKERTY, K.: Maďarská otázka v Československu, s. 339 a 356.

74 KOČIŠ, L.: Nové Zámky v minulosti, s. 111.

75 Išlo o nariadenie Predsedníctva SNR č. 4/1945 Zb. nar. SNR z 27. februára 1945, nariadenie č. 104/1945 Zb. nar. SNR, nar. č. 64/1946 Zb. nar. SNR zo 14. mája 1945 a nariadenie 89/1947 Zb. nar. SNR z 19. decembra 1947.

76 ŠUTAJ, Š.: Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí, s. 45 – 48.

77 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. ONV Nové Zámky, šk. 18, č. 600/1946 adm., správa Komisára obce Tardošked o prevádzaní pozemkovej reformy z 1. júla 1946.

aj v prípade Jána Šimoviča z Bziniec (dnes súčasť obce Radošina), ktorému prideli v Nových Zámkoch dom s obchodom (so stavebným a palivovým drevom) po maďarskom vlastníkovi, ktorý bol vyhlásený za nepriateľa ČSR a slovenského národa.⁷⁸

Konfiškácie majetku a zrušenie niekoľkých národných správ v Nových Zámkoch viedli k roztržke medzi členmi správnej komisie a zástupcami partizánov⁷⁹ z Nových Zámkov. Problém nastal aj vo výmene tajomníka správnej komisie. Namiesto Gejzu Pozdecha bol vymenovaný Ján Mistrík, dovtedy pôsobiaci na ONV v Nových Zámkoch. Mistrík si však nemohol prebrať svoj úrad, pretože Gejza Pozdech odmietol odstúpiť s tým, že má dôveru celej správnej komisie. Ján Mistrík ako bývalý partizán spolu s niekoľkými spolubojovníkmi zo SNP násilím obsadili úrad správnej komisie. Svoj hnev namierili na maďarských členov komisie a pracovníkov úradu Pozdecha a Františka Fülöpa. Obvinili ich, že nadržávajú maďarónom a zaslúžilým Slovákom rušia dekréty o národnej správe. Podľa nich mali dávať potvrdenia o národnej spoľahlivosti nespoľahlivým Maďarom. V dňoch 4. a 5. januára 1946 obsadili úrad a nedovolili pracovať úradníkom správnej komisie. Správna komisia sa obrátila na Poverenictvo vnútra so žiadosťou o zasiahnutie a rozhodnutie sporu. Poverenictvo odpovedalo, že musia akceptovať Jána Mistríka vo funkcii a tým sa celá záležitosť ukončila.⁸⁰

Prostriedkom záchranu Maďarov pred represívnymi akciami zo strany československých úradov bola akcia pod názvom reslovakizácia. Reslovakizácia sa právne opierala o dekrét prezidenta republiky č. 33/1945 Zb., podľa ktorého občianstvo stratili obyvatelia maďarskej národnosti, ktorí podľa zákonov okupačnej moci nadobudli nemecké alebo maďarské štátne občianstvo.⁸¹ Pri reslovakizácii, tak ako sa tento pojem používa v slovenskej historiografii, je potrebné rozlišovať jej dve diametrálne odlišné stránky. Reslovakizáciu ako súčasť formovania slovenského národa po roku 1918, ako aj po roku 1945. Išlo o umožnenie dob-

rovoľného návratu pomadžarčenému a národne indiferentnému obyvateľstvu slovenského pôvodu do pôvodného etnika. Na druhej strane reslovakizácia slúžila na riešenie maďarskej otázky (ako nástroj asimilácie), najmä po Parížskej mierovej konferencii, kde sa nepodarilo presadiť jednostranné vysídlenie Maďarov z ČSR.⁸²

Propagáciu reslovakizácie mala na starosti najmä Slovenská liga, ktorá rozposielala jednotlivým ONV letáky a plagáty, v ktorých vyzývala na návrat späť k slovenskému národu. V uliciach Nových Zámkov bol napríklad vylepený plagát vyzývajúci Slovákov a Slovenky: „*Vypočujte hlas slovenskej mat-*

Príchod poverníkov pri príležitosti kladenia základného kameňa budúcej radnice v Nových Zámkoch (Zdroj: Archív F. Daniela)

78 Tamže, šk. 17, č. 13 800/1945 adm., rozhodnutie o osídlení skonfiškovaného majetku z 5. decembra 1945.

79 Podľa historičky Katalin Vadkerty na území južného Slovenska presadzoval záujmy partizánov Zväz slovenských partizánov. Svoje žiadosti o majetok vždy odôvodňovali politicky a za svoje zásluhy počas Povstania žiadali výhody. V okrese Nové Zámky boli partizáni pobúrení z toho, že Maďari rozprávajú na úradoch, v obchodoch a svojich dielňach materinským jazykom. Podľa nich si dobre našli aj dvojtisícová skupina nezamestnanej novozámockej maďarskej inteligencie. Partizáni boli nedočkaví a vďaka vplyvu okresných organizácií sa snažili získať vyhladené majetky na južnom Slovensku. Ešte v roku 1945 požiadalo 230 rodín z Oščadnice o osídlenie v Tardoške. Rodiny sa vyhlasovali za partizánov a odmietli osídliť pridelený okres. Jedného dňa sa zjavili v Tardoške a nastahovali sa do prázdnych majetkov. Sotva začali hospodáriť, v dedine sa objavili partizáni z Čečnikova a Degešu (dnes Rastislavice). Strhla sa medzi nimi bitka, po ktorej partizáni vyhnali Oščadničanov z domov, vyhádzali im veci a nastahovali sa namiesto nich. VADKERTY, K.: Maďarská otázka v Československu, s. 189 – 196.

80 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. MNV Nové Zámky – zápisnice pléna, šk. 1, zápisnice zo dňa 5. a 6. januára 1946.

81 ŠUTAJ, Š.: Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí, s. 48 – 50.

82 BOBÁK, J.: Maďarská otázka, s. 103 – 123.

ky, ktorá volá všetkých svojich synov a dcéry do svojho lona. Aj tých, ktorí pochybili, chce privinúť a zohriať na svojom srdci. Poslednýkrát volá, aby ste precitli!“ Ti, ktorí sa cítili byť Slovákmi, sa mohli prihlásiť, za čo im ponúkli vrátenie československého štátneho občianstva. Občianstvo im malo zabezpečiť plnohodnotný a plnoprávny život v republike.⁸³ Žiadosti o reslovakizáciu boli predkladané Ústrednej preverovacej komisii pri Osídľovacom úrade pre Slovensko v Bratislave, spolu s potvrdením ONV a s návrhom na pozitívne vybavenie.⁸⁴

V novozámockom časopise *Slovenský juh* vyšiel kritický a zosmiešňujúci článok o reslovakizácii v Nových Zámkoch pod názvom „*Hľadáme novozámockých Maďarov*“. Pisateľ týchto riadkov kriticky hodnotil snahu o reslovakizáciu obyvateľov maďarskej národnosti, ktorí sa prihlásili iba z konjunkturálnych pohnútok. „*A teraz, keď orgány Osídľovacieho úradu zisťujú, kto je Maďar, nikto ním nechce byť! A na podiv úradníkov, naraz každý rozpráva slovensky [...] A keby len to, ale v stovkách dokazujú slovenský pôvod a dokumentmi usvedčujú Maďarov z kradnutia slovenských duší.*“ Autor článku menuje konkrétne novozámocké rodiny, ktoré sa vždy hlásili za Maďarov a teraz chceli získať československé občianstvo pomocou prihlásenia sa na reslovakizáciu. Vo svojej posmešnosti pokračuje ďalej: „*A ak to tak v Nových Zámkoch pôjde ďalej, iste i Jaroš z mŕtvych vstane a bude rodokmeňmi dokazovať slovenský pôvod...*“⁸⁵ V okrese Nové Zámky sa na reslovakizáciu prihlásilo z 19 625 obyvateľov maďarskej národnosti 15 856 osôb (5130 rodín).⁸⁶

Žatva na majeri Degeš po roku 1945 (Zdroj: Archív F. Budu)

ČINNOSŤ OKRESNÉHO ĽUDOVÉHO SÚDU

Na potrestanie zločinov z obdobia rokov 1938 – 1945 bol v Československu zriadený inštitút ľudových súdov. Na južnom Slovensku slúžili najmä na trestanie príslušníkov maďarskej menšiny. Z hrôz vojny vyplynula snaha potrestať čo najviac osôb, ktoré akýmkoľvek spôsobom spolupracovali s totalitnými režimami, podieľali sa na represáliách proti slovenskému obyvateľstvu na okupovanom území južného Slovenska, alebo sa svojím konaním zúčastnili na rozbití republiky a narušovaní územnej celistvosti Slovenska.⁸⁷ Na druhej strane treba povedať, že ľudové súdy sa v niektorých prípadoch stali nástrojom politickej a osobnej pomsty.

Súdenie previnilcov z obdobia druhej svetovej vojny nebolo len špecifikom Československa, ale aj väčšiny európskych krajín. Išlo o vyvodenie zodpovednosti kolaborantov a zradcov, ktorí spolupracovali s fašistickým

Talianskom, ale najmä s nacistickým Nemeckom.

Ľudové súdnictvo sa na Slovensku delilo na tri druhy súdov: Národný súd (NS) v Bratislave, ktorý súdil najvyšších predstaviteľov slovenského štátu. Okresné ľudové súdy (OLS) pôsobili v každom politickom okrese a najnižšou inštanciou boli Miestne ľudové súdy (MLS), ktoré pôsobili v príslušnej obci. Zatiaľ čo predsedovia, námestníci a žalobcovia OLS museli mať právnické vzdelanie, v MLS to nebolo potrebné, čiže sudcom ako aj žalobcom mohol byť laik.⁸⁸

Pôsobnosť ľudových súdov upraveno nariadenie SNR č. 33/1945 Zb. z 15. mája 1945 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva a vykonávacie nariadenie č. 55/1945 Zb. z 5. júna 1945.⁸⁹ Na rozdiel od Čiech, kde bola činnosť ľudových súdov zameraná najmä proti Nemcom, na Slovensku najväčšou skupinou boli obyvatelia maďarskej

83 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. ONV Nové Zámky, šk. 27, č. 14 467/1946 adm., propagačný leták Slovenskej ligy.

84 Tamže, potvrdenie ONV v Nových Zámkoch o prihlásení sa na reslovakizáciu.

85 Slovenský juh, 22. 9. 1946.

86 VADKERTY, K.: Maďarská otázka v Československu, s. 414.

87 ŠUTAJ, Š.: Maďarská menšina na Slovensku, s. 43 – 44.

88 MASKAL, R.: Ľudové súdnictvo na Slovensku po 2. svetovej vojne a proces s Nilašmi na Okresnom ľudovom súde v Košiciach. dostupné na: http://www.saske.sk/cas/archiv/1-2006/diskusie_maskal.html

89 K právnickým aspektom ľudového súdnictva v Československu pozri bližšie: RAŠLA, A.: Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva. Bratislava 1969.

národnosti. Medzi odsúdenými k 1. januáru 1947 bolo celkovo 3732 Maďarov (62 %), 1609 Slovákov (26,9 %), 559 Nemcov (9,8 %) a 77 osôb inej národnosti (1,3 %). Celkové výsledky retribúcie na konci roku 1947 neboli v tomto ohľade príliš odlišné: 59,7 % Maďarov, 28,5 % Slovákov, 10,5 % Nemcov a 1,1 % osôb inej národnosti.⁹⁰

V Nových Zámkoch začal ako prvý vyvíjať svoju činnosť MLS, a to 26. júna 1946.⁹¹ OLS sa konštituoval v auguste 1945, no svoju činnosť vo väčšom rozsahu začal až začiatkom roku 1946. Na zaistenie obžalovaných a politických väzňov nariadil okresný komisár vybudovať pracovný tábor.⁹² Strážnou službou a riadením tábora poveril Okresné veliteľstvo NB, ktoré malo vyčleniť na túto činnosť dostatočný počet príslušníkov.⁹³ Zaisťenci pracovali na odpratávaní trosiek po bombardovaní a na poľnohospodárskych prácach. K 23. máju 1945 bolo v tábore zaistených 150 osôb. Podmienky pre väzňov boli značne nevyhovujúce, na čo upozorňovala stanica NB v Nových Zámkoch. Budova okresného súdu nevyhovovala na zariadenie tohto typu, najmä z hygienických a bezpečnostných dôvodov. Preto požiadali okresného komisára o priestory bývalej učňovskej školy, ktoré boli vyhovujúce aj pre väčší počet osôb. Budova nebola využívaná, len na dvore mala ČA malú opraváreň automobilov. Po dohode s veliteľom ČA sa mohli väzni presťahovať.⁹⁴ Pracovný tábor nebol dostatočne strážený, čo malo za následok viacero útekov zaisťencov. Tak to bolo aj v prípade Júliusa Vadásova, ktorý bol vedúcim kancelárie Strany

Budova materskej a základnej školy v Tvrdosovciach (Zdroj: Archív F. Budu)

šípových krížov (nyilasov) v Nových Zámkoch. Stanica NB v Nových Zámkoch informovala OLS, že menovaný ušiel zo zaisťovacieho tábora dňa 9. októbra 1945. Predpokladalo sa, že ušiel niekam do Maďarska, odkiaľ sa ho už nepodarilo vypátrať.⁹⁵

Správu, akým tempom pracoval OLS v Nových Zámkoch, uverejnil na svojich stránkach časopis *Slovenský juh*. Do 15. júla 1946 sa konalo 45 verejných pojednávaní a odsúdených bolo 39 osôb. Úhrnná výška trestov predstavovala 206 rokov, 9 mesiacov a jeden týždeň. Súd oslobodil 21 osôb. Okrem toho určitý počet prípadov bol odstúpený MES a proti niektorým obvineným zastavili trestné konanie. „Z uvedených čísel aspoň čiastočne vidieť, že agenda OLS v Nových Zámkoch je rozsiahla

a že sa jej venuje čo možno najväčšia pozornosť a starostlivosť.“⁹⁶

Najvyššie tresty boli vymerané nyilasom, ktorí sa po 15. októbri 1944 dostali k moci v Maďarsku. Novozámockí príslušníci Strany šípových krížov sa v niekoľkých prípadoch zúčastnili na vraždení židov a zbehov z maďarskej armády. Najväčší proces s nyilasmi bol koncom augusta 1945. V súdnom procese proti Tiborovi Jaríkovi a spol., okrem menovaného boli súdení Imrich Proháška, Tibor Szöke a Jozef Bartoš, súd všetkých usvedčil z toho, že sa zúčastnili na týraní Alexandra Šterna, židovského obyvateľa Nových Zámkov, ktorého fackali a nútili piť roztok slanej vody. Okrem toho mu pichali žeravé ihly do chodidiel. Alexander Štern ich týranie neprežil. Mŕtvolu napokon od-

90 BORÁK, M.: Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945 – 1948). Ostrava 1998, s. 81 – 94.

91 Štúdiá sa bude zaoberať len činnosťou OLS v Nových Zámkoch.

92 K problematike pracovných táborov pozri bližšie: SIVOŠ, J.: Bez rozsudku! Pracovné tábory, sústredovacie tábory a tábory nútej práce na Slovensku 1945 – 1953. Bratislava 2012.

93 ŠA Nitra, p. Nové Zámky, f. ONV Nové Zámky, šk. 20, č. 521/1945 adm., pokyn okresného komisára na zriadenie pracovného tábora v Nových Zámkoch zo 16. mája 1945.

94 Tamže, č. 974/1945 adm., správa Stanice NB v Nových Zámkoch z 23. mája 1945.

95 Štátny archív (ŠA) Bratislava, f. Okresný ľudový súd (OLS) Nové Zámky, šk. 9, č. Tľud. 250/1945, správa Stanice NB v Nových Zámkoch o stopovaní po J. Vadásovi z 12. januára 1946.

96 Slovenský juh, 21. 7. 1946.

viezli k rieke Nitre, kde sa jej zbavili. Tibor Jarík bol okrem toho zodpovedný za vyvezenie mladých chlapcov – leventistov⁹⁷ do Nemecka. Súd odsúdil obžalovaných k úhrnnému trestu vo výške 103 rokov.⁹⁸ Ďalší vysoký trest dostal tiež člen Strany šípových krížov Štefan Gerzon zo Slovenského Medera (dnes Palárikovo). Súd ho uznal vinným z toho, že sa zúčastňoval razii v Slovenskom Mederi a okolí, pričom chytal leventistov, zbehov a obyvateľov židovskej národnosti. Okrem toho sa aktívne zúčastnil na poprave jedného zo zbehov z maďarskej armády a týrania židovského utečenca. Za túto činnosť ho súd odsúdil na 30 rokov.⁹⁹ V spisoch OES Nové Zámky sa nachá-

dajú desiatky zaujímavých prípadov, ktorých uverejnenie však presahuje rozsah tejto štúdie.

ZÁVER

Nové Zámky a okolie boli po druhej svetovej vojne opäť pričlenené k Československu. Štátna správa sa nanovo konštituovala a musela byť zbavená všetkých živlov spojených s horthyovskou okupáciou. Maďarská menšina sa ocitla v situácii, keď bola zbavená svojich občianskych a čiastočne aj majetkových práv. Politika československej vlády tiež na regionálnej úrovni smerovala k minimalizovaniu hrozby z roku 1938, keď bolo územie južného Slovenska pripojené k horthyovskému

Maďarsku. Maďarská menšina sa tak stala akýmsi rukojemníkom v sporoch medzi Československom a Maďarskom po druhej svetovej vojne. Vzrast nacionalizmu a napätia medzi Slovákmi a Maďarmi po roku 1945 bol prítomný aj v Nových Zámokoch a okolí, preto ho mapovali bezpečnostné orgány. Tak, ako v roku 1938, aj v roku 1945 sa zmenila štruktúra obyvateľstva v okrese Nové Zámky. Maďarský ráz mesta a niektorých obcí bol minimalizovaný viacerými zásahmi štátu. Medzi ne patrilo napríklad: vystaňovanie anyásov, výmena obyvateľstva, reslovakizácia alebo nábor a nútený odsun časti maďarského obyvateľstva do pohraničia v Čechách.

Ján Mitáč • Administrative Measures Taken by the Czechoslovak State Authorities to Strengthen the State Power in Southern Slovakia after 1945 (Case Study of Nové Zámky District)

Nové Zámky and its surround areas became part of Czechoslovakia after WWII again. The state administration was newly established and it had to get rid of all 'elements' somehow connected with Horthy's occupation. Hungarian minority was deprived of its civil and partially also property rights. The policy of the Czechoslovak government, implemented also on the regional level, lead to minimizing the threat of 1938, when the territory of southern Slovakia was annexed to Horthy's Hungary. Hungarian minority became a kind of hostage in disputes between Czechoslovakia and Hungary after the Second World War. Increasing nationalism and tensions between the Slovaks and Hungarians after 1945 were present also in Nové Zámky and its surround areas, and therefore the security authorities observed the situation. Similarly as in 1938, also in 1945 the structure of inhabitants changed in that district. The Hungarian character of the town and some villages was minimized through interventions carried out by the state, e.g. resettlement of those Hungarians who moved to Czechoslovakia from the so-called Trianon Hungary, exchange of population, re-Slovakisation or forced displacement of Hungarian inhabitants to Czech border areas.

Mgr. Ján Mitáč (1983)

Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, odbor história – náuka o spoločnosti. Je pracovníkom Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa a zostavovateľom zborníka *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945* (2011). Zaoberá sa najmä regionálnymi dejinami s dôrazom na územie zabraté Maďarskom po Viedenskej arbitráži. K uvedenej problematike publikoval viacero odborných článkov a vedeckých štúdií.

- 97 Predvojenskú výchovu mládeže mala na starosti najmä celoštátna maďarská organizácia Levente. Združovala mládež vo veku 12 – 21 rokov. Predvojenská výchova mládeže zahŕňala telesnú výchovu a vojenský výcvik vrátane streleckého, ideologického školenia v duchu hungarizmu, revizionizmu a oddanosti režimu a jeho armáde, ako aj využívania voľného času na nácvik protiletectkej obrany a na sledovanie nepriateľov Maďarska. Spolky Levente mali podchytiť najmä dedinskú mládež. Levente sa v praxi väčšinou zvrhla na tvrdý kasárenský drill, pretože výcvik a výchovu mali zväčša na starosti suroví poddôstojníci, pogramotní sadisti a bitkári. VIETOR, M.: Dejiny okupácie južného Slovenska. Bratislava 1968, s. 175.
- 98 ŠA Bratislava, f. OĽS Nové Zámky, šk. 3, č. Tľud. 1/1945, rozsudok z 20. augusta 1945.
- 99 Tamže, č. Tľud. 6/45, rozsudok z 15. marca 1947. K prípadu Štefana Gerzona pozri tiež: BUDA, F.: Osudy Židov z Tvrdošoviec po Viedenskej arbitráži v horthyovskom Maďarsku. In: MITÁČ, J. (zost.): *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945*. Bratislava 2011, s. 173 – 199.

PRESÍDĽOVANIE VYSTAHOVALCOV Z ÚZEMIA ORAVSKEJ PRIEHRADY NA ŽIDOVSKÉ POĽNOHOSPODÁRSKE MAJETKY V OKRESOCH NITRA A HLOHOVEC

MARTINA FIAMOVÁ

Stavba Oravskej priehrady bola v čase Slovenskej republiky považovaná za dielo zásadného hospodárskeho významu, sprevádzalo ju však množstvo ťažkostí. Jedným z problémov bola aj potreba vystáhať obyvateľov z obcí určených na zatopenie. Štátne orgány našli riešenie tejto otázky v práve prebiehajúcej pozemkovej reforme a v jej rámci realizovanej arizácii židovských poľnohospodárskych majetkov, ktoré sa tak stávali domovom presídlencov z územia vodného diela.

O pakované katastrofálne povodne na riekach Orava a Váh viedli už v prvej polovici 18. storočia k úvahám o stavbe údolnej hrádze, ktorá by zadržala prvý prívál povrchových vôd, ale myšlienka vybudovať priehradu pod sútokom Bielej a Čiernej Oravy pri obci Ústie nad Oravou vznikla až o niečo neskôr. Najstarší projekt na výstavbu nádrže pod „Babiou Gorou“ pochádza z roku 1830, k výstavbe tohto vodného diela však nedošlo. V ďalších desaťročiach boli vypracované návrhy rôznych typov priehrady (v rokoch 1842 a 1870, najodvážnejší projekt v rokoch 1917/1918), nasledované štúdiami o stavbe priehrady z obdobia prvej Československej republiky (ČSR) v rokoch 1923 a 1933, keď bol projekt Oravskej priehrady zahrnutý do celkového vodohospodárskeho plánu rieky Váh. Generálny projekt Oravskej priehrady vypracoval v roku 1933 Krajský úrad v Bra-

tislave. Napriek odporúčaniam, aby bola vybudovaná zemná priehrada, Ministerstvo verejných prác v Prahe schválilo projekt betónovej priehrady, ktorý bol však po vzniku Slovenskej republiky (SR) prepracovaný. V tomto čase mala stavba priehrady zároveň poskytnúť riešenie nedostatku energetických zdrojov po prerušení dodávok uhlia z Čiech.

Posledný projekt na vybudovanie Oravskej vodnej nádrže vypracovala švajčiarska firma Swissboring v rokoch 1940 – 1941. Jej výstavbu oficiálne otvoril 24. júla 1941 v Ústí nad Oravou minister dopravy a verejných prác Július Stano, no stavebné práce sa začali bez podrobného geologického prieskumu a definitívnej projektovej dokumentácie. Počas druhej svetovej vojny boli navyše dvakrát prerušené kvôli prechodu frontu a stagnovali aj po jeho skončení. Po vypracovaní a realizovaní nového generálneho projektu

priehrady na prelome 40. a 50. rokov bola prvá turbína spustená v máji 1953, dokončovacie práce na vodnej nádrži však trvali až do roku 1954.¹

Vzhľadom na skutočnosť, že vody nádrže úplne zaplavili päť obcí (Slanica, Lavkovo, Ústie nad Oravou, Hámry, Osadu) a časť Námestova, Bobrova a Dolného Štefanova, vynútila si výstavba tohto diela presídlenie asi 3200 obyvateľov zatopených obcí.

Obyvatelia zatopeného územia požadovali od úradov 2877 ha poľnohospodárskej pôdy, ktorá by im nahradila pôvodné pozemky. Presídlenie obyvateľstva mala na starosti Presídľovacia skupina Ústie nad Oravou, ktorá začala pôsobiť na tomto území 6. júna 1940.² Úlohou skupiny bolo vypracovať odhadné elaboráty majetku presídlencov, nájsť im nové vhodné majetky a zabezpečiť priebeh ich presídlenia. Tento proces sa začal v roku 1941 a týkal sa približne 900 rodín.³

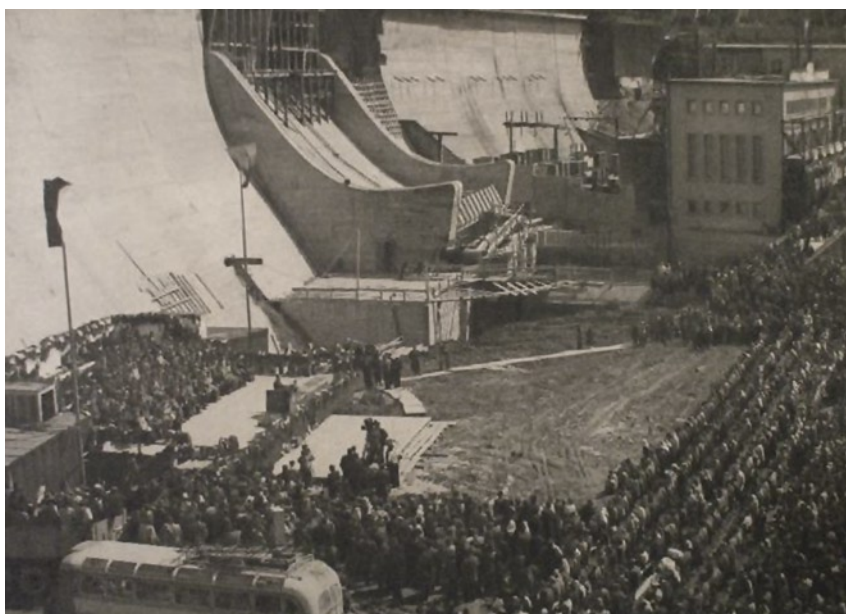
1 GAREK, M.: Vystáhať z územia Oravskej priehrady v Trnave. In: SOKOLOVIČ, P.: Trnava v rokoch 1939 – 1989. Bratislava 2012, strana (s.) 88 – 89. MEDZIHRADSKÝ, V.: Orava. Turistický sprievodca. Bratislava 1982, s. 19 – 22. PETER, P. a kol.: Stavebníctvo na Slovensku. Vodohospodárske stavby. Bratislava 1991, s. 64. 50 rokov prevádzky vodnej elektrárne a vodného diela Orava (bez autora). XXI. storočie, ročník (roč.) 6, 2003, číslo (č.) 2, s. 26 – 27.

2 Pod týmto názvom pôsobila do októbra 1950, keď jej činnosť prešla pod Krajský národný výbor v Žiline.

3 GAREK, M.: Vystáhať z územia Oravskej priehrady v Trnave, s. 89 – 90.

Stavba Oravskej priehrady (Zdroj: Archív redakcie)

Slávnostné spustenie prvej turbíny v máji 1953 (Zdroj: Archív redakcie)

Ministerstvo dopravy a verejných prác (MDaVP), ktoré zabezpečovalo projektovanie vodnej priehrady, začalo riešiť problém zaplaveného územia

a s tým súvisiaceho presídlenia tamjšieho obyvateľstva v marci 1940, keď sa obrátilo na XI. odbor ministerstva hospodárstva (pretvorený neskôr na Štátny

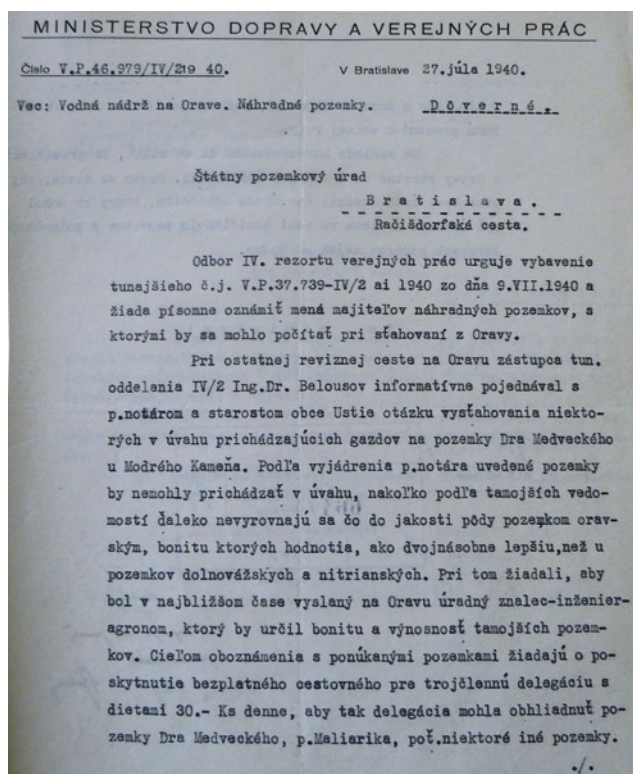
pozemkový úrad) so žiadosťou o vyčlenenie časti pozemkov pre tento účel z pripravovanej pozemkovej reformy.⁴ Vzhľadom na plán výstavby vodného diela nebolo možné postihnuté dediny premiestniť v oblasti údolia Oravy, do úvahy pripadalo len presídlenie na inú lokalitu, čo bolo podľa ministerstva možné iba v rámci spomínanej pozemkovej úpravy. Prvá etapa sa mala týkať Ústia a Ľavkova, na presídlenie ktorých ministerstvo požadovalo asi 1380 ha pôdy. Druhá etapa sa mala realizovať až v roku 1943, pričom by zahŕňala asi 1496 ha pôdy a 280 domov.⁵

Novovytvorený Štátny pozemkový úrad (ŠPÚ) zaradil požiadavky ministerstva do svojho pracovného programu, reálne však videl možnosť poskytnúť presídlencom potrebné pozemky až v roku 1942, čo bolo pochopiteľné, keďže zákon o novej pozemkovej reforme (č. 46/40 Sl. z.) bol v tom čase v platnosti len niekoľko mesiacov. Samotné znenie zákona nedávalo ŠPÚ veľký priestor na urýchlené splnenie potrieb ministerstva, v kratšom čase mohol získať pozemky len od židovského obyvateľstva alebo revíziou československej pozemkovej reformy, čo si však už v tom čase vyžadovalo novelizáciu zmieneneho zákona. Ministerstvo síce ŠPÚ ubezpečilo, že prvá etapa presídlenia sa uskutoční až v roku 1942, trvalo však na takmer okamžitom informovaní o konkrétnych pozemkoch vhodných pre Oravčanov. Opakovane naliehalo na úrad, aby svoje konanie urýchlil, čo v liste z 31. augusta 1940 zdôvodnilo nasledovne: „*Táto záležitosť je veľmi súrna, pretože vládni činitelia veľmi súria výstavbu oravskej priehrady. Táto stavba bude v krátkej dobe skutočne aj vypísaná, ale stavbu nebude možno skôr zahájiť, kým nebudeme mať definitívne rozriešené presídlenie oravských občanov.*“⁶ V priebehu leta 1940 preto

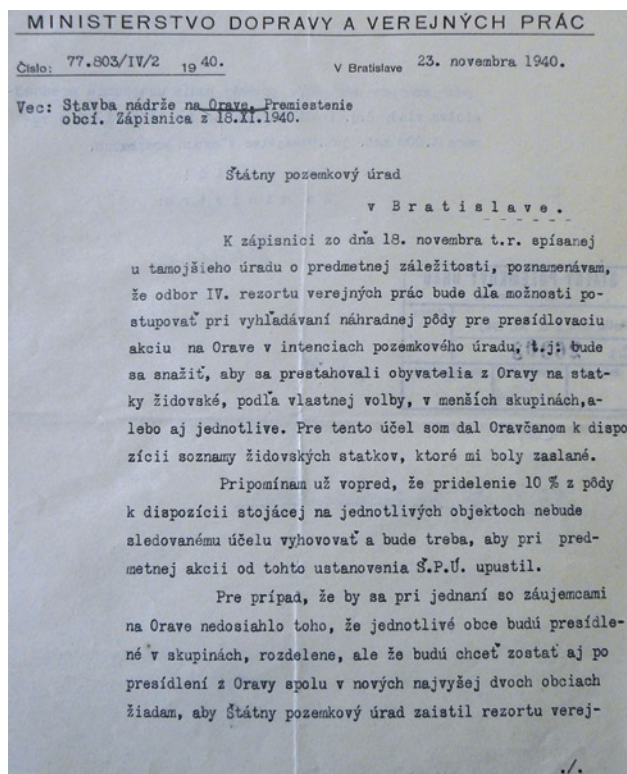
4 Podľa údajov ministerstva sa počítalo so zaplavením asi 3740 ha plochy a 470 usadlostí, pričom výkup či zámena pozemkov mali odštartovať až v roku 1942. Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Pracovná skupina E pri Štátnom pozemkovom úrade (PS E pri ŠPÚ), škatuľa (šk.) 160, 4733/40.

5 Tamže, 9669/40, 12 427/40.

6 Tamže, 16 327/40.

Správa MDaVP z júla 1940 (Zdroj: SNA)

Správa MDaVP z novembra 1940 (Zdroj: SNA)

úrad ministerstvu ponúkol veľkostatky v oblasti Pustého Fedýmešu a Špačianiec (okr. Trnava).⁷

MDaVP zvolalo ohľadom zabezpečenia pozemkov 6. novembra 1940 poradu, na základe ktorej 14. novembra zaslalo prezídium Štátneho pozemkového úradu ministerstvu zoznamy židovských majetkov s výmerou vyše 60 ha, z ktorých pre Oravčanov rezervovali 10 % pôdy.⁸ V tejto súvislosti však ministerstvo⁹ od začiatku predpokladalo, že sa celá akcia „*stretne s veľkými ťažkosťami*“, pretože dotknuté rodiny mali záujem presťahovať sa na židovské pozemky len v prípade, ak budú predávané z voľnej ruky.¹⁰

Veľká snaha vlády o urýchlenie výstavby priehrady je zrejmá aj z výsledkov jej novembrového zasadnutia v roku 1940, keď ŠPÚ prikázala, „*aby hneď zaistil židovské veľkostatky s dobrou pôdou, ak možno, nie viac ako dva, celkovej rozlohy aspoň 4000 kat. jut.*“ Zároveň ako termín začatia stavby uviedla už jar 1941.¹¹ V nasledujúcich dňoch predstaviteľia ministerstva (prednosta IV. odboru Ing. Imrich Žilincan) a ŠPÚ (predseda úradu Ing. František Ševčovič) spresnili predbežný spôsob poskytovania vhodných pozemkov pre Oravčanov. ŠPÚ mal dávať pôdu MDaVP k dispozícii na základe žiadostí, v ktorých

by ministerstvo uviedlo požadovanú výmeru z vybraného poľnohospodárskeho majetku spolu s údajmi o čistom katastrálnom výťažku. Snahou ministerstva v tom čase bolo presťahovať obyvateľov z Oravy predovšetkým na židovské majetky podľa vlastného výberu a to v menších skupinách alebo jednotlivco (poskytlo im pre tento účel aj spomínané zoznamy židovských majetkov s výmerou viac ako 60 ha). Ministerstvo tiež nesúhlasilo s vylčnením len 10 % pôdy z vybraných židovských hospodárstiev pre potreby Oravčanov a žiadalo Štátny pozemkový úrad, aby od tohto ustanovenia upustil.¹²

7 ŠPÚ o zámeroch ministerstva obratom informoval Štátne obvodné úradovne pre pozemkovú reformu v Bratislave, Zvolene a Spišskej Novej Vsi. Tamže.

8 GAREK, M.: Vysťahovalci z územia Oravskej priehrady v Trnave, s. 90. SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, 23 722/40.

9 V rámci ministerstva dopravy a verejných prác (MDaVP) spadalo presídľovanie Oravčanov do kompetencie IV. odboru rezortu verejných prác.

10 SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, 664/40 prez.

11 Išlo o zabezpečenie pozemkov pre obyvateľov Ústia. Predsedníctvo vlády však v tejto súvislosti uvádzalo už 500 domov a 2877 ha pozemkov, ktoré by mali byť v tejto obci zaplavené. Tamže, 25 293/40.

12 Tamže, 26 303/40.

Predsediectvo vlády v rámci urýchlenia vysťahovania Oravčanov „*do nových vlastných dedín*“ zvolalo na 11. decembra 1940 poradu so zástupcami MDaVP, ŠPÚ, ministerstva hospodárstva (odboru riaditeľstva štátnych lesov a majetkov) a ministerstva financií. Zhodli sa na zásade kompaktného presídľovania Oravčanov, ktoré by sa realizovalo len na židovských majetkoch v Nitrianskej župe (v obciach Veľký Báb, Andač, Alekšince, Kľačany, Lehota, Rišňovce, Rumanová, Šarlužky-Kajsa, Ujľak, Zbehy, Čab, Lukačovce a Ašakert), na zvyškových majetkoch Alekšince, Lehota a Rišňovce a na štátnom majetku v Alekšinciach (spolu 2647 ha).¹³ Vládi sa mala zároveň navrhnuť zmena jej novembrového uznesenia v zmysle, aby sa presídlenie realizovalo uprostred spomínaných obcí a aby sa na túto akciu využili aj zvyškové majetky a štátny majetok.¹⁴ Podrobnejšie informácie ohľadom navrhovaných pozemkov zisťovalo MDaVP, ktoré ich rozdelilo do dvoch skupín. Prvá, vhodná pre obyvateľov Ústia (prvá fáza vysťahovania), tvorila pomerne celistvý celok (1857 ha). Druhú skupinu tvorili židovské majetky vzdialené

od prvej skupiny a roztrúsené v rámci širšieho regiónu, preto sa s nimi počítalo predovšetkým pre neskoršiu etapu presídlenia, a to najmä pre samostatné sťahovanie. Ministerstvo teda koncom decembra 1940 navrhlo slovenskej vláde použiť pre vysťahovanie Oravčanov v prvej etape majetky v obciach Lehota, Andač, Zbehy, Alekšince, Rišňovce a Šarlužky-Kajsa s celkovou výmerou 1857 ha (z toho židovských majetkov 647 ha)¹⁵, čo vo februári 1941 pozmenilo a pre prvú etapu požadovalo už len pozemky v Alekšinciach, Lehote a Rišňovciach (1222 ha, z toho židovskej pôdy asi 85 ha). Väčšinu výmery tvoril štátny majetok Láhne-Alekšince (takmer 600 ha).¹⁶ Ako ukázal neskorší vývoj, ani tieto návrhy neboli konečné a presídľovanie Oravčanov podliehalo častým zmenám vyplývajúcim predovšetkým z tlaku na urýchlenie celej akcie.

Štátny pozemkový úrad súhlasil, že ministerstvu potrebné pozemky predá na základe jeho žiadosti za náhradu podľa zákona č. 46/40 Sl. z. Ministerstvo malo potom presídlencom pridelovať poľnohospodársku pôdu len v takej výmere, ktorá podľa

ŠPÚ stačila na zabezpečenie jednej rodiny (10 kat. jut. – 5,5 ha – s čistým katastrálnym výnosom 10 Ks).¹⁷ Ďalšie prídely by potom ŠPÚ predávalo jednotlivcom rovnakým spôsobom, ako iným uchádzačom o pôdu.¹⁸

Dňa 6. marca 1941 MDaVP predložilo ŠPÚ na posúdenie elaborát o presídlení Oravčanov, podľa ktorého ministerstvo prejavilo záujem o 3107 ha pôdy, potrebných pre všetky etapy presídlenia obyvateľov obcí Ústie, Slanica, Osada, Hámry a Ľavkovo. Ministerstvo sa opäť celý proces snažilo čo najviac urýchliť a tvrdilo, že „*dôležitosť úkolu a časová obmedzenosť dovoľuje pre posúdenie týchto alternatív rezervovať čas maximálne jedného mesiaca*.“¹⁹ K presídľovaniu malo dôjsť podľa predkladaného návrhu v štyroch skupinách: prvá časť Ústia mala byť umiestnená na pozemky v katastrálnom území Alekšinciev, druhá časť Ústia a Ľavkovo do oblastí Fornoseku, Horných Vašaradič a Horných Otrokovic, Slanica do Merašíc a Dolných Vašaradič a posledná skupina Osada a Hámry do oblastí Veľkých a Malých Ripnian (územie Pracovnej skupiny E).²⁰ Podrobnejšie skúmanie

13 MDaVP pre potreby prvej etapy presídlenia vzniklo požiadavku na 2877 ha a postavenie asi 600 domov.

14 SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, 28 346/40.

15 Pre druhú etapu presídlenia, do ktorej spadali obce Slanica, Osada, Hámry a Ľavkovo sa mali podľa tohto návrhu rezervovať židovské majetky v Bučanoch (veľkostatok M. Wosstera, 601 ha) a v Borovciach (veľkostatok M. Fould Springera, 422 ha; hospodárstva A. H. Kornfeldovej, 19 ha; M. Kornfelda, 65 ha a M. Kornfeldovej, 107 ha). Ministerstvo predsediectvu vlády tiež navrhlo prikázať ŠPÚ, aby tieto majetky zaistil pre Oravčanov a urobil všetky potrebné opatrenia. ŠPÚ síce zásadne nesúhlasil s parceláciou pozemkov M. Fould Springera a Kornfelda, čo však ministerstvo nemienilo akceptovať a v prípade potreby sa mienilo obrátiť o pomoc na „príslušných vládných činiteľov“. Výhrady k návrhu MDaVP malo aj ministerstvo hospodárstva, a to predovšetkým pokiaľ išlo o veľkostatok v Bučanoch, určený pre druhú etapu presídlenia. „Veľkostatok Bučany polohou a výnosnosťou pôdy je jeden z tých najlepších poľnohospodárskych objektov na Slovensku. Hospodárske budovy a príslušné pomocné objekty [...] sú tak vybudované, že dajú sa racionálne využiť len pri celistvosti celého objektu. Rozdrobením tohto poľnohospodárskeho objektu nielen že by tieto pomocné objekty museli zlikvidovať, ale výnosnosť celého objektu by podstatne klesla. Preto odporúčam tento veľkostatok zachrániť v celku tak, ako je dnes, vykúpiť ho od terajšieho majiteľa so všetkým príslušenstvom a dať ho do spravovania podniku Štátne lesy a majetky.“ Tamže, 30 684/40, 3873/41.

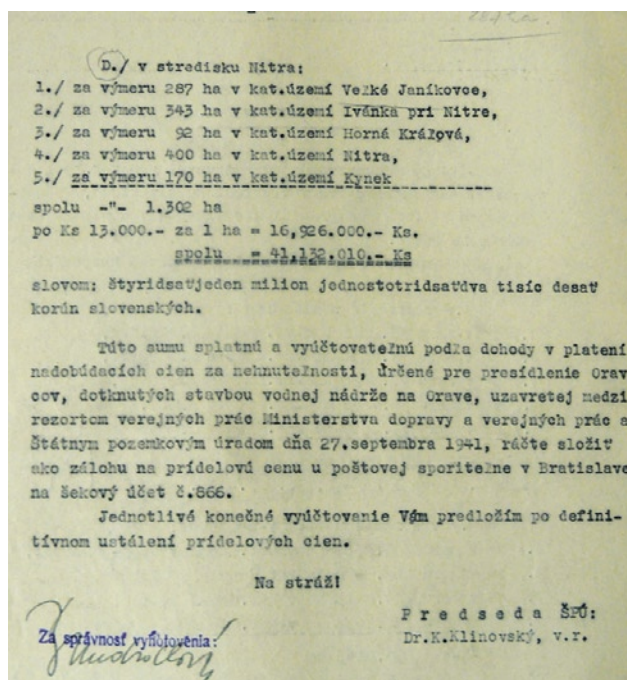
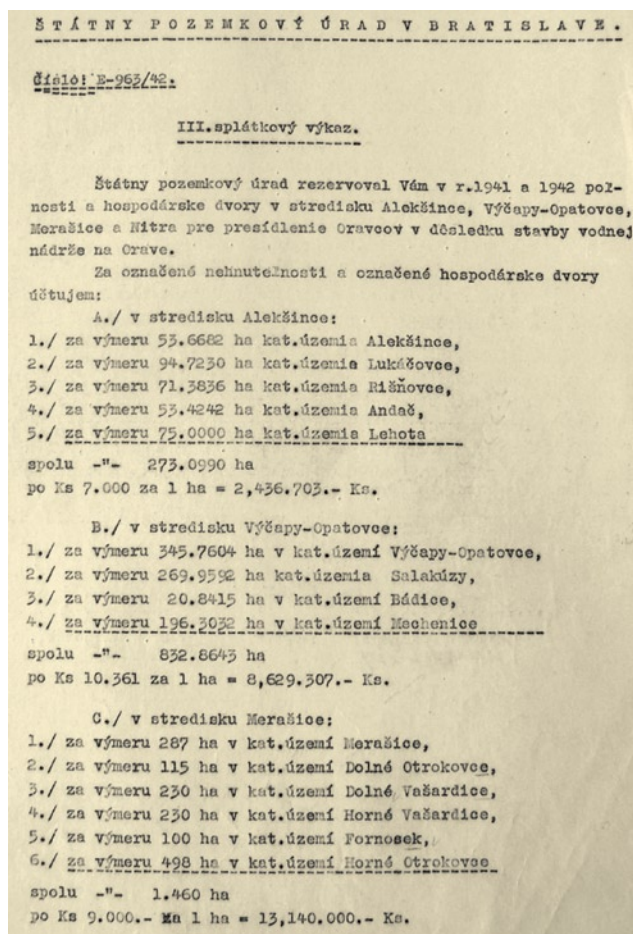
16 Tamže, 3187/41.

17 Korún slovenských.

18 Lesy, pastviny a pozemky pre obecný intravilán malo prideliť do spoločného vlastníctva presídľencov MDaVP. Tamže, 30 684/40.

19 Pôvodné plány hovorili o vybudovaní celej Oravskej priehrady a spustení do prevádzky v rokoch 1943 – 1944. Podľa vypracovaného plánu ešte z roku 1940 mali byť v prvej fáze premiestnení obyvatelia Ústia nad Oravou a Ľavkova, pričom so sťahovaním tejto etapy sa malo začať už v roku 1941. Následne malo prebiehať vysťahovanie Slanice v roku 1942, neskôr by prišli na rad ďalšie etapy zahŕňajúce Námestovo, Hámre a Osadu. GAREK, M.: Vysťahovalci z územia Oravskej priehrady v Trnave, s. 90. SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, 5005/41.

20 Alternatívne ministerstvo navrhlo pre umiestnenie niektorých obcí tieto katastrálne územia: Veľký a Malý Báb (502 ha) pre menšiu časť Ústia, Novú Ves, Kočovce a Beckovskú Viesku (220 ha) pre obce Hámry a Ľavkovo, Dvorníky (676 ha) pre Osadu a Hámry, Rakovice (750 ha) pre menšiu časť Ústia a Ľavkovo alebo Osadu a Hámry a Veľké Kostofany (650 ha) pre Osadu a Hámry. SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, 3873/41.

Splátkový výkaz ŠPÚ z decembra 1942
(Zdroj: SNA)

zo strany ŠPÚ a ministerstva však ukázalo nedostatky tohto plánu, pretože v daných oblastiach sa vhodné pozemky v požadovanej výmere nenachádzali.²¹ Navyše sa stala naliehavou otázka presídlenia obyvateľov Ladvka, ktorí sa mali vysťahovať zo svojej obce medzi prvými (do 1. októbra 1941). Keďže umiestnenie navrhované ministerstvom nebolo reálne, našli sa pre nich vhodné poľnohospodárske majetky v regióne Trnavy.²² Možnosti výkupu židovských

pozemkov vyhovujúcich presídleniu Oravčanov z Ladvka mala v oblasti katastrálneho územia Trnavy a Serede zistiť koncom mája 1941 komisia pod vedením Petra Štecka (vedúceho Pracovnej skupiny E pri ŠPÚ).²³

V júni podnikol P. Štecko ďalšie služobné cesty na Oravu s cieľom prediskutovať presídľovací plán priamo s občanmi postihnutých obcí, zistiť rozsah hromadného a samostatného sťahovania, preferovanie jednotlivých

oblastí presídlenia zo strany tamojšieho obyvateľstva a jeho finančné možnosti. Naopak, konkrétne podmienky na židovských majetkoch zisťoval na jednotlivých hospodárstvách v regióne Pracovnej skupiny E.

K dohode o platení prídellových cien prišlo medzi ŠPÚ a ministerstvom 27. septembra 1941.²⁴ Až v decembri však úrad ministerstva informoval o konkrétnych prídelloch židovskej pôdy pre presídlenie obyvateľov

21 V prípade Alekšince bolo napr. k dispozícii len 86 ha židovskej pôdy a 276 ha pôdy politických zbohatlíkov oproti požiadavke ministerstva na 921 ha. Dôležitú úlohu zohrával i fakt, že umiestnením Oravčanov do zamýšľaných oblastí by sa výrazne zmenšila výmera prídellov pre miestnych uchádzačov. Zástupcovia pracovnej skupiny nakoniec navrhli, aby ŠPÚ zostal pri svojom pôvodnom návrhu prideliť Oravčanom pôdu po celej republike na rôznych židovských majetkoch, kam by boli umiestňovaní v menších skupinách po 10 – 15 rodín. Oravčania však boli ochotní pristúpiť na takéto riešenie len v prípade, ak by ŠPÚ povolil odkúpiť pozemky priamo od židovských vlastníkov, „naokoľko vidia v tom určitú výhodu, že nebudú viazaní podmienkami Štátneho pozemkového úradu, ktoré by rezultovali z prídellu.“ SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, Vodná nádrž na Orave – presídlenie Oravčanov.

22 Tamže.

23 Tamže, 9218/41-I/E.

24 Tamže, E1030/43.

Oravy v stredisku Výčapy-Opatovce a Alekšince (Pracovná skupina E).²⁵ V rovnakom čase prideliť úrad MDaVP pozemky na vybudovanie potrebných obytných a hospodárskych budov pre presídľencov z Oravy v Trnave vo výmere 17,32 ha.²⁶ V nasledujúcom roku dal úrad v rámci prebiehajúcej akcie k dispozícii pozemky s výmerou 1306 ha a 1516 ha aj v strediskách Nitra a Merašice.²⁷ ŠPÚ sa však s poskytnutím potrebnej dokumentácie veľmi neponáhľal, čo spôsobovalo na ministerstve nemalú nervozitu. Napr. v prípade pridelených parciel v Nitre a Merašiciach si pozemkový úrad, resp.

zodpovedná Pracovná skupina E nespĺnila svoju povinnosť napriek opakovaným urgenciám²⁸ až do roku 1945 (!), a to navzdory faktu, že MDaVP za pridelené pozemky zaplatilo ŠPÚ do decembra 1942 takmer 33 miliónov korún.²⁹

Ministerstvo od ŠPÚ navyše žiadalo vo všetkých obciach spomínaných stredísk v okrese Hlohovec a Nitra, kde boli presídlencom vyčlenené pozemky, rezervovať všetky budovy patriace pôvodne Židom.³⁰ Požadovalo tiež urýchlené prepísanie vlastníctva pridelených bývalých židovských nehnuteľností na rezort verejných prác, aby mohli byť čo

najskôr poskytnuté záujemcom z Oravy. Pokiaľ išlo o určenie kúpnej ceny, na pozemky rezervované Oravčanom sa nevzťahovalo jej 100% navýšenie, pretože ministerstvo ich v tom čase už zaplatilo.³¹

V tejto súvislosti je potrebné povedať, že vzhľadom na výšku nákladov spojených s výstavbou náhradných hospodárstiev pre presídlených Oravčanov a nedostatok stavebného materiálu, začali kompetentné orgány presadzovať presídľovanie len na nehnuteľnosti, na ktorých sa už nachádzali domové a hospodárske stavby.³² V prípade, ak takéto budovy neboli vo vlastníctve

- 25 V stredisku Výčapy-Opatovce išlo o 672 ha v katastrálnych územiach Výčapy-Opatovce, Salakúzy, Mechenice a Bádice. V stredisku Alekšince bolo pridelených 319 ha v katastroch Alekšinciev, Lukáčoviec, Rišňoviec a Andača. S prídelmi súhlasili aj miestne organizácie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ), Hlinkovej gardy (HG) a zástupcovia jednotlivých obcí. Spoločná hodnota pridelených pozemkov bola predbežne určená na 8 897 313 Ks. Vlastnícke právo ministerstva malo byť vložené do pozemkovej knihy až po uskutočnení nevyhnutných technicko-právnych úkonov. ŠPÚ uvedenú sumu nakoniec 29. 12. 1941 spresnil na 8 897 100 Ks. MDaVP potom v januári 1942 v rámci prvej splátky zaslalo úradu 2 290 000 Ks. Ďalšie milióny zaplatilo ministerstvo za pridelené majetky v decembri 1942 (išlo o 30 600 000 Ks za nehnuteľnosti v strediskách Alekšince, Výčapy-Opatovce, Merašice a Nitra). Spomínané pozemky mali byť odovzdané ministerstvu „do držby a úžitku“ na jeseň 1943. Iný nedatovaný dokument informuje o rezervovaní prídelov pre Oravčanov v stredisku Alekšince v celkovej výmere 1374,3 ha (z toho židovskej pôdy 321,7 ha; pôdy politických zbohatlíkov 209 ha; pôdy štátneho majetku Láhne 599 ha a cirkevného majetku 245 ha). Dokument spomína i rezervovaných 198,5 ha v katastrálnom území Plaveckého Sv. Mikuláša (okres Malacky). SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, 213/41, E199/41, E23/42, E24/42, E15/43, Rezervovaná pôda v stredisku Alekšince a Plav. Sv. Mikuláš pre Oravčanov a pre miestny prídel.
- 26 Ku konkrétnej dohode medzi záujemcami z Oravy o umiestnenie do Trnavy a Ministerstvom dopravy a verejných prác došlo 16. 11. 1941. Na základe toho vypracoval civilný geometer v Trnave geometrický plán a výkaz plôch, v ktorom bolo definitívne určené, ktorý pozemok komu pripadne. Podľa majetkového statusu záujemcov mali byť vybudované štyri druhy hospodárskych stavieb. Presídľovacia komisia IV. odboru rezortu verejných prác MDaVP nakoniec zriadila s účinnosťou od 1. júna 1942 štátnu stavebnú správu pre stavbu gazdovských usadlostí presídlených Oravčanov v Trnave, do pôsobnosti ktorej spadalo vybavovanie všetkých stavebných a potrebných záležitostí súvisiacich so stavbou gazdovstiev. GAREK, M.: Vystáhalci z územia Oravskej priehrady v Trnave, s. 90 – 91.
- 27 SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, E507/43.
- 28 V liste ministerstva ŠPÚ zo 6. 7. 1943 sa uvádza: „Ak budem musieť vzhľadom na stavbu priehrady na Orave [...] vzniklé a všetky očakávania presahujúce zdržania v presídlení Oravcov odôvodniť, vyznejte táto nepriaznivo a v neprospech štátneho pozemkového úradu, ktorý bude musieť za toto zdržanie plne zodpovedať.“ Pracovná skupina nakoniec dostala čas spracovať tieto nehnuteľnosti do roku 1944, keď ich mala odovzdať ministerstvu, k čomu ale nedošlo. Tamže, E507/43, 545/43.
- 29 Podľa splátkového výkazu ŠPÚ z decembra 1942 si úrad účtoval za nehnuteľnosti v stredisku Alekšince vo výmere 273,1 ha (katastre Alekšince, Lukáčovce, Rišňovce, Andača a Lehota) 2 436 703 Ks, za stredisko Výčapy-Opatovce v rozsahu 832,86 ha (katastre Výčapy-Opatovce, Salakúzy, Bádice a Mechenice) sumu 8 629 307 Ks, za stredisko Merašice vo výmere 1460 ha (katastre Merašice, Dolné a Horné Otrokovce, Fornošek a Dolné a Horné Vašaradice) 13 140 000 Ks a za stredisko Nitra (katastre Veľké Janíkovce, Ivánka pri Nitre, Horná Kráľová, Nitra a Kynek) vo výmere 1302 ha 16 926 000 Ks. Spolu išlo o sumu 41 132 010 Ks. SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, E963/42.
- 30 V stredisku Nitra a v Lehote si ministerstvo vytipovalo domy pre celkovo 128 oravských rodín, v stredisku Merašice pre 121 rodín, v stredisku Výčapy-Opatovce pre 51 a v obci Zbehy pre 6 rodín presídľencov. Viaceré z budov však patrili Ústrednému hospodárskemu úradu, od ktorého ich plánovalo ministerstvo získať pre Oravčanov. Vzhľadom na skutočnosť, že v mnohých domoch žili dlhé roky v podnájme osoby bez finančných prostriedkov a bez možnosti získať náhradné ubytovanie, ministerstvo počítalo s komplikáciami pri zabezpečovaní nových domovov pre presídľencov. Tamže, Zápisnica z 3. až 7. 5. 1943 v úradných miestnostiach pracovnej skupiny E v Nitre vo veci presídlenia Oravčanov do strediska Nitra, Merašice, Výčapy-Opatovce pri použití bývalých židovských domov.
- 31 Tamže, E366/43, 545/43.
- 32 GAREK, M.: Vystáhalci z územia Oravskej priehrady v Trnave, s. 93. SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, Zápisnica z 3. až 7. 5. 1943 v úradných miestnostiach pracovnej skupiny E v Nitre vo veci presídlenia Oravčanov do strediska Nitra, Merašice, Výčapy-Opatovce pri použití bývalých židovských domov.

ŠPÚ, odkúpilo ministerstvo dopravy vhodné objekty od Ústredného hospodárskeho úradu.³³ Miestne úrady však snahu poskytovať Oravčanom bývalé židovské domy nepodporovali, pretože mali záujem uspokojiť v tomto smere najmä dopyt domácich uchádzačov.³⁴ V konečnom dôsledku bola jedinou skupinou umiestnenou do novovybudovaných obydli len skupina 26 rodín z Ústia nad Oravou presťahovaná v roku 1943 do Trnavy.³⁵

V priebehu rokov prišlo v súvislosti s rezervovaním pozemkov pre ministerstvo za účelom presťahovania Oravčanov k mnohým zmenám či vý-

menám. Keďže prídel bývalých židovských nehnuteľností sa vo viacerých prípadoch výrazne predlžoval, bolo ministerstvo nútené na ŠPÚ opakovane naliehať v záujme doriešenia presídlenia.³⁶ Situáciu Oravčanov sťažoval tiež fakt, že niektoré židovské majetky určené na presídlenie obhospodaroval Fond pre správu poľnohospodárskych majetkov (FSPM). Problémy vyplývali o. i. z nedostatočnej komunikácie medzi ŠPÚ a Fondom, ako napr. v prípade pridelenia židovského hospodárstva v Andači (okres Nitra) niekoľkým rodinám z Oravy, pričom vedúci Pracovnej skupiny E vyhlásil, že rodiny môžu

počítať s odovzdaním nehnuteľnosti do držby do niekoľkých dní. Fond, ktorý o tom nebol informovaný, vzniesol proti tomuto kroku námietku, pretože išlo o veľmi dôležitý majetok z hľadiska hospodárenia Miestnej správy Fondu v Alekšinciach. V roku 1943 napokon ŠPÚ hospodárstvo Oravčanom, ktorí už podnikli potrebné prípravy na presťahovanie, odmietol prideliť a bol vzhľadom na spôsobené škody Presídľovacou komisiou pre vodnú nádrž na Orave pri MDaVP požiadaný o zníženie kúpnej ceny pozemkov o 10%.³⁷ Oravčania tiež odmietali prevziať pozemky predtým, kým z nich

Z Ústia nad Oravou bolo v roku 1943 presťahovaných 26 rodín do Trnavy, časť Na Kopánke (Zdroj: Archív redakcie)

33 Ústredný hospodársky úrad mohol scudziť všetky bývalé židovské nehnuteľnosti, ktoré by MDaVP potrebovalo pre presídľencov, na základe rozhodnutia vlády z 15. 10. 1943. SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, E210/44.

34 SNA, f. PS C pri ŠPÚ, šk. 99, C1546/44.

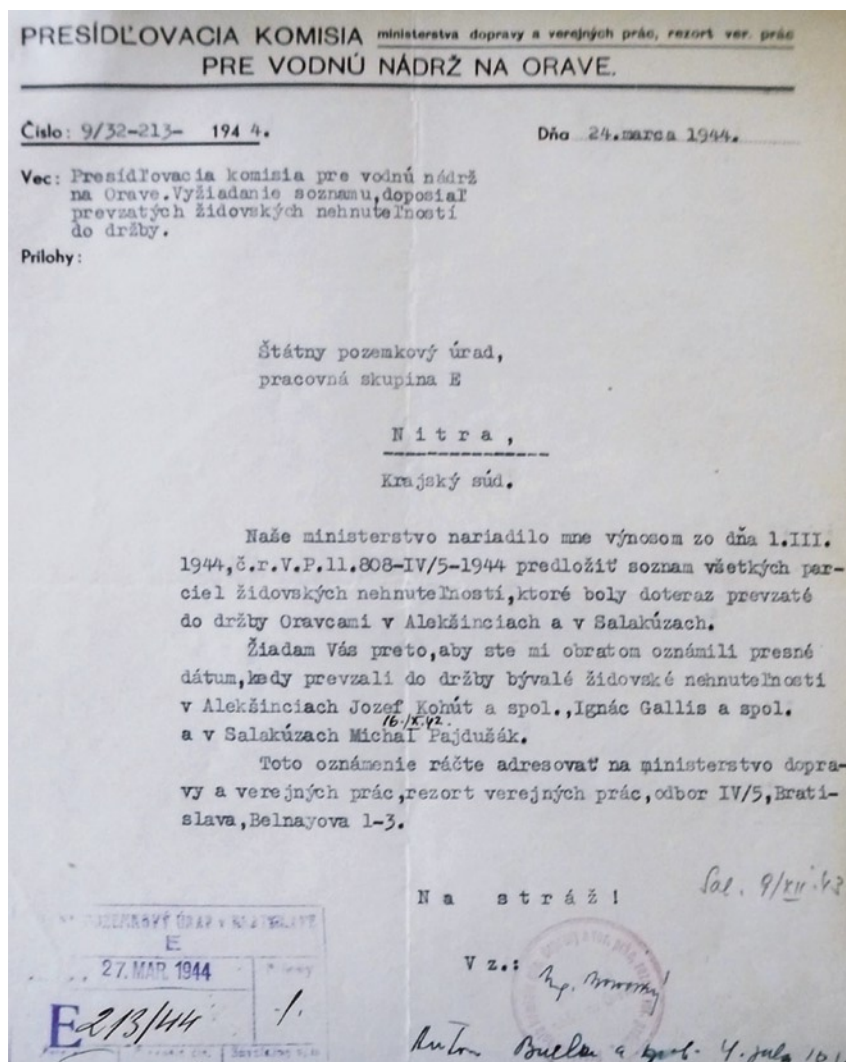
35 M. Garek vo svojej štúdii uvádza, že rozpočet z februára 1944 vyčíslil náklady na presťahovanie a vyvlastnenie Oravčanov smerujúcich do Trnavy na celkovú sumu 15 772 000 Ks, z čoho najvýznamnejšiu položku tvorila výstavba 26 domov s príslušenstvom (13 000 000 Ks), nasledovaná nákupom pôdy pre osídľencov (2 000 000 Ks). Typické gazdovstvo, ktoré dostali tieto rodiny, pozostávalo z obytného domu s dvoma izbami, kuchyňou, špajzou, predsieňou, pivnicou a pôjdom a z hospodárskych stavieb. Každé gazdovstvo malo mať i vlastnú studňu a ohradu. GAREK, M.: Vystáhalci z územia Oravskej priehrady v Trnave, s. 93.

36 SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, E1110/43, E550/43.

37 Tamže, XXIX 642/44-1.

Fond zozbiera úrodu, pretože výška investícií, ktoré si účtoval, bola pre nich neúnosná. Fond zároveň správne upozorňoval, že na všetkých majetkoch v jeho miestnej správe (Alešince, Výčapy-Opatovce, Salakúzy) žijú rodiny deputátnikov, ktorí sťahovaním Oravčanov stratia možnosť obživy, preto navrhoval ich prepustenie a likvidáciu správy až k 1. novembru 1944, teda ku koncu hospodárskeho roka.³⁸

K definitívnemu rozhodnutiu o tom, ktoré pôvodne židovské majetky by mali byť odovzdané v roku 1944 MDaVP pre potreby relokácie, prišlo 22. augusta 1944 na porade predstaviteľov ŠPÚ, ministerstva a vedúcich príslušných pracovných skupín v Piešťanoch. Na rokovaní sa rozhodlo o odovzdaní nehnuteľností v Lukáčovciach, Rišňovciach, Andači, vo Výčapoch-Opatovciach a v Salakúzach,³⁹ vo Vrbovom (okres Piešťany), v Dolnej Strede (okres Trnava), Kyneku, v Horných Otrokovciach a Ivánke pri Nitre.⁴⁰ K odovzdaniu majetkov v Lukáčovciach a Rišňovciach, rovnako ako pozemkov vo Výčapoch-Opatovciach a niektorých v Salakúzach, však neprišlo ani v roku 1945.⁴¹ Jednou z hlavných príčin tohto stavu bola potreba zabezpečiť riadne hospodárenie na týchto majetkoch a neohrozoť verejné zásobovanie, čo v roku 1944 priznal aj ŠPÚ. Svoju úlohu pri neustálom predlžovaní stanovených termínov zohralo aj oneskorenie sa výstavby vodného diela v porovnaní s pôvodným plánom. Dalším z problémov bola nechúť obyvateľov zátopového územia sťahovať

Žiadosť presídľovacej komisie z marca 1944 (Zdroj: SNA)

sa na náhradné majetky po židovských majiteľoch, ako to bolo napr. v prípade presídľovania Oravčanov do Trnavy. Rokovania s rodinami, ktorých domy boli položené najnižšie, tu trvali od

roku 1941 až do presídlenia ťažko zostavenej skupiny na jeseň 1943, keď bolo na nové hospodárstva v meste presťahovaných 26 rodín.⁴² Oprávnenosť týchto obáv sa ukázala po skončení

- 38 Podobné argumenty platili aj pre nehnuteľnosti v Andači, Rišňovciach a Lukáčovciach. Rovnaká situácia sa však týkala pozemkov rezervovaných pre Oravčanov aj v obvode iných pracovných skupín ŠPÚ. SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, Zápisnica z 21. 2. 1944 na FSPM v Piešťanoch, Zápisnica napísaná na Obvodnom notárskom úrade v Lukáčovciach dňa 28. 3. 1944. SNA, f. PS C pri ŠPÚ, šk. 99, C1787/44.
- 39 Tieto nehnuteľnosti malo ministerstvo síce v septembri 1944 prevziať, no do 1. októbra 1945 boli nakoniec ponechané v árende FSPM. Príčinou tohto kroku bola skutočnosť, že Oravčanov v roku 1944 nebolo možné na spomínané pozemky presídliť. Zároveň sa na tieto majetky nenašiel žiadny záujemca o prenájom na dobu kratšiu ako 6 rokov. V prípade Salakúz bol problém i v tom, že bývalý Fuchsov majetok vlastnila Židovka – americká štátna občianka, podľa ministerstva zahraničných vecí však ŠPÚ nemal odpredávať židovské majetky amerických občanov. Obyvatelia Ľavkova, ktorí sa mali presťahovať do Salakúz, následne vyhlásili, že sa chcú presídliť spoločne na jedno miesto, aj keď to znamenalo oddialenie sťahovania o jeden rok. SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, E624/44, Zápisnica Presídľovacej komisie v Ústí zo 16. 8. 1944.
- 40 Tamže, Zápisnica z 22. 8. 1944 napísaná na Štátnom pozemkovom úrade v Piešťanoch, Zápisnica z 29. 8. 1944 napísaná na Štátnom pozemkovom úrade PS E v Nitre.
- 41 Dokázateľne prišlo k prevzatíu niektorých majetkov Oravčanmi v Alešinciach v októbri 1942, na jeseň 1943, v marci a v júli 1944.
- 42 GAREK, M.: Vysťahovalci z územia Oravskej priehrady v Trnave, s. 93.

vojny, keď sa o svoje majetky začali v rámci reštitúcie hlásiť pôvodní majitelia. Oravčania preto v povojnových rokoch kategoricky odmietali vlastnícke dekréty a požadovali prevod vlastníckych práv do pozemkových kníh na základe kúpno-predajných dekrétov, prípadne zámenných zmlúv bez akéhokoľvek náznaku, že ide o skonfiškované majetky.⁴³

V presídľovacej akcii po skončení druhej svetovej vojny zohralo kľúčovú úlohu rozhodnutie Zboru povereníkov z 23. apríla 1946, na základe ktorého sa všetky židovské nehnuteľnosti pridelené ešte MDaVP ponechali Povereníctvu Slovenskej národnej rady pre dopravu a verejné práce pre účely presídlenia Oravčanov. Povereníctvo potom v júni 1946 miestnym národným výborom (v oblasti Pracovnej skupiny povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy E) v Lukáčovciach, Rišňovciach, Salakúzach, vo Výčapoch-Opatovciach a Veľkých Janíkovciach oznámilo, že trvá na obsadení bývalých židovských veľkostatkov určených na presídlenie. No naopak, vzdalo sa nárokov na pridelenie nehnuteľností v katastri Horných Otrokovíc, Horných Vašaradíc, Bábu a Ivánky pri Nitre a prenechalo ich miestnym uchádzačom o pôdu.⁴⁴ V prípade majetku prideleného pred rokom 1945 ministerstvu v Andači došlo k vráteniu hospodárstva pôvodnému majiteľovi.⁴⁵

Do konca druhej svetovej vojny sa podarilo celkovo presídliť a vyplatiť iba 110 rodín⁴⁶ z plánovaného zátopeného územia. Vojnové udalosti i neúspechy pri stavbe zmenili očakávania ľudí v súvislosti s reálnym ukončením stavby. Súdržnosť tamojšej komunity sa výrazne narušila výzvou, podľa ktorej sa mali finančne zvýhodňovať tí obyvatelia, ktorí odídu skôr a nebudú „vyčkávať“⁴⁷. Veľká časť osôb však zostávala vo svojich domovoch, neraz poškodených vojnou. Situáciu ešte nepresídlených obyvateľov sťažovali i zákazy poľno-

hospodárskych prác či pochovávaní kvôli obave z kontaminovania vodnej nádrže (z roku 1952).⁴⁷ Po vojne riešil otázku presídlenia Štátny pozemkový úrad, ktorý umiestňoval Oravčanov na nehnuteľnosti po odsunutých Nemcoch, neskôr aj Maďaroch v lokalitách Sv. Michal, Most na Ostrove, Hviezdoslavovo, Fakov, Selice a Štúrovo.⁴⁸ Časť presídľencov smerovala aj do českého pohraničia na majetky po sudetských Nemcoch. V povojnovom období bolo na skonfiškované majetky celkovo presídlených ešte 167 rodín.⁴⁹

Z obce Slanica zostal nad vodnou hladinou len kostol (Foto: M. Fiamová)

43 Tamže, s. 94.

44 V oblasti Horných Vašaradíc si povereníctvo ponechalo pre Oravčanov aj veľkostatok K. Feltschera a spol. s výmerou viac ako 200 ha, ktorý ministerstvo dopravy už počas Slovenskej republiky zaplatilo, rozdelilo a pridelilo Oravčanom, ktorí sa naň ale nemohli presťahovať v dôsledku vojnových udalostí. Z rovnakých dôvodov si ponechalo aj židovské veľkostatky vo Fornoseku, v Ivánke pri Nitre, Hornej Kráľovej, Dolných Vašaradiciach, Dolných Otrokovciach, Bádiciach, Mecheniciach, Merašičiach, Andači, vo Výčapoch-Opatovciach, v Lukáčovciach, Kyneku a v Nitre.

45 Pracovná skupina E mala v povojnovom období na starosti aj okres Topoľčany, ktorý pôvodne patril do pracovnej skupiny N. Z obcí tohto okresu boli pozemky pre Oravčanov vyčlenené v Malých a Veľkých Dvoranoch, Horných Obdokovciach, Preseľanoch, Horných Štitároch a Hrušovonoch, kde bol židovský majetok ešte počas Slovenskej republiky vyplatený, rozdelený aj pridelený Oravčanom, ktorí sa naň ale nemohli presťahovať v dôsledku vojnových udalostí. SNA, f. PS E pri ŠPÚ, šk. 160, 5/1187/46, 5/1186/46, 5/731/46.

46 E. Naništová uvádza počet 113 rodín z plánovaných 900. NANIŠTOVÁ, E.: Psychosociálne aspekty nútenej geografickej relokácie: vysťahovalci z regiónu Oravskej priehrady po 40-tých rokoch. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1996, s. 38. GAREK, M.: Vysťahovalci z územia Oravskej priehrady v Trnave, s. 94.

47 NANIŠTOVÁ, E.: Psychosociálne aspekty nútenej geografickej relokácie, s. 35.

48 GAREK, M.: Vysťahovalci z územia Oravskej priehrady v Trnave, s. 94.

49 NANIŠTOVÁ, E.: Psychosociálne aspekty nútenej geografickej relokácie, s. 38

Kostol v obci Slanica (Zdroj: Archív redakcie)

Do 26. apríla 1948 sa podarilo z Oravčanmi požadovaného množstva poľnohospodárskej pôdy (2877 ha) získať len 402,8 ha. Na toto neadekvátne riešenie poukazovali Oravčania s odôvodnením, že „vzhľadom na to, že sme stále pred odchodom, čo ale trvá už 7 rokov, máme naše hospodárstva zničené. V zatopit' sa majúcom území je zákaz stavať domy a akékoľvek iné stavby, zatiaľ čo naše vlastné domy by

potrebovaly nákladné opravy alebo prestavby. Ďalej ani obhospodarovanie našich pozemkov nie je také, aké by malo byť za normálnych pomerov, lebo len vtedy si každý roľník môže plánovať hospodárenie na viacej rokov dopredu.“ Oravčania ale často odmietali ponúkané lokality, chceli bývať iba v rýdzo slovenskom prostredí a najradšej spolu. Žiadali preto, aby im kompetentné úrady zabezpečili potrebnú

pôdu v okresoch Trnava, Hlohovec, Nitra a Zlaté Moravce.⁵⁰

Keďže vo februári 1949 zostávalo v oblasti priehrady ešte 349 rodín, bola v októbri 1949 vytvorená komisia, ktorej úlohou bolo dokončiť presídlenie Oravčanov do konca roku 1952, na jeseň 1953 však bolo v zátopovom území stále ešte 140 rodín. Presídľovacia komisia preto musela pokračovať vo svojej práci až do roku 1957.⁵¹

Martina Fiamová • Resettlement of the Inhabitants from Orava Dam Area to Jewish Farms Located in Nitra and Hlohovec Districts

The construction of Orava Dam was considered to be the work of decisive character during the existence of the Slovak Republic, although there were lots of problems. One of them was the necessity to resettle people living in the villages that should have been flooded. The state authorities found a solution that was related to the then ongoing land reform. Within the reform, Jewish agricultural property was aryanised and so it became home for tens of resettlers coming from the area where new water project was being built. The presented study has been focusing mainly on the negotiations between the Ministry of Transport and Public Works, organising the construction and the National Land Authority. It also describes problems the citizens being resettled from flooded villages to Jewish farms located in districts of Hlohovec and Nitra had to cope with.

PhDr. Martina Fiamová (1977)

Absolventka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v odboroch história, archeológia a nemecký jazyk. Od r. 2008 pracuje v Sekcii vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa, kde sa venuje problematike holokaustu a násilnej socializácii československého poľnohospodárstva. Je spolueditorkou slovensko-anglickej publikácie *Sila svedectva*.

50 GAREK, M.: Vysťahovalci z územia Oravskej priehrady v Trnave, s. 94.

51 NANIŠTOVÁ, E.: Psychosociálne aspekty nútenej geografickej relokácie, s. 38.

SITUÁCIA NA BOHOSLOVECKEJ FAKULTE V BRATISLAVE V ROKOCH 1953 – 1954

JOZEF HAĽKO

V názoroch na dejiny bratislavskej bohosloveckej fakulty sa niekedy vyskytuje presvedčenie, že od roku 1950, keď sa jej zmocnili komunisti, boli v nej bohoslovci priamočiaro a bez ich najmenšieho odporu indoktrinovaní marxistickým pohľadom na Cirkev a spoločnosť. Zákonom 58/1950 z 18. mája 1950 totiž komunisti všetky teologické fakulty a učilištia vyňali spod pôsobnosti ministerstva, resp. poverenictva školstva, aby dozor nad nimi prevzal Slovenský úrad pre veci cirkevné. O dva mesiace neskôr vládne nariadenie 112/1950 zrušilo všetky diecézne a rehoľné bohoslovecké učilištia ponechajúc iba jedinú Cyrilometodskú bohosloveckú fakultu v Bratislave.¹

PRÍPRAVA PROCESU S BOHOSLOVCAMI

Hlbšie štúdium príslušnej dokumentácie uvedeného obdobia dokazuje, že najmenej do polovice päťdesiatych rokov iskrili na fakulte i kňazskom seminári silné pnutia – medzi klerikmi a ich prorežimne orientovanými predstaviteľmi. Svedčí o tom napríklad dokument, ktorý v polovici februára roku 1952 vypracovali pracovníci Slovenského úradu pre veci cirkevné (SÚC), súdruhovia Gaduš a Kmet'. Nimi zostavené smernice „*pre kádrovanie poslucháčov bohosloveckých fakúlt*“ mal priamo na katolíckej bohosloveckej fakulte zabezpečiť jej samozvaný tajomník Vít Kukumberg. Cirkevný úrad totiž na základe štátnej legislatívy bohosloveckú fakultu oficiálne považoval za svoju „podriadenú zložku“, nad ktorou mal bdieť ako jej „dozorný orgán“ zabezpečujúci výchovu duchovenského dorastu oddaného ľudovodemokratickému režimu. Podľa uvedenej smernice mali

byť kandidáti bohoslovci podrobne preverovaní z hľadiska pôvodu, postojov i celkového vývoja. Po ich predbežnom prekádovaní nemali byť rizikovní uchádzači vôbec pozvaní na prijímacie pohovory. A pozvaných mal z hľadiska ich politických postojov tiež vyhodnotiť zástupca cirkevného úradu, ktorého dobrozdanie podmieňovalo prijatie kandidáta. Na prijatých poslucháčov potom tajomník fakulty vypracovával podrobný kádrový dotazník, pravidelne dopĺňaný o ďalšie dôverné informácie: o politických postojoch bohoslovca, o jeho vzťahu ku kolektívu a profesorskému zboru, odbornom raste, činnosti v masových organizáciách. Skutočnosti získavané „*akoukoľvek cestou a akýmkoľvek spôsobom*“ mohli byť východiskom pre výhody v podobe rôznych podpôr a štipendií. No pri zistení nepriateľských postojov sa štúdium dočasne alebo natrvalo prerušilo rozhodnutím fakultnej rady, právoplatným až po odobrení zo strany Úradu pre veci cir-

kevné. Jedným zo zdrojov informácií mali byť pravidelné, minimálne raz ročne uskutočnené kolokviá bohoslovca s pracovníkom SÚC.²

Napriek týmto kontrolným opatreniam sa komunistom nielenže nepodarilo vytvoriť z bohoslovcov ideovo jednoliaty kolektív, ale zakrátko museli konštatovať existenciu dvoch skupín, „*pokrokových*“ a „*konzervatívnych*“ seminaristov. Túto polarizáciu pripisovali nielen napätým vzťahom medzi vulgárnym komunistickým tajomníkom Arnoldom Babilonským, dekanom fakulty Mikulášom Višňovským a zvyškom profesorského zboru, ale vinili z nej najmä špirituála Michala Ryšavého. Označovali ho za „šedú eminenciu“ oddanú biskupovi Ambrózovi Lazíkovi a podporujúcu protirežimné postoje študentov. Báľ sa ho vraj sám dekan Višňovský, ústupčivý voči Ryšavého kompetenčnej rozpínavosti. Preto fakultná rada pod tlakom komunistických samozvancov Ryšavého pozbavila funkcie.³

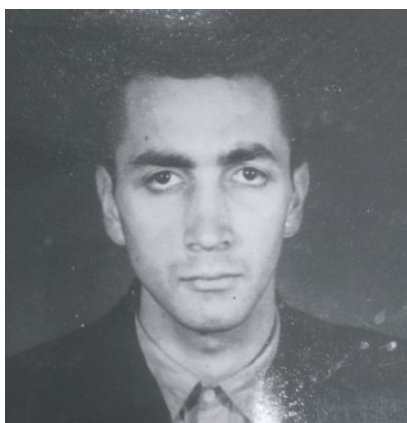
- 1 VNUK, F.: Cyrilometodská bohoslovecká fakulta v rokoch 1950 – 1956. In: Historický zborník, ročník (roč.) 6, 1996, strana (s.) 87; Vládne nariadenie číslo (č.) 112/1950 Zb. z. a. n. zo 14. júla 1950. In: Zbierka zákonov a nariadení republiky Československej, roč. 1950, vyd. 26. júla 1950.
- 2 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (SÚC) – sekretariát, škatuľa (šk.) 5. Návrh na smernice pre kádrovanie poslucháčov bohosloveckých fakúlt na Slovensku z 24. januára 1952.
- 3 SNA, f. SÚC, šk. 5. Návrh na konečné riešenie otázky CMBF v Bratislave z 29. mája 1953.

Represívny zásah neminul ani bohoslovcov, pravdepodobne na podnet ich najkontroverzejšieho profesora – Jozefa Straku. Tento bývalý saleziánsky doktorand na rímskej Gregoriánskej univerzite po návrate na Slovensko opustil rehoľu, vstúpil do ilegálnej komunistической strany a zúčastnil sa povstania. Po suspenzii zo strany banskobystrického biskupa Andreja Škrábika ako prednosta štátnej kultovej správy Povereníctva školstva zatkol spišského biskupa Jána Vojtaššáka, tiež bol hlavným likvidátorom kláštorov a rehoľných výchovných ústavov. Takýto je profil kňaza, ktorý od jesene roku 1950 stál pred bohoslovcami ako profesor katechetiky, pedagogiky a filozofie.⁴ „*Hovoriť v mene kresťanstva*“ – vyhlasoval Straka – „*má právo „jedine KSS [...] víťazstvom KSS sa posilní aj pravé kresťanstvo na Slovensku.*“⁵

Nečudo, že Straku veľmi dráždila tá časť poslucháčov bratislavskej bohosloveckej fakulty, ktorá jeho prvomájové či februárové prejavy odmietala veľavravným pokašliavaním, či ignorovala čítaním inej literatúry.⁶ „*Čo povedať o takom poslucháčovi, ktorý zjavne prejavuje odpor voči spoločenskému ľudovodemokratickému zriadeniu*“ – ironizoval Straka – „*pre ktorého tu nejestvuje žiadna náboženská sloboda...?*“⁷

Za najodbojnejšieho klerika s nežiaducim vplyvom na lojálnych spolužiakov s „*kladným pomerom*“ k reži-

mu bol označený štvrták Ladislav Just, syn úradníka žilinského Krajského národného výboru.⁸ Podľa komunistической obžaloby sa Just pokrytecky vydával za pokrokového študenta, no neskôr sa zmenil na „*jedného z najreakčnejšie zameraných bohoslovcov*“. Konal protištátne a s úmyslom sabotovať pokrokovú výchovu na fakulte, keď na vlastnom písacom stroji rozmnožil a rozširoval štvavé protištátne texty.⁹

Ladislav Just (Zdroj: AÚPN)

„*Protištátnymi textami*“ mali podľa komunistov byť Justovi zhabané knihy *Kresťanstvo a materializmus* a *Resurrexit*. Kým prvé dielo označovalo materializmus za nevedecký, za nové a samo v sebe protirečivé náboženstvo uctievania mamony, druhý text prízvu-koval Krista ako skalú nepremožiteľnej Cirkvi a nevyhnutnosť hrdinského

nasadenia jej členov. Justovi zabavili aj fotografiu prezidenta Slovenského štátu Jozefa Tisa s nápisom „*slovenský mučeník*“. A tiež Tisov latinsky formulovaný *Odkaz*. V ňom sa prezident – tesne pred popravou – označuje za „*mučeníka obrany kresťanskej viery proti pohanstvu*“, ktorého sa národ musí všemožne strániť.¹⁰ Čiže Just sa ešte v malom seminári v Trnave prevínil, keď tam v roku 1948 rozmnožoval a rozširoval fotografie prezidenta Jozefa Tisa a jeho *Odkazu*; tiež odporom voči terajšiemu pokrokovému vyučovaniu a ľudovodemokratickému zriadeniu, túžbou po návrate Slovenského štátu, nehovoriac o rozdávaní protirežimných skrípt na vzbudenie protikomunistického odporu.¹¹ Za toto všetko Justa vo štvrtok 30. apríla 1953 o piatej popoludní zatkli a ihneď mu v prítomnosti dekana Višňovského vykonali domovú prehliadku. Štátna bezpečnosť okrem písacieho stroja a fotografického náčinia Justovi zabavila vyše dvadsať kníh a brožúr.¹²

Bezmála tri týždne po Justovi zatkli v pondelok 18. mája 1953 o pol druhej popoludní štyroch jeho údajných spolupáchateľov, dvadsaťdvaročných štvrtákov Františka Moncmana, Jozefa Šulgana, Alfréda Kardoša a Pavla Tótha.¹³ Aj im zhabali písomnosti neskôr využité ako dôkazový materiál proti nim. Moncmanovi zabavili encykliku pápeža Pia XI. z roku 1937, ktorej rozširovaním podľa obžaloby vzbudzoval nenávisť voči spoločenskému

4 DOBIÁŠ, R.: *Triedni nepriatelia III*. Prešov 2019, s. 114 – 115.

5 Útržky z kroniky. In: <http://www.svedectvo.sk/utrzyky.htm>, 22. marca 2013.

6 SNA, f. SÚC, šk. 5. Návrh na konečné riešenie otázky CMBF v Bratislave z 29. mája 1953.

7 Archív Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulty Univerzity Komenského (ARKCMBFUK), nezaraďené. Stanovisko Jozefa Straku – nedatované.

8 SNA, f. SÚC, šk. 5. Návrh na konečné riešenie otázky CMBF v Bratislave z 29. mája 1953.

9 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), V – 594. Skupinový spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Moncmanovi Františkovi a spolovníkom. Trestné oznámenie KS ŠtB na Moncmana Františka z 15. júla 1953.

10 Tamže, Just Ladislav – doklad číslo 3 – 4, 6 – 7; fotokópie „*Kresťanstvo a materializmus*“; „*Resurrexit*“; „*Preklad Tisovho odkazu*“; fotografie Jozefa Tisa.

11 Tamže, Protokol o výpovedi s obvineným Ladislavom Justom z 10. júla 1953.

12 AÚPN, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Justovi Ladislavovi, č. j. B/4 – V – 8366. Protokol o domovej (osobnej) prehliadke z 30. apríla 1953.

13 AÚPN, Skupinový spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Moncmanovi Františkovi a spolovníkom, V – 594. Trestné oznámenie KS ŠtB na Moncmana Františka z 15. júla 1953.

zriadeniu podobne, ako roznášaním pastierskeho listu biskupov navodzoval nesúhlas veriacich s dohodou medzi štátom a Cirkvou.

Proti ďalšiemu zatknutému – Jozefovi Šulganovi – mali svedčiť dva jeho listy rodičom s kritikou štátneho zriadenia. Alfréda Kardoša zasa vinili z rozmnožovania ostro protikomunistickej knihy *Hmota sa búri* a držania ilegálne vpašovaného pastierskeho listu pápeža Pia XII., vraj ohováračného voči vláde i zriadeniu.¹⁴ Protimarxistický text *Hmota sa búri* vzišiel z pera najagilnejšieho slovenského novotomistu Maximiliána Chladného-Hanoša, ktorý bol pre svoj vyhranený antikomunizmus nútený emigrovať a svoje dielo vydať až v Buenos Aires v roku 1953.¹⁵ Úryvky na zhabanom cyklostyle praniejú marxizmus ako „výstredne lavičiarisky“ neúprosný aziatsko-tyranský dogmatizmus, ba ako najhroznejší nebezpečný omyl.¹⁶

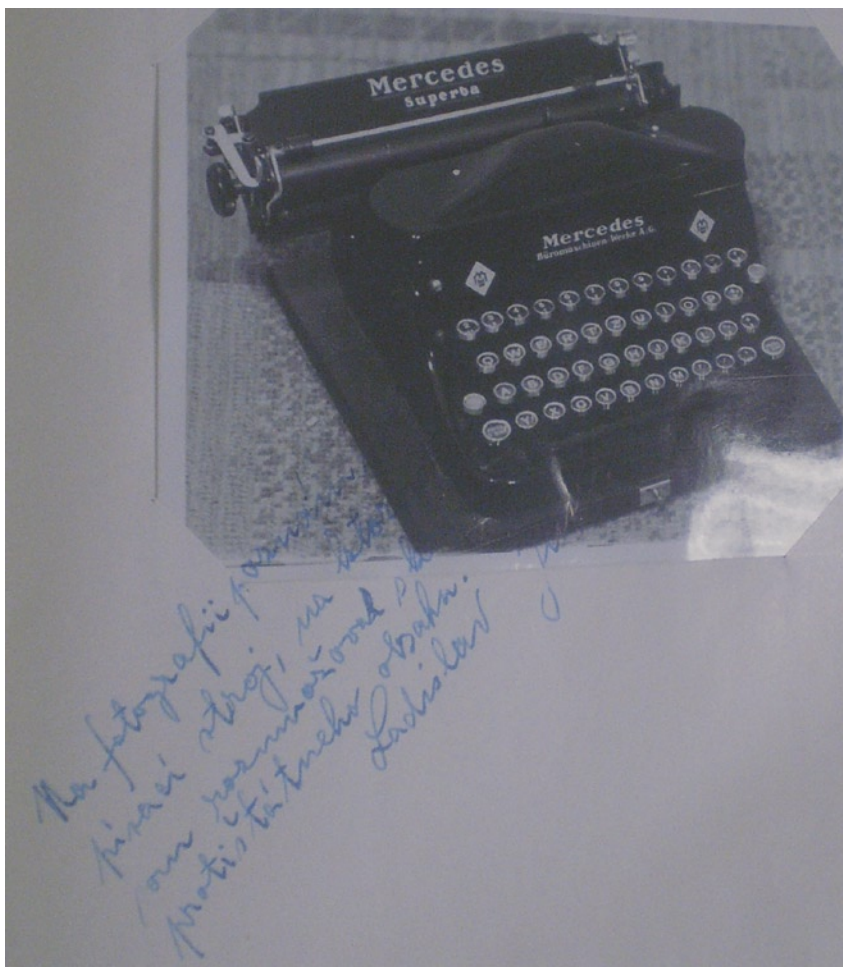
Posledný zadržaný, Pavel Tóth rozmnožoval „protištátne“ skriptum s titulom *Preč s náboženstvom*, „aby sabotoval a maril pokrokovosť seminárskej výchovy“.¹⁷ Šlo vlastne o suchý prepis protináboženských inštrukcií komunistov, pre ktorých je náboženstvo tretím najdôležitejším nepriateľom hodným likvidácie, lebo ujarmuje svetonázor človeka horšie, ako keď je telo ujarmené fyzickým násilím. Preto treba už deti v školách popudzovať proti náboženskej výchove ich zaslepených rodičov. „Za to nech však žije sloboda protináboženskej propagandy“ – končia sa protináboženské inštrukcie – „nech žije oslobodené, osvietené, radostne si žijúce ľudské bratstvo bez Boha...!“¹⁸

VYPOČÚVANIE

Zatknutých bohoslovcov začali hneď vypočúvať. Len pár dní po ich zadržaní zostavili ich vyšetrovatelia – strážmajster Milan Obert a podporučík Pavel Slopovský – špeciálny „plán vyšetrovania“ vymyslenej „protištátnej skupiny Bohoslovie“. Cieľom bolo nielen usvedčiť jej členov zo združovania a organizovania protištátne zmýšľajúcich seminaristov, ale ich aj postaviť

cez konfrontované výpovede jedného proti druhému, najmä proti tvrdošijnému Justovi.¹⁹

Po polročnom vypočúvaní obžalovaných i svedkov vzniesol bratislavský krajský prokurátor, štyridsaťročný Eduard Srneček, proti piatim bohoslovcom obžalobu. Podľa nej sa menovaní spojili s úmyslom podvracať ľudovo-

Písací stroj, na ktorom Ladislav Just rozširoval protištátne texty (Zdroj: AÚPN)

14 Tamže, Soznam dokumentárneho materiálu skupiny Moncman a spol. zo 16. júla 1953.

15 LETZ, J.: Chladný-Hanoš, Maximilián. In: PAŠTEKA, J. a kol.: Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava 2000, s. 551 – 553.

16 AÚPN, Moncman František a spol., V – 594, podzväzok 57/2. Cyklostyl „Hmota sa búri“.

17 Tamže, Skupinový spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Moncmanovi Františkovi a spoločníkom, V – 594. Soznam dokumentárneho materiálu skupiny Moncman a spol. zo 16. júla 1953.

18 Tamže, Moncman Františka spol., V – 594, podzväzok 57/2. Preč s náboženstvom, strojopisná kópia – nedatovaná.

19 AÚPN, Skupinový spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Moncmanovi Františkovi a spoločníkom, V – 594. Plán vyšetrovania na protištátnu skupinu Bohoslovie z 22. mája 1953.

František Moncman (Zdroj: AÚPN)

Jozef Šulgan (Zdroj: AÚPN)

demokratické štátne zriadenie a spoločenský poriadok republiky, a teda „spáchali trestný čin združovania proti republike“. V Srnečkovej interpretácii totiž obvinení v službách prot ľudových a protipokrokových záujmov Vatikánu zneužili vládou zaručené „slobodné a bezstarostné“ štúdium a výchovu kňazov oddaných rovnako veriacim, ako aj ľudovodemokratickej vlasti. To však oni chceli znemožniť šírením nenávisti voči pokroku, aby sa kňazi na farách miesto budovania republiky stali nástrojmi prot ľudových záujmov Vatikánu.²⁰

Hlavnému verejnému pojednávaniu v pondelok a utorok 30. novembra a 1. decembra 1953 predsedal Juraj Uhrin, prokurátorom bol smutne známy Ján Feješ, ktorý len tri roky dozadu žiadal trest smrti pre gréckokatolíckeho biskupa Pavla Gojdiča. S ním, mimochodom, vtedy pred tribunálom stál aj biskup Buzalka obhajovaný dr. Vojtechom Rampáškom: teraz ho prideliť ex offio Šulganovi, Kardošovi a Tóthovi, kým Moncmana a Justa obhajoval dr. Ján Steiner. Bezmála sedemhodinové pojednávanie sa začalo prednesením obžaloby, ktorá najväčšiu mieru zodpo-

vednosti pripísala prvému vypovedajúcemu, Františkovi Moncmanovi.²¹

Moncmanove frázoité sebaobvinenia zaiste prezrádzali, že hovorí z prínutenia. Veď sa nezmyselne „priznával“ k vnášaniu „závadnej literatúry“ medzi bohoslovcov, k vedomosti o „závadnom obsahu“ pastierskeho listu, ktorý kolportoval na podnet kanonika Jarábka. Zo skriptu *Hmota sa búri* si vypísal tie „najútočnejšie časti proti ľudovodemokratickému zriadeniu“. Kritizoval nielen prívysoké tresty pre biskupov Gojdiča, Buzalku a Vojtašáka, ale aj štátne zriadenie doma i v ZSSR, katolícku akciu, Jednotné roľnícke družstvá (JRD) či nedostatok náboženskej slobody v podobe obmedzenej katolíckej tlače. Doznával, že jeho kladný pomer z novému zriadeniu bola jednoducho iba pretváрка.²²

Na rozdiel od Moncmana sa jeho spolužiak Ladislav Just cítil vinný iba „čiastočne“. Skriptá, ktoré rozmnožil a rozdával medzi spolužiakmi boli síce celkom apolitické, no po reorganizácii fakulty ich ako neprípustné vyradili z učebného programu. Okrem toho Just priznal ako vlastnú iniciatívu rozmnožovanie Tisovej fotografie, no jeho

Odkaz ďalej nerozširoval. Ba napokon to všetko v obave pred trestnými následkami spálil vedomý si „škodlivosti svojho činu“. Veď k socialistickému pokroku vždy zaujímal kladný postoj a bol vďačný dnešnému zriadeniu za možnosť študovať.²³

Dôkazom proti tretiemu obvinenému Jozefovi Šulganovi boli dokonca jeho súkromné listy rodičom ešte z gymnaziálnych čias, ktorými svojich príbuzných popudzoval proti komunistom a samotnému zriadeniu. „Tvrdil som,“ – kajal sa pred komunistickým tribunálom Šulgan – „že katolíkom sa berie ich presvedčenie a treba bojovať proti tým, ktorí im toto presvedčenie berú.“ Aj preto osobne inicioval oslavu výročia korunovácie pápeža Pia XII., utajenú v presvedčení, že súhlas predstavených seminára by aj tak nezískal.²⁴

Kvôli propagácii pápeža Pia XII. stál pred súdom aj Alfréd Kardoš, ktorý rozmnožoval a rozširoval jeho dokumenty, pričom ešte aj čítal skriptum *Hmota sa búri*. Napriek vedomiu o závadnosti materiálu ho požičiaval ďalej. Kardoš bol podozrivý aj kvôli tomu, že raz požiadal obvineného Pavla Tótha, aby zanesol jeho rodičom jeden kufrík s korešpondenciou na okamžité spálenie. „V podstate som s ľudovodemokratickým zriadením súhlasil“ – doznával Tóth – „avšak svojím trestným činom vypovedal som proti tomuto boj.“²⁵

Po Tóthovej výpovedi z pojednávania vylúčili verejnosť a až potom obvinených konfrontovali so svedeckými výpoveďami spolužiakov. Moncman poprel tvrdenie spolubrata Jána Križana, že by seminaristov odrádzal od spolupráce s režimom a čítania socialistickej literatúry. Aj zatknutý Ladislav Just poprel Križanovo tvrdenie, že v seminári konšpiratívne rozmnožoval závadné texty.²⁶

20 Tamže, Žaloba krajského prokurátora Eduarda Srnečka z 9. novembra 1953.

21 Tamže, Zápisnica o hlavnom pojednávaní z 30. novembra a 1. decembra 1953.

22 Tamže, Žaloba krajského prokurátora Eduarda Srnečka z 9. novembra 1953.

23 Tamže.

24 Tamže.

25 Tamže.

26 Tamže.

Na záver pojednávania sa slova ujal prokurátor. Kým on žiadal potrestanie vinníkov podľa zákona, obhajcovia navrhovali vzhľadom na poľahčujúce okolnosti čo najmiernejšie tresty, ba neskôr s poukazom na prezidentskú amnestiu a čiastočne odpykaný trest žiadali úplné prepustenie obžalovaných. To isté žiadali aj obvinení prejavujúci ľútosť nad svojim konaním. Senát po tajnej porade aj na základe súhlasu krajského prokurátora schválil okamžité prepustenie súdených. Amnestia prezidenta Antonína Zápotockého zo 4. mája 1953 totiž odpúšťala z trestov dočasného odňatia slobody najmenej jeden rok. Keďže zatknutí podstúpili vyše polročnú vyšetrovaciu väzbu, mali byť okamžite prepustení na slobodu. Pôvodne si mali totiž Just a Šulgan odsedieť jeden a pol roka, Karoš a Tóth jeden rok.²⁷

Jedine na Františka Moncmana, „najhorlivejšieho propagátora a zástancu politiky Vatikánu“, nemala amnestia okamžitý oslobodzujúci účinok, keďže ho odsúdili na tri roky väzenia. Komunistami ovládaná justícia mu pripísala zosnovanie podvratnej skupiny rozširujúcej protikomunistickú a protimarxistickú literatúru s cieľom zmať pokrokovú výchovu študentov bohoslovca, čiže budúcich „republiky naprosto oddaných kňazov“ nezávislých od Vatikánu. Moncman však aj verbálne hanobil Sovietsky Zväz, spochybňoval náboženskú slobodu vrátane rozsudku nad biskupmi Vojtaššákom, Buzalkom a Gojdičom. To všetko spáchal aj v rodných Dolných Orešanoch, kde štváľ proti JRD a proti zriadeniu. „Cieľom Moncmana bolo rozvrátiť výchovu bohoslovcov“ – tvrdila obžaloba – „vplývať na ňu v zmysle nepriateľskom ľudovodemokratickému zriadeniu.“ Napriek svojej mladosti nech dostane v záujme svojej nápravy dlhší trest, veď nielenže dlhodobo konal z nepriateľstva voči režimu, nielen-

že ohrozil politické záujmy republiky, ale k tomuto trestnému činu zvädzal aj iných. Poľahčuje mu jedine vek blízky mladistvému, čiastočné priznanie a fanatická náboženská výchova.

SITUÁCIA PO PROCESSE

Zatknutie klerikov priamo v priestoroch seminára a ich následný proces mali patrične zastrašiť ostatných bohoslovcov, najmä umlčať ich nesúhlasné protikomunistické prejavy. O to viac prekvapuje, že iba niekoľko mesiacov po odľechení spolužiakov sa bratislavskí seminaristi vzopreli proti najhorlivejšiemu propagátorovi komunistickej strany, Jozefovi Strakovi, ktorý sa medzitým stal aj prefektom seminára. V husto písanom trojstranovom prípise zaslanom na Slovenský úrad pre veci cirkevné Straku obžalovali z viacerých krívd a nepravostí. Napríklad, že svojvoľne zostaveným denným programom im zredukoval spánok, pohyb aj osobné voľno, čo muselo „za dlhší čas podlomiť aj najsilnejšie zdravie“. Ani na prázdniny ich nepustil nútiac ich – vrátane chorých študentov – na pobyt v Tatrách a Mariánskych Láznach pod vyhrážkou vylúčenia zo seminára. Diskriminovaní sa cítili aj maďarskí bohoslovci, tvoriaci temer tretinu poslucháčov, na ktorých sa Straka oboril za ich požiadavku týždennej maďarskej omše – nie, on nestrpí nijaký patriotizmus! Ešte závažnejšia bola Strakova svojvôľa pri zamedzovaní lekárskej starostlivosti, otváraní súkromných listov a telegramov, nanucovaní predražených tovarov, samozvanom dosadzovaní funkcionárov a prednášateľov, nútených prezentovať vopred napísané texty. Súčasťou Strakovho teroru boli aj podceňujúce narážky na seminaristov ako obyčajnú „perifériu“, či vynuovenie si pochlebovania pod hrozbou sankcií pri skúšaní či odporúčení k vysviacke, to všetko niekedy počas až trojhodinových pohovorov v jeho

byte. Horkosť bohoslovcov stupňovali hrozby vybitím zubov či zatknutím, nevypočítateľnom zatváraní a otváraní seminárskych spální. Ako profesor určil aj čas vyhradený na prípravu na skúšky. „*Sme telesne a duševne vysilení*“ – končia sa bohoslovecké ponosy – „*nevládzeme už ďalej niest' jarmo, ktoré nám dr. Straka nasadil, a preto odpadávame na ceste.*“²⁸

Kuriozitou citovaného prípisu, adresovaného komunistom na cirkevnom úrade, je pokus dokázať, že Strakovo jednanie je vlastne proti režimu i vláde. Veď či sa strana nerozhodla rozvíjať telesnú výchovu? Či už naša vláda neskoncovala s buržoáznym nacionalizmom a kňazi majú byť vychovávaní v internacionálnom duchu? Či sa naša vláda – na rozdiel od prefekta Straku – nestará všemožne a bezplatne o zdravie vysokoškolákov? Prečo ich on núti kupovať predražený tovar, keď vonku sa vďaka strane a vláde kupuje práveže za znížené ceny? Prečo ich Straka nazýva perifériou, keď naša vláda odstránením nezamestnanosti urobila koniec rozdielu medzi mestom a vidiekom? Toto všetko sa podľa klerikov nijako nezrovnáva „so slobodným socialistickým nazeraním“. „*Dožadujeme sa tej slobody,*“ – naliehali klerici – „*ktorú nám vládni predstavitelia vydobyli a ktorú užíva všetok náš pracujúci ľud, socialistické zriadenie nepozná biedu a vykorisťovanie, teror a zastrašovanie.*“ Bohoslovci sa preto vláde i cirkevným úradom poďakovali za bezpríkladnú starostlivosť a zabezpečenie študentov, aké doteraz nijaký spoločenský poriadok neposkytoval!²⁹

Ani táto strojená vďačnosť komunistickej vláde nezabránila, aby sa bývalý dekan fakulty a profesor fundamentálnej teológie Mikuláš Višňovský nepokúsil bohoslovcov primäť k odvolaniu ich protestu. Nebolo to prvý raz, čo Višňovský takto poslušil režimu: keď v roku 1950 bohoslovci nechceli na-

27 Tamže; Rozhodnutie prezidenta republiky a vlády ze dne 4. května 1953 o amnestii č. 1/1953 zo 4. mája 1953. In: <http://www.trestni-rizeni.com/dokumenty/amnestie-z-4-kvetna-1953>, 30. decembra 2012.

28 ARKCMBFUK. Žiadosť poslucháčov RK CMBF Slovenskému úradu pre veci cirkevné z 27. apríla 1954.

29 Tamže.

Fotografia Jozefa Tisa, ktorú ŠtB zabavila
Ladislavovi Justovi (Zdroj: AÚPN)

stúpiť na komunistami reformovanú fakultu, Višňovský ich priamo v teréne – neúspešne – prehováral nastúpiť na štúdium.³⁰ Teraz sa pokúsil apelovať na vzájomnú dôveru medzi ním a seminaristami, ba pokúsil sa ju ešte prehĺbiť – nevšedne kritickou otvorenosťou o prefektovej osobe: isteže, Straka nie je žiadne posvätné nedotknuteľné tabu, veď aj on vidí Strakove negatíva a „*nebál sa Dr. Strakovi povedať slová úprimnej a dobre mienenej kritiky držiac sa slov, že žiadne vykrúcanie nepomôže, ale veritas liberabit vos.*“ Po tomto empatickom úvode začal Višňovský na študentov naliehať: nech uznajú, že ich ponosy boli tvrdé, ba miestami nepravdivé, dokonca bolestné až urážlivé. Straka nie je žiadnym nepriateľom socializmu, veď bol nielen v povstaní ale aj politicky sa angažoval v socialistickom duchu. Ako prefekt bol svedomitý a obetavý, čo aj oni uznali po jednej brigáde. Podľa Višňovského sa Straku najviac dotkli obvinenia z protisocialistických postojov: za to nech mu seminaristi dajú žiaducu satisfakciu a zraňujúce výroky mužne odvolajú.

„*O to vás*“ – končil Višňovský – „*pri tejto príležitosti prosím a viem, že moju prosbu neodmietnete, ďakujem!*“³¹

Višňovského otcovský tón bohoslovcov nepresvedčil. Keďže petíciu neodvolali, začalo sa ňou zaoberať mimoriadne zasadanie Fakultnej rady zvolané na deviatu ráno v sobotu 22. mája 1954. Okrem dekana Cyrila Dudáša a prodekana Alojza Martinca sa do zborovne dostavili aj vedúci jednotlivých katedrií – Alexander Spesz, Michal Krovina a Alojz Miškovič, tiež profesori Juraj Šimalčík, Jozef Korec, Karol Horváth i docent Ján Froncz. Bohoslovcov zastupovali Ján Križan a Rudolf Baránek. Kým trnavský apoštolský administrátor, biskup Ambróz Lazík tu mal jediného zástupcu v osobe generálneho vikára Leopolda Adamčíka, komunistický dozor nad fakultou reprezentovali okrem tajomníka fakulty Víta Kukumberga a asistenta spoločenských vied Miroslava Kvasničku aj súdruhovia zo Slovenského úradu pre veci cirkevné, prednostovia odborov Štefan Malíček a František Magula. Nechýbal ani – hoci s fakultou

ani seminárom nijako nesúvisel – generálny tajomník Slovenského výboru Celoštátneho mierového výboru Štefan Zárecký, bratislavský kanonik.³²

Bolo príznačné, že ako prvý dostal slovo reprezentant SÚC Štefan Malíček, ktorý informoval o predmetnej petícii podpísanej 42 bohoslovcami prvého až tretieho ročníka. Následne dekan fakulty Cyril Dudáš vyzval prítomných na zaujatie stanoviska hneď po osvetlení svojho postoja.³³ On študentskú ponosu neuznal ani v jedinom bode a postavil sa na Strakovu obranu. Otváranie listov? To je právo predstavených seminára. Zatváranie izieb? Na to je dôvod z hľadiska bezpečnostného, morálneho i hygienického. Nanucovanie textov na prečítanie? Nie, šlo o uľahčujúcu pomoc a kontrolu zo strany pána prefekta. Obsah prednášok? Ten nemajú klerici právo komentovať s výnimkou vyjadrení proti viere. Majú právo sa sťažovať? Áno, ale bez odsudzovania a hrubých vyjadrení. A že Straka je vraj skutočným šéfom na fakulte? Ale veď on, dekan, sám vždy presadzoval kolektívny spôsob jej vedenia!³⁴ Na

30 LETZ, J.: Višňovský, Mikuláš. In: PAŠTEKA, J. a kol.: Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska, s. 1466.

31 ARKCMBFUK, fs. „Jozef Straka“. Príhovor Mikuláša Višňovského bohoslovcem – nedatované.

32 Tamže, Zápisnica napísaná na mimoriadnom zasadnutí Fakultnej rady RKCMB v Bratislave z 22. mája 1954.

33 Tamže.

34 Tamže, Stanovisko Cyrila Dudáša – nedatované.

dekana súhlasne nadviazal prodekan Martinec. Straku sa zastal spochybňujúci disciplínu bohoslovcov naučených na voľnejší život. Nečudo, že vekom staršieho a priam vojensky pohotového prefekta nemajú v obľube a vedeli by si život predstaviť aj bez prefekta – to by však bola anarchia! Profesor Šimalčík pritakal, že „bez železnej disciplíny nič nejde.“³⁵

Ďalší diskutujúci však nepriamo priznali Strakove chyby. Profesor Spesz na sťažnosti voči prefektovej tvrdej ruke klerikom pripomenul, že aj v pastoraácii budú potrebovať trpezlivosť s ľuďmi, ktorí im nebudú príjemní.³⁶ Docent Froncz, hoci vyzdvihol Strakovo bezpríkladné nasadenie v záujme športu a zdravia bohoslovcov, poukázal na zdroj ich nedôvery v úplnej absencii Strakových typicky kňazských aktivít. Veď „predstavený, ktorý vychováva kňazský dorast a sám nekoná kňazské funkcie, ľahko môže vzbudiť pochybnosti a nedôveru v chovancovi.“³⁷ Tú podľa ďalších vyjadrení vzbudzoval aj Strakov celkový prístup k študentom teológie. Veď napríklad profesor Korec ho medzi štyrmi očami napomínal, „aby bol veselší, milší, aby nepredpokladal u všetkých zlobu.“³⁸ Strakovu konfliktnú povahu priznával aj kanonik Zárecký. Straka podľa neho isteže nechcel zle, ale jeho viac prísne ako prívetivé jednanie dané jeho povahou „rozhodne nebolo najlepšie“. Vychovávať sa má radostne a vychovávateľ má byť do istej miery priateľom svojich zverencov.³⁹

Zástupca biskupa Lazíka Adamčík uznal, že Straka je bohoslovcem nesympatický, svojou prísnu povahou si ich nedokázal získať. Keď sa Adamčíkovi raz v dómskej sakristii niekoľkí kleri-

Alfréd Kardoš (Zdroj: AÚPN)

Pavol Tóth (Zdroj: AÚPN)

ci sťažovali, on im pripomenul oveľa prísnejšieho prefekta svojich bohosloveckých čias. Ak to oni vtedy vydržali, nech to aj terajší bohoslovci vydržia a svedomite si plnia povinnosti. Petíciu však Adamčík považoval za priostrú, neodôvodnenú a nedomyslenú. Otváranie listov a zatváranie spální považoval za činnosti v súlade so seminárskymi štatútmi. Veď denný poriadok schválila fakultná rada a ani biskup Lazík voči nemu nevyjadril nijaké námietky.⁴⁰

Námietky však Lazík naformuloval voči osobe prefekta Straku. Biskupa napríklad prekvapila informácia, že Straka – ním pred časom oslobodený od cirkevného trestu – nekoná žiadne kňazské činnosti. „Iste nie preto som ho na jeho žiadosť svojho času absolvoval od cenzúry“ – písal biskup dekanátu fakulty – „aby nekonal žiadne kňazské funkcie, [...] nato sme sa stali kňazmi, aby sme konali kňazské funkcie, k čomu sme pri vysvätení za kňaza dostali misiu.“⁴¹ Lazík zároveň uznával aj „veľmi závažné dôvody“ seminaristov a neúnosnosť

Strakovho ďalšieho pôsobenia. Stratou dôvery jemu zverených študentov „ako pedagóg neobstál“, a tak biskup videl „iba jeden možný záver – vzdialiť sa!“⁴² Uvedené stanovisko zdieľal aj košický biskup Jozef Čársky, ktorý dôverujúc bohosloveckým výhradám konštatoval, že Straka nezvládol primeraný spôsob jednania s bohoslovcami ako budúci mi vysokoškolsky vzdelanými kňazmi a nedokázal ich pre budúce kňazské povolanie ani patrične oduševniť. Aj podľa Čárskeho bolo treba nedôveru voči nemu vyriešiť menovaním nového prefekta – z radov vzorných kňazov a úprimne sociálne založených ľudomilov.⁴³

Straka v následnej obširnej obhajobe iba potvrdil nakoľko bol nevhodný rovnako do funkcie prefekta, ako aj profesora. Urazený nevďakom za obetavú nezištnosť označil svojich zverencov za ľudí zaostalých, rozháraných, chaotických, neporiadnych, hašterivých, no ktorých mal, má a bude aj tak mať rád. Jedným dychom však vyhlásil: „áno,

35 Tamže, Stanovisko Alojza Martinca – nedatované.

36 Tamže, Stanovisko Alexandra Spesza – nedatované.

37 Tamže, Stanovisko Jána Froncza – nedatované.

38 Tamže, Stanovisko Jozefa Korca – nedatované.

39 Tamže, Stanovisko Štefana Záreckého – nedatované.

40 Tamže, Stanovisko Adamčíka – nedatované.

41 ARKABÚT, sig. INT 24/85, č. 5296/1954. Prípis Ambróza Lazíka dekanátu RKCMBF z 11. júna 1954.

42 Tamže, sig. INT 11/16, č. 4698/1954. Prípis Ambróza Lazíka Slovenskému úradu pre veci cirkevné z 19. mája 1954.

43 Tamže, sig. INT 24/84, č. 5145/1954. Prípis Jozefa Čárskeho Biskupskému úradu v Trnave z 26. mája 1954.

bol som prísny, ale mal som byť ešte prísnejší!“ Kondicionálna formulácia bola predzvesťou rozhodnutia z fakulty odísť. „*Nechcem byť viac v tomto Augiášovom chlieve*“ – rozhodol sa na záver. Potom konkretizoval, že sa zrieka prefektúry a podľa potreby aj profesúry. Napokon pohrozil: „*som ochotný dať sa k dispozícii štátno-bezpečnostným orgánom a celú záležitosť predložím štátnemu prokurátorovi na náležité vyšetrenie a zistenie, kto je vlastne viníkom.*“ Za obzvlášť ťažké previnenie považoval Straka protištátne postoje. „*Čo povedať o takom poslucháčovi, ktorý zjavne prejavuje odpor voči spoločenskému ľudovodemokratickému zriadeniu, pre ktorého tu nejestvuje žiadna náboženská sloboda...?*“⁴⁴

Toto vyhlásenie dokazuje, že vyššie opísanú kauzu zatknutých seminaris-

tov mal na svedomí ich pedagóg Jozef Straka. Ako sa v nasledujúcich rokoch vyvíjali osudy spomínaných protagonistov? Jozef Straka fakultu definitívne opustil až v roku 1968, keď svoje konanie verejne oľutoval. Zomrel o dva roky neskôr doopatovaný v Prievozskej nemocnici sestrami z Kongregácie Dcéer svätého Františka Assiského, keď si uvedomil význam reholí kedysi ním tak drasticky likvidovaných. Zomrel zaopatrený sviatosťami kajúcne a zmierený s Bohom.⁴⁵

ZÁVER

Františka Moncmana väznili v západočeskom Ostrove pri Karlových Varoch, odkiaľ ho na základe prezidentskej amnestie prepustili o rok skôr, v polovici mája roku 1955 s tým, že „*výkon trestu splnil již u odsouzeného po všech strán-*

kách svůj výchovný účel a že je tedy možno očekávat, že odsouzený nadále povede řádný život pracujícího člověka.“⁴⁶ Tieto očakávania Moncman nesplnil a v roku 1958 ho znovu na sedem rokov uväznili v nitrianskom väzení za účasť na laickom apoštoláte a organizovaní tajných duchovných cvičení v rámci „protištátneho“ Bratstva Panny Márie – Kráľovnej srdca. Po prepustení Moncman pracoval na trnavskej železničnej stanici a neskôr ako úradník na trnavskom arcibiskupskom úrade. Pôsobil tam ako laik, hoci v roku 1968 tajne prijal v Berlíne kňazskú vysviacku, ktorú však nikdy nezverejnil.⁴⁷ V Trnave, kde viacerých chlapcov potajme vyučoval náboženstvo a latinčinu, zomrel v nedeľu 3. júna 1979. Jeho plnú rehabilitáciu dosiahla jeho sestra Anna Popovičová v apríli roku 1991.⁴⁸

Jozef Haľko • Situation at the Roman Catholic Faculty of Theology in Bratislava in the Years 1953–1954

Among the opinions regarding the Roman Catholic Faculty of Theology in Bratislava, sometimes an opinion is presented that after 1950, when the Faculty was taken by the Communists, the theologians were directly indoctrinated by the Marxist theory of religion and society, without any kind of resistance they would have shown. More detailed study of relevant documentation from the given period however shows, that at least till the mid-fifties there were strong tensions both at the Faculty and the Priest Seminary, among the clerics and their pro-regime oriented superiors. The investigators made František Moncman the person with the major part of responsibility. Judicial system ruled by the Communists accused him of creating a subversive group disseminating anti-communist and anti-marxist literature aiming to hinder the progressive education of theology students, i.e. future priests that would have been ‘totally devoted to their country’ and independent from the Vatican. František Moncman was released from the prison, but in 1958 he was imprisoned again because he had participated in the Apostolate of the laity and he had organised secret spiritual exercises. He died in 1979.

Mons. doc. ThDr. Jozef Haľko, PhD. (1964)

Absolvent bratislavskej Cyrilometodskej bohosloveckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Štúdium dokončil na Univerzite Svätého Kríža v Ríme. V roku 2012 bol vymenovaný za bratislavského pomocného biskupa. Vo svojej vedeckej činnosti sa venuje problematike cirkevných dejín. Z uvedenej oblasti publikoval desiatky štúdií a monografií.

44 ARKCMBFUK, Stanovisko Jozefa Straku – nedatované.

45 DOBIÁŠ, R.: Triedni nepriatelia III, s. 114 – 115.

46 Archív Krajského súdu v Bratislave (AKSB), zväzok František Moncman – 27Tr38/68. Uznesenie komisie pre podmienenčné prepustenie z trestu z 3. novembra 1954.

47 DOBIÁŠ, R.: Triedni nepriatelia III, s. 123 – 125; AKSB, zväzok František Moncman – 27Tr38/68. Žiadosť Františka Moncmana o doručenie obžaloby a rozsudku z 3. mája 1969.

48 AKSB, zväzok František Moncman – 2Rt80/91. Zápisnica o hlasovaní Krajského súdu v Bratislave z 10. apríla 1991; Návrh Anny Popovičovej na súdnu rehabilitáciu Františka Moncmana z 2. decembra 1990; Osobné svedectvo bratislavského arcibiskupa metropolitu Stanislava Zvolenského z 22. marca 2013.

NIEKTORÉ PRAMENE K PERZEKÚCIÁM BISKUPA RUDOLFA BALÁŽA ŠTÁTNOU BEZPEČNOSŤOU

MARIÁN GULA

V archíve Ústavu pamäti národa sú o Rudolfovi Balážovi zachované predovšetkým záznamy v evidenčných pomôckach, ktoré viedla ŠtB v rámci zväzkovej či spisovej administrácie.¹ Zachovaná dokumentácia na Rudolfa Baláža z proveniencie ŠtB je teda zlomkovitá a má prevažne evidenčný charakter.² Napriek tomu má i v takejto forme značnú výpovednú hodnotu.

Biskup Rudolf Baláž (Zdroj: Archív redakcie)

ADMINISTRATÍVA

Podľa záznamov v evidenčných pomôckach Krajskej správy Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) Správy Štátnej bezpečnosti (S-ŠtB) v Banskej Bystrici boli od roku 1969 do roku 1989 na Rudolfa Baláža zaevidované a vedené pod jedným registračným číslom (r. č.)³ 736 štyri zväzky operatívneho rozpracovania. Do archívu Štatisticko – evidenčného útvaru (ŠEÚ, resp. SEÚ) S-ŠtB Banská Bystrica boli uložené dva. Ústav pamäti národa však neprevzal v roku 2003 do svojho archívu ani jeden z nich.

Prvý, signálny (S)⁴ s krycím menom Kapitula bol zaregistrovaný v decembri 1969.⁵ Vo februári 1971 bol preregistrovaný na osobný (O)⁶ a archivovaný v júli 1973.⁷ Druhý, pozorovací zväzok (PO),⁸ bol zaregistrovaný v septembri

- 1 Sú to záznamy v Registračných protokoloch operatívnych zväzkov, Archívnych knihách KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica a na kartotečných záznamoch všeobecnej kartotéky tej istej krajskej správy.
- 2 Okrem dokumentácie ŠtB k menu Rudolf Baláž sa informácie o ňom nachádzajú i v ďalších dokumentoch, ktoré viedla ŠtB k iným osobám.
- 3 V texte ďalej budem používať skratku r. č. pre registračné číslo v evidenčných pomôckach administrácie ŠtB.
- 4 Signálny zväzok, do októbra 1973 vedný ako Zväzok preverovania signálu. Obyčajne ho navrhoval zaviesť operatívny pracovník, ktorý získal „signál“ o tom, že sa pripravuje alebo uskutočňuje protištátna činnosť. Preverenie tohto podozrenia mal operatívny pracovník vykonať do šiestich mesiacov. Podľa zložitosti prípadu mohol požiadať o predĺženie lehoty až o tri mesiace. Zdroj: GULA, M. – VALIŠ, Z.: Vývoj typologie svazků v instrukcích pro jejich evidenci. In: Securitas Imperii 1994. Praha 1994, strana (s.) 131.
- 5 Evidenčná karta osobného zväzku zaevidovaného dňa 16. 12. 1969 na meno Rudolf Baláž Všeobecnej kartotéky S ZNB S-ŠtB Banská Bystrica a Všeobecný registračný protokol S ZNB S-ŠtB Banská Bystrica r. č. 736.
- 6 Osobný zväzok. Návrh na zavedenie podával operatívny pracovník po preverení signálu o príprave alebo páchaní protištátnej trestnej činnosti. Zdroj: GULA, M. – VALIŠ, Z.: Vývoj typologie svazků v instrukcích pro jejich evidenci, s. 130.

1973.⁹ V marci 1974 bol R. Baláž zaevidovaný v evidencii nepriateľských osôb (NO)¹⁰, pravdepodobne v II. kategórii. V auguste 1978 bol pozorovací zväzok, či v tom čase už spis na preverovanú osobu zlúčený¹¹ so spisom na nepriateľskú osobu. V septembri 1979 bol potom založený opäť signálny zväzok,¹² opäť s krycím menom Kapitula, ktorý bol archivovaný v januári 1988. Podľa záznamu v registračnom protokole mal byť spis nepriateľskej osoby zničený¹³ a signálny zväzok z roku 1979 archivovaný pod archívnym číslom (a. č.) 029105.¹⁴

V archívnych knihách je poznamenané archivovanie dvoch z uvedených zväzkov. Dňa 2. júla 1973 bol do ar-

chívu uložený osobný zväzok s registračným číslom 736 pod a. č. 50828¹⁵ a 18. januára 1987 signálny zväzok s r. č. 736 pod a. č. 9105¹⁶. Oba majú v poznámke uvedené: zničené. Bez bližšieho vysvetlenia. Boli zničené? Kedy?

Zväzok, ktorý bol odložený do archívu ŠEÚ S-ŠtB Banská Bystrica v roku 1973 sa tu nachádzal ešte v roku 1981 a mal byť ponechaný v archíve do roku 2010. Hovorí o tom rozhodnutie komisie z januára 1981.¹⁷ Nebol. Prečo? Bol zničený pri tzv. divokej skartácii v novembri 1989? Začiatkom roku 1981 mal najmenej 152 listov (ale pravdepodobne omnoho viac).¹⁸ Pri ďalšom podrobnejšom archívnom výskume

bude potrebné nachádzať odpovede i na tieto otázky.

ZVÄZOK „KAPITULA“ Z ROKU 1969

Dňa 16. decembra 1969 bol na 5. oddelení 2. odboru Krajskej správy ŠtB v Banskej Bystrici založený signálny zväzok na meno Rudolf Baláž, zaregistrovaný na ŠEO S-ŠtB v Banskej Bystrici s r. č. 736 a krycím menom „Kapitula“. Dňa 19. decembra 1969 bol R. Baláž preložený z Biskupského úradu v Banskej Bystrici za správcu farnosti do Pitelovej a zväzok bol pridelený operatívne pracovníkovi kapitánovi Samotnému¹⁹, ktorý bol v tom čase zaradený na Okresnom oddelení (OO)

7 Vid' pozn. 4.

8 Spis na preverovanú osobu, do konca roku 1973 vedený ako Pozorovací zväzok. Zavádzal sa na osoby, ktoré mohli tvoriť základňu nepriateľskej činnosti alebo boli z iných dôvodov nebezpečné pre socialistické zriadenie. Zdroj: GULA, M. – VALIŠ, Z.: Vývoj typologie svazků v instrukcích pro jejich evidenci, s.130., taktiež GRUNTORÁD, J.: Akce Norbert. In: Sborník Securitas Imperii 2. Praha 1994, s. 31.

9 Evidenčná karta pozorovacieho zväzku zaevidovaného dňa 6. 9. 1973 na meno Rudolf Baláž Všeobecnej kartotéky S ZNB S-ŠtB Banská Bystrica.

10 Spis nepriateľskej osoby. Spis NO sa zakladá, aby sa v ňom sústreďovali písomnosti k osobám, ktoré svojim jednaním alebo politickými postojmi ohrozili, ohrozujú alebo by mohli ohroziť vnútorný poriadok alebo bezpečnosť štátu. Zdroj: BENDA, P.: Přehled svazků a spisů vnitřního zpravodajství centrály Státní bezpečnosti v roce 1989. In: Sešity 7, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunizmu SKPV PČR. Praha 2003, s. XXXI. Bližšie o evidencii nepriateľských osôb pozri GRUNTORÁD, J.: Akce Norbert, s. 16 – 29.

11 Metodické pokyny pre administratívu zväzkovej agendy ŠtB, ktoré vyšli v roku 1978 už nepovoľovali súčasné vedenie NO a PO, a preto bolo nariadené do konca roku 1978 tieto zlúčiť do jedného spisu NO. Zdroj: Přehled svazků a spisů vnitřního zpravodajství centrály Státní bezpečnosti v roce 1989. In: Sešity 7, s. XXXII pozn. 87.

12 Evidenčná karta Všeobecnej kartotéky S ZNB S-ŠtB Banská Bystrica signálneho zväzku zaevidovaného dňa 27. 9. 1979 na meno Rudolf Baláž a Všeobecný registračný protokol S ZNB S-ŠtB Banská Bystrica registračné číslo 736.

13 Záznam v Registračnom protokole S ZNB S-ŠtB Banská Bystrica r. č. 736 v položke „Uloženo do archívu“.

14 Tiež podľa evidenčnej karty signálneho zväzku Všeobecnej kartotéky S ZNB S-ŠtB Banská Bystrica zaevidovaného dňa 27. 9. 1979 na meno Rudolf Baláž. V štúdiu ďalej budem používať skratku a. č. pre archívne číslo v evidenčných pomôckach administrácie ŠtB.

15 Archívna kniha KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica a. č. 50828.

16 Archívna kniha S ZNB S-ŠtB Banská Bystrica a. č. 9105. Podľa záznamu v archívnej knihe bol „sig.“ zväzok s a. č. 9105 archivovaný 18. 1. 1987, no podľa záznamu na evidenčnej karte (vid' pozn. 12) bol zväzok ukončený 15. 1. 1988 a odložený do archívu pod a. č. 029105. Táto nezrovnalosť je pravdepodobne administratívnou chybou pracovníkov, ktorí viedli spisovú službu ŠtB. Správny dátum je uvedený pravdepodobne v archívnej knihe, v ktorej bola vedená evidencia archivovania operatívnych zväzkov a spisov chronologicky.

17 Rozhodnutie komisie z 9. 1. 1981 o ponechaní zväzku uloženého pod a. č. 50828 na osobu Rudolf Baláž v archívnej úloži do roku 2010 a vyradení (zničení) niektorých dokumentov z neho. Komisia, ktorá takto rozhodla bola zriadená rozkazom náčelníka S-ŠtB Banská Bystrica číslo (č.) 4/1978 a rozhodovala o vyradení a zničení materiálov (v čase zriadenia komisie už „bez ŠtB hodnoty“) zo zväzkov, ktoré boli uložené v archíve ŠEÚ S-ŠtB Banská Bystrica. Po prevzatí materiálov ŠtB do archívnej starostlivosti v roku 2003 sa Ústavu pamäti národa podarilo zachrániť viac ako 33 tisíc takýchto rozhodnutí z KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica a Košice, ktoré boli vytriedené a pripravené na skartáciu. Rozhodnutia o vytriedovaní dokumentov „bez ŠtB hodnoty“ z archivovaných zväzkov boli zaraďované (či v tomto prípade mali byť) do samostatných spisov.

18 Komisia navrhla 9. 1. 1981 „vytriediť“ 46 z nich. 15. januára návrh komisie zrealizoval pracovník archívu v hodnosti nadporučíka (podpis je nečitateľný). Čiže po roku 1981 bol uvedený zväzok na R. Baláža uložený v archíve ŠEÚ ŠtB Banská Bystrica a obsahoval najmenej 106 listov (ale pravdepodobne omnoho viac).

19 Blažej Samotný bol prijatý k ZNB 10. 3. 1958. Od 1. 4. 1960 do 14. 12. 1970 bol zaradený na Okresnom oddelení ZNB v Žiari nad Hronom. Koncom roku 1970 bol preradený na 2. odbor KS ZNB S-ŠtB v Banskej Bystrici a od začiatku roku 1976 bol ustanovený do funkcie náčelníka 1. oddelenia tohto odboru. Od 1. 9. 1981 preradený do skupiny analytiky VŠEO S-ŠtB Banská Bystrica a k 28. 2. 1989 odišiel do starobného dôchodku.

S-ŠtB Žiar nad Hronom. Neskôr, v nezistenom čase, bol zväzok preregistrovaný na 2. oddelenie 2. odboru tej istej správy.²⁰ Dňa 6. augusta 1970 preregistrovaný na osobný zväzok, vedený na Okresnom oddelení v Žiari nad Hronom a začiatkom júla 1973 pod a. č. 50828 uložený do „archívu SEÚ [SEO FMV]“.²¹ Ako som sa už zmienil vyššie, zväzok sa nezachoval.

Prečo bol zväzok založený? V rozhodnutí trojčlennej komisie z roku 1981²² je uvedené, že zväzok ZPS bol založený „za účelom previerky jeho činnosti v DKO“.²³ V roku 1968 bol Rudolf Baláž jedným z hlavných protagonistov založenia DKO a jeho tajomníkom pre Slovensko. V tejto činnosti sa angažoval predovšetkým „v rámci banskobystrickej diecézy“. Do Diela sa snažil zapojiť kňazov, ktorí sa v období uvoľnenia vracali z väzenia a postupne sa dostávali do pastorácie. V slovníku ŠtB to „boli predtým trestaný[i] pre protištátnu činnosť“. V rozhodnutí sa ďalej uvádza, že v priebehu rozpracovania bolo zistené, že „už pred rokom 1968 vystupoval proti pokrokovým duchovným a hlavne tým[,] ktorí pracovali v MHKD.“ Podieľal sa na rozmnožovaní náboženských materiálov, ktoré „sa stavali do konfrontačnej pozície[e] s učením marxizmu a leninizmu.“

Roky tzv. uvoľňovania '68 – '69 vnímal aktuár na Biskupskom úrade v Banskej Bystrici a budúci banskobystrický biskup ako príležitosť na obnovu a prehĺbenie vnútorného života cirkvi na Slovensku, ktorý bol zdecimovaný izolovaním a brutálnym prenasledovaním jej najvyšších predstaviteľov a intelektuálnych špičiek od roku 1945 a predovšetkým od roku 1948. Už pred rokom 1968 „vystupoval proti pokrokovým duchovným“. Predstaviteľov Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva (MHKD) „chcel

31 VII 1973

73

Příjmení B A L Á Ž
 Jméno Rudolf jiná příjmení -
 Data nar. 20.11.1940 místo Nevoľné
 Bydlíště Piteľová č.d.150 okr.Žiar n/Hr.
 Třídní charakter vysokoškolské vzdelání Svazek je u KS-ZNB: 2. odd. (součást, odbor, oddělení)
 Místo zaměst. Z SNP Žiar nad Hronom operat. pracovník (příjmení strojem, podpis)
 Zaměstnan jako robotník sv. zaveden dne 16.12.69
 Zaměstnan v oboru hutnictvo heslo "KAPITULA"
 Původní povolání rím.kat.duchovní označení trest. činu \$ 101
 BL - kategorie 2/3
 Státní přísl. čsl. národnost slov.
 Polit. přísl. dřívě - rozpracován v problematice
 nyní - "církev" %
 Je neznámý od uprchl z ČSSR

MV č. skl. 736

Stručný obsah materiálu, na jehož podkladě je osoba rozpracována nebo hledána Menovaný v letech 1968-69 patřil mezi aktivních funkcionářův DKO v rámci ČSSR, která org. nebola povolena. Na úseku DKO se podílel na nepřátelské činnosti proti našemu zřízení.

Registraci provedl dne 15. febr. 1971 kdo
 Kdo a kdy kartu zařadil do stat. evid.
 Svazek uložen v archívu dne 2 VII 1973 kam
 proč Podáním správy shromáždění org.
 Pohyb svazku

Evidenčná karta signálneho (osobného) zväzku zaevidovaného dňa 16. 12. 1969 (Zdroj: AÚPN)

odstrániť z celého diania v rím. kat. cirkvi“. V roku 1969 „bol vycestovaný vo Vatikáne“ s niektorými laikmi z Banskej Bystrice. Organizoval „big-beatovú skupinu kde boli členmi aj niektorí členovia DJGT“, na ktorých vplýval „v negatívnom smere voči

našmu zriadeniu.“ Z rozhodnutia sa ďalej dozvieme, že v rokoch 1968 a 1969 „vydával svojvoľne obežníky a iné písomnosti“, ktoré posielal na farské úrady i štátnym orgánom. Takto chcel podporiť politické zmeny, ktoré nastali po januári 1968 v oblasti uvoľ-

20 Preregistrovanie mohlo súvisieť s organizačnou alebo administratívnou zmenou v štruktúre ŠtB v tom čase. Na karte je strojopisný záznam o tom, u ktorej organizačnej zložky ŠtB sa zväzok nachádza „surovo“ prepísaný hrubým čiernym perom na číslo „2“ (podľa záznamu z registra zväzkov pravdepodobne z čísla „5“).

21 Pozri Rozhodnutie, pozn. 15. DKO – Dielo koncilovej obnovy.

22 Rozhodnutie je signované nečitateľnými podpismi, pričom rozpoznaťelné sú len hodnoty jej členov, dvaja podplukovníci a jeden major.

23 Pozri Rozhodnutie, pozn. 17.

nenia náboženského života a zavedenia demokratických práv najmä v oblasti cirkevného života. Spracoval i akčný program DKO a jeho organizačný poriadok a rozposlal ich na farské úrady. Celá táto aktivita nemohla uniknúť Štátnej bezpečnosti.

Už pred Vianocami 1969 ho štátna moc preložila z Banskej Bystrice do Pitelovej s cieľom dostať ho zo stredoslovenského centra hlavných spoločenských i cirkevných udalostí, zredukovať mu prístup k informáciám a v neposlednom rade zastrašiť ho i jeho spolupracovníkov. Tým eliminovať alebo aspoň redukovat' jeho aktívnu činnosť. Nepodarilo sa to. Naopak. Začal aktivizovať náboženský život v Žiari nad Hronom a okolí. Dokonca „nadviazal kontakty s členmi KSS[,] ktorých postoje z rokov 1968 – 1969 boli známe ako pravičiarke.“²⁴ Nečinnou však nezostala ani ŠtB a ďalej usilovne „rozpracovávala“²⁵ budúceho biskupa a zhromažďovala informácie o jeho činnosti, ktorá bola, z pohľadu totalitného režimu, trestná. Na základe zistených skutočností, najmä za aktivity v súvislosti s DKO, mal byť v roku 1970 trestne stíhaný. Na S-ŠtB Banská Bystrica bol spracovaný návrh na začatie vyšetrovania jeho zadokumentovanej trestnej činnosti.²⁶ Návrh bol spracovaný 6. augusta 1970. Pretože však „išlo o amnestovanú trestnú činnosť“²⁷ totalitný režim sa uspokojil s tým, že mu pred Vianocami 1970 Okresný národný výbor (ONV) Žiar nad Hronom odňal „štátny súhlas“ k vykonávaniu činnosti duchovného. Súčasne bol signálny zväzok preregistrovaný na osobný.

V rozhodnutí komisie z roku 1981 sa s uspokojením konštatuje, že „*po odňatí štátneho súhlasu sa Baláž zamestnal ako robotník u podniku Domáce potreby – veľkosklad Hronská Dúbrava.*“

Pre totalitný komunistický režim bol tento „býv. rim. kat. farár, t. č. mimo pastorácie“ veľmi nebezpečný. Prečo? V uvedenom rozhodnutí je to zdôvodnené tým, že „*má schopnosti publikačne pracovať, čo plne využíval už aj pred rokom 1968.*“ A najmä, že „*nadviazal styky s reakč. rim. kat. duchovenstvom*“ keď bol „*v roku 1969 vo Vatikáne*“.²⁸ Tieto skutočnosti sú potvrdené i v kartotéke Správy ŠtB Banská Bystrica. Na evidenčnej karte je poznamenané: „*Menovaný v rokoch 1968 – 1969 patril medzi aktívnych funkcionárov DKO v rámci ČSSR, ktorá org. nebola povolená. Na úseku DKO sa podieľal na nepriateľskej činnosti proti nášmu zriadeniu.*“²⁹ Na otázku ako bol zväzok ukončený, nám záznam na karte odpovedá, že „*podaním správy stranickým org.*“³⁰ To je súčasne i vysvetlenie pre odňatie štátneho (sic!) súhlasu.

Zhrnuté: ŠtB začala „normalizovať“ aktivity Rudolfa Baláža z obdobia socializmu s ľudskou tvárou najskôr „uprataním“ na faru do Pitelovej v okrese Žiar nad Hronom a pokusom o kriminalizáciu týchto aktivít. O rok neskôr „definitívne umlčať“ tým, že mu neumožnili oficiálne vykonávať činnosť duchovného.

Po odobraní štátneho súhlasu nastúpil ako robotník v hliníkárni v Žiari nad Hronom. A keď mu „stranícke orgány“ prostredníctvom okresného národného výboru v súčinnosti so Štát-

nou bezpečnosťou bránili vykonávať jeho povolanie so „štátnym súhlasom“, vykonával ho i bez neho. Rozhodol sa uplatniť svoje prirodzené ľudské právo na slobodu svedomia, slobodu názoru a slobodu vyjadriť tento názor. Postupne si našiel nové zamestnanie v Sklade domácich potrieb v Hronskej Dúbrave, začal okolo seba zhromažďovať mladých ľudí a zapájať ich do náboženského života. Tým fakticky pokračuje v konflikte s vtedajším režimom, a teda i so Štátnou bezpečnosťou. Práve aktivity, ktoré ŠtB vykonávala voči R. Balážovi svedčia o tom, že Štátna bezpečnosť nebola spravodajskou službou štátu, ale politickou políciou, ktorá využívala spravodajské metódy a prostriedky na zastrašovanie občanov, ktorí konali podľa vlastného svedomia, pričom ich svedomie nebolo v súlade s normami socialistickej spoločnosti určenými politikou komunistickej strany. Na Baláža to však neplatilo.

Zväzok, ktorý na biskupa Baláža zaviedla ŠtB v roku 1969 odložila do archívu 2. júla 1973 pod a. č. 50828. Po uložení v archíve bol zväzok ešte „*2× študovaný, naposledy v roku 1979 inšp. náč. KS-MV Banská Bystrica*“.³¹ Komisia rozhodla, aby zväzok zostal „*v úloží do roku 2010*“, pretože „*ide o reakčného býv. rim. kat. farára, t. č. mimo pastorácie, bol zakladateľom DKO v roku 1968, kde vykonával funkciu tajomníka pre Slovensko, má schopnosti publikačne pracovať, čo plne využíval už pred rokom 1968*“ a nakoniec aj preto, že „*v roku 1969 bol vo Vatikáne, kde nadviazal styky s reakč. rim. kat. duchovenstvom, ktoré o menovaného prejavilo veľký záujem.*“³²

24 Tamže. KSS – Komunistická strana Slovenska.

25 V žargóne ŠtB výraz rozpracovať niekoho znamená zhromažďovať spravodajské informácie o tejto osobe s cieľom informácie i dokumentačne spracovať, vyhodnotiť a vyvodiť dôsledky (občianskoprávne alebo často trestnoprávne).

26 Podľa záznamu na evidenčnej karte mal byť trestne stíhaný za zneužívanie náboženskej funkcie podľa § 101 zákona č. 140/1961 Zb. v znení neskorších predpisov, Trestný zákon.

27 Pozri Rozhodnutie, pozn. 17.

28 Tamže.

29 Pozri Evidenčná karta, pozn. 5.

30 Tamže.

31 Pozri Rozhodnutie, pozn. 17.

32 Tamže.

Datum	Príjmové číslo	Registr. číslo	Druh svazku	Jméno, příjmení, datum narození rozpracované osoby (název skupiny nebo objektového svazku, číslo ag. pátr. svazku na neznámého pachatele)	U koho se svazek nachází	Podpis oper. prac. který svazek připsal	Předáno do jiného odboru, oddělení, svazku MV, kdy, pod jakým čís. jednacího	Převzato do jiného druhu svazku (stažení do skup. svazku číslo, nebo uvést číslo svazku stažených do skupiny)	Uloženo do archivu KÚ, kam, archivní číslo	Poznámka
13. 4. 63		731		PETER 10. 11. 1912	CHREJ	C. 10092			16. IX. 1964 79590	
12. 7. 69		732		KALAN 26. 6. 1945	JUREK	EJUNA 11/25/11-20			-5. III. 1970 91861	
2. 4. 63		733		MADEL 9. 10. 1922	JAN	ZJAC 11/25/11-40			18. apríla 1968 86427	
12. 12. 69		734		BENKO 26. 6. 1922	CHREJ	ZULEN 11/26/11-49			-9. VI. 1971 46955	
14. 2. 63		735		FRANEK 24. 1. 1925	JAN	V. 10082			30. apríla 1968 89790	
17. 9. 79 16. 12. 69 13. 5. 74	S NO	736		BALAZ 26. 11. 1944 "KAPITULA"	ZULEN	ZJAC 11/25/11-25 11/25/11-49 MARTIN			2. VII. 1973 50828 82905	Agm. zt. Nanch. zt. 10. úcty
-		737		DUBER 15. 1. 1922	JAN	ZJAC			-6. VII. 1970 45613	
12. 2. 63		738		NOUAK 21. 11. 1925	JAN	ZJAC 11/25/11-60			27. VII. 1966 82916	
20. 6. 63		739		ZICHTER 21. 11. 1928	ZULEN	ZJAC 11/25/11-40			27. IX. 1966	Zničené vč. MZ č. 67124
14. 3. 63		740		SOBEK 21. 9. 1921	MADEL	ZJAC 11/25/11-40			24. I. 1967 83990	

Záznam o zavedení signálneho zväzku „Kapitula“ v registračných protokoloch ŠtB (Zdroj: AÚPN)

ZVÄZOK „RIMANIA“

Podzväzok založený k objektovému zväzku (OBZ)³³ s krycím menom „Rimania“³⁴ v polovici novembra 1970 na Okresnom oddelení ŠtB v Žiari nad Hronom mal charakter získavania obecných poznatkov k „rim. kat. duchovným v okrese, ktorí neboli aktívne rozpracovaní v iných operatívnych zväzkoch“³⁵ a niektoré ďalšie informácie, skôr okrajové: k organizácii bir-

moviek v Lovči či Jánovej Lehote, ale tiež informácie k prípravám zakladania Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva v okrese. V podzväzku boli zachytené aj informácie o posielaní náboženskej literatúry z Ústavu Cyrila a Metoda (SÚCM) v Ríme.

To svedčí o skutočnosti, že ŠtB sa usilovala mať pod dohľadom všetko, čo súviselo s cirkvami a s rímskokatolíckou cirkvou zvlášť. Od tzv. proti-

štátnej činnosti, ako bolo „zasielanie náboženskej literatúry“ zo zahraničia, cez bežnú „pracovnú“ činnosť kňazov ako je organizovanie birmoviek až po prorežimné aktivity – prípravy k zakladaniu MHKD.³⁶ K svojej činnosti pri „obrane socialistického spoločenského a štátneho zriadenia“ prostredníctvom potláčania ľudských práv a náboženských slobôd využívala i „okrajové poznatky“.

- 33 Objektový zväzok sa zakladal na inštitúcie, najmä kapitalistických štátov, alebo na centrály a úradovne nepriateľských rozvediek s cieľom sledovať ich činnosť... Základom agentúrno-operatívnej práce v objektoch je dôkladná znalosť operatívnej situácie. Predpokladom k tomu je rozbor triedneho a politického zloženia zamestnancov a vedenia podniku (úradu, ústavu) a prehľad o nepriateľských elementoch... rozmiestnenie tajných spolupracovníkov, dôverníkov a pod. Zdroj: GULA, M. – VALIŠ, Z.: Vývoj typologie svazků, s. 131.
- 34 Rozhodnutie komisie z 24. 8. 1984 o zničení zväzku a zrušení jeho evidovania s krycím menom Rimania, ktorý bol uložený do archívu 5. 6. 1973 pod a. č. 090360. Komisia bola zriadená rozkazom náčelníka S-ŠtB Banská Bystrica č. 4/1978. Jej úlohou bolo spracovať rozhodnutia o vytriedení materiálov zo zväzkov, ktoré boli uložené v archíve ŠEÚ S-ŠtB Banská Bystrica a ktoré z rôznych dôvodov stratili informačnú hodnotu pre ďalšiu činnosť zložiek ŠtB. Tieto rozhodnutia obsahujú v prvej časti i vyhodnotenie dokumentov v tom čase uložených v archivovanom zväzku.
- 35 Tamže.
- 36 Pozri Rozhodnutie, pozn. 36.

Krycí názov zväzku „Rimania“ bol zvolený pravdepodobne preto, lebo sa v ňom zhromažďovali informácie o kontaktoch kňazov z okresu Žiar nad Hronom s osobami z hlavného mesta Talianska. Do Talianska či priamo do Ríma smerovalo v rokoch uvoľňovania hodne osôb spojených s rímskokatolíckou cirkvou. Boli to najmä kňazi v stredných rokoch a starší. Mnohým z nich sa darilo počas 50. a 60. rokov udržať aspoň nepriame kontakty na svojich spolužiakov či kamarátov – emigrantov po roku 1948. Prirodzene, mnohí z týchto emigrantov sa usadili v západnej Európe či priamo v Taliansku, v Ríme. A tí, ktorým sa podarilo v rokoch uvoľňovania '68 – '69 vycestovať do Západnej Európy a priamo do Ríma, obnovili staré kontakty. A často získali i nové. Tieto sa snažila ŠtB na začiatku normalizácie zmapovať a zaznamenať.

Pretože skutočnosť, že Baláž „v roku 1969 bol vycestovaný vo Vatikáne spoločne s niektorými laikmi z Banskej

Bystrice“³⁷ je v citovanom rozhodnutí uvedená ako jeden z dôvodov založenia signálneho zväzku a azda i vypracovania návrhu na začatie vyšetrovania, je dôvodné domnievať sa, že v podzväzku „Rimania“ zhromažďovala ŠtB informácie o budúcom banskobystrickom biskupovi aj v súvislosti s jeho spojením s „katolíckou emigráciou vo Vatikáne“ a so zasielaním náboženskej literatúry zo SÚCM z Ríma. Podzväzok bol v lete 1973 uložený do archívu. Informácie a poznatky, ktoré boli v tomto podzväzku zhromaždené mali pri vyraďovacom konaní v roku 1984 už väčšinou „okrajový resp. informatívny charakter“.³⁸ K osobám Ján Regeš³⁹, Ambróz Kubiš⁴⁰ a Rudolf Baláž, ku ktorým existovali informácie v tomto objektovom podzväzku, boli vedené osobné operatívne zväzky.⁴¹ Preto komisia v auguste 1984 definitívne rozhodla, že podzväzok sa má „zničiť a zrušiť jeho evidovanie“ pretože sa v ňom „nachádzajú poznatky k osobám[,] ktoré nepredstavujú štb

záujem a ide o osoby v dnešnej dobe už prestarlé.“⁴²

ZVÄZOK PO Z ROKU 1973

Signálny zväzok, ktorý na R. Baláža založila KS ŠtB v Banskej Bystrici v roku 1969, uložila do archívu ako pozorovací zväzok 2. júla 1973. No už 6. septembra 1973 zaregistrovala tá istá KS ŠtB na jeho osobu opäť zväzok PO pod rovnakým registračným číslom (r. č. 736). Zväzok dostal na starosť kapitán Čestnák⁴³ z Okresného oddelenia ŠtB v Žiari nad Hronom. Ako dôvod založenia zväzku je na evidenčnej karte uvedené, že „ako organizátor DKO v rámci Stredoslov. kraja pokračuje v nežiaduce[e]j aktivizácie[i] nábož. života medzi mládežou.“⁴⁴ Pre komunistický režim jedna z najnežiaducejších činností v problematike „cirkev rim. kat.“⁴⁵, ku ktorej bol tento zväzok registrovaný. Svedčí to o skutočnosti, že Rudolf Baláž nepočul vo svojich aktivitách, a preto sa perzekúcia ŠtB stupňovala ďalej.

37 Pozri Rozhodnutie, pozn. 17 a pozn. 29.

38 Pozri Rozhodnutie, pozn. 36.

39 Od 19. 7. 1961 bol k osobe Ján Regeš pod r. č. 4281 na S-ŠtB Banská Bystrica zaevidovaný signálny zväzok. Vedený bol ma Okresnom oddelení Ministerstva vnútra (OO – MV) 3 v Žiari nad Hronom. K 12. 12. 1961 bol zrušený z operatívnych dôvodov a od 12. 12. 1961 zavedený zväzok TS s r. č. 4536 a krycím menom Janko a vedený tiež v Žiari nad Hronom. Pravdepodobne v roku 1962 alebo 1963 bol zväzok prevedený na agentúrny a preregistrovaný pod r. č. 2536. Do archívu bol odložený pravdepodobne v apríli 1968 s a. č. 86665. Začiatkom roka 1970 bol naňho opäť zaregistrovaný zväzok, tentoraz osobný pod r. č. 1261, opäť vedený na OO S-ŠtB v Žiari nad Hronom. V polovici roku 1971 bol zaarchivovaný pod a. č. 46884. Niekedy v 70-tych rokoch minulého storočia bol agentúrny zväzok s r. č. 2536 obnovený a prevedený na spis kandidáta tajnej spolupráce. Po ďalšom prevedení na spis dôverníka dňa 7. 3. 1977 opäť odložený do archívu pod pôvodným a. č. (v registračnom protokole KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica nie je vyznačený ani dátum obnovenia zväzku, ani dátumy zmeny druhu zväzku).

40 Od 3. 11. 1970 bol k osobe Ambróz Kubiš na S-ŠtB Banská Bystrica zaevidovaný signálny zväzok pod r. č. 1234. Vedený bol na 5. oddelení 2. odboru S-ŠtB Banská Bystrica. Bol prevedený (nevieme presne kedy) na osobný a v júni 1972 archivovaný pod a. č. 48288. Dňa 15. februára 1974 bol na neho založený spis NO na S-ŠtB Bratislava, vedený na Okresnom oddelení S-ŠtB v Piešťanoch. Spis bol pridelený operatívne pracovníkovi Minarovičovi. V novembri to isté oddelenie S-ŠtB Bratislava založilo k nemu signálny zväzok s krycím menom Detvan, ktorý bol k 10. 3. 1978 prevedený na spis na preverovanú osobu a 25. augusta „zrušený a pripojený“ k spisu NO. Súčasne s touto administratívnou operáciou (viď pozn. 8) bol odstúpený (prostredníctvom XII. správy Federálneho ministerstva vnútra /FMV/) na OO S-ŠtB v Martine. V registračnom protokole v KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica bol 23. 11. 1978 zaevidovaný pod r. č. 9769. Už 13. júna 1979 bol tento spis odstúpený (prostredníctvom XII. správy FMV) na OO S-ŠtB v Topolčanoch. V Bratislavskom registri operatívnych zväzkov bol zaregistrovaný až vo februári 1988 pod r. č. 37762 a pridelený ho mal „s. Varga“. V poznámke je uvedené, že spis bol prijatý „z O-ŠtB Martin! staré r. č. 099769“ (predčíslenie 09 vyjadruje kód registratúry krajskej správy ŠtB). Kde bol spis NO registrovaný viac ako 8 rokov zatiaľ nie je známe. Spis bol zničený 6. 12. 1989 v čase tzv. divokých skartácií.

41 Operatívne zväzky, ktoré ŠtB viedla na konkrétne osoby.

42 Pozri Rozhodnutie, pozn. 36. Vedľa rozhodnutia o vyradení dokumentov zo zväzku a zrušeniu jeho evidencie komisia tiež navrhla, aby stránky 35 – 38 boli zaslané s. Azorovej do OBZ Provincia r. č. 14045.

43 Ladislav Čestnák, nastúpil 1. 1. 1949 na KV – NB Bratislava. Od roku 1965 bol zaradený do operatívnej skupiny OO MV Žiar nad Hronom, kde bol zaradený prakticky až do dôchodku, kam odišiel k 31. 12. 1977.

44 Pozri Evidenčná karta, pozn. 9.

45 Tamže.

Příjmení BALÁŽ	druh sv. PO	reg. č. 736/	arch. č.
Jméno Rudolf	jiná příjmení		
Data nar. 20.11.1940	místo Nevoné		
Bydliště Pitelová, okr. Žiar n/Hr.	Ziar n/Hr.		
Třídní charakter	Svazek je u Ziar n/Hr.		
Místo zaměst. Sklad dom. potrieb Hr. Dubrava	(součas. odbor, oddělení)		
Zaměstnan jako vodič.	opar. prac. kpt. Čestník		
Zaměstnan v oboru obchodu	kpt. Hajduch		
Zaměstnan v oboru rim. kat. duchovní	sv. zaveden dne 6.9.73		
Původní povolání	heslo		
BL - kategorie 2/3	označení trest. činu		
Státní přísl. čsl.	národnost slov.		
Polit. přísl. dříve	rozpracován v problematice		
nyní	církev rim. kat.		
Je neznámý od	uprchl z ČSSR		

MV č. skl. 736

SPIS NO Z ROKU 1978

Už 13. marca 1974 bol zaregistrovaný i do evidencie nepriateľských osôb. Jeho nebezpečnosť pre socialistické spoločenské a štátne zriadenie bola ohodnotená stupňom 2⁴⁶ (NO 2/32). Dňa 28. augusta 1978 bol potom zväzok PO z roku 1973 „zlučený do os. spisu NO“,⁴⁷ v ktorom boli naďalej o ňom zhromažďované informácie. Z evidenčnej karty⁴⁸ tohto spisu sa môžeme dozvedieť, že spis bol pridelený ďalšiemu OP kapitánovi Hajduchovi⁴⁹. Po roku 1982⁵⁰ usúdila ŠtB, že sa znížila jeho nebezpečnosť pre komunistický režim, a tak bol preradený do 3. stupňa nebezpečnosti (NO 3/43).⁵¹

Zaradenie do evidencie nepriateľských osôb znamenalo v praktickom živote rôzne spôsoby perzekúcie: od administratívneho šikanovania a predvolávaní na úradovne ŠtB k rôznym výsluchom, až po vstup do súkromia formou odpočúvania alebo tajnej prehliadky bytu. Informácie o osobe zaradenej do evidencie NO získavala ŠtB tiež z jeho bezprostredného okolia od rôznych spolupracovníkov a dôverníkov.⁵² Spis nepriateľskej osoby bol, podľa záznamu v registri zväzkov, zničený.⁵³ Jeho činnosť inšpiruje i ďalších kňazov k aktivite medzi veriacimi a predovšetkým mládežou. I bez „štátneho súhlasu“ organizuje stretnutia mladých kňazov, kaplánov z okolia Banskej Bystrice. Preto nie je prekvapujúce, že informácie o osobe Rudolfa Baláža zhromažďovala ŠtB i v operatívnych zväzkoch, ktoré registrovala a viedla na iné osoby.

Stručný obsah materiálu, na jehož podklade je osoba rozpracovaná alebo hľadána **Ako organizátor DKO v rámci stredosov. kraja pokračuje v nežiaducej aktivizácii nábož. života medzi mládežou.**

Registraci provedl dne kdo

Kdo a kdy kartu zařadil do stat. evid.

Svazek uložen v archivu dne **28. VIII. 1979** kam

proč **Zhrušením**

Pohyb svazku

28. VIII. 1979 - Zlučené do os. spisu NO

Evidenčná karta pozorovacieho zväzku zaevidovaného dňa 6. 9. 1973 na meno Rudolf Baláž (Zdroj: AÚPN)

- 46 Evidencia nepriateľských osôb poznala 4 stupne, pričom najnebezpečnejšie osoby boli zaradené do 1. stupňa.
- 47 Pozri Evidenčná karta, pozn. 7. K zlučovaniu PO a NO zväzkov pozri pozn. 11.
- 48 Tamže.
- 49 Ladislav Hajduch bol prijatý do služby MV k 15. 3. 1955 a zaradený ako operatívny referent OO MV Nová Baňa. Od 1. 10. 1977 do 1. 8. 1978 vykonával službu ako starší referent na vys. pracovisku S-ŠtB OS ZNB Žiar nad Hronom. Práve niekedy v tomto čase musel viesť operatívny spis na R. Baláža. Od 1. 8. 1978 sa stal náčelníkom odd. pasov a víz OS ZNB Žiar nad Hronom. K 30. 6. 1987 bol uvoľnený zo služby.
- 50 Na evidenčnej karte signálneho zväzku zaevidovaného dňa 27. 9. 1979 na meno Rudolf Baláž, ktorá je zaradená vo Všeobecnej kartotéke S ZNB S-ŠtB Banská Bystrica (viď pozn. 12) je poznamenané, že na Rudolfa Baláža bol vedený spis NO 2/32. Keďže karta bola vyplnená pravdepodobne v septembri 1982 pri prevzatí zväzku na Okresnom oddelení ŠtB v Martine, je rozumné predpokladať, že nebezpečnosť Rudolfa Baláža pre socialistické spoločenské a štátne zriadenie bola znížená na stupeň 3 niekedy po tomto dátume.
- 51 Všeobecný registračný protokol S ZNB S-ŠtB Banská Bystrica r. č. 736. Dátum zmeny tu nie je vyznačený.
- 52 Tieto policajné a spravodajské metódy mohla využívať a využívala ŠtB voči ktorejkoľvek osobe na území bývalého Československa, no voči osobám, ktoré mala evidované ako nepriateľské boli tieto metódy využívané oveľa intenzívnejšie.
- 53 Spis bol pravdepodobne zničený v čase uloženia signálneho zväzku z roku 1979 t. j. v januári 1988 (1987).

AKCIA „ŠTEFAN“

Začiatkom roku 1978 založilo Okresné oddelenie ŠtB vo Zvolene na Jozefa Hanáka⁵⁴ „signálny zväzok“ s r. č. 9209 s krycím menom *Zvolenčan s cieľom preveriť poznatky, že vo Zvolene a Piteľovej okr. Žiar nad Hronom sa pravidelne stretávajú, rim. kat. farári*.⁵⁵ Hanák bol „rim. kat. duchovným – kaplánom vo Zvolene“ a „od roku 1977 boli k nemu získané poznatky, že pravidelne[,] každú druhú stredu[,] cestoval do Piteľovej k rim. kat. farárovi Rudolfovi Balážo-

vi.“ Okrem Hanáka k Balážovi chodili každú druhú stredu i rim. kat. farár Galis⁵⁶ z Hriňovej, Žilka⁵⁷ z Brezna a Nepšinský⁵⁸ z Martina. Zväzok sa nezachoval, hoci komisia rozhodla o ponechaní „ZPS, archívne číslo 09026438, v úloži archívu do roku 2012“.⁵⁹

Naopak. Zachoval sa spis PO, ktorý zaregistrovala S-ŠtB Banská Bystrica začiatkom roku 1978 na Štefana Žilku pod krycím menom „Štefan“ s r. č. 9249.⁶⁰ Koncom roku 1977 a na začiatku roka 1978 ŠtB rozbehla rozsiahlu

akciu proti uvedeným mladým kaplánom a R. Balážovi, do ktorej zapojila hneď spočiatku tri útvary v kraji.

V novembri 1977 kapitán Bystriansky⁶¹ z oddelenia ŠtB Okresnej správy ZNB Zvolen v agentúrnej správe zaznamenal, že agent „Eugen“⁶² „v poslednej dobe zistil, že každú druhú stredu sa stretávajú rim. kat. kapláni u býv. farára rim. kat. BALÁŽA v Piteľovej.“⁶³ Nasleduje prípis náčelníka 2. odboru KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica pplk. Vargu⁶⁴, ktorý spracoval poručík Fehér⁶⁵. Ten vyhodnotil agentovu

- 54 Na Jozefa Hanáka viedla KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica dva operatívne zväzky. Prvý bol zaregistrovaný signálny zväzok s krycím menom „Zvolenčan“ a s r. č. 9209 dňa 9. 2. 1978. Bol vedený na OO S-ŠtB Zvolen a archivovaný 4. 10. 1979 pod a. č. 09026438. Druhý bol zaregistrovaný spis PO 1. 8. 1985 s krycím menom Jakub pod r. č. 16373. Bol vedený na 3. oddelení 2. odboru S-ŠtB v Banskej Bystrici a koncom januára 1989 odstúpený na OO S-ŠtB do Prievidze. Spisy boli pravdepodobne v decembri 1989, v čase tzv. divokých skartácií, zničené.
- 55 Rozhodnutie komisie z 12. 8. 1985 o ponechaní zväzku na osobu Jozef Hanák s a. č. 09026438 v úloži archívu do roku 2012. Komisia bola zriadená rozkazom náčelníka S-ŠtB Banská Bystrica č. 4/1978. Jej úlohou bolo spracovať rozhodnutia o vytriedení materiálov zo zväzkov, ktoré boli uložené v archíve ŠEÚ S-ŠtB Banská Bystrica a ktoré z rôznych dôvodov stratili informačnú hodnotu pre ďalšiu činnosť zložiek ŠtB. Tieto rozhodnutia obsahujú v prvej časti i vyhodnotenie dokumentov v tom čase uložených v archivovanom zväzku.
- 56 Na Tomáša Galisa zaviedla KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica dva operatívne zväzky. Prvý zaregistrovala spis PO 23. 3. 1977 s krycím menom „Turista“ pod r. č. 8662 a vedený na OO S-ŠtB vo Zvolene. Spis bol prevedený na signálny zväzok a 7. 12. 1979 archivovaný pod a. č. 09026510. Ďalší spis PO bol na neho zaevidovaný 20. 6. 1983 pod krycím menom „Aktivista“ s r. č. 14281 a vedený na OO S-ŠtB Prievidza. Dňa 4. 10. 1988 bol odstúpený na OO S-ŠtB Žiar nad Hronom a uložený do archívu 10. 7. 1989 s a. č. 029548.
- 57 Na Štefana Žilku evidovala KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica dva operatívne zväzky. Dňa 21. 2. 1978 zaevidovala spis PO s r. č. 9249 a s krycím menom Štefan, ktorý bol vedený 3. oddelení 2. odboru S-ŠtB Banská Bystrica. V roku 1979 bol odstúpený na VP ŠtB Žiar nad Hronom, 12. 5. 1984 prevedený na signálny zväzok a pred Vianocami uložený do archívu pod a. č. 028078. O rok neskôr, 13. 11. 1985, bol na neho zaevidovaný ďalší spis PO s krycím menom Ďuro vedený na OO S-ŠtB v Martine pod r. č. 16600. Spis bol 5. 12. 1989 zničený počas tzv. divokých skartácií.
- 58 Na Vojtecha Nepšinského zaevidovala KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica tri operatívne zväzky. Prvý, spis KTS (kandidát tajnej spolupráce), na OOS-ŠtB Martin pod r. č. 8574 s krycím menom Hronský 3. 3. 1977, ktorý v novembri 1977 odložila do archívu pod a. č. 090110411. Druhý, signálny zväzok, dňa 7. 11. 1980 na tom istom oddelení pod r. č. 11380 s krycím menom Belický a napriek neúspešnému Preventívno-výchovnému opatreniu (PVO) odložila do archívu v auguste 1982. Tretí, spis PO, zaevidovala 18. 6. 1985 a viedla taktiež na OO S-ŠtB v Martine pod rovnakým krycím menom a dňa 5. 12. 1989 zničila.
- 59 Pozri Rozhodnutie, pozn. 57.
- 60 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), fond (f.) KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica a. č. 028078.
- 61 František Bystriansky, bol prijatý k MV 15. 11. 1949 a bol zaradený na OO-MV Krupina. Od roku 1960 na OO-MV O-ŠtB vo Zvolene. Koncom roku 1972 bol dočasne preložený na 2. oddelenie 2. odboru S-ŠtB Banská Bystrica. Koncom roku 1977 prešiel na OO-ŠtB OS ZNB Zvolen. V januári 1978 bol prepustený zo služobného pomeru príslušníka ZNB. Koncom roku 1977, keď bol kpt. Bystriansky zaradený na OO-ŠtB Zvolen pracoval s agentom „Eugenom“.
- 62 Na Juraja Blaška založila ŠtB dňa 30. 8. 1972 spis KTS s krycím menom „Eugen“. Bol vedený na OO ŠtB v Žiari nad Hronom, vo Zvolene a nakoniec na 3. odd. 2. odb. a 2. odd. 2. odb. S-ŠtB v Banskej Bystrici. V registri zväzkov nie je vyznačený dátum prevedenia spisu na kategóriu A, no zo zachovaných agentúrnych správ vieme, že v novembri 1978 už bol zväzok vedený na OO-ŠtB Zvolen kpt. Bystrianskym ako agentúrny. Zväzok bol zničený niekedy po januári 1987.
- 63 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica a. č. 028078, s. 2, agentúrna správa z 30. 11. 1977 od agenta s krycím menom „Eugen“. Správa bola spracovaná pre agentúrny zväzok „Eugen“ r. č. 3846. Podľa rozdeľovníka bola zaslaná na 3. odd. 2. odb. S-ŠtB Banská Bystrica a zaradená tiež do SPO „Turista“ r. č. 8662.
- 64 František Varga, bol prijatý do služby ZNB 5. 11. 1945. Od 1. 8. 1950 nastúpil ako zástupca náčelníka IV. odboru KV ŠtB Banská Bystrica. V rámci KS ZNB Banská Bystrica vykonával rôzne vedúce funkcie. Od 1. 9. 1971 bol zaradený ako náčelník II. odboru S-ŠtB Banská Bystrica a k 31. 12. 1979 sa skončil jeho služobný pomer odchodom do dôchodku.
- 65 Tibor Fehér nastúpil do ZNB vo februári 1964. Do roku 1973 zaradený v zložke Verejnej bezpečnosti (VB). Od roku 1975 ako starší referent na 3. odd. 2. odb. S-ŠtB KS ZNB Banská Bystrica. Neskôr na vysunutom pracovisku ŠtB v Rimavskej Sobote. Zo služieb ZNB prepustený koncom júna 1990. T. Fehér bol koncom novembra 1977 zaradený ako operatívny pracovník na 3. oddelení 2. odboru S-ŠtB KS ZNB Banská Bystrica.

S-ŠtB VŠEO Banská Bystrica

Název útvaru

Po vyplnení
PŘÍSNĚ TAJNĚ!

Výtisk č. prvopisom

ROZHODNUTÍ

V souladu s článkom 31 služebního předpisu A-oper-II-1 a s přihlédnutím k metodickým pokynům náčelníka SEO FMV k tomuto předpisu, komise zřízená náčelníkem S-ŠtB Ban.Bystrica, rozkazem č. 4/1978 prostudovala písemnosti uložené v archivu SEÚ (SEO FMV) v roce 1973 pod archivním číslem 50828 na osobu (osoby):

B A L Á Ž Rudolf, narozený 20.11.1940 Nevoňné, trvale bytom Piteľová.

- Dňa 16.12.1969 bol na BALÁŽA založený ZPS za účelom previerky jeho činnosti v DKO ako ceremoniála Biskupského úradu v Banskej Bystrici.
- Počas previerky bolo zistené, že BALÁŽ už pred rokom 1968 vystupoval proti pokrokovým duchovným a hlavne tým ktorí pracovali v MHKD ktorých chcel odstrániť z celého diania v rim.kat.cirkvi. Ďalej sa podielal na rozmnožovaní rôznych náboženských písomných materiálov ako napr. "OLTÁR VEDY A TECHNIKY - DNES NIE ZAJTRA - ČO JE ČLOVEK ? - PRIATEĽ a pod. išlo o materiály ktoré sa stavali do konfrontačnej pozícií s učením marxizmu a leninizmu. V roku 1968 a 1969 bol hlavným aktérom založenia DKO, kde zastával funkciu tajomníka pre Slovensko. Túto prácu organizoval aj v rámci bansko-bystrickej diecézy a členovia boli knazi ktorí boli predtým trestaní pre protištátnu činnosť.
- Ďalej v čase rozpracovania bolo zistené, že v roku 1969 bol vycestovaný vo Vatikáne spoločne s niektorými láikmi z Banskej Bystrici.
- V kapit. kostole v Banskej Bystrici organizoval big.-beatovú skupinu, kde boli členmi aj niektorá členovia DJGT. Na členov tejto skupiny vplýval v negatívnom smere voči nášmu zriadeniu.
- BALÁŽ bol aktívne činní aj v publicitckej činnosti, hlavne v roku 1968 a 1969 vydával svojevoľne obežníky a iné písomnosti, ktoré rozposielal na jednotlivé farské úrady ako aj na oficiálne štátne úrady. Obsahom obežníkov bolo podporiť politický trend po januári 1968 na obnovu cirkevných práv z obdobia I.ČSR a pod. Takéto obežníky boli v jednotlivých kosteloch čítané verejne. Podobne takto BALÁŽ vypracoval a rezesal na všetky farské úrady "Organizačný poriadok DKO ako aj Akčný program DKO.
- Na základe uvádzaných skutočností bol BALÁŽ dňa 19.12.1969 preložený z Banskej Bystrici na farský úrad v Piteľovej, okr. Žiar nad Hronem.
- Po preložení menovaného boli zasielané výhražné dopisy a telefonáty na BÚ v Ban. Bystrici ako aj OCT s. CHOVANCOVI.
- Ďalej bolo zistené, že BALÁŽ aj na novom pôsobisku v Piteľovej začal aktivizovať náboženský život a nadviazal aj kontakty s členmi KSS ktorých pestuje z rokov 1968 - 1969 boli známe ako pravičiarke.

MV č. skl. 745

Rozhodnutie o uložení osobného zväzku Rudolfa Baláža (Zdroj: AÚPN)

- 2 -

- 171
- Po zadokumentovaní celej trestnej činnosti menovaného hlavne v DKO bol na S-ŠtB Banská Bystrica spracovaný návrh na zahájenie vyšetrovania a zároveň 6.8.1970 bol ZPS preregistrovaný na zväzok "osobný".
 - Trestne postihnutý menovaný nebol hlavne z tých dôvodov, že išlo o amnestovanú trestnú činnosť. Dnom 15.12.1970 bol mu odňatý "štátny súhlas" ONV v Žiari nad Hronom.
 - Po odňatí "štátneho súhlasu" sa BALÁŽ zamestnal ako robotník u podniku DOMÁCE POTREBY - veľkosklad Hronská Dúbrava.
 - Zväzok bol 2.7.1973 uložený do archívu, ktorý bol študovaný 2 x, posledne v roku 1979 inšp.náč.KS-MV Banská Bystrica,

a r o z h o d l a

osobný zväzok, vedený pod arch.číslo 50828, ponechať v úloží do roku 2010 z týchto dôvodov :

- ide o reakčného býv.rim.kat.farára, t.č.mimo pasterácie,
- bol zakladateľom DKO v roku 1968, kde vykonával funkciu tajomníka pre Slovensko,
- má schopnosti publikačne pracovať, čo plne využíval už aj pred rokom 1968,
- v roku 1969 bol vo Vatikáne, kde nadviazal styky s reakč.rim.kat.duchovenstvom, ktoré o menovaného prejavilo veľký záujem.

Komisia navrhuje zo zväzku vytriediť materiály bez štb hodnoty "

str.: 2,10-11,12,13,14,22-23,27-28,41-42, ~~43~~ 43-44,47,53,54-60,61-62,67,82, 83-86,87,88,98-103,105-106,107,111-112,123,124,152.

Rozhodnutie o uložení osobného zväzku Rudolfa Baláža (Zdroj: AÚPN)

znalosť situácie tak, že „Účel týchto stretnutí prameňovi dosiaľ nie je známe, ale už dávnejšie pozoruje, že mladí duchovní sa dosť aktívne prejavujú na úseku náboženskom. Nezúčastňujú sa zasadnutí ‚Pacem in terris‘, ktorú ignorujú. Prameň nepochybuje, že títo sú nie [???]“⁶⁶ v tomto smere vedení samotným Balážom, ktorý bol v tomto smere horlivým bojovníkom za obrode-

nie cirkvi v roku 1968 – 69.“ V prípise pplk. Varga súčasne uložil vykonať ďalší operatívny postup voči R. Balážovi: „BALÁŽA vziať pod prísnu agentúrnu kontrolu a takto zabezpečiť získanie konkrétnych poznatkov k účelovosti návštev uvedených kaplánov. V prípade potvrdenia pravdivosti resp. získania nových konkrétnych poznatkov o nepriateľskej činnosti BALÁ-

ŽA, zaviesť na menovaného OOVZ[,] v ktorom[,] v súčinnosti s 2. odborom tunajšej Správy ŠtB a O-ŠtB Zvolen[,] bude aktívne rozpracovaný.“⁶⁷ A ďalej „Tunajšia správa ŠtB, 2. odbor sa zameria na previerku a kontroly kaplána Žilku, pričom O-ŠtB Zvolen prevádza kontrolu kaplána Galisa z Hriňovej.“

Začiatkom roku 1978 sa teda do tejto akcie zapojili až tri oddelenia ŠtB, jed-

66 Zápor „nie“ sa pravdepodobne dostal do textu správy omylom. Zmysel textu i ďalšie opatrenia ŠtB voči R. Balážovi to potvrdzujú.

67 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, a. č. 028078, s. 5 – 6, prípis náčelníka 2. odboru Krajskej správy ŠtB Banská Bystrica pplk. Vargu zo 16. 1. 1978. Prípis bol adresovaný zástupcovi náčelníka OS pre ŠtB v Žiari nad Hronom.

no v krajskej „centrále“ a dve okresné. OO ŠtB Žiar nad Hronom vykonalo previerku, ktorú spracoval kpt. Hajduch a zaslal prípisom dňa 14. februára 1978 na 2. odb. S-ŠtB do Banskej Bystrice. To dosvedčuje, že ŠtB na tejto akcii začala pracovať urýchlene a s veľkým úsilím: „Na základe Vašej požiadavky bola prevádzaná previerka k osobe BALÁŽA Rudolfa[,] bývalého rim. kat. farára t. č. mimo pastorácie a jeho stykom z radov rim. kat. kaplánov GALLISA, HANAKA a ŽILKU[...] Vzhľadom k tomu, že dosiaľ k menovanému nemá možnosť súčasná agentúra boli poznatky preverované a[ex]istujúcim aktívom v obci. Boli zistené len okrajové poznatky[,] že v minulosti v období konca roka 1977 boli častejšie u menovaného návštevy na motorových vozidlách vo večerných hodinách. Nepodarilo sa zistiť, v ktoré dni presnejšie a tiež o aké osoby išlo, keďže toto bolo pozorované z väčšej diaľky [...] Na základe uvedených skutočností je budovaná v uvedených miestach dôvernica sieť s cieľom obsadenia menovaného[...]“⁶⁸

V januári a februári 1978 ŠtB osobu Štefana Žilku sledovala⁶⁹ s cieľom získať informácie o jeho stykoch s tzv. reakčnými r. kat. duchovnými. Pretože sa ich v tomto období získať nepodari-

lo, por. Fehér navrhol sledovanie zopakovať neskôr.⁷⁰ Zdá sa, že sledovanie využila ŠtB v tomto období i v rámci akcie „Turista“.⁷¹

V priebehu roka 1978 bol Rudolf Baláž hodnotený pracovníkmi ŠtB ako jeden z tých, ktorý má najväčší vplyv na mladých kňazov v rámci odmietania účasti na schôdzach PIT, ale i v rámci pastorácie mládeže. V uvedenom období bol, ak nie ústrednou, tak jednou z hlavných „postáv“ akcie „Štefan“.

Ešte v lete 1981 agentúrna informácia⁷² od agenta „Felixa“⁷³ oznamuje, že „Jedným organizátorom mladých kňazov je označovaný Štefan ŽILKA zo Sklených Teplic, ktorý pomerne často prichádza do styku s reakčným duchovným t. č. mimo pastorácie BALÁŽOM, ktorý riadi v jeho postojoch voči organizácii ‚Pacem in terris‘. ŽILKA svoje názory a postoje potom prenáša i na ďalších kňazov – kaplánov pôsobiacich v banskobystrickej diecéze, čo je dôvodom ich neúčasti na zasadnutiach PIT.“ Následne, pri stotožňovaní⁷⁴ R. Baláža nadporučík Fehér zistil, že Rudolf Baláž bol „rim. kat. duchovný, t. č. mimo pastorácie“, že v tom čase bol „zamestnaný ako vodič nákladného mot. vozidla u n. p. Domáce potreby – sklad Hronská Dúbrava“, že býval v Pitelovej a bol

„rozpracovaný v ZPS ‚KAPITULA‘ r. č. 736 na VP–ŠtB Žiar n/Hronom.“

Posledná zmienka o Rudolfovi Balážovi v spise, v ktorom bol rozpracovávaný Štefan Žilka, sa nachádza v správe od „dôveryhodnej osoby J. V.“ zo začiatku roka 1984,⁷⁵ v ktorej nadporučík Marta Azorová⁷⁶ uvádza, že „Na kolko J. V. už skôr zaujímal, kto a na čo chodí k ŽILKOVI na faru, poznačila si niekoľko ŠPZ, ktoré poskytla OP. Jedná sa o nasledovné ŠPZ: [...] ŠPZ-MTA-96-74[...]“ ŠtB identifikovala, že táto poznávacia značka bola pridelená vozidlu Š-100, ktorého majiteľom bol „BALÁŽ Rudolf nar. 16. 9. 1940, čsl. št. prísl., slov. národnosti, rim. kat. duchovný, správca fary v Turč. Petri“. Tu je potrebné poznamenať, že uvedený zdroj „poskytol OP“ 17 ŠPZ, ktoré chodili „k ŽILKOVI na faru“.⁷⁷

No biskup Baláž sa ani týmito formami nenechal odradiť ani zastrašiť. Ak v roku 1973 zaviedla naňho ŠtB pozorovací zväzok s odôvodnením, že „pokračuje v nežiaducej aktivizácii nábož. života medzi mládežou“,⁷⁸ tak zväzky na kaplánov Jozefa Hanáka i Štefana Žilku dosvedčujú, že v tejto žiaducej/ /nežiaducej aktivizácii náboženského života pokračoval aj hlboko v 80. rokoch. Azda len so spresnením, že ak-

68 Tamže, s. 11 – 12, prípis zást. náčelníka OS pre ŠtB v Žiari nad Hronom 2. odb. KS ZNB Správe ŠtB Banská Bystrica zo 14. 2. 1978.

69 Operatívny úkon sledovania osoby.

70 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, a. č. 028078, s. 16, akcia „Štefan“ – vyhodnotenie sledovania z 13. 3. 1978.

71 Tamže, s. 23, agentúrna správa od „Eugena“ zo 14. 4. 1978. Správa bola spracovaná pre agentúrny zväzok „Eugen“ r. č. 3846. Podľa rozdeľovníka bola zaslaná na 3. odd. 2. odb. S-ŠtB Banská Bystrica a zaradená tiež do SPO „Turista“ r. č. 8662.

72 Tamže, s. 57 – 58, informácia od agenta „Felixa“ z júna 1981, ktorú zapísal npor. Tibor Fehér z 3. odd. II. odb. S-ŠtB Banská Bystrica.

73 Na Jána Siváka bol založený agentúrny zväzok dňa 25. 7. 1972 pod r. č. 3400. Dátum zničenia zväzku nie je v registri zväzkov KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica vyznačený.

74 V žargóne ŠtB stotožnenie znamenalo zistiť a zaznamenať také informácie o osobe, ktoré umožnia danú osobu jednoznačne identifikovať i v budúcnosti.

75 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica, a. č. 028078, s. 104 – 109.

76 Marta Azorová rod. Krnáčová, „do služieb ZNB bola prijatá dňa 1. 7. 1970 v rámci náboru zo Strednej ekonomickej školy v Banskej Bystrici.“ Bola zaradená na 2. odd. 6. odb. S-ŠtB KS ZNB v Banskej Bystrici. Spočiatku na „úseku T-244 služby PK“ (T-244 bolo krycie označenie technického úkonu tzv. previerky korešpondencie. V polovici roka 1981 bola preradená na neoperatívny úsek práce ŠtB OLK Sliach (odbor letiskovej kontroly), pretože bol riešený jej kádrový nedostatok (príbuzný v kapitalistickom zahraničí). Tu bola zaradená do marca 1982. Začiatkom roka 1985 bola trvalo preložená z OLK Sliach do funkcie staršieho referenta 3. odd. 2. odb. S-ŠtB v Banskej Bystrici, kde bola „zaradená na náročnej ŠtB problematike, a to na úseku boja proti podvratnej činnosti nelegálnej cirkvi [...] so zameraním na ženské rádové spoločnosti“. Koncom júna 1990 bola prepustená zo služobného pomeru príslušníka ZNB z dôvodu zásadných organizačných zmien, ktoré boli schválené vládou ČSFR.

77 Pre ŠtB potom už nebol problém zistiť majiteľov týchto automobilov.

78 Pozri pozn. 7.

tivizáciu náboženského života vykonával už nielen sám, ale spolu s mladými kňazmi – kaplánmi, ktorých pozýval spočiatku na pravidelné stretnutia do Pitelovej⁷⁹ a neskôr sa takéto stretnutia uskutočňovali i v mestách a obciach na farách, kde pôsobili ich účastníci.

SIGNÁLNY ZVÄZOK „KAPITULA“ Z ROKU 1979

V druhej polovici roku 1979 boli funkcionári strany a náčelníci ŠtB nútení konštatovať, že prijaté opatrenia minuli cieľ a nespĺnili účel. Preto po vyhodnotení materiálu, ktorý sa podarilo príslušníkom ŠtB k R. Balážovi zhromaždiť rozhodli, že dokumentáciu treba doplniť a začať ho opäť trestne stíhať podľa „§ 101 Tr. zák.“⁸⁰ Dosvedčuje to skutočnosť, že 27. septembra 1979 na štatisticko-evidenčnom útvere S-ŠtB Banská Bystrica bol na Baláža zaregistrovaný opäť signálny zväzok pod (už osvedčeným) r. č. 736 a (už osvedčeným) krycím menom Kapitula. Na evidenčnej karte⁸¹ v položke „ŠtB problematika“ je uvedené notoricky známe: „Rim. kat. cirkev“. V položke „sociálni rozvrstvení“ je priznaný status „prac. inteligencia“ a vzdelanie „vysokoškolské“. Odbor zamestnania bol „kultúra“. Spočiatku bol zväzok vedený na Vysunutom pracovisku S-ŠtB v Žiari nad Hronom.

V priebehu troch rokov sa však nepodarilo príslušníkom ŠtB zhromaždiť

potrebnú dokumentáciu k tomu, aby mohli proti R. Balážovi začať trestné stíhanie.⁸² Preto v roku 1982 ŠtB (v súčinnosti so straníckymi orgánmi i so štátnou správou) vyhodnotila situáciu tak, že pre socialistické zriadenie by bolo pravdepodobne menej nebezpečné ak bude v pastorácii, pretože ho bude môcť ŠtB jednoduchšie kontrolovať a dokumentovať jeho „trestnú činnosť“. Preto mu štátna správa vrátila „súhlas“ k výkonu funkcie duchovného a stal sa správcom farnosti v Turčianskom Petri.

No signálny zväzok ani spis nepriateľskej osoby neputovali do archívu, ale v septembri 1982 zo Žiaru nad Hronom na Okresné oddelenie ŠtB do Martina, kde pokračoval v „kontrarozviednom rozpracovávaní“ R. Baláža⁸³ poručík Milan Črep⁸⁴ a neskôr, od roku 1985 nadstrážmajster Muchý⁸⁵. Podľa záznamu na evidenčnej karte odložila ŠtB signálny zväzok do archívu až 15. januára 1988⁸⁶, kde dostal archívne číslo 029105 s poznámkou, že podozrenie z vykonávania trestnej činnosti zhromaždené materiály nepotvrdili.

ZÁVEROM

Ako som spomenul na začiatku, zachovaná dokumentácia o biskupovi Balážovi z proveniencie ŠtB je zlomkovitá a pochádza predovšetkým z evidenčných pomôcok. No i z registračných

a evidenčných pomôcok, z rozboru zväzku pod a. č. 50828, ale i zo zväzkov a spisov, ktoré ŠtB viedla k iným osobám a ktoré sa zachovali je možné rekonštruovať Balážove aktivity a opatrenia voči nemu zo strany orgánov ŠtB i štátu. Baláž bol pre komunistickú moc a jej orgány ŠtB veľmi „tvrdý oriešok“. Neohrozene a húževnato sa zasadzoval za slobodu a práva veriacich i cirkvi. A do tohto boja vložil všetky svoje schopnosti, ktorými bol obdarený. Štátna bezpečnosť ho prenasledovala a zastrašovala (rozpracovávala) 20 rokov – prakticky počas trvania normalizácie. Najmenej dvakrát sa ho ŠtB pokúsila trestne stíhať: začiatkom 70. rokov za jeho angažovanosť v hnutí DKO a začiatkom 80. rokov za jeho angažovanosť proti MHKD PIT. Nepodarilo sa jej to. NezhrmAždila dostatok dokumentov. I keď použila k jeho rozpracovaniu nadštandardné metódy: bol vedený v evidencii nepriateľských osôb a následne bol naňho vedený spis nepriateľskej osoby temer 13 (či 14) rokov. Signálny zväzok na neho ŠtB viedla 88 (či rovných 100) mesiacov. Z toho môžeme vyvodzovať, že Rudolf Baláž bol vo svojom boji nielen zásadový a húževnatý, ale i obozretný a opatrný.

V jeho činnosti sa v plnej miere naplnilo evanjeliové: Bud'te teda opatrní ako hady a jednoduchí ako holubice.

- 79 Pozri pozn. 55. Ak je v agentúrnej správe zachytená informácia, že od roku 1977 sa u neho stretávali pravidelne kňazi – kapláni zo širokého okolia, tak možno usúdiť, že takéto stretnutia sa začali uskutočňovať pol roka až rok pred „zachytením“ takejto informácie v agentúrnej správe, t. j. niekedy na prelome rokov 1976 – 1977.
- 80 Pozri pozn. 26.
- 81 Pozri pozn. 12.
- 82 Signálny zväzok, ktorý založila ŠtB na R. Baláža v roku 1979 bol vedený neobvykle dlho (viď pozn. 1). I keď smernice A-oper-II-1 a najmä prax boli v 80. rokoch v tomto smere pravdepodobne benevolentnejšie, iné prípady neobvykle dlhú dobu rozpracovania v signálnom zväzku potvrdzujú: napr. na Štefana Žilku bol vedený ZPS s krycím menom „Detvan“ od mája do decembra 1984, t. j. 8 mesiacov (viď Všeobecný register zväzkov S-ŠtB Banská Bystrica r. č. 9249). Na Vojtecha Nepšinského ZPS s krycím menom „Belický“ od októbra 1980 do augusta 1982, t. j. 23 mesiacov (viď Všeobecný register zväzkov S-ŠtB Banská Bystrica r. č. 11380).
- 83 Signálny zväzok bol vedený ako „živý“ od 27. 9. 1979 do 21. 9. 1982 v Žiari nad Hronom a ďalej do 15. 1. 1988 v Martine. Teda v Žiari nad Hronom 36 mesiacov a v Martine 52 (64) mesiacov. Spolu 88 (100) mesiacov.
- 84 Milan Črep v roku 1982 mal hodnosť poručíka a bol zaradený na O-ŠtB v Martine. Ďalšie údaje o ňom sa v archíve ani v ďalších evidenciách ÚPN nenašli.
- 85 Milan Muchý, nastúpil do služby ako príslušník ZNB 1. 7. 1982 a bol zaradený na OO-VB Martin vo funkcii IPS (inšpektor poriadkovej služby). Od 1. 12. 1984 bol zaradený ako referent O-ŠtB v problematike vnútorného spravodajstva so zameraním r. k. cirkev. Od 1. 10. 1988 bol preradený do funkcie staršieho referenta na VP 6. odb. S-ŠtB Banská Bystrica v Žiline. Zo služobného pomeru bol prepustený k 12. 8. 1990.
- 86 V Archívnej knihe ŠEÚ S-ŠtB Banská Bystrica je uvedený dátum archivovania signálneho zväzku a. č. 9105 18. 1. 1987 (viď pozn. 16).

DOKUMENTY K RUDOLFOVI BALÁŽOVI V ARCHÍVE ÚPN⁸⁷

Všeobecná kartotéka KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, Rudolf Baláž

- Evidenčná karta osobného zväzku zaevidovaného dňa 16. 12. 1969 na meno Rudolf Baláž Všeobecnej kartotéky S ZNB S-ŠtB Banská Bystrica.
- Evidenčná karta pozorovacieho zväzku zaevidovaného dňa 6. 9. 1973 na meno Rudolf Baláž Všeobecnej kartotéky S ZNB S-ŠtB Banská Bystrica.
- Evidenčná karta signálneho zväzku zaevidovaného dňa 27. 9. 1979 na meno Rudolf Baláž Všeobecnej kartotéky S ZNB S-ŠtB Banská Bystrica.

Registračný protokol

- Všeobecný registračný protokol S ZNB S-ŠtB Banská Bystrica registračné číslo 736.

Archívna kniha

- Záznam v Archívnej knihe Štatisticko-evidenčného útvaru Správy ŠtB Banská Bystrica zo dňa 2. 7. 1973 pod a. č. 50828.
- Záznam v Archívnej knihe Štatisticko-evidenčného útvaru Správy ŠtB Banská Bystrica zo dňa 18. 1. 1987 pod a. č. 9105.

Rozhodnutia

- Rozhodnutie komisie z 9. 1. 1981 o ponechaní zväzku uloženého pod a. č. 50828 na osobu Rudolf Baláž v archívnej úloži do roku 2010 a vyradení (zničení) niektorých dokumentov z neho; nezaradené.
- Rozhodnutie komisie z 24. 8. 1984 o zničení zväzku a zrušení jeho evidovania s krycím menom Rimania, ktorý bol uložený do archívu 5. 6. 1973 pod a. č. 090360; nezaradené.
- Rozhodnutie komisie z 12. 8. 1985 o ponechaní zväzku na osobu Jozef Hanák s a. č. 09026438 v úloži archívu do roku 2012; nezaradené.

Zväzky

- Archív ÚPN, fond KS ZNB S-ŠtB Banská Bystrica a. č. 028078.

Marián Gula • Some Comments on the Relation of Bishop Baláž and the State Security

According to the records maintained by the State Security (ŠtB) seated in Banská Bystrica there were four operational files kept on Bishop Rudolf Baláž from 1969 till 1989. Two of them were placed in the archive. However, the Nation's Memory Institute did not get any of them. In the Archive of the Nation's Memory Institute there are records with information on Rudolf Baláž written on so-called registration aids, i.e. auxiliary tools used within the administration of files and documents. The author decided to present the materials being at disposal in the ÚPN Archive to the readers. Although the preserved documentation about Rudolf Baláž of ŠtB provenience is not complete and is mostly of registration character, it provides us with information of significant value.

Ing. Marián Gula (1950)

Absolvent Elektrotechnickej fakulty ČVUT v Prahe. V roku 1992 začal pracovať na Úrade pre dokumentáciu a vyšetrovanie činnosti ŠtB pri Federálnom ministerstve vnútra v Prahe. V roku 1993 bol vymenovaný za námestníka riaditeľa pre dokumentáciu, neskôr sa stal riaditeľom Úradu dokumentácie a vyšetrovania zločinov komunizmu. Od roku 2000 zastával post vedúceho Oddelenia pre dokumentáciu zločinov komunizmu na Ministerstve spravodlivosti SR. V súčasnosti je zamestnancom Ústavu pamäti národa.

87 Článok som v rozhodujúcej miere spracoval z materiálov, ktoré sa v čase spracovania nachádzali v správe či držbe Ústave pamäti národa.

SITUÁCIA VO VYBRANÝCH SLOVENSKÝCH OKRESOCH NA PRELOME ROKOV 1944/1945 V HLÁSENIACH POVERENCOV ÚRADU PROPAGANDY

ANTON HRUBOŇ

Slovenské národné povstanie znamenalo pre ľudácky režim úder, z ktorého sa už nikdy úplne nespamätal. Obdobie rámcované novembrom 1944 až začiatkom apríla 1945 možno bez váhania považovať za jeho pozvoľné dožívanie. Ani zjavne blížiaci sa koniec vojny spojený s nevyhnutnou porážkou nacistického Nemecka (a analogicky aj pádom Slovenskej republiky) neodradil predstaviteľov slovenskej vlády a režimových štruktúr od pokusov o konsolidáciu pomerov na domácej pôde.

Oslavy potlačenia Povstania v Banskej Bystrici 30. októbra 1944, druhý zľava šéf Úradu propagandy Tido J. Gašpar (Zdroj: AMSNP)

Ako je známe z doposiaľ publikovaných prác, kriesenie stranického, administratívneho a bezpečnostného aparátu prvej Slovenskej republiky neprebiehalo jednoducho.¹ Niektorí funkcionári Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS),

Hlinkovej gardy (HG), Hlinkovej mládeže (HM) a ďalších organizácií však ani v čase totálnej agónie ľudáckeho režimu nestratili svoj niekdajší zápal a činnosť vykonávali plnohodnotne, nevykazujúc akékoľvek známky alibistického prístupu. Takéto konštatovanie

platí aj o autoroch publikovaných hlásení – poverencoch Úradu propagandy (ÚP),² ktorí v spomínanom období sledovali vývoj v jednotlivých slovenských okresoch a svoje zistenia podávali nadriadeným miestam. Predmetné situačné správy pochádzajú z fondu 604 (Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy) uloženého v Slovenskom národnom archíve. Pravdepodobne v nepravidelnej periodicite boli doručované náčelníkovi HG Otomarovi Kubalovi, vykonávajúcemu od októbra 1944 súčasne aj funkciu šéfa rezortu bezpečnosti, ktorému ÚP podliehal. Správy v spomínaných spisoch sa uchovali len v čiastkovej podobe, existuje však odôvodnený predpoklad, že výskum fondov ministerstva vnútra časom prinesie omnoho viac obdobných materiálov – azda i z celého obdobia záverečnej etapy existencie prvej Slovenskej republiky.

Predkladané hlásenia³ reflektujú vývoj v niektorých okresoch štátu z druhej polovice decembra 1944 a januára 1945. Poverenci ÚP zacieľovali svoju pozornosť primárne na monitoring javov spadajúcich do záberu

1 Tieto snahy doposiaľ najkomplexnejšie spracoval historik Ján Korček v práci: KORČEK, J.: Slovenská republika 1943 – 1945. Bratislava 1999.

2 Mená osôb, ktoré pôsobili ako poverenci, sa nepodarilo identifikovať.

3 V materiálovej štúdii sa objavujú všetky objavené správy.

úradu, akými boli všeobecná nálada civilného obyvateľstva, jeho reakcie na aktuálne dianie, entuziazmus pre „národnú vec“ a propagandistické podchytenie širokých vrstiev spoločnosti. V rámci sondovania týchto záležitostí však v hláseniach neponechávali bez povšimnutia ani širší kontext vývoja v sídlach okresov, resp. blízkom okolí.

Pri prepise dokumentov editor nezasahoval do ich štylistiky a pravopisu. Hlásenia vo fonde 604 nie sú presne datované; dátum sa uvádzal vždy len na sprievodnom liste prednostu III. oddelenia Úradu propagandy, ktorý správy O. Kubalovi zasielal. Situácia opisovaná v materiáloch sa teda vzťahuje na obdobie niekoľko dní spätne

k uvádzanému dátumu. Prirodzene, ide o subjektívne pramene, nesúce známky režimistickej optiky, no i tak svojim obsahom určite napomôžu postupne dotvárať mozaiku regionálnych dejín Slovenska v závere druhej svetovej vojny a na sklonku existencie nedemokratického režimu pôsobiaceho na našom území v rokoch 1938 – 1945.

DOKUMENT Č. 1

Súbor hlásení poverencov Úradu propagandy k 5. januáru 1945

Turč. Sv. Martin:⁴

V oblasti Skabiny, Sklabiny Podzámku, Bystričke a Priekope panuje už normálny život.⁵ Obyvateľstvo za daných okolností si opravuje svoje príbytky, aby boli spôsobilí k obývaniu. V Turči Sv. Martine usiloval som sa vypozerovať náladu, vyplývajúcu z prílivu evakuantov z východu.⁶ Je pravda, že niektorí občania s neľúbosťou sa dívajú na túto akciu, pretože táto smeruje sčasti na ich pohodlie, keďže v mnohých prípadoch musia niektoré miestnosti svojich priestrannjších bytov dať k dispozícii evakuantom. Predsa však možno konštatovať, že i táto akcia sa prevádza úspešne.

Ako som už v minulom hlásení spomenul, na okolí Turči Sv. Martina započaly sa opevňovacie práce, na ktorých sa zúčastňuje obyvateľstvo celého kraja. Tiež Hlinkova mládež⁷ pod vedením svojho okresného vodcu pekne sa zapája. Rozdané letáky dosiahly svoj cieľ. „Obrana vlasti“⁸ je vhodným propagačným detailom v tomto kraji. Mnohí si sťažujú na evakuantov z východu. Veľmi dobre pôsobí na ľudí lojálne chovanie sa nemeckých vojenských úradov, ktoré im vo všetkom vychádzajú v ústrety. Notárske úrady vyvesujú dodaný propagačný materiál.

Zlaté Moravce:

Zaslaný propagačný materiál som rozdelil medzi obvody: Zlaté Moravce, Nová Baňa a Banská Štiavnica. Materiál, ktorý som vzal do Topoľčianok, nemohol som rozdeliť, nakoľko na okolí, v horách, sa ešte ukrývajú partizáni. Tí, na noc prichádzajú do dedín a je obava, že ľudia, ktorí by tento materiál ukrývali, boli by prenasledovaní. Zlaté Moravce navštívil táborník Štefan Macek, ktorý prehovoril k žiakom reálneho

4 Dnes Martin.

5 V oblasti Turca pôsobilo počas Povstania veľmi aktívne partizánske hnutie. V spomínanej Sklabini partizáni v rozmedzí od 26. do 31. augusta 1944 vyvraždili približne 100 osôb nemeckej národnosti. K podobným vojnovým zločinom dochádzalo aj na ďalších miestach. Partizánske represálie v Turci detailnejšie analyzuje štúdia: UHRIN, M.: II. partizánska brigáda M. R. Štefánika a represálie. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 (Slovenská republika 1939 očami mladých historikov VII.). Bratislava 2008, strana (s.) 305 – 320.

6 V posledných mesiacoch existencie prvej Slovenskej republiky evakovali na západ krajiny pred postupujúcimi sovietskymi vojskami tisíce osôb. Do týchto oblastí štátu sa mali presunúť i celé úrady a podniky, ohrozené hospodárskou exploataciou. K realizácii evakuácie pozri príslušné hlásenia v zbierke dokumentov: SYRNÝ, M. – UHRIN, M. (zost.): Situačné hlásenia okresných náčelníkov (september 1944 – február 1945). Banská Bystrica 2012.

7 Hlinkova mládež – branná organizácia pôsobiaca v období rokov 1938 – 1945 pre mládež vo veku od 6 do 19 rokov.

8 Obrana vlasti – periodikum vychádzajúce v rokoch 1944 – 1945, ktoré publikovalo krátke výzvy, výstrahy a nabádalo k pokračovaniu boja do „víťazného konca“.

gymnázia. Po jeho prednáške chlapci odchádzali s nadšením. V okolí Novej Bani, kde sa ukrývajú ešte partizáni,⁹ obyvateľstvo žije v neistote a strachu. Bolo by dobré, keby sa v tomto kraji konali prednášky rozhlasovým vozom.

Žilina:

V Tepličke som zistil, že povinní muži do práce nenastupujú.¹⁰ Zostávajú doma a namiesto seba posielajú na okopy svoje deti. Tak napr. pozitívne sa zistilo, že pracujú tam 14-roční chlapci, ktorých výkon nemôže byť zďaleka taký, ako dospelého muža. Odpracované hodiny však samozrejme píšu otcovi. Hlásil som na Oblastné veliteľstvo HM.

Vedúci pracovných jednotiek zaviedli akúsi úkolovú prácu. Vidiac, že výkony sú slabé, povedali robotníkom, že dovidia im odísť hneď po odpracovaní vymedzenej im úlohy. Tak sa stalo, že práca sa pohla. Sám som počul ako si robotníci pochvaľovali tento spôsob práce. Urobili tak tú istú prácu tento raz o 7 dní neskôršie, ako predtým. Nedajú nič na to, že stratili tak mnoho peňazí, tešili sa len z toho, že odchádzajú domov už na obed a odpoľudňajšie hodiny im budú zapísané.

Púchov:

Celková nálada obyvateľstva sa podstatne zmenila. Je to následok rečí evakuantov z východu. Títo vo veľmi čiernych farbách opisujú priebeh evakuovania v neprospech nemeckej brannej moci. Týmto nálada ľudu voči nemeckým vojakom je zaostraná. Samá dolina v okolí Lúk pod Makytou je ešte vždy ohrozovaná od partizánov. Sú to iba zbojnícke oddiely, ktoré okrádajú obyvateľstvo. Pochopiteľne, že nálada ľudu je proti nim, o čom svedčí aj tvorenie nelegálnych domobranecých oddielov, ktoré majú chrániť ľud pred krádežami.¹¹ V Streženici opevňovacie práce dokončuje veľmi málo robotníkov. O distribúciu propagačného materiálu v okolí Pruského a Nemšovej sa veľmi šikovne stará miestne veliteľstvo HM. Nálada obyvateľstva v tomto kraji je uspokojivá.

Prievidza:

Po navštívení niektorých obcí zistil som, že ľudia i keď ich dediny sú v nebezpečnej blízkosti hôr, stávajú sa už dosť otvorene za slovenskú vec, pretože partizáni sa denne viac premieňajú na bezohľadných zlodejov, ktorí nešetria ani chudobného ani bohatého. V samotnej Prievidzi dosť pesimistickú náladu zapríčinilo maďarské vojsko. Nakoľko mnoho Slovákov vie veľmi dobre maďarsky, ľahko sa rozniesla zvesť, vyšla z úst maďarských vojakov, že vraj už príde i na Slovákov mobilizácia, ako pracovná, tak i vojenská. Vraj sa to do počuli s armádneho rozkazu, ktorý im prečítali. Maďari ďalej rozširovali, aby sme neverili Nemcom, ich brannej moci, Nemci vraj nestačia ani utekať, tak ich Rusi ženú.

Pred Vianocami ruské lietadlá bombardovali obec Chynorany, pričom zničili niekoľko obytných domov a päť civilných osôb bolo usmrtených.¹² V okolí Bánoviec zdržovala sa niekoľko dní FS trestanecká divízia, ktorá zajala v Inoveckých horách za dva dni asi 2.000 partizánov.¹³ Teraz však keď už odišla na front k južným slovenským hraniciam, dozvedám sa z niekoľkých dedín /Chynorany, Krásna Ves, Ozorovce/, že vojaci tejto armádnej skupiny sa ale kruto zachovali i proti pokojným civilným obyvateľom, len čo sa im títo chvíľu váhali vykonať ich žiadosti. Vrhá to dosť zlé svetlo na Nemcov, hlavne tí menej uvedomelí Slováci dosť škodoradostne vedia zdôrazňovať tieto ich chyby.

9 Išlo o príslušníkov Nitrianskej partizánskej brigády.

10 K pracovnej povinnosti civilného obyvateľstva na opevňovacích prácach pozri: BAKA, I.: Nasadenie civilného obyvateľstva na Slovensku na opevňovacie práce v rokoch 1944 – 1945. In: Vojenská história, ročník (roč.) 11, 2007, číslo (č.) 1, s. 70 – 84.

11 Podobné občianske milície vznikali aj v ďalších obciach severného Slovenska, najmä v oblasti Oravy. Po určitej dobe boli zvyčajne začlenené do štruktúr pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy (POHG). Pozri: HRUBOŇ, A.: Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy na Orave. In: Almanach Slováci v Poľsku XIII. Krakov 2012, s. 159 – 179.

12 Obec Chynorany bola bombardovaná v podvečerných hodinách dňa 22. decembra 1944.

13 V skutočnosti nešlo o „trestaneckú divíziu FS“, ale brigádu SS-Dirlewanger. Takisto uvádzaný počet zatknutých partizánov sa zdá byť značne nadsadený.

Pezinok:

Robotníci pri kopaní zákopov i pri stavbe železničnej trate na úseku Plavecký Svätý Mikuláš – Jablonica sú až na niektorých nespokojencov pokojní a s prácou úsrozumení. Nespokojní sú však vysokoškooláci. Stále nadávajú, že sú prinútení 6 týždňov kopat' a hovoria, že si nezaslúžia takéto jednanie.

Spišská Nová Ves:

Hneď ako som sem prišiel, som zistil, že letáky „Národy Ruska proti boľševizmu“, mali u obyvateľstva dosť veľký úspech. To znamená, že ľudia zaujímajú faktá väčších rozmerov, lebo tie im dodávajú vieru v pád boľševizmu. Odporúčam teda čím viac informovať najmä o Vlasovovom hnutí¹⁴ a potom o všetkom, čo zapríčiňuje nedorozumenia medzi Anglickom a Ruskom, ako napr. otázka Poľska – prípadne / podľa vývoja situácie / otázka Grécka.¹⁵ Odporúčam užívať smelé heslá, ktorým i keď ľudia na stopercent neuverí, ale ktoré svojou priebojnosťou sa usadia v mysli ľudu a tam ho povzbudia vo viere, vo víťazstvo našich zbraní, alebo aspoň budú vítať a otrasú vieru ľudu vo víťazstvo boľševikov. Veľmi veľa našich ľudí veriac nepriateľskej propagande, čaká boľševikov.

Ružomberok:

Ako som mohol zistiť pri rozhovoroch s tunajšími ľuďmi, reč pána ministra Macha v Lipt. Sv. Mikuláši a v Ružomberku veľmi zapôsobila nielen na statočných Slovákov, ale aj na jednotlivcov a radu partizánov. Celkom ináč hovoria dnes i tí, ktorí predtým držali s partizánmi. Urobil som všetko, aby čo najviac ľudí sa dozvedelo o tom, že pán minister prehovorí. V budúcnosti by som prosil pokiaľ možno skôr mi oznámiť príchod rečníkov.

Cez pučistickú nadvládu¹⁶ prileteli aj niektorí dôstojníci letci – americkí Slováci, slúžiaci v americkej armáde nasadenej v Taliansku. Na Slovensko prišli hneď, ako sa dozvedeli /od nepriateľskej propagandy/ že Nemci obsadili Slovensko. Prišli s úmyslom, prísť nám na pomoc. Keď sa však presvedčili, že to bol len klam a na vlastné oči videli skutočný stav vecí, verejne nadávali na Beneša¹⁷, ako na organizátora povstania na Slovensku.¹⁸

Obec Vlkolínec a ulica Biely Potok,¹⁹ ktoré boli poškodené a obyvatelia sa nachádzajú v horách, svalili celú vinu na Nemcov a našich vedúcich činiteľov, preto, lebo Nemcov privolali. Ťažko je presvedčiť týchto ľudí o opaku. Veria, že keď by sa vojenská situácia obrátila, sympatie týchto ľudí by sa priklonili na našu stranu. Obec Gombáš²⁰ partizáni podpálili preto, lebo obyvateľstvo údajne držalo s Nemcami.

Kopanie zákopov prijalo obyvateľstvo Liptova pomerne kľudne a bez reptania. Doteraz nebolo počuť slova odporu a vyzerá to tak, ako keby ľudia pochopili význam tohto nariadenia.

- 14 Pod vlasovovým hnutím autor hlásenia myslí Ruskú oslobodeneckú armádu pod velením gen. Andreja A. Vlasova, ktorá sa na strane Nemcka zapojila do bojov proti Sovietskemu zväzu.
- 15 V oboch prípadoch tvorila predmet sporu otázka budúceho charakteru uvedených štátov. Riešenie poľskej otázky priniesla Jaltská konferencia (4. – 11. 2. 1945), ktorá rozhodla, že v obnovenom Poľsku vznikne dočasná demokratická vláda so zastúpením komunistov i nekomunistickej exilovej vlády. Reálne však išlo iba o doplnenie už jestvujúcej, tzv. lublinskej vlády riadenej z Moskvy o predstaviteľov nekomunistického odboja a Poľsko sa už krátko po vojne stalo integrálnou súčasťou východného bloku. Konflikt o podobu povojnového Grécka vyústil až do občianskej vojny (1946 – 1949), v ktorej zvíťazili protikomunistické sily podporované západnými demokratickými mocnosťami.
- 16 V priebehu Povstania.
- 17 Edvard Beneš (1884 – 1948), v rokoch 1935 – 1938 a 1945 – 1948 československý prezident. Počas druhej svetovej vojny pôsobil v Londýne, kde sformoval centrum zahraničného odboja za obnovenie republiky v predmníchovskej podobe. Exilovú reprezentáciu, ktorú viedol, postupne uznali všetky mocnosti antinacistickej koalície.
- 18 Uvedené rozšírené tvrdenie protipovstaleckej propagandy sa nezakladá na pravde. Povstanie na Slovensku síce organizovali a viedli pročeskoslovensky orientovaní dôstojníci, ktorí za svoju nadriadenú autoritu považovali E. Beneša, ten však ozbrojené vystúpenie priamo nepripravoval.
- 19 Vlkolínec aj Biely Potok sú dnes súčasťou Ružomberka.
- 20 Dnes Hubová.

Alexander Mach a Otomar Kubala
(Zdroj: AMSNP)

DOKUMENT Č. 2

Nedatované hlásenie poverenca Úradu propagandy o situácii v ružomerskom okrese z prelomu decembra 1944 – januára 1945

Ružomberok:

V niektorých častiach Liptova, najmä v oblasti Nízkyh Tatier, boli v minulých dňoch znova shodení jednotliví partizáni. Okolie sa stáva znova nebezpečnejšie, lebo partizáni nemajú zásoby, vychádzajú častejšie do dedín, kde terorom nútia civilné obyvateľstvo, aby im dalo určité potravné články. Teraz cez sviatky sa stal podobný prípad pri Ružomberku, v obci Štiavnička.

Národný výbor z Ružomberka po úteku úradoval v Liptovskej Osade až do konca povstania. Keď sa chýlil koniec pučistom, všetok písomný materiál z časti zničili a z časti ho zakopali pod vedením člena národného výboru Šindelku. Tento zakopaný materiál obsahuje mená osôb z Ružomberka, ktoré poutekaly pri príležitosti partizánov, ako aj mená osôb, ktoré boli proti partizánom a iný písomný materiál. Tento materiál chcú pri príchode nepriateľského vojska použiť ako materiál na odsúdenie týchto osôb.

DOKUMENT Č. 3

Súbor hlásení poverencov Úradu propagandy z 18. januára 1945

Spišská N. Ves:

Prvá a najdôležitejšia je otázka „Správnej komisie“²¹ o činnosti ktorej nevie, ako som už hlásil, nik a nič. Nemyslím len pospolitý ľud, ale ani vedúce osobnosti. Tajomník tunajšej HSLS mi povedal, že ani on sám nepozná ešte predsedu Dr. Bučeka; bol vraj raz v Spišskej N. Vsi, tajomník vtedy nebol doma, ale viac sa ani neukázal a nevybavil celkom nič. Ako viem, komisia nemá ani žiadneho stáleho sídla a ani takto roztrúsenie nič nerobí. Takisto sa vyslovil o Dr. Bučekovi okresný predseda Strany, veliteľ HG atď. Pre túto nečinnosť zastavila tunajšia Hlinkova garda Dr. Bučekovi všetky pôžitky; jedná sa vraj už aj o jeho zosadení. Nuž neviem, čo je na tom poslednom pravdy, ale ak niektorý kraj potrebuje ihneď pevnú ruku, ktorá by ho spravovala, je to práve tento.

Otázka Správnej komisie sa musí dať ihneď do poriadku, lebo:

- 1./ Ľudia sú namrzení, že nik sa o nich nestará, ani ich základné potreby a pomerne kritický stav tejto oblasti si vyžaduje práve zvýšenú pozornosť. „Bratislava sa o nás nestará“ je každodenným heslom tunajšej pospolitosti.
- 2./ Evakuácia a povinné odovzdávanie koní, povozov atď. pre vojsko roztrpčujú mysle obyvateľstva. Treba bližšie, i tlačou, objasniť práve tento bod. Zatajovanie nemá žiadneho významu, i tak každý bod len o tom hovorí.
- 3./ Veľmi potrebné je podľa mňa vysporiadať sa s chovaním príslušníkov maďarskej brannej moci, alebo ešte lepšie viac s našimi Maďarónmi, ktorých je tuná, špeciálne v Sp. N. Vsi, veľké množstvo. Len málo ľudí sa tu nájde spoľahlivých.²²

Maďari, len čo prišli do Sp. N. Vsi, zariadili sa tu veľmi pohodlne, len čo je pravda. /Ved' aj mohli: Maďarský domov im stál k dispozícii, zatiaľ, čo Slováci žiadneho domova nemajú!!/. Kde sme to vlastne, pomyslí si človek, keď to všetko vidí. Po toľkých Židoch, ako boli tuná, že by nebol ostal dom aj pre Slovákov?²³ To nie je možné! A predsa je to možné!! Hlinkova garda síce žiadala nejaký židovský majetok k dispozícii, ale samozrejme, že ju odbavili s tým slovenským: „Treba vyčkať, to nejde len tak ľahko, o tom sa rozhoduje na vyšších miestach.“ Možno, že sa žiadosť aj dostala na tie vyššie miesta a tam sa jednotlivci o to postarali /ale ináč, ako bolo treba/ alebo tunajší jednotlivci to „hore“ ani nepodali. A všade len tí prekliati jednotlivci, ktorí hoci napr. boli už i ministrom úradne preložený pre neschopnosť, predsa len ostali na svojich miestach /ako je to konkrétne tuná/ a p.

Prečo sa nedá voľnejšia ruka odbočke Strany, aby sa mohla sama zariadiť dľa potreby, alebo nech teda pracuje vládny povereník²⁴, ktorý má veľké možnosti. Ale musí to byť ostrejší chlapík, lebo ináč pôjde všetko dolu vodou.

Maďari napríklad tiež vysielajú miestnym rozhlasom zprávy pre ľud v maďarskej reči /napriek nemeckému zákazu, ako mi to vrazil tajomník HSLS/. Keďže nie je tuná maďarská menšina, mali by

- 21 Správna komisia bola súčasťou štátneho aparátu prvej Slovenskej republiky v období medzi potlačením Povstania a jej zánikom. Zodpovedala za riadenie rozličných administratívnych záležitostí na úrovni jednotlivých okresov.
- 22 Spiš patril po rozpade Uhorska v roku 1918 k oblastiam novovzniknutého štátu, kde mali promaďarské myšlienky silné zázemie. Hungarofilsky orientovaní Nemci Československo odmietali akceptovať a v Kežmarku vyhlásili nezávislú Spišskú republiku. Hoci tento bizarný pokus nemal na ohrozenie územnej integrity Československa žiadny vplyv, veľa vypovedá o náladách v regióne, ktoré novému štátu neboli príliš naklonené a pretrvali aj v ďalšom období. K podobnému aktu došlo aj v Košiciach. Tam prešovský župný archívár, novinár a politik Viktor Dvorčák vyhlásil „uhroslovjacku“ Slovenskú ľudovú republiku.
- 23 Podľa posledných hrubých štatistických údajov z februára 1942 sa na území mesta nachádzalo 830 Židov, čo z celkového počtu obyvateľstva 14 667 tvorilo necelých 5,7 %. Dostupné online: <http://www.upn.gov.sk/supis-zidov/zoznam-obci.php?okres=555>.
- 24 Funkcia vládneho poverenca bola po potlačení Povstania najvýznamnejšou politicko-administratívnou pozíciou na úrovni jednotlivých žúp. Úrad vládneho poverenca pre Tatranskú župu, kam spadala Spišská Nová Ves, sídlil v Ružomberku.

práve vysielat' nanajvyš zprávy pre vojsko, ale nie maďarské pochodové pesničky, ktoré sa potom ozývajú v každej ulici. Čo si o tom pomyslí náš človek? Môže počuť denne 300 slovenských pochodov, nepozastaví sa nad tým, ale nech počuje len jeden maďarský, už mu to bije do očí a všelijaké otázky mu vrtajú v hlave.

V tunajšom kostole sa slúžia zvláštne sv. omše pre Maďarov /nevím, či sa to vôbec smie, ale povedzme, že hej/. Istotne sa však nesmie na konci každej takej pobožnosti hrať maďarská štátna hymna. A tu sa to predsa robí!!! Ba isté je toto: na polnočnej omši 25. dec. sa spievala jedna pieseň slovenská /sólo/, niekoľko latinských, nemeckých a od polovice omše samé maďarské /a ľudia spievali ako najatí/ piesne. Tunajšieho učiteľa /gardistu/ Chovanca to našťvalo a keď na konci omše stále hrali len maďarské piesne, vybehol na chór, zastavil organ a sám začal spievať po slovensky.

Ako sám začal, tak i sám skončil. Nik sa k nemu nepripojil!!! Ľudia, ba i tunajší opát „pán veľkomožný“, ako sa sám necháva volať, sa o Chovancovi vyslovil, že bol opitý. A to nie je istota pravda.

Prosím si ihneď vyrozumie, ako sa mám v tomto poslednom bode zachovať, čo sa tu proti rozťahovaniu Maďarov a maďarónov dá robiť.

Táto oblasť potrebuje ihneď ostrého vládneho poverenika.

Púchov nad Váhom:²⁵

Navštívil som niektoré dedinky z blízkeho okolia a všade som sa dozvedel toto: Čo v najbližšej dobe bude povolanych desať ročníkov do zbrane. Od dvadsať do šesťdesiat budú zasielaní ako gardisti na front, mladší od 16. r. do 20. r. budú nahradzovať pohotovostné oddiely v mestách.²⁶ Rusi sú už iba niekoľko km, od Nitry a dá sa čakať, že koncom januára okupujú celé Slovensko. Potom vraj bude nasledovať nový puč.²⁷ Ďalej sa hovorí, že do každej obce, aspoň v mojom obvode, bude pridelených niekoľko sto kusov rožného statku a asi 600 kusov koní.

Rozširovateľmi zprávy o bleskovom postupe Rusov sú poväčšine maďarskí vojaci, ktorí sa zdržujú v meste. Poznámam iba toľko, že maďarskí vojaci, keď ich už tu trpíme mali by menej piť a viacej držať ústa. Myslím, že do toho, ako sa majú u nás správať majú čo hovoriť aj naše úradné orgány.

Práce na okopoch bez zvláštnych smien dobre pokračujú. Na koniec mám iba toľko, že propagačné plagáty mi v samom Púchove na viacerých miestach postrhovali. Nočná hliadka HG však už dostala príkaz od svojho veliteľa, aby na tieto miesta dávala obzvláštny pozor. Čakám pokyny.

Ružomberok:

Jednoduchí ľudia zásadne nechápu prečo sa Nemecké a Maďarské vojská nachádzajú na našom území a nadávajú, že prišli nám len územie zničiť. Čo ich vraj bolo po partizánoch.

Niektorí sedliacki ľudia sú podľa ich tvrdenia najmä preto protislovenského /ako oni hovoria protipanského/ zmýšľania. Lebo vraj sú všade na úradoch odstrkovaní a neni sú ich sťažnosti vypočuté. Dľa ich údajov sú podceňovaní. Neprajníci ich huckajú a využívajú pre svoj prospech. Zároveň vedia títo ľudia aj konkrétne prípady na spomenuté veci.

Spomenul som už, že partizáni vyhodili uzkokolajnú železnicu z Ružomberka do Korytnice²⁸ a neďaleko na Lúžnej²⁹ a Prašivej rozhadzovali nových partizánov. Toto sa však Nemecké vojsko dozvedelo

25 Dnes Púchov.

26 Poverenec Úradu propagandy v hlásení hovorí o plánovanej januárovej mobilizácii do Domobrany, oživej slovenskej armády po udalostiach z augusta 1944. K problematike Domobrany bližšie pozri najnovšie štúdie: UHRIN, M.: K problematike výzbroje Slovenskej armády – Domobrany v rokoch 1944 – 1945. In: KOVÁČOVÁ, V. a kol.: Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945. Banská Bystrica 2010, s. 45 – 73; UHRIN, M.: K problematike personálnej a organizačnej výstavby delostrelectva Domobrany. In: SYRNÝ, M. a kol.: Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945. Banská Bystrica 2009, s. 296 – 312. Správy o masovom nasadení mužov v rámci formácií HG do frontových bojov sa však ukázali byť nepodloženým chýrom.

27 Ani táto špekulácia sa neukázala byť pravdivou.

28 Železničná trať Ružomberok – Korytnica bola postavená v roku 1908. Podľa pôvodných plánov mala prepojiť centrum Dolného Liptova s Banskou Bystricou. Zámer sa však nepodarilo uskutočniť a v súvislosti s rozmachom automobilovej dopravy ju roku 1974 zrušili a rozobrali. Počas Povstania slúžila na prepravu personálu a materiálu pre potreby poľnej vojenskej nemocnice dislokovanej v Korytnici.

29 Dnes Liptovská Lúžna.

a podniklo akciu na banditov pri Prašivej. Keď sa tam objavilo Nemecké vojsko – sa partizáni s niektorými židmi stiahli do obce Lúžna, kde ich Nemecké vojsko zničilo. Pri prestrelke padol aj ruský partizánsky veliteľ – major Makovov – veliaci tu nachádzajúcim sa partizánom. Strielal so stromu automatom, kde sa ho podarilo zneškodniť. Tento major v dobe puču sa nachádzal v Ružomberku, kde súdil obeť odstrelené v tomto kraji.

Prievidza:

Zásielku novín „Obrana vlasti“ č. 1 som obdržal i list. Zákopy sa už kopú i v okolí Prievidze, hoci ľudia sú neni tomu veľmi radi nie preto, že by sa im nechcelo kopať, ale skôr z tej príčiny, že nechcú zo svojho mesta urobiť pevnosť, ktorú preniknutím Rusov až sem, čakalo by zničenie.

Veľký rozruch minulý týždeň spôsobila nepriateľská šepkaná propaganda, ktorá tvrdila, že Rusi preniknúvši až k Novej Bani a k Sv. Benadiku stroja sa útočiť smerom na Veľké Pole a Oslany /asi 30 km/,³⁰ čím by Prievidzu odrezali. Na toto som odpovedal tiež šepkanou propagandou, zdôrazňujúc, že nemci chystajú na tomto úseku generálny útok na 15. – 20. januára. Ako konkrétny prípad som udal zpäť dobytie Ostrihomu a vzťahujúci sa tlak Nemcov smerom k Budapešti.

Dost' ťažko mi bolo nájsť účinnú odpoveď na túto veriaciu šepkanú propagandu: Kde je a čo robí tá preslávaná dvadsaťmiliónová armáda generála Vlasova, kedy zasiahne do boja proti červenej armáde. To len nacistická propaganda urobila posledný zúfalý nápoj pre miznúcu vieru vo víťazstvo Nemecka. Či azda tých niekoľko Ukrajincov nasadených proti slovenským partizánom, to že by bola Vlasovova armáda?³¹

Mojim dosiaľ pravdepodobným a účinným argumentom bolo tvrdenie, že hlavná úloha Vlasova spočíva vo vyexpedovaní denne 500 až 1.000 Ukrajincov do Ruska, ktorí tam zakladajú a rozširujú protibolševické hnutie. Takto sa utvorí v Rusku množstvo oslobodzovacích buniek, ktoré sa časom naraz spoja v drtivú protibolševickú zbraň. Zaujímavé na tomto je, že o niekoľko dní sa už počet týchto vlasovových parašutistov zvýšil šepkanou propagandou na 3.000 – 4.000.

Trenčín:

Myslím, dobre by bolo zakročiť proti chovaniu sa maďarského vojaka, ktorý sa hlavne po dedinách opíja a v takomto stave potom rozširuje obyvateľstvo deprimujúce zprávy o sile a pribojnosti ruských zbraní a vojska a o nemožnosti zastavenia rusov. Vraj my sme to už prehrali, teraz príde na Vás³². Myslím, že do tohoto majú čo hovoriť i naše bezpečnostné orgány.

Ružomberok:

Mnohí ľudia, ktorí sa nachádzali prechodne v krajoch, ktoré boli načas obsadené ruským vojskom, hovoria /časť týchto ľudí/ o bratskom a solídnom zaobchádzaní bolševického vojska. Ľudia začínajú veriť týmto tvrdeniam a uvádzajú našu propagandu, len za nemecké tvrdenie, alebo ako hovoria, že naše noviny píšu len to, čo im Nemci pod nátlakom dovoľia napísať. Začína táto propaganda pôsobiť na veľkú čiastku ľudí, najmä s príchodom evakuantov, ktorí boli nútení svoje domovy opustiť a sú nespokojní so svojim krutým osudom.

Ďalšie tvrdenia uvádzajú, že Nemci ako aj samotní Maďari držiaci s nemcami vešajú veľké množstvo ľudí /Maďarov/ a že tvrdia Nemci potom, ako by týchto ľudí vešali Rusi.

Rozširujú zvesti o ničení slovenských dedín nemeckým vojskom³³ a pozorným odstrelovaním delostrelectva bolševickým vojskom, aby naše dediny a mestá neutrpely materiálne škody na budovách, hoci vraj mnohokrát im to spomaluje ich postup.

30 Išlo o jednotky 2. ukrajinského frontu, ktoré na Slovensko prenikli v decembri 1944 z Maďarska.

31 Proti povstalcovi a partizánovi nebojovali „vlasovovci“, ale príslušníci 14. Waffen-SS-Division „Galizien“, ktorej jadro tvorili etnickí Ukrajinci. O protipovstaleckom a protipartizánskom nasadení divízie pozri: ŠMIGEL, M.: 14. divízia SS „Galizien“ na Slovensku (1944 – 1945): bojová protipartizánska činnosť a represálie. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945, s. 212 – 233.

32 Na Slovákov.

33 Spomínané zvesti boli pravdivé. Nemecké jednotky operujúce na Slovensku vypálili počas rokov 1944 – 1945 niekoľko desiatok obcí. Išlo predovšetkým o trestné komandá a špeciálne protipartizánske skupiny, ktoré takýmto spôsobom civilné obyvateľstvo trestali za skutočnú či domnelú spoluprácu s odbojovým hnutím. Konkrétne prípady kronikárskym štýlom zachytáva publikácia HALAJ, D. (zost.): Fašistické represálie na Slovensku. Bratislava 1990.

Mocný muž okupačnej éry: Otomar Kubala (v strede) bol nielen faktickým hlavným veliteľom Hlinkovej gardy, ale aj šéfom bezpečnosti. Poverenci Úradu propagandy adresovali svoje hlásenia práve jemu
(Zdroj: Nový svet)

Slovenský arcibiskup ako aj mnoho kňazov údajne v Nitre odmieta evakuovať³⁴ a chcú počkať príchodu bolševického vojska.

Na východnom Slovensku sú pozatváraní ako tvrdí nepriateľská propaganda všetci vedúci činitelia počnúc od vládneho poverenca lebo odmietli evakuovať.

Tieto tvrdenia nepriateľskej propagandy pôsobia veľmi na ľud a preto sa treba snažiť ich čím skorej vyvrátiť, lebo najmä prostý ľud naletel na tieto tvrdenia.

Martin:

Niektorí nezodpovední ľudia rozšírili ešte nezodpovednejšie zvesti o tom, že na okolí sa organizujú partizánske „jednotky“, ktoré sú určené špeciálne na to, aby rušili opevňovacie práce prestrelkami. Táto zvest' skončila však iba na úrovni dobrého vtípu.

Pretože na opevňovacích prácach pracuje obyvateľstvo z celého martinického okresu, bolo by dobre, keby SŽ³⁵ uvoľnili niekoľko nákladných vozňov /iba z Dolnej Štubne ich chodí do 600/ pre ich prepravu z domova na práce a nazpät'. Prosím o zakročenie, lebo takto nastáva iba možnosť, že veľká väčšina sa ich nedostane na svoje stanovisko a v tom prípade i do svojich domovov. Nie je to výnimka, lebo i v druhých okresoch je tento spôsob.

Prípis – „V2“ som dostal.³⁶ Avízo došlo, balík ešte nie. Hneď po jeho obdržaní ostatné zariadim.

Pri oslobodzovaniach z opevňovacích prác som zistil, že najviac je takých ľudí, ktorí zastávajú aké také lepšie postavenie. Oslobodenia boli väčšinou zrušené, lebo z rozhovorov s prostým ľudom som vycítil, že to robí iba zlú krv, že oni musia pracovať a tí nie.

34 Nitrianskym arcibiskupom bol v tom čase Karol Kmeťko (1875 – 1948).

35 Slovenské železnice.

36 Možno predpokladať, že autor hlásenia píše o prípise týkajúcom sa Hitlerovej „tajnej zbrane“ – balistickej rakete V-2 (Vergeltungswaffe 2), do ktorej sa vkladali veľké nádeje v otázke zvrátenia priebehu vojny.

DOKUMENT Č. 4

Hlásenia poverencov Úradu propagandy z 20. januára 1945

Banská Bystrica:

Horšie je to s vidiekom. Hlavne nedostatočné dopravné podmienky a rušivé akcie partizánskych tlúp hatia v najväčšej miere naše poslanie. Hlavne okresy Hnúšťa, Dobšiná, Modrý Kameň, čiastočne i Lovinobanský okres sú takmer neprístupné. Jediné východisko je spolupráca s HG v Ban. Bystrici, avšak i táto nesiahá až k spomenutým okresom. Východne a juhovýchodne od Brezna nad Hronom nie je viac ani HG ani HM organizovaná.³⁷ Zostáva len Wehrmacht, avšak tento je t. č. viazaný väčšími presunmi a týmto spojeným zaťažením, takže o pravidelnej spolupráci a tým o pravidelnej distribúcii materiálu nemôže byť ani reči. Trpí tým hlavne distribúcia plakátového materiálu, preto väčšinu z toho rozdeľujeme hlavne, okr. Ban. Bystrice, do okresov Brezno, Kremnica, Krupina a Nová Baňa.

S letákmi sme na tom lepšie. Z týchto určitú časť zveríme na miestnu HG a nemeckú propagačnú jednotku, ktoré ich príležitostne roznášajú i po tých najodľahlejších dedinách.

Obyvateľstvo. Nálada a cítenie obyvateľstva v Ban. Bystrici nie je práve, jako sa dalo i očakávať, nám naklonené. Obyvateľstvo /väčšina/ sa chová pasívne. Hlavne na dedinách, kde je ešte stále ohrožované partizánmi, sa chová opatrne. „Ani sem ani tam.“ I v Ban. Bystrici sa málo- kto opováži z tamojších hovoriť otvorene proti partizánom, nakoľko i teraz sa tam pohybuje primnoho nezodpovedných živlov, hlavne ľudí, ktorí sa za puču exponovali niekde mimo Bystrice, ba boli i v okresných nár. výboroch a teraz sa skrývajú v meste. Nakoľko sú väčšine obyvateľstva neznámi, pohybujú sa i na verejnosti. Povráva sa i /opakujem: povráva/, že do mesta dochádzajú i ruskí parašutisti. Úprimne povedané, ja tomu neverím, jednak som totiž – ešte ani jedného nevidel, resp. ani jedného mi nikto neukázal, jednak sa mi to zdá trocha fantastické: 15.000 nemeckých vojakov v meste a ruskí parašutisti terorizujú obyvateľstvo. Keď som niekoho, kto to tvrdil požiadal, aby mi aspoň jedného ukázal, vraj nemôže, do rána by ho vraj iste odstrelili. Dľa mojej mienky, takéto chýry, rozširujú hlavne tí, u ktorých partizánstvo nachádza sympátiie. Nech je to však akokoľvek, rozhodne by bolo žiadúce, aby tu zakročilo ÚŠB³⁸.

Niekoľko rázií by rozhodne učinilo tomuto prietř, nehľadiac na to, že zaiste i niekoľko židov i pučistov by takto došlo pred spravodlivosť.

Púchov nad Váhom:

Vyhľadky o nástupe vzbudily zmiešané pocity. „Budeme kopat' zákopy“ hovoria jedni. Ale kde potrebujú nás ako Volksturm³⁹ do Polska, tam front veľmi špatne stojí: rozmyšľajú iní.

No a tí, ktorí pri poháriku prišli do nálady majú iba jedinú túžbu narukovať k lesnej správe /k partizánom/. Keby vraj len zima nebola. Nájde sa aj skupina chytrých hláv, ktorí hľadajú záchranu u HG.⁴⁰ Prirodzene, že nepochodia. Nevie, ako to pôjde ďalej, ale doposiaľ iba mizivé percento nastupuje. Každý čaká až prídu pre neho žandári.

Najnovšie rozširujú sa zprávy o gigantických úspechoch Rusov v Polsku a o páde Zvolena.

- 37 Snahy o vytvorenie POHG v Brezne nad Hronom síce na prelome rokov 1944/1945 existovali, napokon však stroskotali. Mesto už 31. januára 1945 padlo do rúk rumunských a sovietskych vojsk. HRUBOŇ, A.: Hlinkova garda na území Pohronskej župy (Organizácia a aktivity 1938 – 1945). Ružomberok 2012, s. 121.
- 38 Ústredňa štátnej bezpečnosti – tajná polícia pôsobiaca v období prvej Slovenskej republiky.
- 39 Volksturm – nemecká ľudová domobrana, vytvorená v apríli 1944 na základe rozkazu Adolfa Hitlera. Príslušníci týchto formácií, vyzbrojení ľahkými zbraňami, operovali od začiatku roka 1945 aj priamo v prvej línii na fronte, či pri obrane miest.
- 40 Dobrovoľný vstup do POHG bol v rokoch 1944 – 1945 veľmi frekventovane využívanou alternatívou, ako sa vyhnúť narukovaniu do Domobrany či na zákopové práce. Príslušníci POHG navyše v porovnaní s bežnými vojakmi požívali viaceré materiálne a sociálne výhody, pričom súčasne dostávali žold i plat od svojho civilného zamestnávateľa. Viac k motivácii a výhodám vstupu do POHG v štúdií: SOKOLOVIČ, P.: Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy. In: Pamäť národa, roč. 3, 2007, č. 4, s. 8 – 11. Pretože sa však narukovanie do POHG na báze

DOKUMENT Č. 5

Hlásenie poverenca Úradu propagandy o situácii v Žiline z 22. januára 1945

Žilina:

Ako som sa presvedčil notárske úrady riadne expedujú propagačný materiál na jednotlivé dediny, ďalšie rozdelovanie majú na starosti richtári – starostovia. Toto rozdelovanie však už dobre nefunguje. Stávajú sa prípady, že hostinský alebo obec. sluha ich vôbec nevyvesí. Tak to bolo napr. vo Višňovom, Divinke...

Dôvod toho je ten, že v okolí je ešte hodne partizánov. Hostinskí majú strach pred prípadnými nečakanými návštevami. Nič dobrého by ich nečakalo, keby napr. vyvesili „Domobranca“⁴¹ ako mi to povedali.

Neporiadok v tomto je i po železničných staniach. Všade sa o tom hodne hovorí a vysvetľujú si to všelijako. Najviac tak, že 10 ročníkov rukuje preto, aby ich mohli Nemci poodvážať hromadne do Nemecka na práce.

Služobné cesty podnikám peši, nechávajú si na obec. úradoch potvrdiť príslušné tlačivá o vykonanej ceste, ktoré Vám predložím k mesačnému denníku.

DOKUMENT Č. 6

Hlásenie poverenca Úradu propagandy o situácii v Ružomberku z 24. januára 1945

Ružomberok:

Navštívil som v poslednej dobe niektoré továrne a zistil som u ľudí cítiacich slovensky, že ochabujú vo svojom presvedčení, čoho je príčina nerázne chovanie našich vedúcich činiteľov, ohľadom ľudí zúčastnených na puči. Týmto ľuďom sa doposiaľ nič nestalo, rebelujú a burcujú ďalej, ba dovoľia sa vyhrážať pri obrátení sa politiky. Ľud ten čaká nápravu, ktorá má prísť z vyšších miest a keď neprichádza, hladí len lahostajne a smutne na príchod nastávajúcích okolností. Bývalí partizáni pohybujú sa voľne, ako by sa nič nestalo po mestách a dedinách a čakajú na príhodnú chvíľu, kedy budú môcť prevádzať ďalšiu skazu a vraždenie.

Teraz vzniká tuná časté vyhadzovanie tratí, pred vojenskými transportami. Mnoho ľudí najmä z niektorých dedín na nariadenú mobilizáciu uteká do hôr, alebo sa chystá, že utečie, ak ho budú nútiť rukovať, lebo sa bojí, že ich odvezú do Nemecka.

Ľud následkom toho, že denne prichádza množstvo transportov nemeckého vojska z východu na západ, verí, že Nemci prevádzajú vyprázdnenie Slovenska.

Treba v prvom rade teraz hodne písať o bratí, v príchode bolševikov, do Ruskej armády a hnaní týchto ľudí do najprednejších línií, lebo ľud verí, že príchodom bolševikov bude tuná znova pokoj a poriadok.

Ďalej treba písať o rekvirovaní šatstva, bielizne a potravín atď.

dobrovoľnosti nestretlo s očakávanou odozvou, už v prvých týždňoch po vypuknutí Povstania bolo zavedené povolávanie mužov na základe povolávacích rozkazov ministerstva národnej obrany. V praxi to znamenalo, že ak dotyčná osoba odmietla nastúpiť do činnnej služby, hrozilo jej disciplinárne konanie podľa vojenských predpisov – teda v krajnom prípade i trest smrti.

41 Pravdepodobne periodikum Domobranca, ktoré v rokoch 1944 – 1945 vydával Úrad propagandy.

DOKUMENT Č. 7

Nedatované hlásenie poverenca Úradu propagandy o situácii v Ružomberku z konca januára 1945

Ružomberok:

Nepriateľská propaganda rozšírila zvesť, že nemecká armáda ustupuje zo Slovenska, čo vyvolalo u priateľov Slovenského štátu sklesnutie nálady a najviac pôsobí to na rukujúcich vojakov, ktorí utekajú do hôr, aby neboli odvezení do Nemecka, ako tvrdí nepriateľská propaganda. Ľudia boľševicky smýšľajúci zas preberajú iniciatívu do rúk a vyhrážajú sa všetkým statočne smýšľajúcim Slovákom.

Rozširujú zvesti o rabovkách nemeckých vojakov na našom východe.

Ruská ofenzíva na severnom úseku frontu vyvolala úplné zdesenie a najmä tá okolnosť, že Nemci sa chcú stiahnuť až na svoje hranice.⁴²

Treba pre ľudí priniesť trocha objasnenia situácie, čo sa vlastne podnikne, až sa boľševické vojská dostanú aj do krajov, kde je teraz nariadená evakuácia.

Anton Hruboň • Situation in Selected Slovak Districts at the End of 1944 and Beginning of 1945 as Described in Reports of the Office for Propaganda

The Slovak National Uprising had such an impact on the regime led by the Hlinka Slovak People's Party that it did not ever fully recover. Therefore the period from November 1944 till April 1945 can be without any doubts considered to be the time of its gradual decline. But some functionaries were still enthusiastic and they fully met all the tasks also in the time of total agony of the regime, not showing any signs of an alibistic approach. Such statement would be true also about the people who wrote published reports, working with the Office for Propaganda, people who observed the situation in the given period in respective Slovak districts and submitted their findings to their superiors. These reports were delivered, probably in irregular periodicity, to Otomar Kubala, Hlinka Guard's Commander, who also led the security sector after October 1944, and herewith he was responsible also for the subordinated Office of Propaganda. Reports in the given files have been preserved only partially, but it is expected that the research in the archives of the Ministry of Interior will reveal much more documents of that kind in the future, possibly also from the whole final phase of the existence of the first Slovak Republic.

Mgr. Anton Hruboň (1989)

Absolvent histórie na Fakulte humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Zaoberá sa najmä dejinami prvej Slovenskej republiky s užším zameraním na Hlinkovu gardu a politické elity HSĽS. Výskumne sa venuje tiež regionálnym dejinám stredného Slovenska v 20. storočí. Je autorom monografických prác *5. poľná rota Hlinkovej gardy* (2010), *Hlinkova garda na území Pohronskej župy. Organizácia a aktivity 1938 – 1945* (2012), zostavovateľom niekoľkých zborníkov a kolektívnych monografií a autorom viacerých štúdií a odborných článkov. Od roku 2009 pôsobí ako šéfredaktor odborného internetového časopisu *druhasvetova.sk*.

42 Poverenec Úradu propagandy má na mysli zrejme pôvodné hranice nemeckého štátu. Bezprostredným rozhodujúcim prelomom pri dobýjaní Nemecka sa ukázala byť visliansko-oderská operácia (12. 1. – 3. 2. 1945), po ktorej sa sovietske vojská 1. ukrajinského a 1. bieloruského frontu dostali do vzdialenosti 70 km od Berlína. Práve o tejto ofenzíve je reč v hlásení.

SPOMIENKY P. TEODORIKA JOZEFA ZÚBKKA OFM NA JEHO ROKY ŠTÚDIA VO ŠVAJČIARSKU

JOZEF M. RYDLO

Ak sa dnes spomenie Švajčiarsko, bežnému človeku sa vybaví mliečna čokoláda, syr a kukučkové hodiny, fyzicky zdatným a majetnejším aj lyžovačka vo švajčiarskych Alpách. Bežnému smrteľníkovi sa vybaví predstava veľmi bohatých ľudí a ešte bohatšej krajiny, o ktorej nevie vlastne nič alebo len veľmi, veľmi málo a už vonkoncom nepripúšťa, že by v nej mohli žiť aj ľudia chudobní...

Pred rokom 1968 žili Slováci vo Švajčiarsku len ojedinele, po okupácii Česko-Slovenska 21. augusta 1968 sa ich počet odhadoval na 3000 ľudí,¹ ktorým v tejto krajine udelili politický azyl. Presné štatistické údaje nejestvujú, možno však odhadovať, že bezprostredne v súvislosti s týmito udalosťami a neskôr sa usadilo v tejto štvorrečovej krajine asi 5000 ľudí slovenského pôvodu.

V sedemdesiatych rokoch minulého storočia Združenie priateľov Slovenska vo Švajčiarsku a Slovenský ústav v Ríme, výberová organizácia slovenských kultúrnych, najmä vedeckých pracovníkov, usporiadala sériu vedecko-náučných seminárov o Slovensku. Konávali sa v Zürichu a stretávali sa so záujmom slovenskej verejnosti. Na prvom z nich, v roku 1976, venovanom slovenským dejinám,² odznela prednáška o slovensko-švajčiarskych

P. Teodorik Jozef Zúbek (Zdroj: Archív redakcie)

vzťahoch v minulosti. Pripravil ju JUDr. Arvéd L. Grébert (1915 – 2001),³ niekdajší tlačový atašé Legácie Slovenskej republiky v Berne,⁴ ktorý sa

tejto problematike sporadicky venoval. O tomto podujatí pomerne obširne písala tlač slovenskej diaspory a dočítal sa o ňom aj P. Teodorik J. Zúbek OFM⁵, žijúci v tom čase už v USA. Od neho som sa dozvedel, celkom náhodou a na moje nemalé prekvapenie, že študoval vo Fribourgu na tamojšej katolíckej univerzite a to práve v období, keď sa rozpadala Európa z Versailles. S ňou zaniklo i Česko-Slovensko vzniknúcim pod tutelou Francúzska a nová medzinárodná situácia, v ktorej rozhodujúcu mocenskú taktovku držala už nemecká Tretia ríša. Tá umožnila, aby vznikol Slovenský štát, o niekoľko mesiacov ústavne pretvorený na prvú Slovenskú republiku.⁶

P. Teodorik Jozef Zúbek OFM (*4. apríla 1914 Malacky – †27. júna 1988 Pittsburgh, PA, USA), brat známeho spisovateľa Ľuda Zúbka⁷, doktor teológie, pedagóg, cirkevný a literárny

1 RYDLO, J. M.: Slováci v európskom zahraničí včera a dnes: profil na skúšku. Lausanne 1976, strana (s.) 60.

2 RYDLO, J. M. (zost.): Slovensko v retrospektíve dejín: zborník materiálov z I. vedecko-náučného seminára o Slovensku Zürich, 31. X. – 2. XI. 1975. Lausanne 1976.

3 VNUK, F. – RYDLO, J. M.: Zomrel JUDr. Arvéd Grébert. In: Kultúra, ročník (roč.) 4, 2001, číslo (č.) 8, 18. 4. 2001, s. 12.

4 KIRSCHBAUM, J. M.: Osudy vyslanectva Slovenskej republiky vo Švajčiarsku. In: Kalendár Jednota (Middletown, PA), roč. 1970, s. 14 – 31.

5 BIELIK, F.: Zúbek, Teodorik Jozef OFM. In: Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska, Bratislava 2000, stĺpce 1539 – 1540.

VNUK, F.: Dr. Teodorik Jozef Zúbek OFM. In: Literárny almanach Slováka v Amerike (Middletown, PA), roč. 1967, s. 246 – 247; BOR, J. E.: Zdravica P. Teodorikovi J. Zúbekovi. Literárny almanach Slováka v Amerike (Middletown, PA), roč. 1975, s. 61 – 75.

6 RYDLO, J. M.: Prvá Ústava Slovenskej republiky. In: Państwo, prawo, społeczeństwo w dziejach Europy środkowej: Księga jubileuszowa Profesora Ciągwie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Katowice – Kraków 2009, s. 625 – 635.

7 ZÚBEK, Ľudo (1907 – 1969). In: Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia. Martin 2001, s. 519.

Fribourg (Zdroj: Archív redakcie)

historik, prekladateľ, pastoračný pracovník, nebol hocikto, hoci o ňom vie dnes už len málokto.

Pochádzal z Malaciek, kde mali františkáni jeden z najväčších kláštorov s bohatou pastoračnou a kultúrnou činnosťou. Určitý čas tam pôsobil napríklad aj básnik Rudolf Dilong⁸. Zúbek poznal činnosť františkánov a po skončení nižších tried na bratislavskom gymnáziu vstúpil do noviciátu františkánskej Provincie Najsvätejšieho Spasiteľa v Trnave dňa 25. augusta 1929. Zmaturoval v Skalici v roku 1934, po-

tom študoval teológiu na františkánskom teologickom učilišti v Bratislave (r. 1934 – 1935), pokračoval na teologickej fakulte v Záhrebe (r. 1935 – 1936) a zakončil znovu na teologickej fakulte v Bratislave (r. 1936 – 1938). Za kňaza bol vysvätený 26. júna 1938 v Bratislave. Po vysviacke pokračoval v teologických štúdiách na katolíckej univerzite vo Fribourgu (Švajčiarsko), kde dosiahol 28. novembra 1940 doktorát z katolíckej teológie.⁹

Po návrate na Slovensko sa stal magistrom františkánskych klerikov

študujúcich na bratislavskej teologickej fakulte (r. 1940 – 1941). Neskoršie, po obnovení teologického učilišťa rádu v Žiline, bol i tam magistrom klerikov až do roku 1946. Súčasne prednášal fundamentálnu a dogmatickú teológiu. Neskôr bol menovaný rektorom tohto učilišťa. Od roku 1946 – 1949 bol provinciálnym definítorom a od roku 1946 – 1950 predstaveným kláštora v Žiline. Pritom pokračoval vo svojej učiteľskej funkcii.

Počas likvidácie kláštorov (13. apríla 1950) ho v Bratislave zadržali a uväznili

8 RYDLO, J. M. (zost.): Rudolf Dilong (1905 – 1986): Zborník o živote a diele k básnikovej storočnici. Bratislava 2009, 564 s.

9 ZÚBEK, T. J.: Zásahy osvietenstva do štúdia uhorských františkánov: S osobitným zreteľom na slovenských františkánov: de studiis fratrum minorum Slovakiae tempore Mariae Teresiae et Josephi II. Fribourg 1940, 68 s., 24 cm. Thčse: Th. Théol. Fribourg 1942. Podľa bibliografických informácií z prameňov Slovenskej národnej knižnice v Turčianskom Svätom Martine táto práca vyšla na Slovensku najprv časopisecky v Sborníku Spolku Záhorských akademikov so sídlom v Malackách 1932 – 1942, II. Trnava 1942, s. 288 – 350, neskôr aj ako samostatná knižná publikácia pod názvom Zásahy osvietenstva do štúdia uhorských františkánov: S osobitným zreteľom na slovenských františkánov. Trnava 1942, 68 s. Oba texty sú totožné (signatúra SNK: SC 9521 D1).

v koncentračnom kláštore vo Sv. Beňadiku nad Hronom. Podarilo sa mu utiecť. Až do 10. februára 1951 sa skrýval na Slovensku, potom tajne prešiel hranice do Rakúska a odtiaľ do Ríma. Tam si vybavil prijatie do Komisarátu Najsvätejšieho Spasiteľa v Amerike a emigroval do Spojených štátov amerických (r. 1952).

V USA vykonával duchovnú, misiónársku, pedagogickú a publicistickú činnosť. Najprv pôsobil vo farnosti byzantského obradu v Trauger (Pennsylvania), ktorú spravovali slovenskí františkáni. Po roku prešiel na rímskokatolícku faru Sv. Cyrila a Metoda v Cliftone (New Jersey), kde pôsobil až do roku 1960. V rokoch 1956 – 1960 bol profesorom teológie na Seton Hall University v Newarku, NJ. Počnúc rokom 1958 bol do roku 1962 štyri roky redaktorom časopisu *Listy sv. Františka*. V rokoch 1960 až 1964 bol farárom osady sv. Rity v Buffale (New York). Potom bol šesť rokov (1964 – 1970) hlavným predstaveným (provinciálny delegát, kustód) slovenských františkánov v Amerike. Ďalších šesť rokov strávil ako farár slovenskej osady Sv. Cyrila a Metoda v Joliet (Illinois). Od roku 1976 žil v kláštore sv. Františka v Eastone (Pennsylvania). V roku 1979 prevzal opäť redakciu *Listov sv. Františka*.

Teodorik J. Zúbek popri učiteľskej a pastoračnej práci mal od mladosti záujem o literárnu činnosť. Už ako klerik na Slovensku prispieval svojimi článkami do *Serafínskeho sveta*, *Rozvoja a Františkánskeho obzoru*. Neskôr ako kňaz na Slovensku písal články do časopisov *Smer*, *Slovenský učiteľ*, *Nová práca*. Keď prišiel ako exulant do USA,

posielal svoje príspevky pod vlastným menom alebo pseudonymom¹⁰ do takmer všetkých novín a časopisov slovenskej diaspóry. Okrem domovských *Listov sv. Františka* písal do *Hlasov z Ríma/Slovenských hlasov z Ríma*, *Dobrého Pastiera*, *Jednoty*, *Kalendára Jednota*, *Kanadského Slováka*, *Katolíckeho Slováka v Amerike*, *Literárneho almanachu Slováka v Amerike*, *Mostu*, *Sokola* a i. Uverejňoval tiež viaceré po anglicky písané články v amerických časopisoch. Cenná bola jeho publicistická činnosť v anglických časopisoch *American Ecclesiastical Review*, *The Catholic Educator*, *Homiletic and Pastoral Review*, *Jurist*, *Marian Era*. Príspevky mali teologický charakter, ale vypovedali aj o situácii Cirkvi za totalitného komunistického režimu. Zaoberal sa prenasledovaním Cirkvi na Slovensku, spracoval niektoré tézy zo slovenskej kultúrnej histórie a napísal veľké množstvo mravno-náboženských úvah i teologických článkov.

V roku 1956 publikoval obsiahlu knihu o prenasledovaní Cirkvi na Slovensku *The Church of Silence in Slovakia (Umlčaná cirkev na Slovensku)*, Whitting, IN).¹¹ V roku 1963 Kanadská slovenská liga vydala informatívnu brožúruku *Slovak bishops – Martyrs of Christ (Slovenskí biskupi – Kristovi mučeníci)*.

Patril medzi najproduktívnejších slovenských kňazov v emigrácii. Vo vedeckých štúdiách i v populárnych článkoch informoval o stave Katolíckej cirkvi na Slovensku, oboznamoval so životom Cirkvi vo svete a vysvetľoval rozličné morálne a pastorálne stanoviská pokoncilovej Cirkvi k problémom moderného sveta.¹² Bol členom Spolku

slovenských spisovateľov a umelcov v zahraničí a riadnym členom Slovenského ústavu, organizácie slovenských kultúrnych, najmä vedeckých pracovníkov. Bohatú publicistickú činnosť spájal s horlivým pastoračným účinkovaním, väčšinou už len medzi po anglicky hovoriacimi Slovákami a ostatnými veriacimi. Posledných šesť rokov žil a po krátkej ťažkej chorobe zomrel v Pittsburghu 27. júna 1988, jeden deň po päťdesiatročnom jubileu svojho kňazstva.

P. Teodorik J. Zúbek OFM bol prominentnou osobnosťou slovenského katolíckeho exilu. Je nielen smutné, ale aj nesmierna škoda, že ani dvadsať rokov po páde železnej opony život a dielo tohto františkánskeho rehoľníka nie je v jeho rodnej vlasti dostatočne známe. Škoda je prinajmenšom dvojaká. Bol prominentným bojovníkom proti totalitnému komunistickému režimu, ktorý ostro pranieroval vo svojich nespočetných článkoch, príspevkoch a úvahách – zo slovenských autorov varnik nenapísal lepšiu knihu o perzekúcii kresťanov na Slovensku ako on, ktorému Slovensko prinajmenšom dlhuje to, aby aspoň jeho kniha *The Church of silence in Slovakia* vyšla v slovenskom preklade. A na jeho živote a rehoľnom povolaní sa odráža aj obdobie pred 2. vatikánskym koncilom a po ňom. Prinajmenšom dve témy, ktoré by sa mali stať predmetom seriózneho a objektívneho štúdia, keď už nie na jednej z tých 38 vysokých školách, ktorými sa Slovensko dnes hrdí, tak aspoň v jeho materskej reholi, ktorá pre slovenský národ na Slovensku i v severnej Amerike vykonala mnoho dobra, ktoré, žiaľ, zostáva nedocenené.

10 Ako publicista používal značku -ik a pseudonym Ján Fatranský.

11 ZÚBEK, T. J.: *The Church of silence in Slovakia*. Whiting, IN 1956.

12 Z množstva jeho článkov a štúdií osobitnú zmienku si zasluhujú napr.: *Katolícka akcia – komunistický pokus o schizmu*. Most 1954; *The Trial of Three Slovak Bishops (Súd s tromi slovenskými biskupmi)*. Jurist 1955; *Punitive Measures of the Church Against Communism (Cirkevno-trestné opatrenia proti komunizmu)*. Jurist 1956; *Dilemmas of the Catholic Hierarchy in Communist Countries (Dilemy katolíckej hierarchie v komunistických krajinách)*, *The Homiletic and Pastoral Review* 1956; *Jestvuje život vo vesmíre? Literárny almanach Slováka v Amerike*, 1961; *Postoj katolíka k darvinizmu*. Most 1958; *Atómová vojna a kresťanská morálka*. Most 1960; *The Morality of the Nuclear War (Mravná stránka nukleárnej vojny)*. *American Ecclesiastical Review* 1960; *Katolícka Cirkev na Slovensku v rokoch 1918 – 1948*. In: *Svedectvo jednej generácie*, 1990 a i. V prvom zväzku vedeckej ročenky Slovenského ústavu v Ríme *Slovak Studies* publikoval roku 1961 napríklad historickú rozpravu o bernolákovcoch *The Bernolak School (Bernolákovská škola)*.

DOKUMENT

P. Teodorik Jozef Zúbek OFM: Spomienky na roky štúdia vo Švajčiarsku

Na štúdiá do Švajčiarska som sa dostal viac-menej zhodou okolností. V školskom roku 1937/1938 končil som riadny kurz kňazských štúdií na bratislavskej Bohosloveckej fakulte (26. júna 1938 som bol vysvätený za kňaza). Bohoslovecká fakulta bola vtedy súčasťou bratislavskej Univerzity J. A. Komenského. Ako na ostatných fakultách, tak i na teologickej fakulte boli vypísané štipendiá na štúdium v zahraničí (2000 č.-s. korún na semester). Zažiadal som si o štipendium na teologickú fakultu v Innsbrucku, keďže táto fakulta mala na Slovensku dobré meno; značný počet slovenských kňazov tam dosiahol teologický doktorát. Od sekretára bratislavskej teologickej fakulty dostal som odpoveď, že pre politické pomery nie je radno pre študentov z Česko-Slovenskej republiky ísť do Rakúska, ktoré už vtedy bolo anektované nacistickým Nemeckom. Odporúčal mi žiadať si štipendium do krajiny, ktorá je alebo neutrálna, alebo v priateľstve s Česko-Slovenskom. Rozhodol som sa pre Švajčiarsko, keďže som počul o katolíckej univerzite vo Fribourgu a zistil som, že v meste je i františkánsky kláštor, kde by som mohol bývať. Dostal som žiadané štipendium pre štúdium na fribourgskej univerzite i patričné povolenie od rehoľného predstavenstva na pobyt vo fribourgskom kláštore.

Keďže prednášky na fribourgskej univerzite sa začínali až v novembri, chystal som sa cestovať do Švajčiarska asi v polovici októbra. No v septembri 1938 sa politická situácia v Európe začala rýchlo priostrovať a vypuknutie vojny medzi Nemeckom a Česko-Slovenskom s ich spojencami zdalo sa čoraz hrozivejšou možnosťou. Aby som nepremeškal možnosť vycestovania do Švajčiarska, rozhodol som sa opustiť Česko-Slovensko už v septembri. Do Fribourgu som prišiel 15. septembra 1938.

Usadil som sa vo františkánskom kláštore ktorý patril francúzskej provincii sv. Ľudovíta, v predmestskej štvrti zvanej Petit Rome. Bol to veľký kláštor, no v tom čase s malým počtom obyvateľov. Popri siedmich riadnych členoch kláštora boli sme iba štyria kňazi študujúci na fribourgskej univerzite. Jeden Nemec, ktorý utiekol pred nacizmom, jeden Španiel, ktorý ušiel, uprchol z občianskej vojny vo svojej vlasti, jeden Talian a ja. O rok neskôr pribudol i jeden kanadský františkán, ktorý študoval v Innsbrucku. Keď nacisti zatvorili teologickú fakultu v Innsbrucku, profesorský zbor a študenti, ktorí dokončievali doktorandské štúdiá, sa presťahovali do Švajčiarska, do Sionu (Sitten) v kantóne Valais (Wallis).

Prednášky na fribourgskej univerzite sa začínali až 15. novembra. Po zapísaní sa na teologickú fakultu nemal som čo robiť, iba zdokonaľovať sa vo francúzskej a nemeckej reči, ktoré sa takmer v rovnakej miere vo Fribourgu používajú. Pritom som s napätím sledoval vývoj politickej situácie v Česko-Slovensku a v celej Európe. Tešil som sa z dosiahnutia slovenskej autonómie, no bolel ma mníchovský verdikt a okyptenie Česko-Slovenska, najmä strata južného Slovenska viedenskou arbitrážou. V kláštore všetci sympatizovali s Česko-Slovenskom, okrem spomínaného Taliana, ktorý bol napáchnutý fašizmom.

Na fribourgskej teologickej fakulte mi uznali všetky moje predbežné štúdiá. No na dosiahnutie licenciátu a doktorátu musel som sa zapísať na systematickú, morálnu a základnú bohovedu. Teologickú fakultu viedli dominikáni a prednášali strohý tomizmus. Jedinou príručkou pre tieto hlavné predmety bola Summa sv. Tomáša. Dogmatickú teológiu prednášal Holanďan Friethoff, morálku Španiel Ramirez a základnú bohovedu Nemec Heffele. Prednášky i skúšky z týchto hlavných predmetov boli v latinskej reči. Z vlastnej iniciatívy som si zobral i kurzy z biblika, ktoré dával Francúz Brown a z cirkevnej histórie, ktorú prednášal Nemec Löhr. História a pastoračné kurzy sa dávali paralelne vo francúzskej a nemeckej reči. Fribourgská univerzita mala oddávna medzinárodný charakter, no v pohnutých rokoch 1938 – 1940, keď som tam študoval, bola väčšina študentov zo Švajčiarska. Z cudzincov vo väčšom počte tu študovali najmä Taliani, Íri a Američania.

Istý čas som žil v domnení, že som jediný študent zo Slovenska, resp. Česko-Slovenska. No o pár mesiacov som zistil, že nie som jediným Slovákom. Celkom blízko nášho františkánskeho kláštora na Petit Rome mali svoj dom rehoľníci Najsvätejšej Krvi Pánovej. Študenti tejto rehole chodili na univerzitu tou istou cestou ako ja a čoskoro sme sa zoznámili. Vyšlo najavo, že jeden z nich, Imrich Trebula¹³, bol Slovákom. Zaujímavý prípad... Hovoril mi, že je z Turzovky a že sú vo Švajčiarsku i jeho dvaja starší bratia. Najprv

prišiel do Švajčiarska jeho najstarší brat ako potulný drotár, zakrátko po prvej vojne. Usadil sa v St. Gallene v severovýchodnom kantóne Švajčiarska a založil si tam dielňu na drôtené výrobky. Viedlo sa mu dobre, oženil sa so švajčiarskym dievčaťom a zadovážil si i švajčiarske občianstvo, čo v tej dobe nebola ľahká vec. Keďže jeho dielňa sa rozrastala, potreboval viac pomocníkov, povolal teda ďalších dvoch bratov. Stredný brat sa tiež oženil so švajčiarskym dievčaťom a takisto sa natrvalo usadil v St. Gallene. Najmladší brat Imrich však túžil po vyššom vzdelaní a cítil v sebe kňazské povolanie. Bol už vyše dvadsaťročný, keď vstúpil do rehole Najsvätejšej Krvi Pánovej, absolvoval tu stredoškolské štúdium a napokon, v roku 1938, už ako tridsiatnik, začal študovať teológiu. Stretávali sme sa často cestou na univerzitu a v nedeľu sme si občas urobili prechádzku do prírody a spomínali na domov. V roku 1943 bol Imrich Trebula vysvätený za kňaza a po vysviacke sa odobral za misionára do Brazílie. Po vojne som stratil s ním písomný kontakt. Až tu, v Amerike, som sa prednedávnom dozvedel, že v pomerne mladom veku ako šesťdesiatročný v Brazílii zomrel. Či jeho starší bratia ešte žijú v St. Gallene, neviem. Bol som ich iba raz navštíviť za svojho pobytu vo Švajčiarsku, písomný kontakt som však s nimi nemal.

Štúdium na fribourgskej univerzite, príprava na licenciát, ma naplno zaujali. Bolo treba usilovne študovať. Ale mesiac marec roku 1939 ma vytrhol z normálneho programu dňa. Sledoval som správy z novín i z rozhlasu o vnútorných nepokojoch v Česko-Slovensku. Počúval som i rozhlas z Viedne, z Prahy a Bratislavy. Bolo jasné, že sa čosi chystá. Chcel som vedieť pozadie nových nepokojov a utvoriť si obraz o ďalšom politickom vývoji. Mal som totiž dojem, že po mníchovských zárukách a po sfederalizovaní Česko-Slovenska ľudia doma žijú v pomernej istote a na Slovensku i v spokojnosti. Presedel som hodiny pri rádiu, no situácia v Česko-Slovensku zostávala zahalená hustou hmlou. Utvorenie Protektorátu, obsadenie Česka a Moravy a vyhlásenie Slovenského štátu situáciu ako-tak objasnilo. No musím zároveň dodať, že v prostredí, v ktorom som žil, v neutrálnom Švajčiarsku, vo francúzskom kláštore, bolo ťažké vidieť túto situáciu v ružových farbách. Rozpínavosť a vierolomnosť Hitlera sa stávala čoraz očividnejšia a Švajčiarsko bolo z toho čoraz nervóznejšie. Aby však neprovokovalo Hitlera, uznalo Slovenskú republiku¹⁴ a vymenilo si vyslancov¹⁵ so Slovenskom.

Katolícka univerzita vo Fribourgu
(Zdroj: Archív redakcie)

- 13 Bližšie údaje o Imrichovi Trebulovi ako tie, čo podáva autor, sa nepodarilo zistiť. Priezvisko „Trebula“ sa vyskytuje v meste a kantóne Sankt Gallen a aj v iných švajčiarskych lokalitách.
- 14 Švajčiarska konfederácia uznala Slovenský štát de facto et de iure 19. apríla 1939. Pozri príspevok PARÁK, Š.: Uznanie 1. Slovenskej republiky Švajčiarskou konfederáciou. In: Most, roč. 44, 1999, štvorčíslo, s. 71 – 97.
- 15 V rokoch 1939 až 1945 Švajčiarsko a Slovensko si nikdy nevymenili vyslancov, pretože medzi oboma štátmi boli tzv. nerovné diplomatické vzťahy. Kým Slovenská republika mala v Berne svoju Legáciu (vyslanectvo), na čele ktorého stál diplomat v hodnosti chargé d'affaires, Švajčiarska konfederácia mala na Slovensku najprv len obchodné zastupiteľstvo, ktoré postupne pretvorila na konzulát a generálny konzulát.

Hlavné mesto Švajčiarska Bern
(Zdroj: Archív redakcie)

Prvým slovenským vyslancom vo Švajčiarsku bol spisovateľ Tido J. Gašpar.¹⁶ Keď sa mi naskytla príležitosť, zašiel som do blízkeho Bernu na slovenské vyslanectvo. Vyslanec Gašpar ma prívetivo prijal a takmer hodinu sme sa rozprávali o novej politickej situácii. Keďže sme sa stretli po prvý raz, Gašpar ako diplomat bol opatrný v reči a hovoril vo frázach, ktoré som počul i zo slovenského rozhlasu. Nič zo zákulisia vzniku Slovenského štátu. Pýtal som sa i na pocity národa po odtrhnutí južného územia Slovenska. Priznal, že Slovákom sa stala krivda, ktorá sa v budúcnosti bude musieť napraviť. Ak sa dobre pamätám, bolo to na vyslanectve, kde mi ktosi z personálu povedal, že v Berne žije skupina slovenských židov a že jeden z nich je z môjho rodiska, z Malaciek. Dal mi i jeho meno a adresu. Bol to Anton Márton¹⁷, ktorý odišiel zo Slovenska asi v tom čase ako ja, po krátkom pobyte v Miláne sa presťahoval do Bernu, kde pokračoval v štúdiu medicíny. Márton bol o rok mladší odo mňa a chodil o jednu triedu nižšie do ľudovej školy v Malackách a potom i do bratislavského gymnázia, kam sme denne cestovali vlakom. Boli sme priatelia už na Slovensku a bolo to naozaj milé stretnutie po mnohých rokoch. Počas môjho pobytu vo Švajčiarsku sme sa potom dosť často stretávali, či už vo Fribourgu alebo v Berne. Po skončení lekárskeho štúdií presťahoval sa Dr. Márton najprv do USA a potom do Kanady.

Po Tidovi Gašparovi prevzal slovenské vyslanectvo v Berne Dr. Tibor Galvánek. I toho som bol navštíviť a dostal som od neho veľa písomného materiálu o Slovenskej republike v nemeckej i francúzskej reči, čo som z jeho poverenia odovzdal univerzitetnej knižnici vo Fribourgu.

Politická situácia sa neupokojila ani po rozpade Česko-Slovenska. Hitlerovi s jedlom rástol apetít. Obsadenie Gdaňska a poľského koridoru bolo začiatkom druhej svetovej vojny. Bolelo ma, keď som čítal v švajčiarskej tlači, že Nemci napadli Poľsko i cez územie Slovenska a že Slovensko vyhlásilo Poľsku vojnu. Chápať tieto veci spoza hraníc Slovenska bolo ťažké...

V novembri 1939 som zložil licenciát a pracoval som na téze z histórie slovenských františkánov za vlády Jozefa II., na téme, ktorú som mal rozpracovanú ešte pred odchodom zo Slovenska. Obhajobu tézy som mal 28. októbra 1940.¹⁸

Medzitým, v máji a júni 1940, nacistické vojská obsadili Holandsko, Belgicko, Luxembursko, Francúzsko a Nórsko. Taliansko po porážke Francúzska sa pridalo k Hitlerovi a vypovedalo vojnu spojencom. Bolo to v tom čase iba Anglicko, ktoré ešte nepodľahlo Hitlerovi, Anglicko, oslabené porážkou expedičnej armády vo Francúzsku. Vo Švajčiarsku v tom čase panovala bezmála panika. Zdalo sa takmer

16 Spisovateľ Tido J. Gašpar nemal rang vyslanca, bol chargé d'affaires.

17 Bližšie údaje o MUDr. Mártonovi ako tie, čo podáva autor, sa nepodarilo zistiť.

18 ZÚBEK, T. J.: Zásahy osvietenstva do štúdia uhorských františkánov: (S osobitným zreteľom na slovenských františkánov): de studiis fratrum minorum Slovakiae tempore Mariae Theresiae et Josephi II. Fribourg 1940, 68 s. Thčse: Th. Théol. Fribourg 1942.

istým, že Hitler obsadí aj Švajčiarsko. No Švajčiari zmobilizovali svoju domobranu a boli pripravení sa brániť. Bolo by to, samozrejme, skôr symbolické bránenie, lebo proti nemeckým tankom a štukám nemalo Švajčiarsko obranu. Naostatok, Hitler Švajčiarsko nenapadol a Švajčiarsko so Švédskom zostali uchránené od pohromy druhej svetovej vojny.

Po skončení štúdií vrátil som sa 2. novembra 1940 na Slovensko. Prichádzal som so zmiešanými pocitmi, lebo sa mi zo srdca protivil nacizmus a nevedel som presne, nakoľko nacizmus ovplyvnil dušu slovenského národa. Vrátil som sa na Slovensko v čase, keď sa naozaj odohrával zápas o osud Slovenska, keď Tuka a jeho klika usilovali sa odstrániť msgr. Tisa z prezidentstva a znacizovať Slovensko. No čoskoro som zistil, že pronacistická klika na Slovensku je čo do počtu nepatrná a napriek všetkej podpore Nemcov nezmôžu medzi kresťanským slovenským ľudom nič. Tieto skutočnosti ma naplňali radosťou i hrdosťou. Keď som videl výkony Slovákov na poli kultúry, ducha i na poli náboženskom vo svojom vlastnom štáte, zapojil som sa svojou kňazskou prácou do tohto života a plne som si osvojil ideu samostatného – no slobodného – kresťanského a demokratického Slovenska.

Teodorik J. Zúbek O. F. M.

P. S.

Keď som odchádzal zo Švajčiarska prišiel sa so mnou rozlúčiť Anton Márton a odprevadil ma na stanicu vo Fribourgu. Pozdravoval rodičov¹⁹ a všetkých priateľov v Malackách. Pre rodičov mal darček – gramofónovú platňu, na ktorú nahral príhovor k svojim rodičom. Dodával im odvahu do nastávajúcích dní. Platňu sa mi podarilo prepašovať i napriek prísnej prehliadke nemeckých colníkov na hranici v Marcheggu. Keď som platňu i s pozdravmi zanesol Mártonovcom, boli nesmierne dojatí a od radosti plakali. Anton bol ich jediným dieťaťom a bola len slabá nádej, že ho ešte živého uvidia...

Spomienka na roky štúdia vo Švajčiarsku je teda z pera erudovaného muža, ktorý aj keď ju napísal s odstupom tridsiatich rokov, podáva veľmi zaujímavé svedectvo o období, ktoré je málo známe. Pochopiteľne,

spomienky nie sú vonkoncom prevratné, vykresľujú však to, ako žil mladý štipendista v krajine, ktorú prakticky nepoznal a v ktorej existoval len vďaka rehoľným štruktúram, do ktorých patril. Za samostatnú

zmienu vari stojí to, že v časech, keď svet ovládajú elektronické médiá a sociálne siete, je veľmi ťažké si predstaviť, že ani nie tak dávno jediným prameňom informácií boli len tlačene noviny a rádio.

Jozef M. Rydlo • Rememberings of Teodorik J. Zúbek about his Studies in Switzerland

By presenting the document written by Teodorik J. Zúbek O.F.M. the author introduces an interesting view about a significant Slovak intellectual, today almost forgotten. The document with rememberings about Zúbek's student time spent in Switzerland is an interesting testimony of a direct participant in the events of the years 1938–1940, although living and studying abroad, separated from his homeland, he could not take a direct part. Having mixed feelings after coming back to Slovakia, as he claims himself, he found out very soon that the pro-Nazi faction was not that big, and in spite of the German support it could not be successful among Christian Slovak people at all. This testimony is the core of the short document presenting many interesting incentives for reflections about the Slovak history.

Dr. Jozef M. Rydlo (1948)

Slovenský historik a politik, člen Slovenského ústavu v Ríme. Absolvent odboru literatúra a filozofia na Štátnej univerzite v Padove (Taliansko). Publikoval niekoľko monografií, rozpráv, štúdií a príspevkov z dejín, literárnej histórie a kritiky, pomocných vied historických, bibliografie a politológie v slovenčine, v taliančine, vo francúzštine, v nemčine i v angličtine.

19 Bližšie údaje o rodičoch Antona Mártona ako tie, čo podáva autor, sa nepodarilo zistiť.

AKCIA B V DÚBRAVKE

SPOMIENKY DCÉRY NÁSILNE VYSTÁHOVANEJ RODINY

ROZÁLIA ENCINGEROVÁ

„Moje svedectvo nech je odkazom pre neznalých i pomýlených, ale aj poučením a výstrahou pre budúce generácie, aby sa takéto ohavné zločiny už nikdy neopakovali.“

Rozália Encingerová, rodená Zajíčková, pri príležitosti odhalenia pamätnej tabule k 60. výročiu Akcie B v Dúbravke dňa 19. septembra 2012.

Som 82-ročná dôchodkyňa, roďačka z Dúbravky, teraz bývajúca v Devínskej Novej Vsi. V súvislosti s odhalením pamätnej tabule v záhrade bývalej dúbavskej

školy, pri príležitosti šesťdesiateho výročia násilného vystaňovania nevinných dúbavských rodín v roku 1952 v rámci tzv. Akcie B, podávam svedeckú výpoveď o udalostiach vte-

dajších dní, dokumentovanej na osude našej rodiny, ktorú, podobne ako ostatné rodiny s označením „nepriatel'ia štátu“, vtedy násilím vystaňovali z Dúbravky.

Naša dúbavská rodina Vincenta a Márie Zajíčkovcov si dorábala svoje živobytie hospodárením na našich dúbavských roľiach. Dúbavské pozemky neboli úrodné. Väčší kus úrodnejších pozemkov bol iba v chotárnej časti Hrubá lúka, takže na obrábaných pozemkoch bolo viacej roboty, než úžitku. Náš otec hospodáril najprv s jedným, neskôr s dvomi koňmi. Obživu sme si teda dorábali tak, že sme z úrody na našich poliach chovali kravy a ošípané, z čoho bolo treba odovzdávať štátu vysoké predpísané dodávky, tzv. „kontingenty“, za nízke výkupné ceny.

Zakáľačku našich ošípaných pre našu obživu sme však mohli doma robiť iba na základe „zakáľacieho listu“, ktorý bolo možné získať až po predložení potvrdení, že boli splnené všetky štátnymi úradníkmi predpísané kontingenty.

Stály peňažný príjem sme nemali. Peniaze sme získali iba z toho, čo si naša rodina prácou na poli dorobila a z čoho sme mohli časť odpredať. Otec robil s koňmi na roľiach od skorého rána do neskorého večera a podobne sme sa plahočili s motykami v rukách aj ja s mamou a staršou sestrou. Tak to bolo aj v ostatných

Rozália Encingerová

(Zdroj: Archív R. Encingerovej)

rodinách, ktoré si dorábali obživu obhospodarovaním roľ. Naše kone občas orali polia aj tých ľudí, ktorí síce polia mali, ale kone na obrábanie svojich polí nevlastnili.

Niektoré roky boli napriek úmornej práci neúrodné, iné naopak úrodné. Úrodnejšie roky umožnili otcovi postupne zveľadiť naše hospodárstvo nákupom náradia, vybudovaním hospodárskych prístreškov a na naše nešťastie mu umožnili postaviť si aj

murovanú stodolu. Prečo na naše nešťastie, uvediem ďalej. Režim nášho života určovala príroda. Okrem nedele nebol ani jeden deň bez roboty. Jarná orba s hnojením roľ, valcovanie a doskovanie oračiny, siatie zrna, žatva, zväzanie úrody z polí, mlatba, sadenie, plečkovanie a okopávanie okopanín, vyorávanie úrody okopanín, jesenné podorávanie roľ, každodenné kŕmenie hospodárskych zvierat, zhromažďovanie potravy pre ne na leto i na zimu a stále dookola. Okrem denno-dennej roboty sme nemali čas na žiadne „panské huncútstvo“ – miešanie sa do politiky.

V takomto pracovnom kolotoči prišla v októbri roku 1952 do nášho rodinného domu v Dúbravke skupina zložená z dúbavských a bratislavských komunistov. Bez dlhého vysvetľovania nám oznámili, že sa musíme vystaňovať z Dúbravky. Dôvod vystaňovania neuviedli, iba povedali, že tak bolo rozhodnuté. Bolo to v období násilnej kolektivizácie, keď domy dúbavských hospodárov denno-denne navštevovali naverbovaní politickí agitátori – „presvedčovači“ z Bratislavy a podobrotky i násilím nútili hospodárov vstúpiť do jednotného roľníckeho družstva (JRD). To

Dúbravka v polovici 20. storočia (Zdroj: Archív R. Encingerovej)

sa v Dúbravke spočiatku nedarilo politickým orgánom založiť.

Príkaz na vysťahovanie bol ako hrom z jasného neba. Ľudia sa iba zo vzájomných rozhovorov dozvedali, ktorej rodine prišli oznámiť, že sa musí vysťahovať z Dúbravky. Ako sa neskôr prezradilo (z použitého kopírovacieho papiera z písacieho stroja, na ktorom sa písali zoznamy rodín určených na vysťahovanie), na pôvodnom zozname bolo 28 rodín určených na vysťahovanie. Napokon na nákladných autách vyviezli 17 rodín, ostatných nechali v neistote počas celého nasledujúceho obdobia.

Malý zdrap papiera, ktorý bol príkazom na vysťahovanie, mal nadpis „Upovedomenie“ a v krátkom texte plnom gramatických chýb bolo uvedené, že nám boli pridelené dve nákladné autá na vysťahovanie z Dúbravky. Prípravný čas na vysťahovanie bol však veľmi krátky. Na následne doručenom „upovedomení“ bol dátum 22. október 1952 a termín na vysťahovanie bol určený na 25. október 1952. Miesto na vysťahovanie do jednej miestnosti bolo prikázané vo vzdialenosti najmenej 100 km od Dúbravky. Niektorí Dúbravčania sa snažili nájsť miesta nie

až tak príliš ďaleko od Dúbravky, ako bol napríklad Svidník na východnom Slovensku.

V tom jesennom období boli hospodári v plnej príprave na zimné obdobie. Zrno zo žatvy sme mali uložené v „škriachoch“ – drevených zásobníkoch na obilie. Na povale sme mali plno sušeného sena a ďateliny ako zimné krmivo pre naše kone a kravy. V pivnici sme uskladňovali krmnu repu a zemiaky. V nešťastnej murovanej stodole bola uložená slama na nastielanie do maštalí. Ako sa dá vmestiť celé hospodárstvo do jednej izby, to nikoho z akčných komunistických skupín nezaujímalo. Povolili nám vziať si so sebou iba nábytok a veci dennej potreby. Otec hneď na druhý deň po doručení správy o nútenom vysťahovaní išiel oznámiť, že vstúpi do jednotného roľníckeho družstva, aby nás nevysťahovali, hoci ostatní tam ísť ešte nechceli. O vysťahovaní však už bolo rozhodnuté, tak jeho ponuku neprijali.

V deň určený na vysťahovanie boli pred rodinné domy postihnutých Dúbravčanov pristavované otvorené nákladné autá. Ľudia si na ne nakladali svoj jednoduchý dedinský nábytok a drobný majetok pre svoje

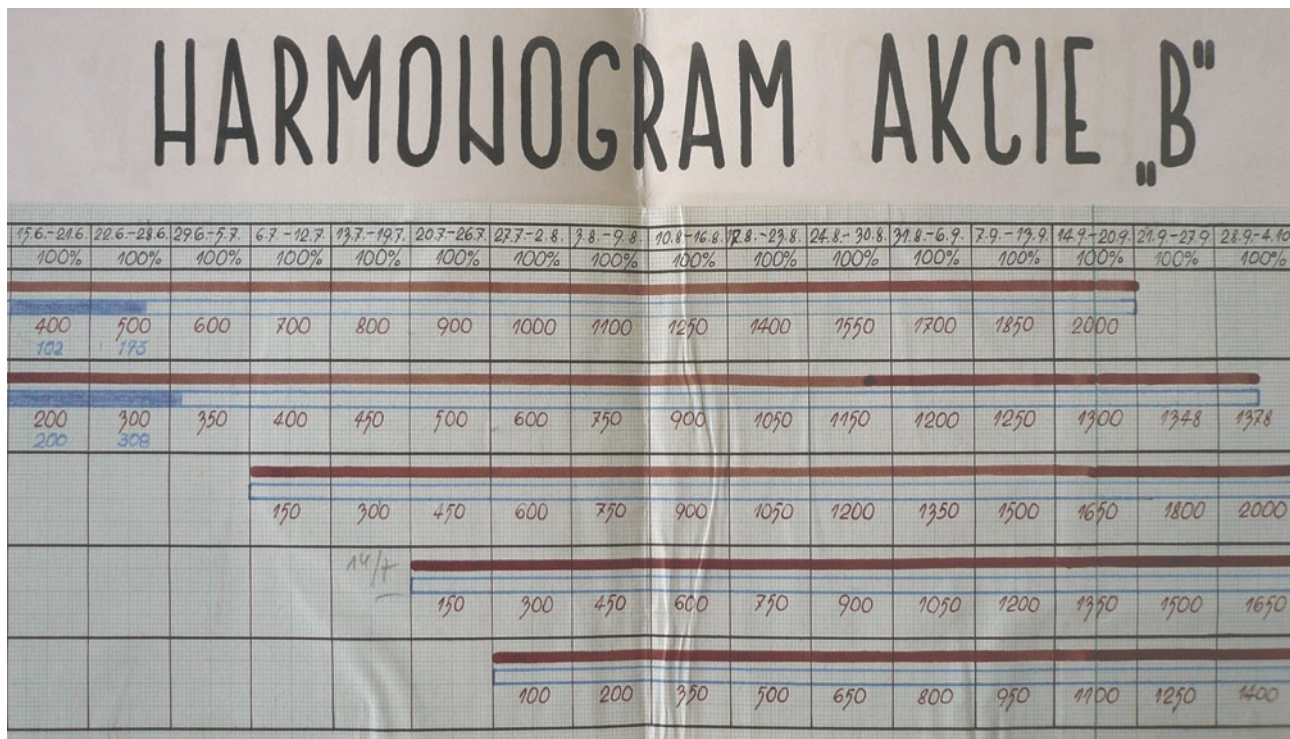
každodenné prežívanie, uložený v drevených debnách. Zo slamníkov vybraných z postelí, sme si urobili na nákladných autách zábrany proti vetru, aby sa jazda v studenom jesennom počasí dala na odkrytých nákladných autách nejakou prežiť. Všetko ostatné sme museli zanechať, vrátane koní, kráv, ošípaných, zásob z ročnej úrody a celého hospodárskeho inventára.

Pri nakladaní na autá bola na nohách celá dedina, plná plačúcich ľudí. Naša suseda s plačom hovorila, že takto si predstavuje súdny deň. Počas nakladania nášho nábytku ešte obiehal okolo nákladného auta jeden člen z akčnej komunistckej skupiny a strkal otcovi pod nos napísané vyhlásenie, že sa dobrovoľne (!) sťahujeme. Náš tata sa však s ním už vôbec nepustil do reči.

Niektoré rodiny, ktoré si nestihli overiť miesta, na ktoré mali byť vysťahované, sa stretli aj s tým, že o nich v cieľovej dedine nevedeli a nebolo teda pre nich pripravené žiadne ubytovanie. Jedna dúbravská rodina sa preto musela nasťahovať do hospodárskej miestnosti pri rodinnom dome, ktorá pôvodne slúžila na šrotovanie obilia. V inej dedine ich ľudia nechceli prijať do svojich domov, lebo sa báli – akých „zločincov“ to do ich dediny priviezli, keď ich z inej obce vysťahovali.

Dúbravské politické orgány navyše do nových „domovských“ obcí vysťahovaných rodín posielali dodatočne príписы, aby im ako „nepriateľom štátu“ neboli vydávané potravinové prídelové lístky. Bez potravinových lístkov v tom čase nebolo možné nakúpiť v obchodoch žiadne potraviny. Nepriaznivé kádrové posudky z Dúbravky potom ešte dlhodobo kazili život deťom z vysťahovaných rodín.

Našu rodinu hneď na druhý deň po oznámení o nútenom vysťahovaní poslali do Šulekova, kde pôsobil bývalý dúbravský pán farár Benčat, ktorého komunisti už predtým z Dúbravky vysťahovali. Počas môjho „orodovania“ v šulekovských

Harmonogram akcie B z roku 1952 (Zdroj: Archív R. Encingerovej)

rodinách som natrafila na dobrých ľudí, ktorí sa zmlievali nad našim osudom. Prichýlili rodičov do jednej malej priechodnej izby, lebo inej voľnej izby nemali. Mohli tam ale bývať iba moji rodičia. Ja som si musela hľadať miesto v slobodárni. Moja staršia sestra bola v tom čase už vydatá a nebývala v Dúbravke.

V Šulekove boli veľmi dobrí ľudia. Keď si neznáme privezené rodiny vyložili pred tamojšou školou z nákladných automobilov svoj skromný majetok, obyčajní ľudia, vidiac ich biedu a bezradnosť, sami im ponúkli svoje skromné miestnosti, kam by sa títo užialení a bezradní ľudia mohli zložiť, aby mohli nejakú prežiť.

Tortúra s ubytovaním však ešte naše trápenie neskončila. Nemali sme žiadny peňažný príjem a súhlas na prijatie do zamestnania nám na vtedajších odboroch pracovných síl národných výborov na základe našich „kádrových posudkov“, ako „nepriateľom štátu“ a „bývalým ľudom“ vytrvalo odmietali vydať. S krikom ma odtiaľ vždy vyhodili a ja som

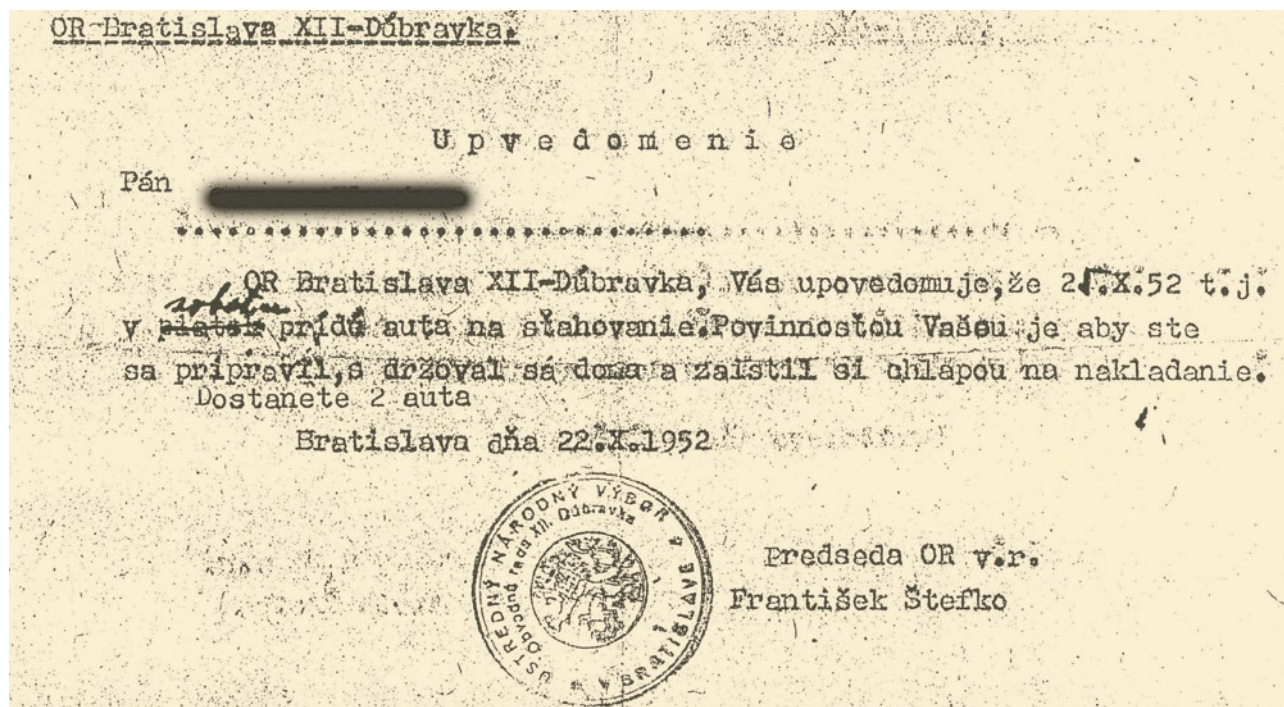
opakovane s plačom odchádzala. Aby sme vôbec mali z čoho žiť, naša mama chodila pomáhať ľuďom na polia a do vinogradov.

Zamestnanie pre mňa sa mi až neskôr podarilo získať úplne náhodne, po výmene referentov na odbore pracovných síl. Nový referent, ktorý si zrejme nestihol prečítať na mňa vydaný nepriaznivý kádrový posudok z dúbavského národného výboru, mi dal potvrdenie, že ma môžu zamestnať v Bratislave, a tak ma neskôr na základe takto vydaného súhlasu konečne prijali do zamestnania v továrni Zlatá fabrika na Patrónke.

Otcovi sa z tých istých dôvodov ako označovanému „nepriateľovi štátu“ nedarilo získať žiadne zamestnanie. Až po dlhšom čase ho prijali v podniku Kovošmalt Trnava iba vďaka tomu, že tam súrno potrebovali robotníkov na ťažkú prácu, ktorú mohli vykonávať aj „nepriatelia štátu“. S rodičmi som sa mohla stretávať v jedinej im poskytnutej izbe iba v sobotu podvečer a v nedeľu. Potom som odchádzala do slobodárne.

Majetok, o ktorý nás okradli, sa po vyvezení našej rodiny z Dúbravky stal prvým majetkom násilne založeného jednotného roľníckeho družstva. Po vyvezení dúbavských rodín ostatní hospodári v strachu o svoju budúcnosť postupne prestávali odolávať násilnému tzv. „presvedčovaniu“ politických agitátorov, ktorým sa tak v Dúbravke podarilo založiť jednotné roľnícke družstvo. Našu nešťastnú murovanú stodolu, kvôli ktorej sme sa dostali na zoznam „nepriateľov štátu“, hneď na druhý deň po našom vyvezení vyhlásili za „družstevný“ kravin, urýchlene v nej začali stavať hranty a naše kone, kravy a ošípané sa stali prvými „družstevnými“ zvieratami, s ktorými násilne zlepené jednotné roľnícke družstvo začalo hospodáriť. Ukradnuté zvieratá potom kfmili z našich zásob, ktoré sme si pripravili na zimu a ktoré sme museli kompletne zanechať v Dúbravke.

V našich neuveriteľne ťažkých životných podmienkach sme žili až do roku 1955 (teda aj po smrti Stalina), keď sa začali medzi ľuďmi šíriť

Takýto zdrap papiera plný gramatických chýb, bez udania dôvodov na vystahovanie, dostali nevinné dúbravské rodiny ako príkaz na vystahovanie z Dúbravky (Zdroj: Archív R. Encingerovej)

správy, že obyvatelia vystahovaní v rámci Akcie B sa už môžu vrátiť do svojich domovov. Opakovane sme si podávali žiadosti na Ústredný národný výbor v Bratislave i na Povereníctvo vnútra, odkiaľ nám buď odpovedali zamietavo, alebo nám vôbec neodpovedali. Pri opakovaných osobných návštevách na týchto úradoch nás vždy s krikom vyhнали.

V tom čase som sa od Dúbravčanov dozvedela, že pre dúbravské JRD už boli postavené nové maštale pre hospodárske zvieratá, a teda že naša „vinná“ murovaná stodola aj dom sú už úplne prázdne. Radili nám, nech sa tam presťahujeme, veď je to náš dom. Tak jedného dňa náš tata objednal sťahovacie auto, naložil veci z izby, v ktorej v Šulekove bývali a sťahovacie auto ich potom previezlo do Dúbravky. Keď ale začali pred naším dúbravským domom vykladať náš privezený nábytok, prišiel okrskár z Verejnej bezpečnosti v sprievode ďalších dvoch uniformovaných príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti. Príkázali nám nábytok znova naložiť na auto s tým, že

v našom dome nesmie byť uložený ani náš nábytok, ani naša rodina sa nesmie zdržovať v Dúbravke.

Bola to zúfalá situácia. Nakoniec otec uprosil jedného nášho príbuzného, ktorý býval pri okraji susednej dediny Lamač, aby sme mohli náš nábytok uskladniť v jeho stodole. Keďže otec s mamou už vôbec nemali kde hlavu skloniť, tak ich oboch títo dobrí ľudia nechali nejaký čas spať spoločne s nimi na ich manželských posteliach a žiť spoločne s nimi v ich skromnom príbytku.

Po roku takéhoto stiesneného bývania sa to už stalo neúnosné pre obe rodiny. V tom čase sa v Lamači uvoľnil starý schátraný dom, z ktorého sa ako zo zdravotne nevyhovujúceho odsťahoval jeho majiteľ. Naš otec s mamou sa z nedostatku iných možností do neho v roku 1956 nasťahovali.

Naše opakované žiadosti a osobné návštevy na Povereníctve vnútra a na Ústrednom národnom výbore v Bratislave napokon už v čiastočne mäknúcom režime po smrti komunistického diktátora Stalina viedli

k tomu, že sme v roku 1957, teda po piatich rokoch vyhnanstva, dostali povolenie vrátiť sa do Dúbravky. V Dúbravke potom zostali bývať iba moji rodičia. Dnes však už obaja odpočívajú na dúbravskom cintoríne. Ja som sa vydala do Devínskej Novej Vsi, kde doteraz, pod manželovým menom Encingerová, bývam.

Toto moje svedectvo považujem za potrebné zverejniť z dôvodu, aby sa do povedomia obyvateľov Dúbravky okrem pamätnej tabule dostali aj informácie, ako to v skutočnosti bolo s vystahovaním takzvaných „nepriateľov štátu“ z Dúbravky v roku 1952. V dúbravskej Akcii B však nešlo o byty, ale o podvodne zakrytý teror smerujúci k tomu, aby sa za každých okolností podarilo založiť jednotné roľnícke družstvo, do ktorého dovtedy nikto z hospodárov nechcel vstúpiť. Preto na výstrahu vystahovali aj rodiny, ktoré nemali žiadne hospodárske zvieratá. Bez hodnoverného svedectva o udalostiach z roku 1952, ktoré má pripomínať pamätná tabuľa, by táto bola iba akýmsi nemým doplnkom záhrady

na úrovni záhradnej žardiniéry bez kvetov.

Dôvodom tejto mojej svedeckej výpovede je aj skutočnosť, že viacerí ľudia buď z nevedomosti, alebo preto, že sa dlhodobo priživovali na komunistickom režime, zámerne šíria nepravdivé informácie o tragických udalostiach dúbravských rodín a o komunistickom režime, ktorý páchal také ohavné zločiny proti ľudskosti na nevinných Dúbravčanoch i na ostatných obyvateľoch Slovenska. Takými boli aj zločiny páchané v rámci Akcie B. Takéto zločiny komunizmu, podobne ako prenasledovanie kňazov, rehoľných sestier, vraždenie politických protivníkov i príslušníkov vlastnej partaje, ale napríklad aj vraždy tisícov poľských zajatých dôstojníkov v sovietskom Katynskom lese, či pomalé umieranie v sibírskych gulagoch aj s takmer siedmimi tisíckami násilne odvlečených Slovákov, sa ničím nelíšia od podobných zločinov fašizmu.

Pred dúbravským rodákom, komunistom Gustávom Husákom, v monsterprocesse s takzvanými „buržoáznymi nacionalistami“, ktoré zinscenovali jeho komunistickí spolupartajníci, sa chápadlá smrti zastavili iba krôčik od trestu smrti obesením. Také šťastie však už nemal ani prvý tajomník Komunistickej strany Československa Rudolf Slánský, ani minister zahraničia Slovák Vlado Clementis, ani veľa ďalších, ktorých telá po poprave skončili v neoznačených hrobách. Kto ešte ani dnes nechce veriť, že sa také udalosti diali, môže sa vybrať k pamätníku obetí zavraždených počas komunistického režimu, ktorý je na Ružinovskom cintoríne. Do kamenných dosák sú tam vyryté mená ľudí, z ktorých mnohí nemajú ani vlastné hroby.

Hoci z Dúbravky pochádzal vysoký funkcionár Ústredného národného výboru v Bratislave i Štátnej bezpečnosti, aj tak bolo z Dúbravky vyvezených 17 nevinných rodín. Každý z týchto násilím vyvezených dúbravských rodín by mohol napísať svoju vlastnú svedeckú výpoveď

Pamätná tabuľa násilne vystahovaných nevinných dúbravských rodín v roku 1952, umiestnená v záhrade bývalej dúbravskej školy (Zdroj: Archív R. Encingerovej)

Pomník obetiam komunizmu na ružinovskom cintoríne (Zdroj: Archív R. Encingerovej)

o zločinnej Akcii B, s podobným priebehom, ako je to uvedené v mojom svedectve.

Veľa vystahovaných ľudí ochorelo z psychickej traumy spojenjej s násilným vystahovaním, ale aj v dôsledku zlých ubytovacích podmienok. Niektorí aj pomreli a do Dúbravky sa už nevrátili. Takáto bola Akcia B v Dúbravke.

Toto je moja svedecká výpoveď pre tých, ktorí budú čítať odhalenú pamätnú tabuľu hanby umiestnenú

v záhrade bývalej dúbravskej školy, kde má svoje terajšie sídlo Miestny úrad Mestskej časti Bratislava-Dúbravka. Je to pravdivé svedectvo očitého svedka z posledných ešte žijúcich pamätníkov, z ktorých niektorí sa dodnes boja o udalosti spred šesťdesiatich rokov hovoriť.

Tragédie vystahovaných dúbravských rodín sú súčasťou histórie Dúbravky. Preto by udalosti spred šesťdesiatich rokov nemali byť ani zabudnuté, ani prekrucované.

TRI DNI DLHŠIE AKO ŠTYRI ROKY

GEZA PASZTOR A JEHO POBYT V GULAGOCH 1945 – 1949

MARTIN LACKO, RUDOLF SLÁDKOVIČ

V marci tohto roku sme si pripomenuli 60 rokov od smrti sovietskeho diktátora Josifa Vissarionoviča Stalina. Jeho krutovláda nezasiahla len obyvateľov štátu, ktorý riadil, ale žiaľ aj milióny ľudí v štátoch, do ktorých vstúpila sovietska armáda – a v jej päťach zlovestné bezpečnostné jednotky známe pod súhrnným označením NKVD. Kým v armáde, zmobilizovanej z miliónov roľníkov a robotníkov sa nachádzali aj úplne „obyčajní“, jednoduchí ľudia, ktorí sa v mnohých prípadoch správali k obyvateľstvu Slovenska priateľsky, v špeciálnych bezpečnostných jednotkách boli takmer bezozvyšku kádre infikované boľševickou ideológiou triednej nenávisti.

Ukázalo sa to na cynizme a brutalite, s akou s odvrátenými ľuďmi zaobchádzali. K charakteristickým črtám stalinského režimu patrili nielen milióny popravených či zavraždených, hladomory, divadelné politické procesy, najrôznejšie obviňovania s tragickými následkami, ale najmä absolútna neistota existencie. Svojou bezpečnosťou, ale ani životom si nemohol byť istý vôbec nik. Ako radový občan, tak ani funkcionár vládnucej strany či generál. Ktokoľvek a kedykoľvek mohol padnúť, mohol sa ocitnúť ak nie na popraviske, tak v gulagu. V podobnej pozícii, doslova na hranici života a smrti, sa už od vstupu prvých sovietskych jednotiek nachádzali aj obyvatelia tých oblastí východného Slovenska, kam vkročili sovietske jednotky. Každodennou realitou sa stalo masové odvliekanie, bez akéhokoľvek racionálneho vysvetlenia, bez akéhokoľvek kľúča. Je smutnou, hoci známou skutočnosťou, že významnú rolu tu zohrali aj domáci ľudia, podľa všetkého najmä miestne kádre nového československého režimu, ako

Geza Pasztor (1990)

(Zdroj: Pozostalosť G. Pasztora)

boli miestni funkcionári Komunistickej strany Slovenska, národných výborov a rôznych samozvaných milícií, prípadne praobyčajná ľudská závisť a zloba. To však nijako neospravedlňuje sovietske bezpečnostné či vojenské jednotky, ktoré tieto deportácie v rozpore s akýmkoľvek medzinárodným i vnútroštátnym právom vykonávali.

Jedným z postihnutých mužov, ktorým sa do konca života zo strany ZSSR (resp. Ruska) nedostalo objasnenia príčiny, tobôž nejakého odškodnenia, bol aj Geza (Gejza) Pasztor.¹ Narodil sa 13. marca 1914 v Gelnici. Jeho matka bola spišská Nemka a otec bol maďarskej národnosti. Mal dvoch mladších súrodencov. Po absolvovaní (nemeckej) ľudovej a meštianskej školy maturoval na slovenskej priemyslovke v Košiciach. Po skončení základnej prezenčnej služby absolvoval vysokoškolské technické štúdiá na nemeckej univerzite v Brne. Po promócií sa stal inžinierom a nastúpil pracovať do priemyselného podniku C. A. Scholtz v Matejovciach pri Poprade. Pred príchodom frontu odmietol evakuovať a súc si vedomý, že sa ničím neprevínil, ostal aj s celou rodinou v Matejovciach. To sa mu stalo osudným. Dňa 14. februára 1945 bol pod zámienkou vykonávania pracovného nasadenia zaradený do transportu a spolu s množstvom ďalších slovenských obyvateľov odvrátený na otrocké práce do ZSSR. Domov sa vrátil až 14. júna 1949, teda po takmer štyri a pol

1 Jeho meno sa v čl. zoznamoch uvádza ako Gejza. Tu sa však pridržame mena, aké si uviedol vo svojej životopisnej knihe. Úvodné údaje k jeho osobe a osudu sme čerpali zo spomenutej práce M. Polišínskej Čechoslováci v gulagu a československá diplomacie 1945 – 1953. Praha – Bratislava 2006, strana (s.) 282 – 286, ako aj údajov poskytnutých jeho manželkou.

roku. Najdlhšie, takmer tri a pol roka, pracoval v oblasti severného Osetska, v tábore Nuzal, na úpätí kaukazských veľhôr, posledný rok bol vláčený po táboroch v Noriľsku, Kyjeve, Lvove, Liutsdorfe, dnes Černomorke pri Odese.

Geza Pasztor patri k šťastlivcom, ktorým sa podarilo útrapy v sovietskom raji prežiť. Ani návrat domov však pre neho nebol veľkým víťazstvom. Dlhoročné odlúčenie mu spôsobilo rozpad prvého manželstva a v pracovnej oblasti, až do odchodu do penzie, na pracoviskách komunistického Československa trvalú diskrimináciu, šikanu a podozrievanie. Podobne, ako s tisíckami ďalších bývalých gulagistov sa s ním totiž viedla „kádrová záhada“. Sám Pasztor to vystihol najlepšie: „*Niesli sme v ich očiach bilag prepustených z ruských koncentrákov, v ktorých sme strávili roky za niečo, o čom nikto nevedel prečo. No zo strachu pred obvinením veľkého brata nás jednoducho zaregistrovali ako ľudí, ktorí si tam odpykali akýsi trest. No aký trest a začo, to už nikoho nezaujímalo. Hovoriť o tom bolo jednoducho tabu. Len v našich kádrových spisoch sa vedľa nášho mena vždy objavila poznámka „odsunutý do ZSSR z neznámych príčin“.*“

Na rozdiel od osláv oslobodenia Československa, ktoré sa s veľkou pompou oslavovali v celom štáte už od roku 1945, pre tisíce odvlečených do gulagov bol príchod sovietskych vojsk začiatkom

otroctva. Ba aj po svojom návrate – ak vôbec prežili – museli na príkaz ŠtB mlčať. Kým prišiel rok 1989, bola už veľká väčšina z nich mŕtvych. Dnes dožívajú poslední jednotlivci, spočítať ich možno azda na prstoch dvoch rúk. O to viac si treba ceniť, že pre dnešnú, ale najmä budúcu generáciu, ostali niektoré svedectvá písomne zachytené.

Treba dodať, že príbeh Gezu Pasztoru nie je slovenským čitateľom úplne neznámy. Niektoré informácie a výňatky z jeho životopisu publikovala česká historička Milada Polišenská v knihe *Čechoslováci v gulagu a československá diplomacie 1945 – 1953*, ako i spisovateľ Peter Juščák vo svojej knihe *Odvlečení*.

Geza Pasztor napísal prvú verziu životných spomienok na gulagy v slovenčine asi v roku 1991, má celkovo 21 husto popísaných strán a ďalšie tri strany dodatkov. Táto existuje v strojopise, v pracovnej verzii pod názvom *Namiesto oslobodenia – zavlečenie do rabstva*. Neskôr pripravil (resp. jeho príbuzní) nemeckú verziu spomienok, upravenú už počítačovo, ktorá vyšla aj tlačou (rok v knižke nebol uvedený) pod názvom *Anstatt Kriegsende – Verschleppung auf Zwangsarbeit in die Bleigruben im Kaukasus (Namiesto konca vojny – odvečenie na nútené práce do olovených baní na Kaukaz)*.

Pán Pasztor zomrel v októbri 2012 v Ulme. Vďaka láskavosti jeho (druhej)

manželky, mimochodom starej „Prešpuráčky“, pochádzajúcej z nemecko-maďarskej rodiny, a redakčnej práci Rudolfa Sládkoviča sa môže kompletná verzia jeho spomienok dostať dnes aj k slovenským čitateľom.

Pri porovnaní vydaných nemeckej a prvotnej slovenskej verzie je zrejmé, že slovenská je akýmsi prvým konceptom jeho spomienok. V nemeckej verzii sú už niektoré veci lepšie popísané, sú však zas vypustené rozsiahlejšie pasáže týkajúce sa jeho života a útrap v jednotlivých zamestnaniach po návrate z gulagu. Autor či redaktori nemeckej verzie nechceli pravdepodobne zaťažovať nemeckého čitateľa československými reáliami.

Podstatné však je, že z celého textu cítiť odhodlanie povedať plnú pravdu, bez akejkoľvek autocenzúry. Akiste tomu napomohol aj pád komunistických režimov v Európe, obzvlášť to, že vtedy žil už na Západe. O skutočných pomeroch v ZSSR mohol tak napísať to, čo skutočne zažil. Naopak, v slovenskej verzii chýba úvod (uvedený bezprostredne nižšie), kde vysvetľuje svoje pohnútky k napísaniu diela a vychádza z aktuálnych spoločenských pomeroch v Nemecku – nerovnováhy pri spoločenskom posudzovaní a finančnom odškodňovaní obetí jednotlivých diktátorských režimov 20. storočia.

Text ponechávame v dobovom znení, bez jazykových korekcií.

K zostaveniu týchto mojich spomienok som sa rozhodol preto, lebo sa už viac nemôžem prizerať, ako sa nemeckému národu neustále, aj po toľkých rokoch od konca vojny, predhadzuje, čoho všetkého strašlivého sa dopustil. No nik nechce vedieť, že po skončení vojny boli milióny nevinných ľudí odvlečených orgánmi Sovietskeho zväzu na nútené práce, kde museli žiť v strašlivých a neľudských podmienkach. Koľkým ľuďom – nielen Židom – bola zo strany Nemecka

poskytnutá materiálna pomoc ako forma odškodnenia, boli postavené pomníky obetiam násilia. Kto si však spomenie na milióny odvlečených ľudí, ktorí za neľudských podmienok prišli o život a ktorých hroby sa ani len nedajú nájsť? Nemám v sebe žiadne pocity pomsty, chcel by som vidieť iba akúsi formu spravodlivosti, kde by bolo treba konštatovať, že vojna bola na oboch stranách strašná, ale tie ohavnosti v Sovietskom zväze boli páchané až po ukončení vojny.

„POMOCNÉ PRÁCE NA TRI DNI“

Je jeseň 1944. Počúť dunenie diel od Dukly. U nás pod Tatrami dostávajú príslušníci nemeckej menšiny od rýchle ustupujúcich nemeckých vojsk príkaz na evakuáciu smerom na západ, no denne počúvame, že ich vlaky sú bombardované.² My, ktorí nemáme prečo utekať a neveríme správam z najrôznejších rozhlasových staníc, že Rusi po prechode frontu odvečú mladých, zdravých ľudí do

2 Organizovaná evakuácia nemeckej menšiny z územia SR sa začala v októbri 1944.

Kežmarok na dobovej fotografii (Zdroj: Slovensko na historických pohľadniciach)

Ruska na nútené práce, sa radíme a diskutujeme o tom, čo treba robiť. Naším prvým cieľom je zachrániť novovybudovaný závod pred vyhodnotením do vzduchu, lebo už vieme, kde Sprengkommando³ uložilo 41 mín. Sú medzi nami ľudia, ktorí slúžili u ženistov a v noci sa im podarilo míny zneškodniť. Chcú, aby som po prechode frontu predbežne viedol závod. Už akosi vedia, kto povedie budúce miestne národné výbory (MNV) a komunistickú stranu, keď my o tom nemáme ešte ani poňatia.

Zmiznú poslední Nemci, nepodarilo sa im zničiť závod a už aj prichádzajú prví ruskí vojaci – predvoj

Malinovského obávannej armády.⁴ Tú tvoria prepustení väzni, ktorým sľúbili v prípade zranenia beztretnosť na základe hesla: krv zmyje všetko. A už sa začína besnenie, honba za našimi ženami, rabovanie v bytoch, hľadanie alkoholu. Je to strašná noc! No ráno nastane pokoj, prichádzajú iné jednotky, objavujú sa aj dôstojníci a pomaly vychádzame na ulicu.

Utekám do závodu, kde sa už stretám s prvými robotníkmi a začnem organizovať práce kvôli oprave poškodeného vojnového materiálu. Do závodu vstúpi ruský nadporučík, predstavuje sa ako veliteľ závodu a za ním sú tu už prvé jednotky Svobodo-

vej armády. No po prvom rozhovore s jej dôstojníkmi – Židmi z Podkarpatskej Rusi, ktorí po príchode Maďarov (rok 1939) utiekli cez Karpaty k Rusom, rozprávajú, že ich Rusi ihneď zatkli, odvliekli a po celé roky pracovali ako trestanci v lesoch na severe.⁵ Oslobodila ich až vyhláška, že ako občania Československa sa môžu dobrovoľne hlásiť do Svobodovej armády a takto, prežijúc peklo Dukly, kde bojovali v prvých radoch, sú teraz tu. No povedali mi, že niet tej sily, ktorá by ich prinútila vrátiť sa na územie obsadené Rusmi. Potvrdili mi, že po ich vstupe na oslobodené územie odvliekli neskoršie

3 Sprengkommando – pyrotechnická skupina.

4 Historicky korektné by bolo hovoriť o sovietskej, nie o ruskej armáde a rovnako všade tam, kde autor hovorí o Rusoch by sa malo hovoriť o Sovietoch. Išlo totiž o sovietsky, nie ruský štát a jeho obyvateľstvo tvorilo asi 150 národov a národností. Prví sovietski vojaci do Kežmarku vkročili 28. januára 1945. V skutočnosti to však neboli príslušníci Malinovského 2. ukrajinského frontu, ale jednotiek 4. ukrajinského frontu pod velením armádneho generála Ivana Jefimoviča Petrova.

5 Tu možno podotknúť, že z územia bývalej Podkarpatskej Rusi po jej okupácii Maďarskom v marci 1939 na územie ZSSR neutekali len židia, ale najmä Rusíni. Po príchode do ZSSR boli však všetci deportovaní do gulagov. Tu asi tretina z nich zahynula a len Hitlerov útok na ZSSR im umožnil zachrániť si život.

prichádzajúce jednotky NKVD⁶ mladých mužov, ale i veľa žien a dopravníci do zázemia. Chrbtom mi prešli zimomriavky – teda správy o násilnom zavraždení civilistov sú pravdivé! Čo ale robiť, ako sa tomu vyhnúť? Niet záchrany – všetci sme v pasci!

V dedinách a mestách sa rýchlo organizovali miestne národné výbory, okresné národné výbory (ONV) a Komunistická strana Slovenska (KSS), vedené väčšinou samozvanými. Jedného dňa nám do závodu doručili príkaz, aby sa všetci muži medzi 18 a 50 rokmi (zrejme zdraví a súci na práce) hlásili na určitej adrese v Poprade. So mnou tam išlo 44 ľudí. Tá adresa bolo veliteľstvo NKVD. Ešte v závode ma ruský nadporučík upozornil, aby som tam nešiel, veď ja som dočasným vedúcim závodu. No ja som to pokladal za svoju povinnosť, ísť tam s nimi a prípadne ich vyžiadať na práce vo vlastnom závode, veď sme pracovali na opravách pre nich. Takto sa spečatil na 4,5 roka aj môj osud. Zavreli nás do jednej izby, kde sme boli napchatí ako haringy v sude, nemohli sme sa pohnúť a nemali sme dost vzduchu na dýchanie. Po jednom nás obrali o všetko, jest' nám nedali a na potrebu sme mohli ísť len raz za 12 hodín do záhrady domu. Susedia, ktorí nás poznali, dali rýchlo správu do Matejoviec, a tak sa naše rodiny dozvedeli, kam sme zmizli. Zrejme prichádzali do Popradu stále noví „zajatci“, lebo po dvoch dňoch, keď nás vyhnali na ulicu, tak už nás bolo niekoľko sto. Pešo nás hnali medzi strážnymi psami a vojakmi so samopalmi až do Levoče, kde nás napchali do ciel sédrie.⁷ Tu sme boli po celý jeden mesiac. Pre 40 ľudí v cele bolo k dispozícii jediné vedro na malú a veľkú potrebu, ktoré rýchle pretekalo, šíril sa neznesiteľný smrad a neustále sa zužovalo miesto, kde sme mohli ležať. Naše ženy a milosrdní občania Levoče prichádzali pred sédriu, odo-

vzdávali vojakom pre nás jedlo a pitie v termoskách, ktoré sme si podelili s tými, ktorým nikto nič neprinesol, lebo sme od vojakov po dlhé dni nič nedostali. Nedostatok vody spôsobil už zakrátko prvé obličkové ťažkosti, no náš jediný lekár medzi nami nemal nijakú možnosť nám pomôcť a Rusi každého, ktorý sa v bolesti zvljal, zbili ako simulanta. Rusi rýchlo zbadali, že nám na spodkoch termosiek prepašovali krátke správy, rozbili všetky termosky, majiteľov zmlátili a tým sa naše stravovanie skončilo. Náhodný kus chleba, alebo džbán vody, boli odteraz všetko.

Raz som cez okno uvidel moju manželku a ona mi stačila oznámiť, že ju robotníci zo závodu odviezli do Košíc, aby ma od dočasnej čsl. vlády, ktorá sídlila spolu s NKVD, vyžiadala pre závod. Z kancelárie Beneša dostala písomný príkaz na moje prepustenie, tento bol opečiatkovaný a podpísaný NKVD a tento mala odovzdať vo väznici. No tu jej príkaz za strašného smiechu roztrhli a povedali jej len toľko, že niekoľko rokov si odrobím v Rusku a buď sa vrátim, alebo zdochnem. Myslel som vtedy, že som pochopil, čo nás očakáva. Lenže dlhoročná skutočnosť potom zatienila všetko.

ODTRANSPORTOVANIE

Na druhý deň sme už putovali na nákladných autách, naložení ako dobytok, smerom do Poľska. Na ceste sme stretli kolóny československých vojakov, ktorí nás nahovárali, aby sme utiekli, lebo vraj živí sa domov nevrátíme. No ešte v Poprade nás upozornili, že každého, kto sa pokúsi o útek zastrelia a súčasne vyvražia aj jeho rodinu doma. Tak sme radšej nič nepodnikli.

V prvej väznici v Poľsku nás napchali do cely tak násilne, že sme sa ani nepohli. Malé zamrežované okno nestačilo prepustiť dostatok vzduchu a tam nám zomreli prví priatelia. Po

ich vyhodení, vtedy, keď nás denne raz vypustili na potrebu, sa nám trochu uvoľnilo, mohli sme aspoň dýchať. V takomto prípade sa človek stane divou zverou, pracuje v ňom len pud sebazáchovy. Na potrebu nás vyhnali na malý dvor medzi celami, kde bola zem krytá veľkou masou ľudského trusu od väzňov pred nami. Vysoko nad tým sme si museli čupnúť na drevené klady, no kto neudržal rovnováhu, spadol do toho a biedne sa utopil. V Sanoku som sa dostal aj s naším lekárom do väzenskej kaplnky, kde nás bolo toľko, že sme mohli len stáť. Vedro na potrebu postavili na oltár a tam sme chodili za strašného smiechu vojakov.

Raz ráno nás vyhnali von. Zostavili z nás kolónu. Vždy piati sme sa museli zavesiť za ruku a medzi vojakmi so samopalmi a strážnymi psami nás hnali na železničnú stanicu. Videl som plačúcu Poľku, ako drží v rukách zlaté hodiny a ponúka ich za muža medzi nami. Vojak priskočil medzi nás, vysotil toho Poliaka, zobral hodinky a sotil medzi nás prvého náhodného chodca z ulice. Tento bol potom s nami dlhé roky.

Po 70 nás vopchali do vagónov a okná i dvere zatkli klincami. Von sme videli len cez škáry na stenách vagónu. Uprostred vagónu bola železná piecka, no kurivo nebolo, napriek tomu, že bola ešte krutá zima. Pri dverách sme našli malý drevený žľab, ktorý nám mal slúžiť na vykonanie potreby. Avšak pri takom počte ľudí sa rýchlo zapchal a vo vagóne sa šíril strašný smrad. Už prvý deň dvaja zomreli, každý sa od nich odťahoval, no tým menej miesta ostalo na ležanie a čupenie pre nás. Ja som si ľahol medzi nich a zabezpečil si tým pokojné ležanie. Niekoľkokrát sme niekde na poli zastavili, vojaci vytrhli zmrznutú cukrovú repu, hodili do vagóna a my sme ju trhali rukami a zubami, lebo nože a rajnice nám už na začiatku pobrali. Vodu, alebo horúcu

6 NKVD - Narodnyj komissariat vnutrennyh del – ľudový komisariát vnútra.

7 Sédria – bývalý názov krajského súdu.

polievku, ktorá nám popálila ruky, sme chytali taktiež len do dlaní. Raz v noci nastal medzi vojakmi poplach. Behali medzi vagónmi so psami ako diví, no bezúspešne hľadali dvoch Poliakov, ktorým sa podarilo vypáčiť podlahu a spustiť sa medzi koľajnice. Vojakom teda chýbali do počtu dvaja. „Ničevó.“ Zastavili vlak na najbližšej stanici, chytili dvoch náhodných Ukrajincov a aj títo boli potom po celé tie roky s nami.

Na úpätí Kaukazu, na stanici Alagír⁸, sa nám ukázala nádherná, no pre nás hrôzu veštiaca panoráma pohoria Kaukazu. Tušili sme, že tieto hory sa stanú našim budúcim väzením, možno aj našim hrobom a u väčšiny z nás sa to aj splnilo.

Z našej skupiny 44 ľudí zo závodu sa po rokoch vrátilo len asi 22, medzi ktorými som jeden z najstarších účastníkov, dnes 77-ročný.⁹

Po štyroch dňoch sa vlak zastavil. Otvorili sa dvere a za veľkého kriku mladých vojakov, vlastne ešte detí, no ozbrojených samopalmi a sprevádzaných strážnymi psami, sme doslova vypadli z vagónov, oslabení a hladní. Vojaci našich mŕtvych vyhodili na násyp. Tam ostali nepovšimnutí ležať a my sme sa nikdy nedozvedeli, ako sa volali, odkiaľ boli a či ich aspoň zahrabali do zeme. Nepoznali sme sa, a tak nevieme o nich nič bližšie, no mnohí im závideli, že ich smrť oslobodila od ďalších útrap. Napriek tomu, že sme sotva stáli na nohách,

pokúsili sa vojaci sformovať z nás trojstupy. Brutálne na nás kričali, bili pažbami a huckali na nás psom, ak sme sa zastavili. Tak ako nacisti, používali aj Rusi ako sprievod pre transporty odvečených nezrelých, nezodpovedných šarvancov, ktorí sa so samopalmi v rukách cítili zrejme neobmedzenými pánmi nad nami. Roky nám zneli v ušiach ich pobádajúce výkriky „Širij šag“, teda ponáhľať sa.¹⁰ Lenže ako, keď sme sotva stáli na nohách? Zo stanice Alagír sme mali pred sebou cestu 40 km do Nusalu¹¹, štyri km za mestečkom Mizur. Vojaci boli nervózni, radi by nás už boli odovzdali v cieľi, a tak nás popoháňali pažbami a psami. Len neskoršie sme sa dozvedeli, že nás bolo

Gelnica – rodná obec Geza Pasztora (Zdroj: Slovensko na historických pohľadniciach)

8 Správne Alagír – mestečko vo vtedajšej Severoosetskej autonómnej sovietskej socialistickej republike (dnes Republika Severné Osetsko – Alania).

9 Autor, ročník 1914, písal spomienky v Nemecku asi v roku 1991.

10 Doslova „dlhý krok“.

11 Správne Nuzal.

asi 1800. Presný počet sme sa nikdy nedozvedeli. Naše rady sa čím ďalej, tým viac rozťahovali, ľudia zaostávali – odpadli. Len keď cestu križoval nejaký horský potok, vrhli sme sa do vody a po dlhom smáde sme sa konečne napili aspoň čistej, pitnej vody. Zozadu sa sem-tam ozvali výstrely, lebo kto zostal od vyčerpania ležať, na toho sa nečakalo, oslobodila ho guľka zo samopalu. Až po dlhých hodinách sa objavili prvé nákladné autá, do ktorých nahádzali ako kusy dreva tých, ktorí už nevládali. Deň a noc to trvalo, kým sme boli v cieľi, v drevených dvojposchodových budovách, dvoch murovaných domoch a radu menších budov a veľkým prázdny priestorom medzi nimi. Všetko toto bolo obklopené tromi radmi vysokých plotov z ostnatého drôtu a strážnymi vežami, na ktorých boli opäť tí mladí vojaci so samopalmi, dolu pri veži strážne psy. Boli sme teda v koncentračnom tábore NKVD, ktorý sa ničím nelíšil od koncentrákov nacistov, ktoré sme v neskorších rokoch tak často videli v „protifašistických“ filmoch. Podstatný rozdiel bol len v tom, že teraz bol koniec vojny, nás Rusi „oslobodili“ – pozbavili slobody. A vždy sa nám vynára nezodpovedaná otázka: PREČO?

PRÍCHOD DO TÁBORA

V poradí, ako dochádzame, nás ženu do prízemnej budovy na konci tábora, do jedálne a kuchyne. Prvý raz po dlhom čase dostávame v hrdzavých, plechových hrncoch vodnatú, prázdnu polievku a kúsok chleba. Cítili sme sa ako dobytok, ktorý sa konečne dostáva k válovu.

Po nakŕmení asi 800 ľudí kuchári vyhlásili, že pre ostatných asi 1000 ľudí už niet stravy. Vtedy prišli dôstojníci na to, že náš transport bol určený do väčšieho tábora na Urale. My sme sa na Kaukaz dostali omylom, no už tu musíme ostať. Trvalo dlhé hodiny, kým sa aj pre ostatných uvarila nejaká strava a vydal každé-

mu kúsok chleba. Čo ale so spaním takého množstva ľudí? Brutálnym a bezohľadným spôsobom nás začali vojaci vháňať do budov a tam, kde boli tri prične, sme sa museli umiestniť nielen po dvoch, ale i všade na zemi, až sme zmorení únavou zaspali. No spať sa nedalo, lebo cez celú noc vyliezali ľudia na potrebu, budili ostatných a to čím ďalej, tým častejšie, až sa prúd utekajúcich už ani nepretrhol. Mnohí ostali od únavy na ceste z baraku ležať vo svojej špine, no vojaci ich zahnali a museli dnu.

Cez tábor tiekol horský potok, zavedený do vodových rúr na miesto, kde sme sa mohli aj poumyvať, samozrejme bez mydla, lebo toto nám už na začiatku spolu so zubnými kefkami, zubnou pastou, nožičkami na nechty a s ostatnými toaletnými prostriedkami ukradli. Ani v poschodových domoch, ani inde na území tábora neboli nijaké hygienické zariadenia. Tak sme na vyvýšenom mieste blízko domov označili dve miesta, kam sme chodili na veľkú i malú potrebu. Dostali sme krompáče a lopaty, s ktorými sme si vykopali jamy, no tieto boli pri takom veľkom počte ľudí rýchlo naplnené. Nemali sme nijaký papier, a tak sme si našli neostre, zaguľatené kamienky, ktoré nám slúžili za toaletný papier a ktoré sme si po použití umyli a uschovali. Šťastnejší boli tí, ktorí si zachránili aspoň jednu vreckovku, ktorú si po použití vyprali studenou vodou a usušili. Namiesto mydlom sme sa začali umývať pieskom, lebo špina na tele začala byť neznesiteľná.

Napriek tomu, že nielen nás mužov, ale i ženy už v priebehu dopravy z jedného tábora v Poľsku do druhého oholili od hlavy až po päty a dezinfikovali strašne zapáchajúcim prostriedkom, rýchlo sa rozmnožili vši. Tie sme si priviezli zrejme už z vagónov. Vtedy sme ešte netušili, že práve tieto vši rozsievajú medzi nami smrť, lebo mnohé z nich boli nositeľkami škvrnitého týfusu a sta-

čilo ich uštipnutie, aby nainfikovali človeka.

Takto sa začala červienka¹², strašná to pliaga a skoro na to sa objavili prvé prípady škvrnitého týfusu. Bol február, na Kaukaze ešte poriadna zima, no nebolo sa čím prikryť. Deky sme dostali až po pol roku. Strašne trpiac od zimy, pritúliac sa jeden k druhému, ležali sme na holých doskách prične alebo na zemi. Mnohým sa cez tenkú kožu skoro predrali kosti, miesta sa zapálili, hnisali, šírili neznesiteľný smrad, no pomoci nebolo. Náš jediný lekár MUDr. Fiedler zo Starého Smokovca, ktorého odviezli od operačného stola tak, že sa nikdy nedozvedel, čo sa s jeho pacientom stalo, nemal nijaké lieky. Akurát čo si z transportu zachránil malú fľašku s jódom, ktorú potom viackrát za sebou vypláchol vodou a týmto „roztokom“ ošetroval hnisavé miesta. Neskôr ním liečil aj strašnú „ružu“, od ktorej dostali ľudia otvorené hnisavé rany, ktoré ich úplne znetvorili, nevideli, lebo oči sa im zaliali. „Ruža“ sa rýchle šírila rozvíreným pieskom na priestranstve medzi barakmi. Tak sa šírila červienka, škvrnitý týfus od vši. Vysvitlo, že v drevených stenách domov a v pričiach prezimovali milióny ploštíc, ktoré sa teraz vyhľadované vrhli na nás a spôsobili nám strašné svrbenie.

Keď vojaci zbadali prvé náznaky škvrnitého týfusu, dostali pred nami panický strach. Hermeticky uzavreli celý tábor a podávali nám potraviny na varenie a chlieb len dlhými lopatami cez ostnatý drôt. Našich mŕtvych, ktorých bolo denne viac a viac, sme mohli vyniesť len čas od času pred ploty, vyhrabať niekde diery do tvrdej, kamenitej zeme Kaukazu a hodiť ich tam, bez dezinfekcie i bez akejkoľvek evidencie, do jamy.

Škvrnitý týfus sa prejavuje nejaký čas po uštipnutí infikovanými všami vysokou, 41 až 42 stupňovou horúčkou. Dotýčný sa pomätie, nechce jesť, a keď ho nikto neprinúti,

12 Iným názvom dyzentéria.

zomrie hladom a smädом. No horšie je, že v tejto vysokej horúčke nevie, čo robí. Dostáva vidiny a v honbe za takými vidinami sa mnohí vyškrali na strechu domu, zrútili a zabili sa. Alebo videli za ostnatým drôtom svoj rodný dom, škriabali sa na drôty, kde ich vojaci za barbarského smiechu zastrelili, vraj „na úteku“. Pýtali sme sa: „*Kam sme sa to dostali? Sme odsúdení na zahynutie následkom týchto epidémii, niet pre nás nijakej pomoci?*“ Na naše najväčšie nešťastie na škvrnitý týfus ochorel aj MUDr. Fiedler. Skoro celý týždeň bol v blúznivej horúčke, násilne mu napchávali trocha chleba do úst a naliali vodu a pripúťali ho k prični, aby neutiekol. Teda máme stratit' aj jediného lekára, ktorý by nám mohol poradiť? Našťastie sa z tohto strašného stavu dostal a poradil nám začať sizyfovský boj proti všiam, ktoré spôsobovali škvrnitý týfus. Ale ako? Jeden dom slúžil zrejme predošlým obyvateľom ako „kúpele“. Pri vstupe sa každý vyzlečie, odhodí svoje spodné prádlo, osprchuje sa aspoň vodou, ak nemá mydlo ako my, a pri výcho-de dostane potom „čisté“ prádlo bez ohľadu na veľkosť. Neskoršie sme sa dozvedeli, že tento spôsob kolektívneho kúpania bol všeobecne zaužívaný v robotníckych zariadeniach a nik sa nedivil tomu, že nedostáva späť svoje prádlo. No my sme mali len jedno, ktoré sme si priniesli na svojich telách a toho sme sa museli zriecť, ak sme chceli začať boj proti všiam. Zakúrili sme do kotlov, vyvinuli v nich paru a v tejto horúcej pare sme vši zničili. Neuvedomili sme si, že zimné baranice a rukavice, v ktorých sme prišli, sa v pare scvrknú a zničia. To mnohí skoro zbadali a ukryli si svoje baranice a nedali ich dezinfikovať. Preto museli ľudia niekoľkokrát nastúpiť, prejsť kúpeľom, museli sme prekutávať každý kút tábora a nájsť ukryté, „zachránené“ osobné veci. Toto sťažilo a spomalilo dezinfikovanie, ktoré sa muselo vždy znovu a znovu

opakovať. Keďže denne nám zomrelo 18 – 20 ľudí, ktorých sme pochovali nahých, mali sme pomaly aj veci na výmenu tým, ktorým sa niečo scvrklo alebo aj spálilo. Takto mohol dostať takmer každý, na ktorom sa už veci trhali, niečo iné. Lenže toto nebolo riešenie na dlhší čas.

Konečne nám raz priviezli vatované obleky po mŕtvych nemeckých vojakoch, prestrelené a miestami so zaschnutou krvou. Aj ja som sa dostal k jedným takýmto vatovaným nohavičiam a pretože boli pekne zachované a boli aj moja veľkosť, nosil som ich po celé roky. Dobré ma hriali a nevadila mi ani zaschnutá krv toho neznámeho nešťastníka. Po týchto uniformách sme dostali aj spodné prádlo po padlých nemeckých vojakoch. No ešte vždy sme toho nemali dosť na to, aby každý mal aspoň po jednom kuse na výmenu a nemusel dostať vždy inú košeľu alebo spodky neznámej veľkosti. Raz nám dali aj po kúsku mydla, ktoré samozrejme nevystačilo na umývanie tela aj na pranie. Rusi nechápali, prečo treba aj prádlo častejšie prať, keď ho i tak dostaneme vymenené po kúpeli. Smiali sa nám aj pri dennom umývaní zubov, hoci sme používali namiesto zubnej kefy len prsty, alebo kúsok mydla. Považovali za zbytočné používať pritom toľko vody. Jeden major nám dokonca predviedol, že si nabral do úst vodu, prepláchol si ústa potom si vodu z úst napľul do dlaní a umýval si s ňou tvár!

Keď počet našich mŕtvych stúpil na stovky, bolo možné vymeniť v nutnom prípade topánky. Mali sme z Popradu obuvníka, ktorý doma vyrábal len najdrahšie topánky na objednávku, no tu bol rád, keď mohol ostať celý deň v tábore a opravovať naše topánky. Keď dôstojníci zbadali ako pracuje, prikázali mu urobiť topánky pre nich a pre ich rodiny. Používal plátene vojenské poločizmy ako vrch a podošvy urobil z pneumatík. Mali by ste vidieť, ako pyšne

chodili v jeho topánkach dôstojníci a ich ženy, veď kúpiť sa vtedy, koncom vojny, nedalo vôbec nič. Vtedy žilo celé Rusko z amerických konzerv, ktoré dostávali počas vojny. Bez nich by bol Sovietsky zväz už dávno hladoval. Tieto konzervy boli z výborného pocínovaného plechu a jeden náš šikovný klampiar si z týchto konzerv vyrobil krásne taniere a dokonca kanvu na čaj. Keď to Rusi zbadali, nechali si aj jeho v tábore a odvtedy vyrábal stále len pre dôstojníkov riad do ich domácností.

My, ktorí sme vedeli po slovensky, sme najlepšie rozumeli Rusom a oni nám. Preto nás poverili organizovaním akýchsi jednotiek a zavedením vojenského poriadku. Takto sme v celom tábore zaviedli slovenské povely. V priebehu organizovania vysvitlo, že Rusi ani po niekoľkých týždňoch nemali poňatia o tom, koľkých priviezli, koľkí medzičasom zomreli. Dovtedy všetko robili len „od oka“. Zistili sme, že ich hrozba, ktorú vyslovili doma, keď nás pochytili, že každému, kto utečie vyvražia doma rodinu, nebola opodstatnená, veď o nás nič nevedeli. Pokúsili sa nás síce niekoľkokrát spočítať tak, že nás zahnali všetkých do jedného kúta tábora a museli sme pred nimi po jednom, potom po dvoch a nakoniec po piatich pochodovať, pričom každý z nich robil čiarky do piesku pred sebou. Každý večer pri porovnávaní výsledkov spočítania zistili, že im celkový počet nesúhlasí. Papier bol vtedy v Rusku nesmierne vzácny, no zohnali niekde niekoľko hárkov, na jednej strane už popísaných. Dali nám aj ďalšiu cennosť, tintové¹³ ceruzky a poverili nás zostavením menoslovu prítomných. Samozrejme, tento menoslov nebol presný. Už preto, lebo dovtedy nám už zomrelo niekoľko sto ľudí, o ktorých sa nikdy nikto nič nedozvie. Napriek všetkým prísny kontrolám sa nám podarilo pri návrate prepašovať zoznam našich prvých, asi 400 mŕtvych s ich

údajmi o narodení, bydlisku, odkiaľ boli odvezení atď., a tento zoznam dostali od nás rôzne miesta, ako Červený kríž v Ženeve, Centrála hľadania nezvestných v Nemecku, Helsinský výbor v Bratislave, Konfederácia zavlčených osôb v Prešove atď. Dúfame, že sa na základe týchto zoznamov dozvedia aspoň teraz, po desaťročiach rodinní príslušníci, kde, kedy a za akých okolností zomreli ich milí. Hľadať ich hroby v kaukazských horách, v blízkosti obce Nuzal je úplne zbytočné, lebo prvé mesiace sa hádzali telá mŕtvych do náhodných jám, neskoršie síce už na jedno miesto, na náš cintorín. Ich nahé telá sa hodili do jám, kde bola medzi skalami trochu mäkšia pôda, no označiť miesta sme nesmeli ani krížom, ani iným nápisom. Po štyroch rokoch pobytu sme dostali povolenie postaviť na cintoríne jeden veľký spoločný drevený kríž. Tento však ukradli domorodci hneď po prvej správe, že tábor sa likviduje.

O tom, že je zbytočné hľadať pozostatky našich zomrelých, svedčí aj táto príhoda. V decembri 1945 sme zažili na Kaukaze naše prvé Vianoce. Keďže Rusi naše Vianoce nesvätia, bol aj 24. december pracovným dňom. Prichádzali sme večer unavení domov, sadli si na pričie vo väčšej izbe, spievali vianočné piesne a plakali ako malé deti. Naraz k nám vtrhli vojaci a dali rozkaz niekoľkým našim čatám nastúpiť. Na dvore nás obklopili lampášmi, psami a vojakmi so samopalmi. Rozdali nám krompáče a lopaty a vyhnali nás na náš cintorín asi kilometer od tábora. Boli sme presvedčení o tom, že nadišla naša posledná hodina, že si ideme kopať vlastné hroby. Na cintoríne nás obklopili a vo svetle lampášov sme videli hrôzostrašný obraz: vlci z hôr prepadli cintorín, vyhrabali zo zeme a spod skál telá našich mŕtvych, roztrúsili po celom cintoríne ruky, nohy, vnútornosti. Tie-to sme potom znovu zahrabávali až do skorého rána. Na tento Štedrý večer nikdy v živote nezabudneme! Kde a ako chce teda hľadať nejaká komisia hroby zavlčených?

Jeden z dvoch obrazov, ktoré G. Pasztor namaľoval v gulagu a prepašoval domov
(Zdroj: Pozostalosť G. Pasztor)

Náš lekár MUDr. Fiedler šťastne prekonal epidémiu škvrnitého týfusu a ostal tak počas celého nášho pobytu v Rusku našim strážnym anjelom. No musel pre tábor zarobiť peniaze tak, ako každý z nás. Tak ho „predali“ nemocnici banského kombinátu, kde si od Rusov, ale aj od domorodých Osetov vyslúžil zakrátko meno „zázračného“ lekára. Jeho nadriadeným bol osetský lekár, ktorý si pred lekárskou službou opatroval svoje kozy, okopával poličko so zemiakmi pred nemocnicou a nedodržiaval často ani najminimálnejšie hygienické predpisy. Nie je preto div, že mu veľa pacientov zomrelo, ku ktorým nemal ani potrebný ľudský vzťah. V mimopracovnom čase nebol ochotný ošetrovať nikoho. A tak volali nášho lekára v tomto čase vždy z tábora, ktorý bol dva kilometre od nemocni-

ce. Pre neho neplatil nijaký pracovný čas. Po dlhé roky ošetroval celý náš tábor, kde by bolo bez jeho pomoci veľa našich ľudí zahynulo. Len oveľa neskôr nám vedenie NKVD prideliло do tábora troch nemeckých lekárov, vojnových zajatcov. Neskoršie zaviedli telefónne spojenie medzi táborom a nemocnicou a odvtedy ho volali často aj v noci napriek tomu, že v nemocnici býval osetský lekár. Ísť v noci pešo dva kilometre do nemocnice bolo obzvlášť v zimných nociach životu nebezpečné. Vlci si v horách pod snehom nenašli nijakú potravu, spúšťali sa do údolia, viedli so strážnymi psami okolo tábora urputné boje a v svorkách sa nebáli napadnúť ani človeka. Takým osamelým chodcom bol často aj MUDr. Fiedler, o život ktorého sme sa všetci báli. Usporiadali sme medzi sebou zbier-

ku zápaliek, ktoré boli aj pre Rusov také vzácne, že ich často používali ako platidlo. Okrem zápaliek sme ho vyzbrojili dreveným kyjakom, ktorý sme namočili do vápna, lebo bielej farby sa vlci v noci báli. V strašnom strachu kráčal za tmavej noci, keď videl len svietiace oči vlkov pred a za sebou, cestou do nemocnice a nazad. Vlci ustúpili vždy len o niekoľko krokov, keď na pár sekúnd zapálil zápalku a pohrozil im kyjakom.

Podobný smrteľný strach som zažil aj ja za úplne tmavej noci, keď som kvôli havárii na elektrickom zariadení musel ísť pešo štyri kilometre do Mizuri. Na ceste, zarezanej

do vysokých skál, na druhej v priepasti dravá horská rieka Ardon, som sa jednou rukou pridržiaval skál a v druhej som držal malý nôž, ktorý som mal ukrytý v rukáve vatovaného kabáta, aby mi ho vojaci nenašli pri každotýždenej prehliadke. Táto cesta trvala celú večnosť, pričom som vedel, že proti prípadným vlkom si mojím malým nožom nič nepomôžem. No bol mojím morálnym posilnením. Do tábora som prišiel úplne vyčerpaný, zaliaty smrteľným potom. No kráčať po tejto ceste bolo nečakaným a často smrteľným ohrozením aj cez deň, keď sa muselo pešo do práce, lebo kombinát neposlal po nás

včas nákladné autá. Z vysokých skál sa neustále zosypávali drobné kamene, niekedy aj poriadne skaly. Koho to zasiahlo, ostal ležať s rozbitou lebku. Zbadali sme to až vtedy, keď niekto z trojstupu vypadol a my sme nemohli ďalej.

Raz prišla zúfalá domorodá Osetka do tábora a s plačom prosila veliteľa, aby pustil MUDr. Fiedlera s ňou do dediny v horách, kde leží jej chorý manžel. Osetský lekár totiž ani v tomto prípade nebol ochotný tam zájsť, lebo v ten deň si svoj pracovný čas už odrobil. Spolu s Dr. Flórianom, advokátom z Prešova, ktorý bol organizátorom vnútorného života tábora, nás pustil spolu s tou ženou. Cesta do dediny trvala niekoľko hodín a tá žena MUDr. Fiedlera ubezpečila, že neobanuje, ak pomôže jej mužovi. Bol by sa tam vybral aj bez tohto sľubu, no boli sme zvedaví, čo to môže byť za kráľovská odmena od tejto biednej ženy. Napäto sme čakali pred chalupou a pozerali na jeho ruky, v ktorých držal čosi, čo bolo zabalené v novinovom papieri. Z novín vybral kukuričný osúch! Nevedeli sme, či sa máme smiať a či máme plakať. No pochopili sme jedno, že tento osúch znamenal pre túto ženu celé kráľovstvo. Zjedli sme ho svorne napriek tomu, že nám nenahradil ani energiu, ktorú sme vynaložili na tej horskej túre.

KAŽDODENNÝ ŽIVOT V OLOVENÝCH BANIACH A TÁBOROCH V OSETSKU

Často sa ma ľudia pýtajú, aký bol náš každodenný život v tábore, ale obzvlášť ich zaujíma, čo sme robili cez nedele a sviatky. Voľné dni sme niekedy nemali po celé dlhé mesiace, lebo veliteľstvo tábora využilo každú možnosť predať naše pracovné sily každému, kto im za to zaplatil. Najčastejšie to bol banský kombinát, ktorý si takouto prácou načierno pomáhal splniť plán, aby dostal prémie, alebo aby niekoho za nesplnenie plánu nezavreli. Boli to ale aj kolchozy a iné organizácie, ktorým táto lacná práca vyhovovala. Na zárobku za

Druhý obraz, ktorý G. Pasztor namaľoval v gulagu a prepašoval domov
(Zdroj: Pozostalosť G. Pasztor)

našu prácu sa delili dôstojníci, ale zúčastnili sa na tom aj vojaci, ktorí nás mimo svojho plánu museli odprevať a strážiť. Horšie, podlejšie a krutejšie obchodovanie s nevoľníkmi si neviem predstaviť ani v stredoveku.

Najväčšia časť našich ľudí pracovala pod zemou v olovených baniach za strašných bezpečnostných a hygienických pracovných podmienok. V baniach pracovali naši ľudia doslova ako otroci. Štôlne boli až 800 m pod povrchom zeme, kde na chrbát ľudí kvapkala teplá až horúca voda, no neustále vial studený závan vetracieho vzduchu. O zavreté bane sa cez vojnu nikto nestaral, koľajnice pre banské rušne a vozíky sa nachádzali niekde po členky vo vode. Káble elektrického vedenia ležali voľne na zemi alebo vo vode. Že každý skrat na nich zapríčinil u baníkov smrteľný úraz, si vie predstaviť aj laik. Ruda sa vrtala ručnými vŕtačkami, olovený prach vo vzduchu bol neznesiteľný, usadil sa na celom spotenom tele baníkov a v ich pľúcach. Až po roku sa zriadili prvé sprchy s horúcou vodou, čo už otráveným baníkom nepomohlo a nezabránilo ani u ostatných ďalším ochoreniam, lebo značnú časť prideleného mydla si dôstojníci a ich rodiny ponechali pre seba. Z takto na smrť ochorených ľudí, sa potom zostavili prvé transporty domov. Oni boli po našom odvlečení z domova prvými svedkami, že žijeme a kam sme zmizli. Písať sme totiž nesmeli, boli sme od sveta odrezaní. Neboli sme v nijakom zozname vojnových zajatcov. Červený kríž o nás nevedel, na nikoho sme sa nemohli obrátiť o pomoc. Beneš to svojím diabolským spôsobom dobre vymyslel, ako sa nás zbaviť.¹⁴ Týmto chorým po príchode domov Štátna bezpečnosť (ŠtB) prísne zakázala povedať kde boli, čo v Rusku robili, takže ani potom sa mnohí nedozvedeli nič o svojich zavlčených príbuzných.

Šťastnejší boli tí ľudia z tábora, ktorých nepridelili na práce v bani pod zemou, ale mohli pracovať na povrchu ako zámočníci, tesári, stolári a iní remeselníci, alebo ktorých si ponechali dôstojníci v tábore. Pre nich potom museli zhotovovať primitívny nábytok z neohobľovaných dosák do dôstojníckych bytov, vyrobiť topánky alebo čižmy, alebo šiť šatstvo pre nich i pre ich rodinných príslušníkov. Týchto ľudí odmenili potom tak, že z nášho spoločného prídeldu im pridali na strave, teda na úkor nás všetkých. Každý bojoval o svoj život tak, ako vedel, len aby sa dožil zajtrajšieho dňa. Kto mal možnosť, vyrobil z ukradnutého materiálu niečo, čo mohol predat' Rusom za peniaze, alebo za kúsok chleba, lenže ani oni toho veľa nemali. Tokári¹⁵ napríklad vysústružili z mosadzných tyčí „svadobné“ prstene, pričom samozrejme každý náčelník dostal pár za to, že zažmuril oči nad tou prácou načierno. Zručný učiteľ zo Spišskej Novej Vsi vyrábala a predával z dreva vyrezané tabatierky, ktoré išli dobre na odbyt. Keďže nám veľmi chýbali hygienické a kozmetické potreby, lebo nám ich hneď na začiatku Rusi ukradli, museli sme si napríklad nechty upravovať ich ohrýzaním alebo tým, že sme ich treli o kamene. Spolčil som sa preto so šikovným pilníkárom, ktorý vysekával pilníky ručne tak pekne, ako keby boli vyrobené strojom. Z piliek na železo som vypilil tvar pilníka na nechty, on mi vysekával zuby a už som potreboval len odberateľov. Dal som každej našej žene, ktorá upratovala v dielňach po jednom pilníku. Mali obrovskú radosť a pokúsili sa ich Ruskám odpredať. Lenže tieto nevedeli načo ich používať, až im naše dievčatá vysvetlili, že takáto úprava nechťov je samozrejmosťou každej kultúrnej ženy. Odvtedy náš obchod prekvalit, až sa trh nasýtil. Zisk sme si podelili s pilníkárom a dievčatami

a takto sme si kupovali na bazáre (voľný trh) prvé kozie mlieko, slnečnice, slnečnicový olej. Hrebene, ktoré som vyrábala z hliníkových pásov, do ktorých som pílkou vyrezávala zuby, nešli takto na odbyt, lebo som nemal čím jednotlivé zuby vyhladiť, takže trhali vlasy. Z každého tohto výrobku som si priviezol po jednom domov, no nikdy ich neberiem do ruky, lebo mi pripomínajú všetku tú dlhú dobu zažitej biedy.

V jednom sklade kombinátu ostalo po evakuácii pred Nemcami asi 1000 elektromotorov. Sklad pri úteku zapálili, no teraz existoval v kombináte veľký nedostatok elektromotorov. No pre navíjanie neboli drôty a potrebný pomocný materiál. Jedného dňa ma poverili organizovaním navíjare. Rozobral som najprv niekoľko najpoužívanejších druhov, nakreslil trojfázové navíjacie schémy, no chýbali mi odborníci-elektrikári. Našiel som takýchto zo Svitú, z Ružomberka a z Gelnice. Kombinát rozposlal všade svoje nákladné autá a o pár dní sme začali práce. Ako vo všetkom, očakávali teraz od nás zázraky, no nevedeli pochopiť, že k motorom rôzneho výkonu a rôznej konštrukcie potrebujeme vodiče rôznych dimenzií. Tým som sa opäť dostal do nebezpečnej situácie. Kombinát očakával kontrolu z Moskvy, lebo bez dohovoru s nami písomne sľúbil, že uvedie veľké flotačné zariadenie¹⁶ na určitý deň do prevádzky. Chýbal ale obrovský motor, pre ktorý nebol k dispozícii potrebný vodič. Márne som im vysvetľoval, že vodič, ktorý mám k dispozícii je oveľa väčšieho prierezu ako ja potrebujem, že cievky nebudú mať dostatočný počet závitov a odber v ampéroch bude natoľko väčší, že sa motor po krátkom čase prehreje a spáli. Čo ale robiť? Deň príchodu komisie sa blížil. Chceli vedieť, aký ten krátky čas je. Zaručil som im maximálne 20 minút,

14 Na tvrdenie, že by za odvlečením slovenských občanov stál Edvard Beneš nejstujú priame dôkazy.

15 Sústružníci.

16 Flotácia – fyzikálno-chemická metóda požívaná v rudných baniach na rozrušovanie nerastov mokrou cestou.

Geza Pasztor na Kaukaze, Nuzal, 1947 (Zdroj: Pozostalosť G. Pasztora)

čo ich upokojilo, lebo na spustenie zariadenia a jej prevzatie komisiou tento čas stačí. Tak sa potom aj stalo. Komisia sa presvedčila, že všetko sa točí, rýchlo ju zavolali do miestnosti, kde sa protokoly podpísali. Najhlavnejšie bolo, že úspešné uvedenie do prevádzky sa výdatne oslavovalo. Nikoho už nezaujímalo, že presne podľa predpovede, motor po prehriatí dostal skrat a spálený sa zastavil. „Ničevó“ – všetci boli spokojní, veď mali zabezpečené prémie, nikoho nezavreli za nesplnenie úlohy. Teraz bol napísaný a podpísaný nový protokol o nešťastnej havárii – teraz už bez komisie z Moskvy.

Podobný priebeh mala aj jedna z nepredvídaných havárií nízkootáčkového talianskeho motora s obrovským priemerom, ktorý poháňal dúchadlo pre stlačený vzduch pod zemou. Pred 1. májom nastal pri jednom vinutí skrat, no nebolo mysliteľné vykonať opravu cez tento sviatok. Počas tohto dňa sa – ako počas najväčšieho sviatku vtedajšej červenej veľmoci – dodržiaval zákaz pracovať. Pracovať sa nesmeli ani v nasledujúci deň, lebo ľudia sa museli vyspať

a vytriezviť. Na opravu teda ostali viac ako dva dni. Lenže ako prekonať zákaz pracovať... Nikto si netrúfal dať príkaz, a tak vedenie kombinátu po porade s NKVD požiadalo Moskvu o súhlas. Dostali ho, no podľa príkazu musela opravárenská čata ostať celý čas na pracovisku. Tam sa muselo spať i jesť, aby týchto pracujúcich nikto nevidel a ich prítomnosť v práci nikoho nepobúrila. Smiešna formalita. Veď je známe, že po dlhé roky sme vykonávali práce načierno, cez naše voľné dni. Vybral som sa teda s čatou elektrikárov v predvečer sviatku na pracovisko, kde ma poučili, že v prípade ak motor 3. mája ráno nebude pracovať, postavia ma pre sabotáž pred súd. Teda opäť visel nadou Damoklov meč! Pritom defektný motor som dovtedy ani len nevidel, nemohol som odhadnúť veľkosť poruchy! Skrat sa nachádzal vo fáze jedného profilového vinutia, aké sa robia za pomoci nejakého lisu. Demontáž by trvala týždne. Už sme sa videli vo väzení, ak sa nestane nejaký zázrak. Riskoval som niečo, čo by som doma neurobil za žiadnych okolností. Nechal som defektnú

cievku motora prepíliť a premostil jedno celé vinutie medeným profilom. Rusi dodržali svoj sľub v tom, že nám prinášali toľko jedla, koľko sme pokope videli len niekedy doma. Cítili sme sa ako odsúdený na smrť, ktorý si ako posledné pranie želal ešte raz schuti sa najesť. Na tretí deň ráno pred začatím pracovnej smeny sa pred motorom zišlo vedenie kombinátu, ale i NKVD. My sme si kľakli a prekrížili¹⁷. Potom som s traslavými rukami zapol hlavný vypínač. Motor sa za ohromného jasotu Rusov roztočil, pracoval bezchybne a pracuje možno ešte i dnes. Nejakú odmenu za vykonanú opravu sme samozrejme nedostali, ba nedostali sme v ten deň ani len voľno, aby sme si z duševného napätia a šoku oddýchlí. Veď sme neboli ľudia, ale len otroci.

Rusi pri svojom postupe armádou cez Európu odmontovali v továrňach všetko zariadenie a vôbec všetko, čím sa dalo pohnúť. Vykonali to obzvlášť dôkladne v Nemecku, odkiaľ brali nielen stroje, náradie a materiál, ale – pokým tam ešte boli – aj robotníkov, odborníkov. Kombinát už dávno požadoval z takýchto zásielok prídel banských rušňov a raz sme ich konečne aj dostali. Opäť pod hrozbou súdneho procesu pre sabotáž som dostal príkaz uviesť päť rušňov v priebehu mesiaca do prevádzky. No prvý rušeň sa hneď po pripojení na sieť za ohromného výbuchu skratom spálil. Zistil som, že Nemci im pred naložením na vlak poprepájali všetky spoje. Pretože k nim nebola nijaká dokumentácia alebo schéma zapojenia, nechal som všetkých niekoľko sto spojov rozobrať, označiť začiatky a konce a namáhavo som si nakreslil schému. Ani na takúto prácu by som sa doma nikdy nebol podujal. No čo som mal robiť, ak som sa nechcel vzdať nádeje, že sa raz predsa len dostanem domov.

Ten strašný Damoklov meč nadou mnou, tá trvalá hrozba súdneho procesu pre údajnú sabotáž, ma po

celé roky nervove zničila. Takými a podobnými nastolenými pascami ma chceli nakoniec priviesť do stavu, aby som dobrovoľne súhlasil s trvalým pobytom v červenej ríši. Rovnako sa o to snažili aj u MUDr. Fiedlera, v poslednom roku tým, že nás vybrali na našich hraniciach z transportu, vrátili späť a vláčili po pätnástich táboroch, kde nás všade vystavili psychickému teroru. V tom istom čase k žene MUDr. Fiedlera prišli akýsi „neznámi“ muži (lebo títo sa nikdy nepredstavili) a ponúkli jej zaviesť ju aj s deťmi k mužovi do Kyjeva a prehovoriť ho, aby celá rodina tam prijala štátne občianstvo!

Za druhej svetovej vojny sa dostali nemecké vojská pri úsilí o dobytie ropných polí na Kaukaze až po mesto Alagír. Ďalej do hôr sa už nedostali. No pred nimi Rusi evakuovali nielen časť domorodého obyvateľstva, ale aj najväčšiu časť zariadenia olovených baní so svojim strediskom Mizur. My sme boli zrejme určení uviesť tieto bane opäť do prevádzky. Najprv sme pracovali najprimitívnejšími prostriedkami na obnovení cesty pre nákladné autá vedúcej z Alagíru do Mizúru. Cesta bola zarezaná do svalu, pod ňou v hlbokom údolí dravá horská rieka, nad ňou do neba týčiace sa kaukazské hory. Bola to únavná, neplodná robota, lebo každý dážd' zmyl opäť kus novej cesty a premávka nákladných áut bola krkolomná. Často visela jedna pneumatika zadných kolies vo vzduchu, no deň a noc sa privádzali evakuované stroje a zariadenia do Alagíru, kde sa prekladali na nákladné autá. Práca bola súrna, každá skupina musela vykázat čo najlepšie výsledky. Na všetko dozerali vojaci NKVD. Od plnenia každodennej normy závisel aj u našich ľudí denný prídel chleba, ktorého veľkosť stačila len pri 100% plnení normy na to, aby si človek obnovil na druhý deň potrebnú energiu. Kto normu nespĺnil a nedostal tento svoj kúsok chleba, dlho nevydržal, zoslabol a po určitom čase zomrel. Okrem chleba sme síce dostávali denne ešte tri polievky, vlastne vodu, lebo

Geza Pasztor s priateľmi, Nuzal, 1947 (Zdroj: Pozostalosť G. Pasztora)

šťastie mal ten, kto v polievke našiel plávajúce očko mastnoty. Okrem troch polievok patrili k prídelu tri polievkové lyžice kukuričnej, sójovej alebo inej kaše. Mäso z amerických konzerv, ktoré malo byť primiešané do kaše, zjedli už predtým dôstojníci a vojaci. S našimi pracovnými silami sa viedol medzi NKVD a vedením baníckeho kombinátu urputný, vykorisťovateľský boj. Doslova nás z tábora predávali baniam, dostávali za nás peniaze, no my sme z týchto peňazí nevideli buď vôbec nič, alebo niekedy úplne malé omrvinky. Podľa zdravotného stavu nás zaradili do jednotlivých kategórií a podľa týchto na rôzne práce. Lenže dôstojník, ktorý nás predával do baní, sa zároveň s našou lekárkou a pred nami verejne a nehanebne dohovárал o tom, koľko ľudí, akých kategórií ktorý deň potrebuje. Poštípnutím zadnej časti tela preradila lekárka ľudí s dystrofiou, teda práce neschopných, do prvej baníckej kategórie a už sa splnil požadovaný počet ľudí do baní. Olovený prach pri dobýjaní rudy usadzuje sa v póroch ľudského tela, najmä pod očami a musí sa denne vymyť horúcou vodou a mydlom. Pritom takýto baník musí denne vypiť aspoň liter mlieka, aby mal nádej, že ostane

zdravý. No mydla nebolo, mlieko sa dostalo kúpiť len za peniaze, ktoré neboli, a tak naši baníci veľmi rýchlo ochoreli. Keď ich už bolo veľa a čoraz viac ich zomieralo, ako som spomenul, zostavili z nich transport „živých mŕtvych“ a poslali ich domov. Oni sa potom stali prvými živými poslami, ktorí zanesli domov správu o tom, kam sme zmizli. Po príchode domov ich predvolali na ŠtB a pod hrozbou súdnych a iných následkov im zakázali hovoriť s kýmkoľvek o tom, ako sa im vodilo v Sovietskom zväze, čo tam robili a tobôž nie o tom, koľko ľudí tam zahynulo. Toto sa opakovalo u každého z nás po návrate. I mňa si ŠtB sústavne predvolávala, vždy mi pohrozili a zastražovali ma.

Niesli sme v ich očiach biľag prepustených z ruských koncentrákov, v ktorých sme strávili roky za nič, o čom nikto nevedel prečo. No zo strachu pred obvinením veľkého brata nás jednoducho zaregistrovali ako ľudí, ktorí si tam odpykali akýsi trest. No aký trest a za čo, toto už nikoho nezaujímalo. Hovoriť o tom bolo jednoducho tabu. Len v našich kádrových spisoch sa vedľa nášho mena vždy objavila poznámka: „odsunutý do ZSSR z neznámych príčin“.

Niet takého medzinárodného práva, ktoré by oprávnilo cudzie vojsko odvliecť občanov z územia štátu, ktorý bol už vtedy jeho spojencom. Ak by sa ktokoľvek z nás bol dopustil za vojny prečinu alebo zločinu, mali jedine československé orgány právo obviniť nás a viesť proti nám súdne konanie. Dnes už vieme, že túto nepravosť, spáchanú na nás, praktizovali Rusi aj proti vlastnému národu, keďže odvliekli milióny svojich ľudí do podobných táborov na nútené práce.

Beneš teda dobre vedel, čo očakáva jeho občanov na východnom Slovensku, keď dal oficiálny súhlas k ich zavlečeniu, načo nemal právo ani ako prezident republiky.¹⁸ Lahko sa mu ale dal súhlas, veď takto sa zbavil nenávidených Slovákov, Nemcov a Maďarov, lebo medzi nami bola jedna jediná Češka! Dva celé roky sme boli, okrem správ, ktoré niesli na smrť chorí prepustení, pre našich doma nezvestní, lebo nám neumožnili nijaký poštový styk nikam na svete. Boli sme teda na tom horšie, ako vojnoví zajatci akýchkoľvek armád, ktorým sa čas od času umožnilo poslať domov cez Medzinárodný Červený kríž aspoň poštovú korešpondenčnú kartu.

Aj táto okolnosť nám potvrdila, že nás jednoducho ukradli, svet sa o nás nesmie dozvedieť, že sa nemôžeme opierať o nijaké medzinárodné právo, že sme vystavení napospas orgánom NKVD. Nikto si nevie predstaviť, ako toto všetko pôsobilo na nás, akí sme boli zúfalí, koľkí z nás pomýšľali čím ďalej tým viac na samovraždu. Nevedeli sme, či sa niekedy vôbec vrátíme domov, prečo tam vôbec sme, lebo nás nikdy nepostavili pred súd a ani nesúdili (veď z čoho by nás boli obvinili) a tak sme na tom boli horšie ako vrahovia, ktorých za vraždu odsúdili, ale presne vedia na aký čas a kedy sa dostanú domov.

Zaoberali sme sa aj myšlienkou utiecť – ale ako a kam? Boli sme

uprostred kaukazských hôr, medzi Elbrusom a Kazbekom, kde sa smerom na juh končila na úpätí večného snehu a ľadu každá cesta a chodník. Na severnom úpätí sledili stále jednotky NKVD. Každý útek skončil v ich rukách, ľudí priviezli späť do tábora a celý tábor sa musel pozeráť na to, ako ich bijú a mlátia, kým nevydýchli svoju dušu. Čo ich oprávnilo k tomu, s nami nevinnými ľuďmi takto zaobchádzať? Uvedomil si toto Beneš, keď dal súhlas na odvečenie a uvedomili si toto funkcionári MNV a KSS, keď zostavili naše zoznamy? Kedy sa budú musieť títo ľudia za toto všetko zodpovedať, veď mnohí z nich ešte aj dnes žijú? Žiť musia ešte aj mnohí z tých, ktorí sa vtedy zdržiavali okolo Beneša, okolo vtedajšej československej vlády. Prečo nemajú toľko sily odkryť tieto vtedajšie machinácie, aby sa celý svet dozvedel, akých zločinov proti najzákladnejším ľudským právam sa dopustili vtedajší mocipáni? Nedá sa všetko zvaliť len na orgány NKVD, ktorým bolo takéto počinanie proti ľudskosti obvyklým, každodenným chlebom, ale musia sa nájsť tí, ktorí im prislúhovali a ktorí takto poslali nevinných ľudí do nešťastia!

Takto plynuli roky bez najmenej iskry nádeje. Čas od času síce zostavili nejaké transporty z našich ľudí, no nezodvedeli sme sa nikdy, či sa dostali skutočne domov.

Z našich 250 žien, zväčša z Ukrajiny a Poľska, mnohé po krátkom čase otehotneli, lebo doma ich po oslobodení znásilnili a odvliekli, alebo sa dlho liečili z pohlavných chorôb. Novorodiatka tieto matky nikdy nevideli. Vraj ich dali do výchovy štátu. Ženy veľmi ťažko znášali prácu v baniach, lebo napriek nám známym zákonom v Rusku, že práca žien vo vnútri baní je zakázaná, nasadili naše ženy rovnako ako mužov. Šťastná bola tá žena, ktorú zadelili na prácu do kuchyne, do práčovne, ale-

bo do opravovne šiat. Boli to ale len výnimky, lebo za tieto práce nedostal tábor peniaze od banského kombinátu, ktorému nás denne predávali.

Medzi ženami bola aj jedna operná speváčka z Poľska, oblečená ešte v kožuchu tak, ako ju z ulice zobrali. Doma ju ruskí vojaci požiadali, aby vystúpila pred vojakmi na ich koncerte, no po skončení koncertu ju už nepustili domov, znásilnili ju a po určitom čase ju zaradili do najbližšieho transportu.

Boli medzi nami aj dvaja Poliaci, ktorých Rusi oslobodili z nemeckého koncentráku. Mali na sebe ešte väzenské šaty tohto koncentráku a na rukách mali tetované väzenské číslo. Nepustili ich však domov, ale zaradili ich medzi nás len preto, že sa priznali, že bojovali proti nacistom ako príslušníci AK, teda Armii krajovej, teda poľských vlastencov, ktorí bojovali proti Nemcom z príkazu poľskej vlády v Londýne. Teda neboli príslušníkmi Armie ľudovej (AL), ktorým dávali príkazy z Moskvy. Dlhý čas strašili medzi nami v nemeckých väzenských štráfovaných šatách, ktoré im vymenili, až keď sa tieto na nich už rozpadli. Všetky tieto prípady nás postupne utvrdili v tom, že nás všetkých z domu ukradli na prácu.

I keď sa za vojny Nemci až do Mizuri v horách nedostali, evakovali pred nimi banské zariadenia spod zeme i z povrchu na Východ, odkiaľ sa teraz nákladnými vlakmi vracalo. My sme boli zrejme určení na to, aby sme tieto olovené bane uviedli do prevádzky. Osadenstvo banského kombinátu „Sadonskoe rudoupravlenie“ pozostávalo zväčša z ľudí, o ktorých sme sa len neskoršie dozvedeli, že sú civilnými väzňami, odsúdení na niekoľko rokov do „ssylky“, teda do vyhnanstva. Na rozdiel od nás bývali v drevených barakoch, teda na slobode, no nesmeli opustiť určitý okruh! Utiecť nemohli, lebo NKVD strážilo každý východ z údolia a smerom do

18 Ako už bolo spomenuté, tvrdenie o podiele E. Beneša sa nedá dokázať, no ani vyvrátiť. V každom prípade, Sovietski jeho súhlas na odvliekanie ľudí z územia ČSR nepotrebovali.

hôr, do pásma večného snehu a ľadu sa utiecť nedalo. Títo „slobodní“ Rusi tvorili našich predákov a majstrov v baniach i v dielňach. Títo sa s nami dlhý čas nezahovárali, lebo im nahovorili, že sme nebezpeční „fašisti“, odsúdení na doživotné nútené práce. Mali teda pred nami strach, lebo nevedeli, kto z nás je donášačom NKVD. Báli sa, že ich môžeme za niečo udať. Tento vzájomný strach jedného človeka pred druhým je typickým znakom komunistického spoločnosti. Vtedy sme to ešte nepoznali, no po príchode domov sme to aj doma pocítili na vlastnej koži. Štátna bezpečnosť sa týmto ich metódam rýchle naučila, veď sa to praktizovalo aj v rámci komunistickej strany a všade inde na úradoch.

Z Alagíru sa muselo dopravovať všetko nákladnými autami do Mizuri a do ostatných, ešte vzdialenejších baní. Cesty, po ktorých tieto autá prechádzali, sa cestami ani nazývať nedali. Ako veľa iných vecí v tejto veľkej ríši, boli aj tieto cesty len provizóriami a jazda na nich životu nebezpečná. Do skalnatého, kamenitého svahu sa cesta jednoducho zarezala do terénu, odkopané skaly a zemina sa skotúľali do priepasti pod cestou, kde sa valila horská rieka Ardon. Nad cestou sa týčili tisíce metrov vysoké skalnaté hory. Takto sa mala, len ľudskými silami, bez akejkoľvek mechanizácie, upraviť cesta 40 km dlhá. Všade tam, kde cestu zmyl dážď, sa vyrýl nový kus do skalnatého múru, aby sa práve len pomestili pneumatiky nákladných áut. Často bola cesta len natoľko široká, že sa na nej už nepomestili všetky štyri pneumatiky a jedna z nich visela vo vzduchu nad priepasťou. Takto ľahkomyselne sa vystavili ľudské životy nebezpečenstvu smrti, lebo na týchto autách nás prepravovali tak, že 70 ľudí muselo stáť tesne vedľa seba a nebolo sa kde zachytiť alebo oprieť. Pritom vodiči jazdili šíalenou rýchlosťou, smiali sa z nášho strachu, nemysliac na to, že sú spolu s nami ohrození. Raz sa takto plne naložené auto zrútilo, niekoľkokrát sa prevrátilo a ostalo stáť obrátené v rieke. Vojak,

ktorý ľudí sprevádzal, sa napichol cez hlavu a celé telo na svoj bodák a skoro všetci ľudia utrpeli vážne zranenia na hlave. Miesto nešťastia bolo len niekoľko kilometrov od tábora a bolo strašné, pozeráť sa na ľudí s krvavými hlavami, ako utekajú do tábora hľadať pomoc lekára. No mnohým sa nedalo pomôcť a v rieke pod autom sa biedne utopili. Napriek tomuto nešťastiu sa neurobili žiadne bezpečnostné opatrenia. Už na druhý deň sa naši ľudia vozili opäť rovnako nebezpečne.

V každej robote stanovili akési normy a predák nám musel vystaviť denne potvrdenie o tom, kto ako túto normu splnil. Za 100 percentné splnenie dostal každý 600 g čierneho, mokrého, teda veľmi ťažkého chleba, denne tri polievky a dvakrát denne po tri polievkové lyžice nejakej kaše. Polievky boli nemastné, sem-tam plávalo na nich masť a z kaše chýbalo mäso. Mäso, masť a ostatné potraviny ukradli už pri fasovaní dôstojníci a vojaci, ktorí si takto, na náš úkor, priliepili svoju stravu. Tak, ako celé obyvateľstvo Sovietskeho zväzu žilo len z amerických konzerv, bez ktorých by bolo obyvateľstvo zomrelo hladom, dostávali sme aj my tieto konzervy, samozrejme po ukradnutí veľkej časti. Trpeli sme stále hladom, jeden druhého okrádal o čo len mohol. Stali sme sa vlkmi. Kto netrpel nikdy hladom si nevie predstaviť, čoho je človek schopný, keď hladuje. Rýchle sa začala rozširovať avitaminóza, lebo sme žiadne vitamíny nedostali. Z práceneschopných ľudí zostavili skupiny, ktoré zbierali do mechov všade tam, kde divoké svine rozrývali terén, „čičoku“, akési divoké zemiaky, čo tieto svine veľmi obľubujú. Na jar nás povinne kfmili aj výhonkami ihličnatých stromov, ktoré ale podľa názoru lekárov narobili v našom tele viac škody, ako osohu. Až roky po návrate z tohto „raja“ mi zistil kožný lekár, že som v ruskom koncentráku prekonal silnú dystrofiu, teda že som bol blízko smrti hladom. Vždy som si myslel, že úkaz na mojej nohe, že po zatlačení prsta do lýtka, sa vzniknutá

diera len veľmi pomaly vyplňuje, je zapríčinený avitaminózou a nikdy som si nemyslel, že som bol vtedy na okraji smrti hladom. Keďže každý gram chleba bol pre nás životne dôležitý a jeden druhému závidel aj tú najmenšiu omrvinku, riešil sa výdaj chleba tak, že sa urobili primitívne váhy. V obchode v Mizuri sa pred svedkami odvážil kameň, ktorý bol potom základom každého váženia. Chlieb krájali práceneschopné dievčatá, nazývané chlebozčkami. Iní práceneschopní muži strúhali z dreva malé špáratká, s ktorými sa pripichli kúsky chleba k základnému kusu, aby nechýbal ani gram.

Hodinky nikto z nás nemal. Veď „časy“ boli prvými úlovkami vojakov a dôstojníkov ešte na území Slovenska. No podľa niečoho sa musel život v tábore riadiť. Naši stolári urobili z dosák veľké hodiny s pohyblivými ručičkami, ktoré službukonajúci na bráne, taktiež práceneschopný, potočil každú hodinu podľa hodiniek službukonajúceho dôstojníka, lebo hodinky mal len on.

Z plechu amerických konzerv vyrobili naši šikovní remeselníci misky na polievku a kašu. Keď to zbadali dôstojníci, tak ich oslobodili od práce v baniach a museli vyrábať misky a samovary pre nich a pre ich rodiny. Ani sa popísať nedá, ako primitívne žili títo dôstojníci v drevených chalupách pomimo tábora, ako biedne boli oblečené ich ženy alebo družky.

Mali sme pridelenú prekrásnu, mladú, ruskú zubnú lekárku, lebo stav našich zubov začal byť katastrofálny. Asi po roku dostal náš lekár jediné kliešte, s ktorými mohol ťahať zuby, no na plombovanie alebo liečenie zubov nebolo ani pomyslenie. Najhoršie to bolo s ľuďmi, ktorým sa rozbili, alebo ktorým sa stratili okuliare, lebo náhradných okuliarov nebolo.

Jedného dňa sa mladá zubná lekárka prechádzala ako pávica v krásnom kombiné, bez šiat, a pyšne sa pozerala okolo seba. V tábore nastal ohromný rozruch, veď sme boli pomerne mladí, po ženách vyhľadovaní muži. Rýchlo sme jej vysvetlili, že

nemá na sebe letné šaty, ako si to myslela, ale kombiné. Vysvitlo, že ako vojačka vykradla vo Viedni byt, zobrala so sebou všetko prádlo majiteľky bytu a teraz sa v ňom cítila ako v siedmom nebi.

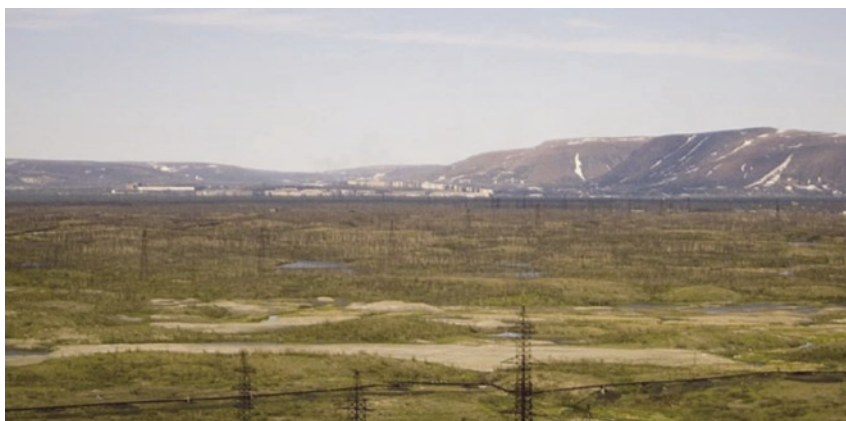
Na území banského kombinátu v okruhu asi 35 km nebola zariadená nijaká doprava. Našich ľudí viezli – ak bolo dost' áut – po sedemdesiatich na nákladných autách, no ruskí robotníci chodili do práce buď peši, alebo museli šoférovi za odvezenie niečím zaplatiť. Stačilo ukázať už zďaleka krabičku zápalek, kus mydla, alebo aj kúsok chleba a človek mohol naskočiť. Nášho lekára a mňa už dobre poznali v celom kombináte a nás odviezli šoféri vždy a všade zadarmo.

Takto som sa raz viezol na Zgit, 2500 m vysoko ležiaci vchod do baní, kde sme videli európskym spôsobom oblečenú osetskú krásavicu. Poznal som ju. Pracovala v Mizuri v projekčnej kancelárii ako technička, no ani jej šofér nechcel zastaviť. Len na môj príhovor to urobil a posadil nás na banské drevo, ktoré viezol do baní Zgit. Pozdravili sme sa ako známami, poďakovala sa za zastavenie auta, lebo ináč by sa musela pešo vyštverat' až hore. Začala mi rozprávať o tom, že bola ako vojačka vo Viedni, odkiaľ si priniesla aj tieto šaty, ktoré má na sebe (ako ich tam získala, sa mi nepriznala). Vraj vedela, že pôjdem na Zgit a schválne zariadila naše stretnutie. Ďakovala

sa mi za to, že som jej raz v Mizuri na riaditeľstve ochotne otvoril dvere do kancelárie a zdvorilo ju požiadal, aby vstúpila. Na takéto niečo nebola u ruských kolegov zvyknutá. Tí sa správajú k ženám hrubo a nezdvorilo. Pamätám sa, že vtedy jej z očí vypadli slzy od dojatia. Videla vraj takýchto zdvorilých mužov len v Európe a rada by bola niekde tam ostala navždy. Dopátrala sa kto som, že bývam zavretý v tábore NKVD, že som inžinierom a ako zástupca hlavného energetika kombinátu chodím často po baniach na kontrolu. Bez okolkov zaviedla reč na to, že by sa rada za mňa vydala a po prepustení by šla so mnou do Československa. Nedala sa odradiť ani tým, keď som jej povedal, že som ženatý a doma na mňa čaká malá dcérka. Navrhla, že si ma z tábora od NKVD vypýta, aby sme aspoň dovtedy spolu žili. Vysvetlil som jej pekne, že u nás máme celkom iné morálne zásady, no nijako to nechcela pochopiť. Keď ma už nijako nevedela presvedčiť, vytiahla ten svoj najväčší tromf, lebo bola presvedčená, že tomu nijako neodolám. Povedala, že býva spolu s matkou v osetskej, domorodej osade a že by som u nich nehladoval tak, ako v tábore, lebo majú kozu, teda vlastné mlieko a dorábajú na svojom poličku zemiaky! Napokon, keď videla, že ani tento najsilnejší argument neúčinkuje, pustila sa do žalostného plaču. Čitateľa týchto riadkov iste udivil tento môj odmietavý postoj proti mladej, vyslo-

vene peknej, ba krásnej a inteligentnej dievčine, keď si uvedomuje, že som mal vtedy 32 rokov, roky som sa nestýkal so ženami, teda túžil som po nich každým svojím nervom. No iste mi uverí, keď poviem, že som odolal pokušeniu len zo strachu z pohlavných chorôb. Videl som neraz v dedinách, že ženy a muži nastúpili pred lekármi na ulici do radov, kde dostávali injekcie ako na bežiacom páse. Pohlavné choroby dovliekli vojaci a vojačky, vrátiaci sa z frontu a toto sa potom šírilo ako mor. Vedomie, že by som sa aj takto vrátil k mojej rodine, mi dodávalo aj naďalej silu odolať všetkým pokušeniam.

Náš tábor ležal v kaukazských horách v prekrásnej prírode, zhruba medzi Elbrusom a Kazbekom. No my sme sa na túto krásu pozerali ako na prekliate peklo, z ktorého nebolo možné uniknúť pre vysoké, večným snehom a ľadom pokryté hory. Vedľa tábora, hlboko v priepasti tiekla rieka Ardon, tesne vedľa ostnatých drôtov sa ťahala cesta vedúca do osetských biednych dedín, kde žili ľudia v neuveriteľne biednych podmienkach. Vedľa každej chatrče tiekol malý, bystrý potok, ktorý poháňal malý mlynček s mlynským kameňom na mletie kukuričnej múky. Kukuricu pestovali títo domorodci na úpätí Kaukazu a po dozretí ju dovážali na chudých somároch do dedín. Na základe privilégií, ešte zo stalinských dôb, pálili si potom pálenku, tzv. araku tak primitívne, že bola zdraviu škodlivá. Samozrejme, v čase jej pálenia muži nešli do roboty, ležali opití pred chatrčami a ženy im piekli na otvorenom ohni, na horúcich kameňoch z kukuričnej múky tzv. ščurky, akési langoše. Oseti sú veľmi pekne urastení ľudia a ženy medzi 18 – 25 rokmi priamo krásavice. Po tomto veku, tak ako ženy na Východe, veľmi rýchlo starnú, dostávajú vrásky. Iste je to zapríčinené aj tým, že všetky ťažké práce vykonávajú ženy, nosia napríklad ťažké bremená na chrbtoch, idú vždy niekoľko krokov za mužom, ktorý chodí pred nimi ako páv. Počas pálenia araky, pri

Miesto tábora pri Noriľsku v súčasnosti (Zdroj: Archív redakcie)

príležitosti svadby alebo iných sviatkov, hodujú muži osobitne a ženy od nich dostávajú len to, čo po nich ostalo. Ženy pripravujú jedlo a podávajú ho najstaršiemu mužovi na prahu izby, no dnu nesmú. Ženích si musí svoju vyvolenú ukradnúť a utiecť s ňou domov, pričom bratia dievky ho prenasledujú. Ak sa dievča po ukradnutí nevydá za toho mládenca, nesmie ostať doma, je vypovedaná z celej dediny. Svadba trvá tri dni a nevesta stojí po celý čas zahalená závojom na prahu domu. Mužskí hostia sa jej pod zdvihnutým závojom pozerajú do tváre, no musia jej do ruky odovzdať svadobný dar.

Tesne po našom zavlčení, keď ešte trvala vojna a obyvateľstvo hľadalo aspoň tak, ako my v tábore, muži najviac túžili po alkohole. Vtedy ma pozval jeden spolupracovník potajomky k sebe, že sa bude podávať „spirt“ (špiritus) a vraj aj „zákusky“ budú. Nevedel som vtedy, čo sú ich zákusky a pred očami som videl naše krémové rezy a torty. To ma samozrejme elektrizovalo, lebo cukor sme už po celé týždne nevideli a mne sa urobilo zle už pri pomyslení na sladkosti. Keď som k nim prišiel, už sedeli všetci pri stole a pre každého boli pripravené dva plné stakany¹⁹ po 2 dcl (200 gramov). Na neohobľovanej doske stola boli narezané kúsky chleba, uhorky, do octu ponorené červené melóny (!), no nikde som nevidel zákusky. Vzali sme si do ruky kúsky chleba a mäsa, posolili a jedli, až najstarší zdvihol pohár s arakou a na jeden hlt ho vypil. Urobil som to isté, len som si nestačil všimnúť, že po prvom pohári vypili všetci rýchle aj druhý naplnený pohár. Myslel som si, že udrela moja posledná hodina, zarazil sa mi dych, srdce som cítil biť v krku, očervenel som a skoro som sa zrútil. Všetci začali kričať „*pij, pij*“ a ukazovali na druhý pohár, no nepochopil

som, ako by som mohol vypiť ešte jeden pohár tohto zabijackého alkoholu. Len keď mi násilne otvorili ústa a naliali „čistú vodu“ z druhého pohára, som pochopil, že vodou som mal zapíť alkohol, ktorý bol pre mňa hotovým jedom. Keď som sa trochu spamätal, drgol som suseda a opýtal sa ho, kedy už konečne budú zákusky, na ktoré som tak čakal. Za strašného rehotu mi ukázal na mäso, uhorky a všetko iné na stole, lebo že toto sú zákusky, veď sa zakusujú k pijatike. Takto som si obohatil moju ruskú slovnú zásobu.

ŽIVOT V HORÁCH KAUKAZU

Mali sme mladého dôstojníka – politruka²⁰, inteligentného a vedychtivého človeka, ktorý si z nás intelektuálov vytvoril akýsi krúžok a spytoval sa nás podľa našich vedných odborov na všetko, čo nevedel. I keď bol hodnosťou len poručíkom, mali pred ním strach všetci, aj vyšší dôstojníci. Vtedy sme to ešte nechápali, no dnes tomuto systému už rozumieme. Bol vášnivým turistom a horolezcom a s ním sme sa niekoľkokrát dostali až na ľadovce vo výške 3500 metrov. Vždy sme si mysleli, že v tejto výške je hrobové ticho, že príroda tam úplne ustrnula. No pozorujúc vrchy nad nami, spod jednej veľkej skaly sme videli, ako sa neustále rúti skaly a masy snehu a ľadu do údolia, čo bolo sprevádzané nesmiernym rachotom a hlukom. Padanie veľkých skál a brál, ktoré sa o seba udierali a rozbíjali, bolo v noci sprevádzané takým iskrením, akoby niekto zapálil veľký ohňostroj. Prekrásny bol aj pohľad na ľadovec s tisícami, do výšky čnejúcimi „siraxami“, 10 – 15 m vysokými útvarmi, ktoré vyzerali ako zľadovatené indiánske stany. Za sprievodu našich tatranských horolezcov sme urobili, zviazaní dlhým lanom, aj niekoľko desiatok krokov nad 80 m hlbokými priepasťami

v ľadovci, ktoré sú miestami zakryté tenkou vrstvou ľadu a snehu, a preto tak strašne nebezpečné. Kto by tam zapadol, sa už nikdy nevráti. Spustili sme na dlhom lane lampáš do priepasti, no svetlo lampáša sme už dávno nevideli a dĺžka lana už nestačila. Z bokov ľadovca, z vysokých vrchov sa neustále rúti dolu buď uvoľnená skala alebo ľad, čo je sprevádzané dunením ako hrom, alebo kanonáda. A my sme si mysleli, že v tejto obrovskej výške je ticho a pokoj. Už po niekoľkých metroch spôsobuje rútiaca sa skala alebo ľad lavínu, ktorá potom strašnou živelnou silou berie so sebou všetko, čo jej príde do cesty. Takto zahatila raz 200 m široká lavína zo snehu, ľadu a skál celé údolie Ardonu, zatarasila cestu vytrhnutými stromami, skalami ako dom veľkými, zemou, štrkom a všetkým ostatným, čo strhla so sebou.

Hrozilo nebezpečenstvo pre celé údolie, že tieto masy zatarasia cestu rieky Ardon, strhnú cestu, vytvoria obrovské jazero a vznikne záplava. Ľudia bývajúci nad miestom lavíny boli odrezaní od sveta. Vedenie nášho tábora bolo jediné, ktoré sa mohlo pokúsiť odstrániť lavínu, no trvalo niekoľko dní, kým na toto dostali súhlas od vyššieho veliteľstva z Moskvy. Veď šlo o to, že by sme mali pracovať roztrúsení po celej dĺžke a šírke lavíny a na toto nebolo dost' strážnych psov, ani vojakov. Po obidvoch svahoch postavili rýchle strážne búdky, uzavreli údolie nad a pod lavínou a konečne sa mohli začať záchranné práce. Z banského kombinátu pre nás všetkých priviezli čakany, lopaty a píly, no okrem nákladných áut nebolo nijakej inej mechanizácie. Pracovali sme teda tak, ako Číňania pri stavbe priehrad, len s veľkou masou ľudí. Na odstránenie veľkých skál sa používala výbušnina z baní. No mali ste vidieť, ako kontrolovali každý balík výbušniny, aby

19 Poháre.

20 Politruk – skratka z ruského „političeskij rukovoditel“, teda politický vedúci.

sme si nemohli ponechať náhodou balíček, zaniest' ho do tábora a spôsobiť tým azda pokus o útek. Trvalo niekoľko týždňov, kým sa nám podarilo uvoľniť cestu a opraviť ju.

Niekoľko kilometrov nad miestom lavíny stálo vraj pred vojnou rekreačné stredisko moskovských hercov. Predstavovali sme si to ako naše strediská ROH²¹, keďže nám ľudia o tom hodne rozprávali, aká je to vymoženosť dostať sa tam na oddych. Boli sme radi, keď jedného krásneho dňa vybrali z našich ľudí murárov, tesárov, zámočníkov a iných odborníkov a vyviezli ich na nákladných autách do tohto strediska, aby ho čo najrýchlejšie uviedli do prevádzky. Čo nám potom títo ľudia o tomto stredisku porozprávali, bolo viac, než sme si vedeli predstaviť. Prízemné drevené budovy, spolovice zdemolované za roky pred vojnou a po vojne, vytrhnuté dlážky a povalové dosky, nikde ani stopa po posteliach, skriňkách alebo stoličkách. Z nehobľovaných dosák zbili naši ľudia všetok potrebný „nábytok“, namiesto skrín zatĺkli do stien skoby na zavesenie šiat a podobne, ako vo všetkých táboroch v Sovietskom zväze, boli aj tu vynechané na dverách malé okienka, aby sa dalo kontrolovať, čo sa v izbe robí. Podobným „zariadením“ vybavili aj spoločnú jedáleň a rekreácia sa mohla začať.

Pár dní pred príchodom prvých rekreantov však ochorel riaditeľ kombinátu, plukovník NKVD. Naš lekár spolu s jeho osetským kolegom zistili, že ho treba okamžite operovať, ináč sa nedožije rána. Osetský lekár odmietol vykonať operáciu a tak ostala len jediná možnosť, že ju vykoná náš MUDr. Fiedler. Lenže tejto myšlienky sa zhrozilo celé vedenie NKVD, lebo kto vie, či ho vraj nebude chcieť pri operácii usmrtiť. Konečne dostali súhlas z Moskvy, že ho môže operovať, lenže napriek pro-

testu nášho lekára stáli pri operačnom stole pištoľami ozbrojení vojaci NKVD, pripravení ho zastreliť, ak by videli najmenší pokus o usmrtenie plukovníka. Ako nám po operácii MUDr. Fiedler povedal, bola to najťažšia operácia jeho života. Špinaví, nesterilne oblečení vojaci boli už sami osebe strašným nebezpečím, pritom operovať pod hrozbou pištoľí bol strašný pocit. Po skončenej operácii bol náš lekár zaliaty smrteľným potom a triasol sa na celom tele. Plukovník sa skoro uzdravil a preukázal svoju vďačnosť tým, že si náš lekár mohol vybrať troch svojich priateľov a spolu s nimi bol pozvaný do spomenutého rekreačného strediska. Mali sme teda štyria hlavu v smútku ako tam ísť, veď okrem pracovných šiat, sme nič nemali. Dostali sme spásonosnú myšlienku, lebo bolo leto. Po zomretých maďarských sedliakoch, ktorí mali na sebe dlhé biele plátenné spodné nohavice, z ktorých nám naše krajčírky urobili, podľa nášho európskeho presvedčenia a vkusu, elegantné tenisové krátke nohavice – šortky. Krátko predtým dostal tábor prídely nových „Rommelových“ košiel a z týchto sme dostali po jednej. Namýšľali sme si, že sme mimoriadne elegantní, lenže nám chýbali ešte poriadne topánky. No náš obuvník nám ušil z pneumatík a tenkých remeňov sandále a takto bola naša výbava dokončená. V určený deň poslal plukovník po nás nákladné auto, a tak sme sa objavili v rekreačnom stredisku, kam už niekoľko dní predtým dovážali hercov z Moskvy, samozrejme nákladnými autami, tak ako nás do roboty. Plukovník nás osobne privítal, no videli sme mu na tvári nepríjemné prekvapenie nad naším oblečením. On sám nám nič nepovedal, no škandál vypukol hneď po našom príchode do jedálne, kde nás s jedným Rusom posadil k stolu. Ako na povel vstali všetci

herci, tlačili sa k nášmu stolu, prstami ukazovali na nás a nahlas povedali jeden k druhému: „*Hľa sú oblečení v spodkoch.*“ Až autorita plukovníka upokojila atmosféru, no všetky oči ostali upreté na nás. Na stole sme mali na našich miestach pripravené štyri lyžice, štyri vidličky, no len jeden, zrejme spoločný nôž. Čakali sme, ako sa bude správať náš spolustolovník. Polievku nám priniesli každému osve, v tom teda chyba nebola. Lenže mäso si náš Rus pokrájal spoločným nožom a pokojne nám ho podával, aby sme urobili to isté. Vybrali sme z našich vreciek ukryté malé nože, vybrali si každý svoj kus mäsa a začali jesť nožom a vidličkou, nie ako všetci ostatní, len vidličkou, prípadne lyžičkou. Nastal opäť nepokoj, teraz sa už postavili okolo nás a pozerali sa na nás ako na zjavenie, ešte dobre, že nepovedali, ako v tých vtipoch: „*Kak vo filme.*“²² Keď im plukovník vysvetlil kto sme, pričom im mimoriadne imponovali naše akademické tituly (jeden lekár, druhý právnik a tretí inžinier), uvoľnila sa celá atmosféra a my sme v mnohých spoznali veľmi príjemných ľudí. Keď ich totiž viezli do strediska popri našom dobre stráženom tábore, bolo im povedané, že tu sú „vojnoví zločinci, hitlerovskí fašisti“.

NÁDEJE NA SLOBODU – MYDLOVÉ BUBLINY

Zrejme cvičení v psychologickom týraní ľudí, zasiali dôstojníci medzi nás najrôznejšie správy o skorom prepustení, o zostavení transportov pre nás, o príchode Rusov, ktorí nás vymenia, atď. A my sme sa kľčovite opierali o tieto vedome lživé správy a vždy sme sa znovu sklámali. Raz nás zadelili do pracovných skupín, ktoré nazývali „*rabočie bataliony*“²³, vraj preto, že budeme pracovať na kolchozoch a po skončení sezónnych prác pôjdeme domov.

21 ROH – Revolučné odborové hnutie.

22 Ako vo filme.

23 Robotné prápor.

Inokedy sme mali vybudovať zimný tábor vo výške 2500 m, kde bol najvyšší vchod do jednej banskej šachty, vraj pre civilných Rusov, ktorí nás vymenia, no v tomto stanovom tábore, spolovice pod zemou, bývali potom opäť len naši ľudia.

Po rokoch beznádeje a už úplnej letargie, začali odvážať po skupinách ľudí, no nikdy sme nevedeli kam. Rozprávali nám síce, že idú domov, ale sme nechápali, prečo práve oni, prečo my nie. Tieto informácie sme nemohli skontrolovať, písať domov sme nesmeli. Raz potom, po asi 3,5 rokoch sa nám zdalo, že sa začala likvidácia tábora. Nášmu priateľovi advokátovi veliteľ tábora tajomne pošuškával, že transport ide naozaj domov, no že my dvaja s lekárom sa nedostaneme domov. Samozrejme nám to nepovedal, aby sme nezúfali a snáď si niečo neurobili, len po ďalšom roku, keď sme sa doma stretli, nám všetko vysvetlil. NKVD si nás chcelo všetkých troch ponechať pod nejakou zámienkou v Rusku, lebo každého chceli svojím spôsobom a podľa našich odborných schopností využiť. Jeho spomedzi nás troch vyčiarokol veliteľ tábora ako vďaka za to, že náš priateľ ho zachránil pred viacročným väzením. Bolo totiž na neho podané trestné oznámenie, že sa obohatil z našich vecí, že ukradol všetko zlato a zlaté hodinky, ktoré sa ešte u nás našli. Nášho právnika nechali zaviesť do hlavného mesta Dzaužikau²⁴ a tam ho vypočúvala komisia NKVD. Ako právnik si dobre rozmyslel, či má vypovedať proti veliteľovi tábora, lebo neveril v úprimnosť vyšetrojúcich orgánov, ktorí ho snáď chceli takto usvedčiť z vedomej spolupiny. Toto rozhodnutie mu ušetrilo ďalší rok v Rusku a od neho potom naše rodiny dostali o nás konečne autentické správy.

Nič netušiac viezli sme sa spolu s ostatnými v nákladných vagónoch

až po naše hranice, keď zrazu čítali naše mená. Museli sme si zobrať so sebou všetky veci, postavili nás medzi dvoch ozbrojených vojakov ako najväčších zločincov. Vidiac ešte náš transport odchádzajúci do Československa, sotili nás do vagónov vlaku, ktorý išiel opačným smerom, nazad do Ruska. Nesmeli sme prehovoriť medzi sebou ani slovo, nevedeli sme, čo sa s nami robí. Jeden vojak nás odprevadil ešte aj do záchodu, kým druhý vojak strážil toho druhého z nás. Cez Podkarpatskú Rus nás viezli takto až do Stryju. Toto mesto sme poznali z rozprávania našich otcov, ktorí tu boli v zajateckom tábore počas prvej svetovej vojny.²⁵ Vojaci nás pri bráne odovzdali a už nás čakalo prvé prekvapenie.

Nevedeli, čo s nami majú robiť, dostali z Moskvy len telegram s našimi menami a príkaz zadržať nás až do ďalšieho rozhodnutia. Keďže to bol zajatecký tábor, nevedeli nás ako zaradiť, lebo vtedy po úmrtí toľkých miliónov zajatcov a zavlčených už museli skladať účty Medzinárodnému červenému krížu. Dlhو sa radili, čo s nami robiť, lebo „zavlčených civilov“ vôbec nepoznali. No nakoniec sa z toho vymotali tak, že sa nás vypytovali v akej armáde sme slúžili a keďže sme boli obidvaja záložní nadporučíci československej, neskoršie slovenskej armády, urobili z nás vojnových zajatcov „spojeneckej armády“, čo bolo samozrejme vysloveným nezmyslom. Vďaka tomu sme neboli povinní pracovať a dostali sme o niečo väčší prídela potravín a tabaku.

Duševný šok, ktorý som zažil v okamihu, keď nás namiesto do Československa viezli opäť späť do Ruska, keď sa po 3,5 ročnom stave beznádeje a zúfalstva zrútil opäť raz celý môj vnútorný svet. Cítil som sa, ako keby som prepadol do hlbokej priepasti, z ktorej niet návratu. Tento šok sa prejavil u mňa podobne ako

u ľudí, ktorí cítili počas bombardovania pod zemou v bunkri svoju blízkku smrť. Ráno ma môj priateľ posunkami upozornil na to, aby som si oprášil vlasy od bieleho prachu. Táto farba sa ale oprášiť nedala, ostala mi naveky vo vlasoch. Počas tejto noci som sa stal 34-ročným šedivým človekom! Môj priateľ lekár tomu dovtedy sám neveril, no presvedčil sa na mojom prípade, že je to možné.

V drevených barakoch na nás čakala nová pliaga. Boli zamorené miliónmi ploštíc, ktoré sa najmä v noci vyrútili a nedali nám spať. Bol to tábor pre rakúskych a maďarských vojnových zajatcov a nijako sme si nevedeli vysvetliť, prečo sme sa dostali sem, čo vlastne s nami zamýšľajú. Môjho priateľa umiestnili ako lekára osve na priční ambulancie a ja som sa dostal medzi rakúskych dôstojníkov. Ani oni nepracovali, a tak bolo dost času na zoznamovanie, porozprávať sa.

Osadenstvo tábora bolo nasadené na akési stavebné práce. Už na druhý deň ráno som sa s nimi mohol bližšie oboznámiť. Ráno, keď skupiny vychádzali do práce, volali ma k bráne a požiadali ma, aby som s nimi šiel na pracovisko ako tlmočník. Neďaleko železničnej stanice bolo stavenisko. Malo sa postaviť lokomotívne depo. Prišiel ruský inžinier s plánmi a hľadal medzi nami inžiniera. Zrejme som to bol ja, lebo napriek mojím protestom mi odovzdal všetky plány, ukázal mi pripravený nivelačný bod. Do ruky mi dal sklenený hranol – namiesto nivelačného prístroja – a 20 m dlhý pás na meranie dĺžky. Márne som protestoval, že nie som stavebný inžinier, ale elektroinžinier a zrejme nie som ten, ktorého očakával, nech si to vyrieši s táborom. Po našom rozhovore bez slova odišiel a ja som nevedel, čo mám robiť. Vojnoví zajatci sa zhrnuli okolo mňa a požiadali ma, aby som im určil prácu, lebo bez

24 Správne Dzaužikau, po rusky Vladikavkaz. Hlavné mesto Severného Osetska.

25 Možno dodať, že Stryj sa spája so slovenskými vojakmi aj v druhej svetovej vojne. Pri tragédii dňa 20. októbra 1941 sa v miestnej rozvodnej rieke utopilo až 15 príslušníkov slovenských ženijných jednotiek.

„spravky“, teda potvrdenie o vykonanej práci, nedostanú večer svoj prídel chleba a jedla. Len s ohľadom na nich som začal podľa plánu vytyčovať priebeh stien, rozdelil som ich po celej dĺžke budúcej stavby a začali sme kopat' základy. Našiel som aj údaje o dennej norme, a tak sme vedeli, koľko toho máme denne vykopať. Večer došiel akýsi chlapík, premeral a podpísal mi zoznam pre každého a po dobre vykonanej práci nás odviezli domov. Vojnoví zajatci na mňa naliehali, aby som s nimi šiel aj na druhý deň. Takto som sa stal stavebným inžinierom. O pár dní sme boli s kopianím hotoví, ľudia boli spokojní. Nákladné autá privádzali medzitým kamene pre základy, ktoré sa mali začať stavať. Jedného rána sa mi prihlásil akýsi muž s miešačkou betónu a s cementovými vrecami s tým, že on nás bude zásobovať betónom. Vybral som si ľudí, ktorí si už doma stavali domy, teda murárskym prácam rozumeli, vymenoval som ich za palierov²⁶ a začala sa stavba základov. Po hodine som ale zistil, že neplníme normu, a tak som sa s paliermi radil. Rozostavili sme okolo staveniska pozorovateľov, ktorí nás mali včas upozorniť, ak by sa blížila nejaká kontrola a veselo sme hádzali do jám suché kamene bez betónu. Jamy sa rýchle naplňali, lenže čo robiť s betónom. „Betonárovi“ som rýchlo vysvetlil, že nie som Rus, ale jeden zo zajatcov a že som ochotný s ním uzavrieť dohodu: dá mi len toľko betónu, koľko si objednam, koľko mi bude stačiť na zakrytie kameňov, ak by prišla kontrola. Zvyšok betónu môže odpredať na kolchoz a ja za to od neho dostanem denne vedro zemiakov. Zajatci mali zabezpečené plnenie normy, ja som dostal zemiaky pre seba a pre mnohých v tábore a Rus predával cement. Kapusta teda ostala celá a aj koza sa nažrala. Pár dní to šlo všetko v poriadku, až boli

základy hotové a nám začali privážať tehly. Stavba rovných stien bola pre nás „odborníkov“ iba hračkou, lenže podľa plánu mali byť postavené vysoké piliere so zložitým prierezom. Našťastie mi v tento deň práca na stavbe skončila a spolu s lekárom nás zaviezli do iného tábora v Noril'sku. Bol tam kameňolom v obrovskej jame ukrajinskej roviny, kde sa pracovalo na mnohých poschodiach do zeme. Tábor bol niekoľko kilometrov vzdialený, bola ukrutná zima a my sme museli vstávať už ráno o štvrtej. Na kosť zmrznutí sme prišli na jednotlivé pracoviská. Studený vietor a jemný zmrznutý sneh boli neznesiteľné. V tábore nebola pitná voda a z cistieren sme dostávali na osobu denne len 2,5 litra na umývanie, pitie a varenie čaju. V obrovskej hale boli trojposchodové prične a keďže sa pracovalo na tri smeny, nebol nikdy pokoj. Nedalo sa spať.

Aj z tohto tábora nás neočakávane odviezli do ďalšieho lágru, nikdy sme nevedeli prečo a kam. Po celé týždne sa s nami nikto nerozprával o tom, prečo nás vrátili, čo s nami pomýšľajú. Takto nás v európskej časti Sovietskeho zväzu počas jedného roka povláčili po 15-tich táborech. Vždy v noci nás zobudili, posadili na vlak alebo nákladné auto a po niekoľko sto kilometroch sme už boli v novom tábore. Keď si už zrejme mysleli, že nás psychicky dostatočne spracovali, predvolali nás, vždy po polnoci, keď sme boli rozospatí, na výsluch. Spočiatku nás obvinili z toho, že sme spolu s politrukom založili špionážnu bunku, potom sa pokúsili získať si nás pre spoluprácu NKVD po našom príchode do Československa. Inokedy nám ponúkali zamestnanie v Moskve alebo v Leningrade s tým, že za nami privedú naše rodiny a všetko zariadenie. No nenaleteli sme týmto rečiam a oni zase nepochopili, ako môžeme takúto ponuku odmietiť. Lebo žiť

v týchto dvoch najkultúrnejších mestách Ruska je snom každého ich občana. Zrejme nás považovali za nenormálnych, že toto odmietame. Niekedy znela ponuka aj v tom zmysle, že si môžeme nájsť ženu a žiť s ňou, lebo nepochopili naše hlbšie morálne zásady.

Psychologický teror sa stále stupňoval. Začali byť nervózni z nášho odmietavého postoja. V Lvove to skúsili opäť iným spôsobom. V kočiari nás vozili po meste tvrdiac, že sme voľní a slobodní, že ideme na nádražie a domov. Zaviedli nás do dvora jednej veľkej budovy, nechali nás čakať, ale o chvíľu nás prevzali iní dôstojníci a zavreli nás osve do malej cely, v ktorej sme niekoľko dní len stáli a čupeli, lebo viac miesta tam nebolo. A znovu výsluch po polnoci, znovu otázky, prečo tam nechceme ostať ako ich občania. Zrazu zmenili taktiku, umiestnili nás v hotelovej izbe a nosili nám stravu. Vraj sa takto budeme mať po celý život, keď tam ostaneme ako ich občania.

Raz sme sa dostali do Kyjeva, do tábora, kde žili len vyšší dôstojníci rôznych armád, z ktorých mnohí boli príslušníkmi výzvednej služby. Zoznámili sme sa s rôznymi veľmi cennými ľuďmi, navštívili ich rôzne prednášky, ale báli sme sa nadviazať s nimi užšie kontakty, lebo sme nikdy nevedeli, koho na nás nasadili, kedy a kde nás odpočúvajú. Medzi tými ľuďmi sme sa stretli s nemeckým kapitánom, ktorého otec bol vyšším českým dôstojníkom²⁷, no matka bola Nemka. Z tohto dôvodu sa dostal do nemeckej armády, padol do ruského zajatia a niekoľkokrát sa márne pokúsil o útek. Napokon sa mu predsa len podarilo dostať sa na východné Slovensko, kde v noci navštívil známeho farára. Tento poslal na druhý deň telegram otcovi do Prahy, aby si prišiel po syna. Spásna myšlienka! O pol hodiny boli na fare tajní

26 Palier – dozorca na stavbe.

27 Azda československým dôstojníkom, české ozbrojené sily totiž nejestvovali.

a utečenca zatkli. No skôr, než by ho znovu vrátili do Sovietskeho zväzu, prišiel jeho otec a stačil mu odovzdať civilné šaty a pošepkať mu, že má v šatách zašité potvrdenie o čl. štátnom občianstve. Odovzdali ho Rusom a vrátili do tábora v Kyjeve. Rozprával nám, že počas zajatia stále tvrdil Rusom, že nie je Nemcom, ale Čechom a teraz im konečne predloží o tom dôkaz. O nejaký čas ho skutočne poslali domov. Ja som si zapamätal telefónne číslo jeho otca v Prahe, ktorého som po príchode domov aj zavolať. Potvrdil mi, že jeho syn sa šťastne vrátil a podarilo sa mu utiecť na Západ, kde na neho čakala jeho manželka. V kyjevskom tábore sme sa stretli aj s inou zaujímavou skutočnosťou. Spolu s nami tam bývali aj Španieli. Boli to bývalí príslušníci Modrej divízie, ktorí bojovali spolu s Nemcami proti Rusom, ale aj Španieli, ktorých Rusi evakovali na lodiach po ukončení občianskej vojny.²⁸ Títo nešťastníci čakali odvtedy na sľúbené prijatie za štátnych občanov a žili ešte stále za ostnatým drôtom! Najzaujímavejším obyvateľom tohto tábora bol však maďarský „generál“ v červenej uniforme so zlatými šnúrami. Potešil sa, keď som ho po maďarsky oslovil a postážoval si na svoj osud. Rusi ho odvliekli po dobytí Budapešti spolu s mnohými civilnými osobami, ktorých na ulici a v bytoch náhodne chytili. Na byte u neho našli uniformu hlavného vrátnika nočného baru, musel si ju obliecť a v tejto ho odvliekli na veliteľstvo NKVD, kde ho odvtedy považovali za maďarského generála. Márne boli všetky jeho protesty, márne ho konfrontovali s inými maďarskými generálmi v zajatí, ktorí ho samozrejme nepoznali a smiali sa nad jeho hodnosťou. Po celé roky ho vypočúvali a nepustili domov. Videl som ho naposledy v Kyjeve na jar 1949. Nevie, či sa vôbec vrátil domov.

V Kyjeve sme „bývali“ po 70-tich v zemľankách, drevených bunkroch pod zemou. Vždy pre 10 ľudí bola jedna pričiňa. Bolo to veľmi úzke, takže spať sa dalo iba na boku. Ak sa chcel niekto v noci položiť na druhý bok, zamrmlal a dal povel „obrútiť sa“ a v polospanku sme sa všetci naraz obrútili. Najneprijemnejšie boli aj tu nočné výsluchy, ktoré nám už išli na nervy. Pre vstávanie jedného boli vyrušení všetci zo spánku a po výsluchu sa nekonečne debatovalo o tom, čo tým vlastne sledujú, čo od nás chcú. Už sme si začali zvykať na to, že nás z času na čas neočakávane vytrhli zo spánku. No tentoraz sme sa museli okúpať, dostali sme čisté prádlo a šaty, posadili nás na nákladné auto, nič nám nepovedali a odsunuli ďalej niekam takých 500 km.

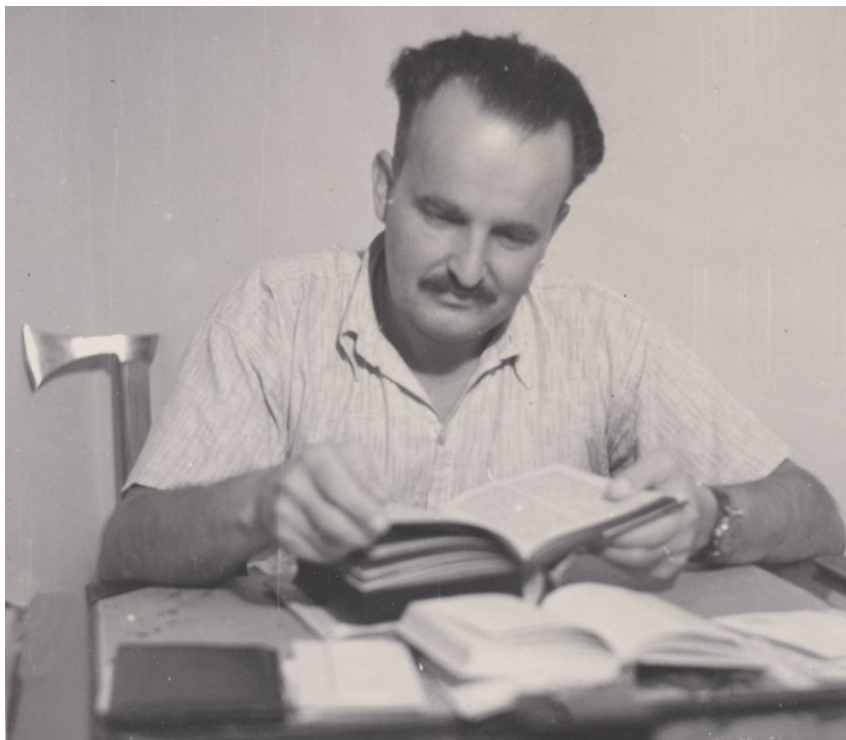
HLADOVKA A NÁVRAT DOMOV

Na novom mieste, v novom tábore, sa začalo potom všetko znovu: výsluchy, psychický tlak a beznádejné čakanie. Začal sa už rok 1949, teda piaty rok nášho zavlčenia. V tejto dobe sa už začala cudzina o nás zavlčenných zaujímať a orgánom NKVD už zrejme nebolo jedno, koľko z nás umrie. Museli skladať prísnejšie účty Moskve a dozvedeli sme sa tiež, že do Moskvy sa musí hlásiť aj každý prípad hladovky, keď trvá viac ako štyri dni. Dohovoril som sa preto s mojím priateľom lekárom, že začneme hladovku, aby som si v mene nás dvoch vynútil nejaké konečné riešenie. On hladovať nesmel, lebo aj tam pracoval ako lekár a lekársky sľub mu nedovolil riskovať životy jemu zverených chorých. Začal som teda odmietat' prijat' stravu, ktorú mi nakopili vždy vedľa priční, aby ma to dráždilo. Na druhý deň som začal cítiť bolesť. Postupne som zoslabol a tento stav využili Rusi na to, aby si ma predvolali a hrozbami všet-

kého druhu nútili prijat' stravu. Pri výsluchu som musel pred nimi stáť napriek tomu, že som sa sotva držal na nohách. No ostal som neoblomný. Nemal som čo stratiť, veď takto žiť aj ďalší, piaty rok bez nádeje, sa mi už nechcelo. Aj ďalšie dva dni sa pokúsili dohovaraním a hrozbami doťahovať zmenu, no na konci štvrtého dňa nám sľúbili poslať nás domov, ak začnem jesť. Zrejme sa báli hlásiť náš prípad Moskve a báli sa príchodu vyšetrojúcej komisie. Opatrne, za dozoru môjho priateľa som teda začal jesť. Opäť sme sa museli vyku- pať, dostali sme čisté šaty a prádlo a o polnoci nás posadili do osobného vlaku, vraj k československým hraniciam. Dva dni a noci som spal od slabosti a zobudili ma len, keď sme museli vystúpiť. Skoro sme ale zošaleli, keď nás namiesto v Čope vyložili v Odese. Čakalo nás nákladné auto, ktoré nás malo odvieť na neznáme miesto. Stratil som nervy a chcel som sa vrhnúť cez pobrežný múr do mora. Dôstojník, ktorý nás odprevádzal, mi v tom násilne zabránil a prvý raz prehovoril. Povedal, aby sme sa presvedčili o tom, že je neozbrojený, že je naším mierovým sprievodcom a že nás má odovzdať v neďalekom Ljustdorfe²⁹ vedeniu repatriáčného československého tábora, kam denne zo všetkých táborov NKVD prichádzali poslední československí občania. Z prvej radosti nad skorým ukončením našej viacročnej kalvárie sme už na druhý deň ráno vytriezveli. Oznamili nám, že o nás nemajú nijaké spisy, ktoré im omylom spolu s nami nezaslali a pokým si ich vyžiadajú z Moskvy, musíme vraj na odchod domov čakať. Teda nový trik a ktovie čo ešte bude nasledovať? Dostávali sme väčší prídell potravín, smeli sme ísť denne k moru, opaľovať sa na slnku, no neustále nás strážil vojak s puškou. Vraj preto, aby sme nepreplávali cez Čierne more do Turecka!!!

28 Rozumie sa španielska občianska vojna v rokoch 1936 – 1939. Dotyčný teda čakal 10 rokov!

29 Správne Liustdorf, dnes Černomorka. Kúpeľné stredisko neďaleko ukrajinskej Odesy.

Po návrate domov, 1953 (Zdroj: Pozostalosť G. Pasztora)

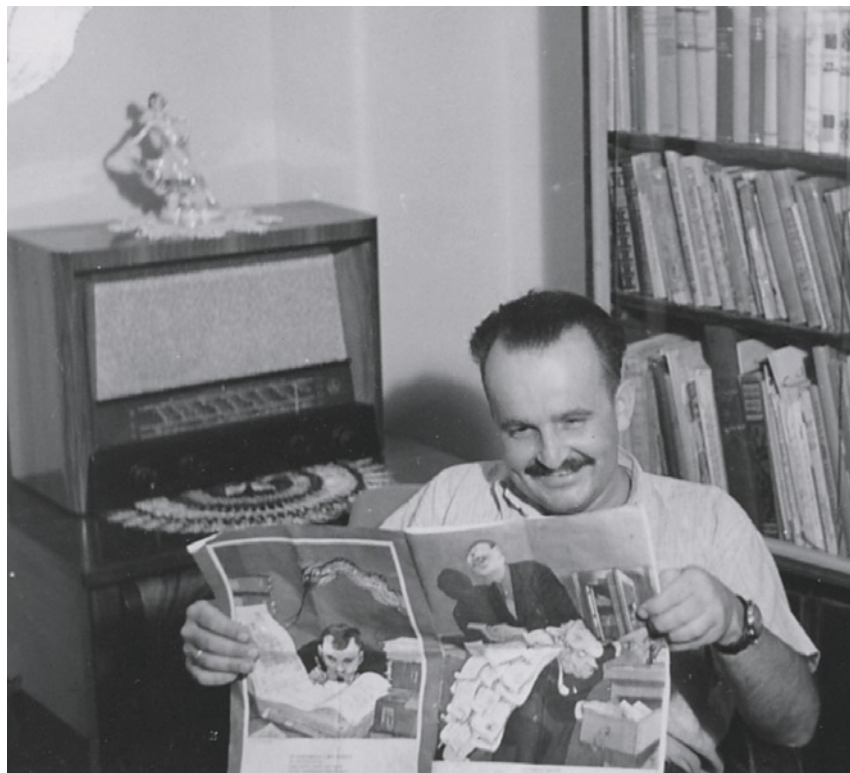
Pomaly sme pribrali na váhe, naše tváre sa zaokrúhlili a skoro sme vyzerali ako rekreanti. Zrejme toto bolo účelom hry, lebo po troch mesiacoch nám naraz oznámili, že predsa len našli naše spisy (!) a že na druhý deň ideme domov. Samozrejme sme tomu neverili, už sme tých klamstiev zažili dosť. Ráno sme s jedným neozbrojeným dôstojníkom nastúpili do vlaku, ktorý nás zaviezol do Čopu, oproti Čiernej nad Tisou. Triasli sme sa na celom tele a nemohli sme sa už dočkať momentu, kedy prekročíme hranice našej vlasti a budeme opäť slobodní.

Ruský dôstojník nás odovzdal československému príslušníkovi ŠtB a ten nás hneď prijal so slovami: „V mene zákona vás zatýkam.“ Neverili sme vlastným ušiam a pýtali sa ho, či nás takto víta po toľkých rokoch utrpenia naša vlast? Odpoveď bola zarážajúca: „Nehovorte ani slovo medzi sebou. Ste väzňami!“ Mráz nám prešiel po chrbte. Na ničो také sme neboli pripravení. Alebo sa tento príslušník ŠtB oproti nám správal tak nevraživo preto, že nás v Ljustdorfe

obliekli – z vďaky za 4,5 ročnú prácu v Rusku – do úplne novej uniformy nemeckého poľného žandára? V očiach Rusov to bolo naozaj veľké vyznamenanie. Veď ich vlastní ľudia si nemali čo obliecť, chodili v obnosených ruských uniformách, v ktorých demobilizovali. Lenže aj obyvatelia východného Slovenska, s ktorými sme potom cestovali vo vlaku, sa na nás pozerali nevraživo. V ich počínaní ich ešte utvrdila skutočnosť, že nás viedol príslušník ŠtB. V Košiciach som na okamih videl svojho brata, advokáta, ktorému ale tiež nedovolili prehovoriť si so mnou. O chvíľu sa za nami zavrela brána väzenia! Oddelení od seba, bez jedla a pitia sme čakali až do rána, keď nás zaviedli k nejakému dôstojníkovi, ktorý nám oznámil, že v zozname vojnových zločincov naše mená nenašli, sme teda voľní a môžeme ísť domov. Vystavili nám lístky na vlak podľa nášho želania a dostali sme potvrdenie od predsedu Presídľovacej komisie v Košiciach pod číslom D.R. 3314 zo dňa 15. 6. 1949 o tom, že sme po stránke verejno-zdravotnej

prehliadnutí a dočasne preverení. Závady sa u nás nezistili, a preto nás prepúšťajú do príslušného bydliska. Toto potvrdenie vraj malo slúžiť ako náhradný preukaz totožnosti. Okrem tohto kúska papiera mi nikto nikdy nebol ochotný potvrdiť môj 4,5 ročný pobyt v Rusku, tobôž uviesť dôvod oného pobytu. Nemal som sa čím preukázať. Do ďalších kádrových materiálov mi napísali: „*Bol z neznámych príčin po celý čas v Sovietskom zväze.*“ Takto som dostal biľag podozrenia z protisovietskej činnosti, ktorý som na sebe nosil ďalšie desať-ročia. Čo toto vtedy znamenalo, vie si každý predstaviť.

V závode C. A. Scholtz v Matejovciach, odkiaľ ma Rusi odviekli, ma zaviedli najprv k predsedovi Závodného oddelenia (ZO) KSS, kde ma s veľkou radosťou privítal môj bývalý robotník, teraz predseda Drobný. Oznámil mi, že i keď majú vymenovaného riaditeľa, čakalo osadenstvo po celý čas na mňa, aby som po návrate nastúpil na toto miesto. Slávnostne mi chcel odovzdať stranícku legitimáciu s dátumom môjho zavlečenia vo februári 1945. Nevedel pochopiť, že som si ako podmienku prijatia kládol potvrdenie z Ústredného výboru KSS o tom, že ma bez viny odviekli a držali 4,5 rokov na nútených prácach v Rusku. Také potvrdenie mi vraj nevydá nikto v Československu, lebo o našom zavlečení sa nesmie hovoriť, aby sa neobvinil „veľký ruský brat“ z takýchto previnení proti ľudskosti. V nasledujúcich rokoch môjho života som potom skúsil, čo to znamená odmietnuť ponúknutú stranícku legitimáciu. Veď to bol nehorázný zločin, ktorého som sa dopustil. Do kádrového materiálu sa dostala len poznámka: „*Odmietol vstúpiť do KSS*“, bez akejkoľvek ďalšej poznámky. Všetci, ktorí mi do toho v ďalších rokoch niečo dopisovali, opakovali len to, že „*bol z neznámych príčin 4,5 rokov v Sovietskom zväze*“. V Matejovciach som navštívil samozrejme riaditeľa závodu, no už vopred ma upozornili, že je Čech, komunista a žid, teda pravoverný prisluhovač

Geza Pasztor v roku 1958 (Zdroj: Pozostalosť G. Pasztora)

nového režimu. Rozhodol som sa preto nezačať život v Matejovciach, lebo mi povedali aj to, že žije po celý čas v obavách z môjho návratu, a teda moje nastúpenie na jeho miesto. Keď som ho ubezpečil, že jeho miesto nechcem, bolo vidieť ohromné uľahčenie na jeho tvári. Zároveň som odmietol aj akúkoľvek jeho ponuku na iné miesto u neho. Ochotne mi dal k dispozícii nákladné auto pre prípad, že sa odšťahujem niekam, kde si miesto nájdem. To ale bolo ťažšie, než som si predstavoval. S panickou hrôzou odmietli môj záujem u nich nastúpiť, keď počuli, že som bol po roky z neznámych príčin v Rusku. Putoval som takto po celej republike, až mi konečne ponúkli miesto v Prakovciach, kde bola pôda pre každého Neprakovčana ohromne horúca. Toto som nevedel, rád som ponuku prijal. Veď to bolo len pár kilometrov od môjho rodiska Gelnice, kde vtedy ešte žili moji rodičia. Vedenie závodu bolo v rukách domorodých primitívov, ktorí vládli vďaka svojej príslušnosti ku KSS. Akí to boli ľudia viem teraz, keď som si

od posledného zamestnávateľa vyžiadaval po nežnej revolúcii svoje kádrové spisy. Vlasy mi dupkom stávajú, keď čítam na seba posudky týchto primitívov, písané na kúsku papiera, bez znalosti pravopisu, no plné komunistických frázy o mojom buržoáznom pôvode, o kapitalistickom postoji k robotníckej triede, o mojej „ľúbivej“ politike voči robotníctvu atď.

Ponúkli mi byt a to bolo podstatné pre moje rozhodnutie, veď som musel začať žiť spoločný život s rodinou, od ktorej som bol tak dlho odlúčený. Najprv ma poverili funkciou kontroly plnenia a zabezpečenia plánu, no rýchlo som zbadal, že tak riaditeľ, ako aj výrobný riaditeľ sa chystali odísť. Už pri prvých kontrolách mi bolo jasné prečo. Všetky vedúce miesta boli obsadené domorodými ľuďmi, bez ohľadu na potrebnú kvalifikáciu, nehovoriac ani o ZV (Závodný výbor) KSS a ZV ROH. Nový riaditeľ, taktiež člen strany, môj bývalý konškolák z priemyslovky, sa čoskoro pridala na stranu domácich, a tak som po mojom me-

novaní za výrobného riaditeľa ostal v tomto osom hniezde sám. Plán sa nesplnil, no prémie sa vyplácali na základe falošných údajov. Ale ako dlho toto mohlo ísť? Odmietol som podpísať hlásenie o plnení plánu napriek tomu, že ma počnúc riaditeľom všetci upozornili na dôsledky a vyhrážali sa mi. Mohol som ale takto začať novú kariéru? Mňa by nakoniec ako nestraníka nikto nechránil, všetka vina by sa zvalila na mňa. Predvolali ma na ministerstvo, ktoré urobilo hlásenie na ÚV KSC, prišla kontrola, zistila správnosť mojich tvrdení, no zároveň mi radili zo závodu odísť, kým sa všetko po stránickej línii nevyrieši.

Poverili ma reorganizáciou Mostárne v Brezne, no kádrový posudok z Prakoviec mi písali tí, ktorí ešte dlhý čas bašovali. Kým ich postupne rad-radom nezavreli. Tento posudok mi potom nebol ochotný nikto pozmeniť. Márne som o toto požiadal aj ÚV KSS. V Mostárni bola podobná situácia. Bývalý šofér sa stal riaditeľom. Ničomu nerozumel. Ctížiadostivý výrobný riaditeľ, tiež straník, ale neschopný organizátor. Vykázal úspechy tým, že hlásil nehotové výrobky ako vyexpedované a osadenstvo takto poberalo prémie za plnenie plánu. Komisia ÚV KSS ma poverila reorganizovaním celého závodu a takto som sa musel dostať do konfliktu s tým, ktorý hlásenia falšoval. Byt som v Mostárni nedostal, rodina mi ostala v Prakovciach a môj život sa stal hotovým peklom. Vedel som, že by sa využil každý môj nesprávny krok, každý môj omyl a všetky moje nariadenia. Listy a dokumenty som si v kópiách schoval, čo bolo mojím šťastím. Po skončení reorganizácie bolo účtovanie na ÚV KSC v Prahe. Skončilo sa tým, že sa mi za moju prácu síce poďakovali, dali mi vo všetkom za pravdu, no radili mi, podobne ako v Prakovciach, aby som odišiel, kým sa veci po stránickej línii nevybavia. Čo som mal z toho, že postupne ľudí zavreli alebo preložili, keď mi tak, ako v Prakovciach, kádrový posudok

písali ešte oni. Neskôršie som síce dosiahol, že si moji ďalší predstavení vyžiadali posudky na moju osobu od rôznych zamestnancov Mostárne, keďže pôvodný kádrový posudok mi nikdy nikto nepozmenil. Život mi dal ale aspoň morálnu pravdu za moju činnosť v Mostárni. Už som bol dávno vedúcim kabinetu elektrotechniky na Pedagogickom ústave, keď som na seminár neďaleko Brezna pozval aj riaditeľa Mostárne. Privítal som ho, predstavil som ho účastníkom seminára, ale on sa na nich obrátil s otázkou, či vedia, kto som. Nečakal ani na odpoveď, ale vysvetlil im, že ma pozná z čias, keď som reorgani-

zoval Mostáreň a mne vďačí za to, že tento závod funguje ešte aj dnes, na základe mojich vtedajších zázkrov. Čo mi to ale pomohlo, biľag kádrového posudku od týchto darebákov ostal aj naďalej v mojich spisoch. Bol som z toho zúfalý, lebo samozrejme pokračovalo moje stále obťažovanie zo strany ŠtB. Tí dychtivo čakali, že niekde urobím nejakú chybu, že sa potknem a oni by mali možnosť politicky sa mi pomstiť. Túto radosť som im ale neurobil. Odvtedy som odmietol prijat' akékoľvek vedúce zodpovedné miesto, ale hľadal som miesto, kde by som dostal byt pre moju rodinu.

Takto mi ponúkli miesto vedúceho prevádzky v Armatúrke na Myjave, kam nedávno dosadili za riaditeľa tuhého, aktívneho straníka, robotníka z Prahy. Tento, spolu s jemu verne oddanými straníkmi, slepo plnil každý, aj ten najnezmyselnejší príkaz zhora. Takto zrušil výrobu mosadzných armatúr, vyhodil všetky kovoobrábacie stroje a zaviedol výrobu armatúr striekaných z polyamidu. Odporúčanie pre používanie tohto materiálu dal nejaký výskumný ústav z Prahy. Poberali za zavedenie veľké peniaze a my sme potom po dlhé roky neplnili plán, nemohli zásobovať armatúrami celú republiku, lebo následkom teplej vody sa materiál rozťahoval, armatúry vyleteli zo závitov a zaliali sa celé hotové budovy v Ostrave a inde. Pri závode pracovala vlastná Závodná priemyselná škola a v tejto som začal po práci vyučovať. Vyučovanie sa mi zapáčilo už vtedy, keď som na mojom prvom pracovisku v Gbeloch založil závodnú učňovskú školu a na nej som veľa vyučoval. Keď školu na Myjave prevzalo Ministerstvo školstva, požiadal som o prijatie. No môj kádrový posudok ma aj tam prenasledoval. Napriek usilovnej práci pri modernom zariaďovaní a vybavení školy názornými učebnými pomôckami, napriek mojím vyučovacím úspechom v celoštátnom meradle, stali sa najlepšími, vyznamenanými učiteľmi vždy len straníci, napríklad slovenčinár, ktorý ani nemal kvalifikáciu pre vyučovanie na priemyselných školách. Ľudia ho často pri niesli ráno do školy opitého. Potom samozrejme nevyučoval! Z celého učiteľského zboru som sa odvážil len ja protestovať, lebo patril k najplyvnejšej komunistckej rodine na Myjave a on by sa bol rád stal členom strany. Táto túžba sa mu nakoniec aj splnila a ostal riaditeľom až po nežnú revolúciu. Keď som mu už odtiaľto (z Nemecka) gratuloval k jeho okrúhlym narodeninám, ani len neodpísal, lebo sa bál, že korešpondencia so Západom by ho kompromitovala. Pritom ja som neutiekol,

Na lyžovačke v roku 1958 (Zdroj: Pozostalosť G. Pasztor)

ale vystaňoval som sa so súhlasom štátnych úradov, úplne legálne.

V Piešťanoch sa mala založiť elektrotechnická priemyslovka. Ministerstvo odporúčalo riaditeľovi priemyslovky v Bratislave na Zochovej ulici, aby ma požiadal o pomoc s organizovaním. Dostal som tam aj byt. Prvý rok sa škola rozbehla, no za riaditeľa poverili inžiniera z praxe, bez skúsenosti s vedením školy, ale straníka. Zrejme opäť zaučíňoval môj kádrový posudok.

Prihlásil som sa na konkurz o miesto vedúceho kabinetu elektrotechniky na Krajskom pedagogickom ústave v Bratislave. Dostal som toto miesto a v osobe riaditeľa, silného straníka, no objektívneho človeka, som našiel plnú podporu pre moju prácu. Staral som sa o metodickú prácu mojich kolegov na školách, o vybavenie elektrotechnického laboratória a o ich ďalšie odborné vzdelanie. Na moje semináre sa prihlásili čoskoro učitelia aj z iných krajov a ministerstvo rozšírilo moju pôsobnosť na celé Slovensko. Napriek tomu, že riaditeľ ma nehodnotil podľa kádrových posudkov, ale podľa mojej práce, s ktorou sa mohol pýšiť v celoštátnom meradle, aj tu ma môj politický osud dobehol. Jeden kolega, poľnohospodársky inžinier, nezniesol moje úspechy a udal ma na ministerstve, kde mu ochotne podali pomocnú ruku. Ved' šlo o odstránenie človeka, ktorý bol z neznámych príčin v roku 1945 zavlčený NKVD do táborov v Rusku! Napriek tomu, že som bol tesne pred odchodom do dôchodku, bez akéhokoľvek vypočúvania mi odňali vysokoškolský plat. S odôvodnením, že mám nemecký diplom, teda u nás vraj neplatný. K tejto kampani sa pridali aj noví riaditelia, dosadení po roku 1968 (!), 27-ročný mladík, v školstve celkom neskúsený. Zvláštna komisia Právnickej fakulty mala rozhodnúť o platnosti môjho diplomu, ktorý mi na Ministerstve školstva pri každom povýšení a preradení, dohromady 15-krát, preverili. V tomto čase som sa nervovo skoro zruťil, musel som sa liečiť v nervovom ústave v Tatrách.

S manželkou na výlete na sklonku života (Zdroj: Pozostalosť G. Pasztora)

ODCHOD DO NEMECKA

Môže sa preto niekto čudovať, že som po takomto živote, po toľkých ťažkostiach, spôsobených zo strany ŠtB len preto, že ma v roku 1945 násilne zavliekli do rabstva, nechcel ďalej pracovať v Československu, kde ma posudzovali len podľa toho, že som „*bol z neznámych príčin 4,5 roka v lágroch NKVD*“? Doterajšie údery v mojom živote zrejme neboli ešte posledné. V deň, keď som dosiahol 60. rok, som požiadal o odchod do dôchodku, čomu sa okamžite vyhovel!

Už roky ma volal môj ujo zo Stuttgartu, aby som sa spolu s manželkou presťahoval k nemu a bol mu oporou v jeho starobe. Požiadal som úrady

o legálne vystaňovanie. No teraz nasledoval, zrejme zo strany ŠtB, posledný úder proti mojej osobe. S vystaňovaním mojej manželky úrady nesúhlasili, lebo vtedy ešte nemala 60 rokov. Vraj nech tu ešte pracuje. Mňa by boli pustili, ale bez nej! Aký to neľudský postoj! Až v roku 1983 sme sa teda vystaňovali do Nemeckej republiky a konečne žijeme tu. ŠtB nás už neobťažuje a ľudia s veľkým poľutovaním a pochopením počúvajú, keď im rozprávam o mojom smutnom osude. Ukradli mi 4,5 roka môjho najplodnejšieho života, gniavili a trápili medzi rokmi 1949 a 1983, teda po celý môj ďalší život a nikdy mi nikto neodpovedá na moju otázku: PREČO?

„NAŠÍM IDEÁLOM BOL HLINKA“

SPOMIENKY VILIAMA TOČÍKA NA ROKY 1918 – 1948

MARTIN LACKO

Viliam Točík sa narodil ešte v časoch Uhorska v azda najchudobnejšom kraji Slovenska, na Kysuciach v roku 1915 ako tretie zo šiestich detí. Kysucké pomery opísal pražský lekár Ivan Hálek vo svojej knihe slovami: „Zdalo sa mi, akoby tento zaostalý ľud bol príslušníkom nejakej rezervácie, v ktorej sa nachádzal a bol udržiavaný na nízkej hospodárskej a kultúrnej úrovni, akýsi Yellowstonský park pre ľudí, ktorí nejakým omylom zabúdili do nášho XX. storočia.“

Viliamov otec Karol (1888 – 1952) bol pôvodne učiteľom na ľudovej škole a s povestou „pansláva“ patril medzi tzv. predprevrátových Slovákov. Krátko po vzniku Československej republiky (ČSR) postúpil – bol menovaný za školského inšpektora do Čadce. V Čadci malý Viliam vychodil štyri triedy Štátnej slovenskej ľudovej školy a jednu triedu mešťianky. V školskom roku 1925/1926 začal študovať na reálke v Žiline, kde vychodil dve triedy. Koncom roka 1927 bol jeho otec preložený do Nových Zámkov. V prevažne maďarskom prostredí sa snažil o pozdvihnutie slovenského školstva i spoločensko-kultúrneho života Slovákov. Okrem iného patril medzi zakladateľov týždenníka *Slovenský juh* a spolutvorcov učebníc pre maďarské ľudové školy.

Na novozámockom reálnom gymnáziu Viliam v roku 1934 zmaturoval. Súčasne bol aj aktívnym členom Sokola. V tom istom roku nastúpil na Lekársku fakultu Univerzity Komenského (UK) v Bratislave, ktorú absolvoval v roku 1940. Na jeseň toho istého roka nastúpil na povinnú vojenskú službu a na jar 1942 sa na pol roka dostal ako vojenský lekár na východný front. Po návrate z vojenčiny v jeseni 1943 pracoval ako lekár v Bratislave. V roku 1938 bol krátko členom Akademickej Hlinkovej gardy (HG).

Viliamovým mladším bratom, a pravdepodobne najznámejším zo všetkých súrodencov bol Anton, jeden

z najväčších slovenských archeológov 20. storočia. Obaja vyrastali a študovali v ČSR a profesijne sa rozbiehali v období prvej Slovenskej republiky.

Jeho život sa dá pomyselnou čiarou rozdeliť na dve etapy. Prvú, turbulentnú etapu rámujú roky 1918 – 1948. Charakterizovali ju neľahké sociálne a rodinné pomery, sťahovania, neraz

Desiatnik aspirant Viliam Točík

(Zdroj: Archív V. Točíka)

dramatický priebeh štúdií, vojnová skúsenosť v ZSSR, či priam zázračné vykĺznutia z rúk gestapa i štátnej bezpečnosti v rokoch 1945, resp. 1947.

Druhá, dlhšia a pokojnejšia etapa života MUDr. Točíka sa viaže k obdobiu po roku 1948. V roku 1948 pôsobil ešte na Krčnej klinike na Mickiewiczovej ulici v Bratislave, no od roku 1949 sa už trvale upísal trenčianskej nemocnici. Keď tu k 1. februáru 1949 vzniklo

otolaryngologické (krčno-ušné) oddelenie, MUDr. Točík sa stal jeho primárom. Funkciu primára vykonával až do roku 1980. Krátko nato odišiel do penzie. V istom období bol aj riaditeľom nemocnice s poliklinikou v Trenčíne. Prakticky celý jeho život po roku 1948 je spojený s Trenčínom.

Rozhovory sme realizovali v roku 2010, v mesiacoch apríl a jún. Aj vo vysokom veku – 95 rokov – bol MUDr. Točík mimoriadne aktívny – dokonca jazdil autom. Súčasne patril k najstarším žijúcim absolventom Univerzity Komenského. Krátko predtým, v roku 2009, bol pri príležitosti 90. výročia jej založenia ako jeden z jej dvanástich najstarších žijúcich absolventov slávnostne ocenený rektorom UK.

Pri rozhovoroch sme kvôli ucelenosti postupovali chronologicky, počnúc vôbec prvými spomienkami na prevrat v roku 1918, až k udalostiam roku tzv. jesennej krízy roku 1947, ktorej obeťou sa na istý čas stal aj Točík. Žiaľ, choroba a celkové oslabenie, ktoré MUDr. Točíka v roku 2011 postihli, znemožnili dotiahnutie rozhovoru aj k obdobiu rokov 1948 – 1989. Napriek tomu sa nazdáваме, že aj prvá časť životného spomínania je zaujímavá a môže byť prínosom pre záujemcov o obdobie slovenských dejín prvej polovice 20. storočia.

Texty prepisov nahrávok MUDr. Točík s menšími korekciami dňa 26. novembra 2011 autorizoval. Pre časopisecké účely bol však text čiastočne skráteneý a redakčne upravený.

RODINNÝ PÔVOD A SITUÁCIA V PRVEJ ČSR

Narodil som sa 18. januára 1915 v Krásne nad Kysucou, kde bol môj otec Karol Točík v tom čase učiteľom na štátnej ľudovej škole. Teraz je to v centre, ale vtedy to bolo vonku, medzi Oščadnicou a Čadcou. Krasňanská kopanica sa to volalo. Školu vtedy volali „apponyiovská“.¹ Kamenná budova, dve triedy, byt učiteľa, na dvore studňa, pec, chliev a za Kysucou kus role. Lebo vtedy učiteľ robil všetko. Po farárovi bol druhý najdôležitejší človek v obci.

Otec ako jediný z troch súrodencov mal absolvované gymnázium. Bol veľký pansláv. Už pred vojnou chodieval na stretnutia s Čechmi do Luhačovic. Aj na Kysuce sa dostal vyslovene za trest. Pôvodne bol učiteľom na katolíckej ľudovej škole v Moravskom Lieskovom. Tam sa narodil aj najstarší brat Karol.² Učil tam vtedy aj Buday.³ Potom si dal žiadosť a preložili ho na štátnu školu, na kopanicu Moravského Lieskového Hrubá Strana. Naproti krčme u Želíbabku, to viem. A tam ho udali, že je pansláv, že chodí na Moravu. Údajne nejaký Danek. Tak za trest ho dali na Kysuce na kopanicu. Tam chodili žiaci z vrchov, tak sme ich nazývali „vrcháři“.

Matka Mária bola rodená Straková, pochádzala z Dolného Sřnia. Jej otec bol inžinier, pochádzal z Kroměříža a so svojou manželkou sa spoznali vo Viedni. Môj starý otec z matkinej strany šiel do zamestnania k bohatému židovi Bergerovi. Robil

mu správcu majetkov v Moravskom Lieskovom, v Dolnom Sřní a v Ivanovciach.

My sme boli šiesti súrodenci. Karol (1911) bol najstarší, inžinier, stavbár, ale potom geológ. Aj tu v Trenčíne robil prieskumy, ako sa stavalo sídlisko Juh. Druhá bola sestra Jana (1913), učiteľka. Potom som bol ja (1915), potom Anton (1918), archeológ. V 1921 sa narodil Jano. Ten bol stomatochirurg, robil primára v Nitre. Nakoniec Ondrej (1923). Najstarší brat a sestra sa narodili v Moravskom Lieskovom, najmladší Ondrej v Čadci.

Prvé, čo si ako trojročný pamätám, bola hrôza, keď prišiel maďarský inšpektor. Mamka nás ráno zobudila a hovorí: „*Tak Karol, Janča, Vilo – tam, pôjdete do cárku*“⁴... *Tam vás zavriem a tam budete čušať celé*

doobedie! Lebo príde školský inšpektor, Maďar, a keď uvidí, že neviete po maďarsky, tam vás zoberie do Maďarska!“ Jóój – my sme tam tak čušali! Mamka prišla o dvanásť, celí šťastní sme boli. A potom nám rozprávala, čo bolo kedysi... Asi 20 rokov predtým brali Maďari deti na Dolnú zem, dávali ich tamojším kalvínskym gazdom na roboty, tí si ich vychovali a mali z nich sluhov.⁵ A po maďarčili ich. Tak to bolo prvýkrát, čo si pamätám ten strach, že nás Maďari zoberú. A keď nám mamka vrela ešte o tom, ako tie deti brali nasilu, obkľúčili dedinu a zobrali – aj z Kysúc, ešte viac som sa bál...

Toto bolo v 1918, ešte cez vojnu. Otec našťastie nebol vo vojne. Teda bol vojak, slúžil v tamojších kasárňach, ale našťastie dostal zápal pľúc. A bol tu nejaký lekár, MUDr. Lipšic,

Pôvodná („apponyiovská“) budova rímskokatolíckej ľudovej školy v Krásne nad Kysucou, rodisko MUDr. Viliama Točíka (Zdroj: Archív V. Točíka)

- 1 Albert Apponyi (1846 – 1933), v r. 1906 – 1910 uhorský minister školstva, s ktorého érou sa spája istá modernizácia uhorského školstva (napr. zvýšenie úrovne školských budov či podmienok pre učiteľa), ale súčasne aj tvrdé maďarizačné zákony.
- 2 Národnú aktivitu Karola Točíka pred rokom 1918 potvrdzujú aj iné zdroje. Autori monografie o dejinách obce M. Lieskové, kde pôsobil v r. 1908 – 1911, popri niektorých maďarizátoroch spomínajú národne orientovaných kňazov a učiteľov, medzi ktorých zaraďujú práve ThDr. J. Budaya a K. Točíka. DROBNÁ, E. – ŽÁKOVIC, M. a kol.: Moravské Lieskové 1398 – 1998. Moravské Lieskové 1998, strana (s.) 65, s. 125.
- 3 Jozef Buday (1877 – 1939) – kňaz, osvetový pracovník, spisovateľ, prekladateľ, politik. Člen predsedníctva Slovenskej ľudovej strany – SLS (HSLŠ) i poslanec za túto stranu. V M. Lieskovom pôsobil ako farár v r. 1906 – 1919, spolu s J. Zemanom bol predsedom miestnej Slovenskej národnej rady (SNR). Inicialoval o. i. aj stavbu miestneho r. kat. kostola.
- 4 Cárok – priestor v chlieve, kde sa odkladala slama či lístie pre kravu a kozu.
- 5 K prípadom odvliekania slovenských detí na Dolnú zem dochádzalo v priebehu 70., 80. i 90. rokov 19. storočia, neraz s pomocou brachiálnej moci. Len z Trenčianskej stolice vo februári 1887 takto odvliekli 170 detí.

Rodina Karola Točíka v polovici 20. rokov (Zdroj: Archív V. Točíka)

žid, ktorý ho poslal domov, že je „neschopný vojny“. Tak potom celú vojnu bol doma, nebol na fronte.

Otcovi ako „panslávovi“ nerobili iné nepríjemnosti?

Oni málo chodili na tie horniaky. To bol, viete, zapadákov, to nebolo pre nich dôležité tie kopanice. Tam dávali učiteľov za trest. Ale strýko si za slovenské presvedčenie vystál viac. Takto poviem. Otcova rodina pochádzala z Ústia na Orave⁶. Na Orave v tom čase nebolo obživy, tak si ľudia pomáhali ako mohli. Všetci bratia môjho starého otca boli plátenkári⁷. Chodili dole „na Maďary“, jedna skupina okolo Pápy a jedna do okolia Nových Zámkov. No strýkovi Karolovi, otcovmu bratancovi, sa podarilo vyštudovať. On bol naj-

mladší a najprv tiež chodil s bratmi plátenkáriť. No a akýsi farár v Pápe či kde im povedal: „*Takéhoto múdreho chlapca máte a vy ho tu necháte plátenkáriť! Všetci je vás päť, čo ho nedáte študovať!*“ Tak ho dali do gymnázia do Ružomberka. Potom bol dva roky v Ostrihome v seminári. No ale nakoľko tam založil Spolok Slovákov, biskup ho vyhodil zo seminára.⁸ Zobral si ho potom do svojho seminára v Nitre biskup Batthyány⁹. Ten bol tiež Maďar, ale slušnejší, a tam aj dokončil. Strýko ho ohromne chválil, že to bol slušný človek. Aj Tiso mu robil tajomníka. Primácie mal potom v Moravskom Lieskovom, kde bol aj môj otec. No a tento strýko, odkedy ho vyhodili, nemal rád Maďarov. Môjho otca otec bol pôvodne tiež plátenkár, ale nechal

to tak a radšej vozil z Poľska, zo Živca (Żywiec)¹⁰ chlieb do Ústia. Nabral plný voz a po tých dedinách ako šiel, predával. Lebo vtedy na Orave neboli nejaké pekárne, len čo si ľudia sami piekli taký čierny chlieb. Čo aká múka bola, z toho piekli. Tak chlieb bol neraz taký čierny ako cigánova noha. Ale s kyslým mliekom sme ho mali radi.

Potom Uhorsko zaniklo a prišla Československá republika...

Koncom roka 1918 prišli rabovačky. Prišli tí vrchári a začali rabovať židov. Najprv prvého, kamenný most na Čadcu ako bol. To bol ale chudobný žid. Potom sa šlo k Politzerovi, do centra, blízko kostola, a tam sa rabovalo. Ten mal totiž krčmu. Aj my ako malé decká sme šli. Videl

6 Ústie nad Oravou – dnes zaniknutá obec, zatopená Oravskou priehradou.

7 Plátenkár – remeselník, ktorý vyrábala a predával plátno.

8 Karol Točík (1890 – 1960) – ľudovú školu i gymnázium absolvoval v Pápe. Zo seminára v Ostrihome bol vylúčený v r. 1912. Dokončil v Nitre v r. 1914. Najdlhšie pôsobil ako farár v Turzovke, od r. 1918 do r. 1959. Vyznačoval sa nielen silným národným, ale aj sociálnym cítením. Je tiež autorom viacerých prác o dejinách Kysúc.

9 Viliam Batthyány (1870 – 1923) – v r. 1911 – 1920 nitriansky biskup. V roku 1923 vypovedaný do Maďarska.

10 Mesto Żywiec patrilo až do roku 1918 do rakúskej koronnej krajiny Haličské a Vladimírske kráľovstvo.

som u nich na peci hrnček a na ňom bol „Jožka Ferenc“ aj s manželkou¹¹. Tak sa mi páčil, že som vyliezol hore na pec a som si ho vzal. Ľudia brali alkohol a všetko čo prišlo. Keď odra- bovali, šli ďalej, k nejakému Švecovi, to bol kresťan. Jeho manželka bola Pajdušáková a pochádzala z Ústia. S nimi sme sa dobre poznali. Tak otec rýchlo utekal a kričal za tým davom: „Tých nie, tým dajte pokoj!“ A niektorí chlapi na to, že „tak ideme na farára!“ No ale ženy si ho zastali, že „ešteže to, my si páňka nedáme!“ Lebo vtedy kňazovi hovorili páňko. A vidlami šli proti chlapom. Tak bol farár Cvinček¹² zachránený. Inak ten Cvinček a môjho otca strýko boli bratanci. Krátko potom, čo pamätám, za Kysucou zastal vlak a vojaci z neho začali strieľať do dediny, do Krásna. Guľky len tak pískali. Maďarskí vo- jaci ale sústredení boli v Žiline, po tých dedinách už nie, lebo sa báli. Aj žandári sa báli. No a ten Panák, čo tú rabovku organizoval, dostal guľku do hlavy! Oni hádam ani nechceli ľudí zastreliť, len nastrašiť, ale akoby na just akurát toho Panáka trafili. To si pamätám... Ale či to bolo jeho priezvisko „Panák“ alebo len prí- domok – už neviem. Tak ale všetci ľudia potom začali utekať, okolo našej školy bolo plno perín, plachty nahádzané. Otec pribehol a hovorí: „No – už je všetko v poriadku! Odišli preč...“¹³ Keby ste vedeli, čo tam ke- dysi robili tí židia... To mi ešte mama rozprávala... Ľudia už keď išli von z kostola, chlapi, ale aj ženy – žid už

Karol Točík ako učiteľ r. k. ľudovej školy v Moravskom Lieskovom okolo roku 1912

(Zdroj: Archív V. Točíka)

čakal pred kostolom a ponúkal im pá- lenku! Tých ľudí napil a potom zdola videli na tých vrchoch z diaľky len akoby biele flaky – a to boli napité ženy, čo niesli biele plachty... Lebo oni vtedy dostávali na „Horniakoch“ (Slovensku) licencie na alkohol. To si pamätám ešte aj ja, žid si bárske otvoril jednu miestnosť a už predával alkohol.¹⁴

Československo tamojší ľudia pri- vítali alebo ani nie?

Ale veď oni tam boli chudáci, im to bolo jedno... Ten chudák sa potreboval najesť, nie politiku. Viete aká tam bola bieda? Mali ohnisko, na tom trojnožku a na nej ťažký liatinový hrniec a tam varili len kapustu a ze- miaky... Občas nejakú tú baraninu

a halušky, to bolo všetko. A polesňá- ky, na plechu robili polesňáky¹⁵. Tro- chu sa pamätám, keď prišli prví Česi. Keď sme videli žandára, hneď sme sa schovávali do priekopy – či bol český alebo maďarský. Lebo ako deti sme mali strach „aby nás nezobraľi“... Keď išiel žandár po dedine, všetky decká sa utekali schovať! Taký pocit sme mali zafixovaný, že budú brať deti na Dolnú zem! Ako kedysi...

Dá sa povedať, že by maďarizácia voľáko zasiahla Kysuce?

Nezasiahla vôbec. Otec tam učil na cirkevnej ľudovej škole od I. do VI. triedy,¹⁶ všetky deti boli v jednej triede. Cirkev si tak nedovolila ma- ďarčiť ako štátna. Otec ich učil – no tak naučil ich modliť sa po maďar-

11 Rakúsko-uhorský panovník František Jozef I. (1830 – 1916) a manželka Alžbeta „Sissi“ Bavorská (1837 – 1898).

12 Andrej Cvinček (1880 – 1949) – r. kat. kňaz, v r. 1918 farár v Krásne nad Kysucou, od r. 1926 nitriansky kanonik, stúpenec a funkcionár Čsl. strany ľudovej.

13 Krátke dejiny obce rabovačku popisujú nasledovne: „Muži, ktorí sa vrátili z frontu, keď videli, že tí, čo boli doma, sa majú dobre, rozhnevali sa. Vyhradili si právo vyrovnáť sa s každým. Rabovačku sa podarilo zastaviť ozbrojeným železničiarom zo Žiliny, ktorých zavolali miestni židia. Vodca rabovačky padol po prvých výstreloch a jeho spoločník cestou do nemocnice.“ <http://www.mestokrasno.sk/o-meste/historia.html#>

14 MUDr. Ivan Hálek, ktorý na Kysuciach pôsobil od roku 1901, sa o fenoméne tunajšieho alkoholizmu vyslovil: „Nie, že by som nebol o ňom vedel z dávňajška. Ale o rozmeroch tohto pitia som si ani približne nevedel utvoriť predstavu.“ Inde píše, že okolie Čadce, najmä jej kopa- nice, boli „smutne preslávené tým, že tam i ženy pili skoro jednako ako chlapi, ba že neraz muž pomáhal opitej žene z krčmy.“ HÁLEK, I.: Zápisky lekára. Bratislava 1972, s. 24 – 25, 71.

15 Polesňáky – zemiakové placky.

16 Možno pripomenúť, že povinná školská dochádzka v Uhorsku bola šesť rokov.

sky Otčenáš a Zdravas, inak len po slovensky. Jedno mi ostalo v pamäti, keď som bol už na vojne, v dôstojníckej škole. V novembri 1940 sme narukovali a s nami aj nejaký Jožo Surovecký od Ružomberka, z Liptovskej Osady. Jeho otec bol bohatý krčmár a ľudák, podporoval Hlinku. Raz pred Tatrou len počujem: „*Laudétur Jesus Christus!*“ „*In aeternum!*“ „*Jožko, a čo ja mám takých starých vojakov?*!“ Obzriem sa a tam Tiso! Ja som sa tiež pozdravil a podal som mu ruku, predstavil sa. A Tiso mi hovorí: „*A ten učiteľ Točík, čo bol v Krásne nad Kysucou, to čo vám bol?*“ „*To je môj otec!*“ „*Jó, ja som bol v Oščadnici kaplánom a on tam chodieval.*“ Totiž otec nemal rád farára, čo bol v Krásne, tak radšej chodil na Oščadnicu a tam si vždycky podebatovali po slovensky. No a tam ich Tiso aj raz počul a po maďarsky mu hovorí: „*Nebojíte sa Maďarov, že sa tu takto rozprávate?*“ A otec mu hovorí: „*Čo mi môžu Maďari spraviť horšieho, ako to, že ma do tejto chudoby, biedy poslali!*“ „*Ved' tu majú ešte ohniská*

a na trojnožke majú hrnce a na tom varia – ani komíny nemajú... Kde horšie ma ešte môžu dať? Sú radi, že tu vôbec majú nejakého učiteľa!“ Tak mi to vtedy Tiso hovoril, ako mu to otec vykladal...¹⁷

Po vojne, už za Československa, dali otcovi na výpomoc ešte jedného učiteľa – nejakého Čecha Svobodu. Lebo otec mal toho veľa, chodil na Vychylovku a ešte na jednu osadu za Čadcou. No a pamätám, tento Svoboda mal plat 1000 korún a k tomu ešte 1000 korún tzv. slovenský prídavok¹⁸. No ale otcovi stále dávali len 100 Kč¹⁹, ako mal aj za Maďarov. Keď išiel do Bratislavy na Školský referát protestovať, povedali mu: „*Když se vám nelíbí, jděte si!*“ No raz ho prišiel navštíviť nejaký Pelouнка, otcov veľký kamarát ešte z čias monarchie. Bolo to asi v 1922 roku, ešte sme bývali v Krásne. No a otec sa mu sťažoval, čo mu robia Česi, že mu nechcú dať plat. Tak sa pamätám ako dnes: „*Karle! Jde nějaký vlak? Ja jdu zpět do Prahy!*“ – lebo tam bol riaditeľom meštianky. Taký cirkus im vraj

spravil na ministerstve, že otca hneď menovali za učiteľa a asi o pol roka nato ho dali za inšpektora do Čadce. A peniaze mu vyplatili späť – vyše 30 tisíc korún. To bol vtedy majetok.

Český učiteľ mal desaťnásobne viac ako otec?

Dvadsaťnásobne. A my sme museli zo sto korún žiť... Len to nás zachraňovalo, že naša mamka bola veľmi schopná, vedela gazdovať. No a dozvedel sa to otcov bratanec Jožo z Pápy. Prišiel a hovorí mu: „*Vieš čo, u nás je taká inflácia, že za 30 tisíc sokolov – oni české koruny nazývali ‚sokoly‘ – tam môžem kúpiť všeličo, aj veľký obchod na hlavnej ulici, čo je tam teraz na predaj! Požičiaš mi?*“ „*Samo sebou!*“ Vtedy si ľudia verili. Otec mu požičal tie peniaze a aj to tam ten Jožo Točík kúpil. A tá rodina tak potom zbohatla! Tam boli totiž dve slovenské rodiny – Točík a Mika z Ústia. Točík mal Mikovú, Mika Točíkovú – a tak sa spájali. V Pápe, ako plátenkári. A ešte tam bol Mika Marton (Martin), ktorý mal zas obchod s peniazmi. Otcovi potom vrátili tie peniaze. Ale náš strýko Karol²⁰, farár, čo bol potom dekanom v Turzovke, ten do Maďarska nedajbož ísť. Ten Maďarov nemal rád, Maďarsko ako také. Odkedy ho vyhodili zo seminára. Ja som bol v Pápe asi v 1934, 1935 roku, po maturite, aj s našou rodinou. Lebo furt nás volali. Tam som videl, ako tí naši zbohatli. To boli priam boháči, aj ich deti. Jeden syn už staval tovareň... Mikovci, Točíkovci mali obchody; druhostupňový bratanec obchod v Győri, sesternica Marika zas jeden v Pápe, ďalší v Budapešti a tretí zas kdesi inde. Marika sa vydala za majora, doktora práv, šľachtica do Pešti. No rozvetvená, veľká a bohatá familia. Maďarskí židia proti nim stále brojili, lebo im jednoducho

Celkový pohľad na Kysucké Nové Mesto v medzivojnovom období
(Zdroj: Slovensko na historických pohľadniciach)

17 Spomínané stretnutie sa muselo uskutočniť v roku 1911.

18 „Slovenský príplatek“ – jedna z foriem preferencie Čechov v prvej ČSR. Českí štátni zamestnanci pôsobiaci na Slovensku (ale aj Podkarpatskej Rusi) dostávali totiž za to mimoriadny príplatek. Opačne to však neplatilo.

19 Skratka Koruny československej v rokoch 1919 – 1938.

20 Farár Karol Točík – bratanec Karola Točíka, Viliamovho otca.

konkurovali. „Tótok“²¹ im potom písali na domy a podobne. Oni sa ešte držali ako Slováci. Ale ich deti už boli prakticky Maďari, po slovensky nevedeli rozprávať. To prostredie, školy a propaganda ich tak prerobili. Ved' keby ste videli v Budapešti v parlamente tie obrazy – od Munkácsyho²² veľký obraz a tam je „príchod Maďarov“, „zaujatie vlasti“. Tí Maďari akože krásne vyobliekaní a Slováci v sedliackych šatách sa im klaňajú... Bol som tam s tým mojím vzdialeným tzv. švagrom, majorom Bélom a sme sa dívali. A hovorím mu: „Béla, a ty veríš tomu obrazu?“ „Prečo?“ „Však my sme vám tu zaviedli kultúru! My sme vám Štefana urobili kráľom! Naši vladykovia! Podržali ho proti Kopáňovi, pohanovi, a urobili ho kráľom!“ My sme boli tvrdí národovci. Po francúzsky sme sa rozprávali, lebo ja som vedel lepšie po francúzsky než po nemecky. On pochádzal zo Sedmohradska, bol to vysoko vzdelaný človek – a – veľký obdivovateľ Masaryka. A on mi hovorí: „Vilo – ak máš pravdu, tak títo naši ľudia tu nie sú historici, ale šovinisti!“ A toto pretrváva dodnes!

Neskôr otec nepostúpil?

Postúpil, bol inšpektorom v Čadci. Viem, že na Oščadnici bola jedna kopanica a tam mali za učiteľa obuvníka, šustra! Keď niektorý učiteľ zle učil, tak otec mu povedal: „Alebo vám zarazím postup, alebo pôjdete k tomuto na týždeň na Oščadnicu počúvať, ako sa má učiť!“ Lebo jeho teória bola, že deti sa majú naučiť v škole – od učiteľa – a nie doma. Doma sa majú hrať! Inak, pri otcovi robil aj komunistický spisovateľ, slávny Jilemnický²³.

Ako na Jilemnického spomínal?

Aj mňa učil. To bol dobrý, citlivý učiteľ. My sme mali byť v Čadci a hneď vedľa bola trieda. Učila tam aj učiteľka Sečanská, to bola jedna trieda len. Mama spomínala, že keď učil Jilemnický, bolo tam vždy ticho. Ale keď Sečanská, vždy krik. Bol už vtedy komunistom, však aj od otca šiel na dva roky na školenie do Moskvy. Potom učil na Svrčinovci. Okrem neho tam ešte bol aj Ladislav Szantó²⁴,

Učiteľ a inšpektor Karol Točík, otec Viliama Točíka (1888 - 1952) (Zdroj: Archív V. Točíka)

tiež učiteľ, neskorší komunistický akademik. „Lacibáči“ sme mu hovorili. To bol veľký komunista. Bol priradený do Koštialovských rodiny, kde mali deväť dievok. Inak za ČSR najviac naháňali nie toho Jilemnického, ale Szantóa. Lebo viem – keď k nemu prišli žandári, vždy sa museli u otca – ako u jeho nadriadeného, inšpektora – zahlásiť, že idú jeho učiteľovi robiť prehliadku. No a otec mu hneď dal vedieť. My deti sme len cez dvor zadom prebehli a už sme aj boli u Koštialovcov a povedali sme len

toľko: „Lacibáči, četníci boli u nás!“

A on už vedel, čo má robiť. Preto sa on len môjho otca furt držal. Keď otca preložili do Nových Zámkov, tak aj Lacibáči hneď utekal za ním. Lebo otec mal nad ním ochrannú ruku. On bol veľký komunista, ale strašný maďarón. Otec ho takto inak nemal veľmi rád, ale už aj kvôli tomu, že mal ženu od Koštialovcov, s ktorými sme boli do rodiny, držal ho.

Otec bol akej politickej orientácie?

Neviem, či nebol zapísaný v Agrárnej strane, ale zmýšľaním bol ľudák. Všetci sme boli ľudáci. Teda nie ľudáci doslova, ale sympatizanti HSLS, autonomisti. Aj na vysokej škole sme boli autonomisti, nič sa nedá robiť. Lebo sme videli, čo sa okolo nás robí. Keď sme končili kvartu, tak sme rozmýšľali, čo ďalej. Či ďalej na odbornú školu, alebo ako by sme mohli vyžiť, uplatniť sa. Lebo otcovi učili na školách ako výpomocní učitelia doktori práv, inžinieri chodili po dedinách a kopaniciach. Preto otec nechcel najstaršiemu synovi dovoliť ísť za inžiniera. Povedal, že lekár aspoň byt a stravu dostane v tom špitáli... Také boli vtedy pomery. To nebolo také jednoduché, ako neskôr za komunistov, vtedy neboli žiadne umiestnenky. Naši inžinieri chodili ako výpomocní učitelia po kopaniciach, aby si čosi zarobili, lebo nemali miesto. Skrátka, Slovák mal problém uplatniť sa. V Čadci bola jediná továreň, aj tú po vojne odviezli celú do Čiech.²⁵ Neviem už, v ktorom roku to bolo, viem len, že sme tam vybíjali okná prakmi a spoza trate plieskali kamene, kto trafi to malé okienko. Zvyšky z takých „špuliek“ čo tam ostali, to sme vnútri tej haly

21 Posmešné a hanlivé pomenovanie pre Slovákov.

22 Mihály Munkácsy, pôvodným menom Michael von Lieb (1844 – 1900) – významný uhorský maliar. Okrem iného autor monumentálneho 16-metrového obrazu „Príchod starých Maďarov“, na motívy šovinistickej ideológie vtedajšieho uhorského režimu.

23 Peter Jilemnický (1901 – 1949) – spisovateľ a učiteľ českého pôvodu, člen Komunistickej strany Československa (KSČ) od r. 1922. Na Kysuciach pôsobil v r. 1923 – 1926, biedu regiónu opísal napr. v dielach Víťazný pád či Pole neorané. V r. 1926 – 1928 žil v Moskve. Národný umelec (in memoriam).

24 Ladislav Szantó (1894 – 1974) – komunistický novinár, učiteľ. V r. 1922 – 1934 učil v Čadci, potom, v r. 1934 – 1938 v Šuranoch. Neskôr známy ako teoretik marxizmu-leninizmu.

Abiturientské tablo s fotografiou Viliama Točíka (Zdroj: Archív V. Točíka)

zbierali a to sme zlepili a také vlnené „futbaly“ sme si robili...

Takže celá rodina bola proslovenskej orientácie...

No samozrejme. My sme boli národne orientovaní. Dívajte sa – to len exponenti, čo boli v tých československých stranách, tí mali vtedy výhody. Ale my sme boli sympatizanti Hlinkovi. Pre nás bol Hlinka ideál. Hlinka a Tiso. Nás ako študentov vyšetrovali, kto bol na Pribinovských oslavách²⁶. Otec bol vtedy ako školský inšpektor za účasť na dva týždne prepustený zo služby... Darmo, Česi tu vládli, nedá sa nič robiť. Bola to demokracia, viete... ale pre Slovákov nebolo miesta... len pre Čechov.

Vtedy väčšina slovenskej katolíckej mládeže tiahla k Hlinkovi, časť evanjelikov k Rázusovi. Ale inak evanjelici držali s centralistami, lebo ich

uprednostňovali v zamestnaní. Kto bol evanjelik, dostal miesto. Tak to bolo. Aj tej inteligencie mali oni viac, lebo ich farári sa ženili. No a keď mal ich farár syna, tak ho neposlal za pastiera, ale zas len na učenie. Ale aj katolícki farári udržovali slovenskosť. Veď koľkí slovenský jazyk udržovali, skôr ako Česi a luteráni sa stále len biblickej češtiny držali...

Ja vám poviem aj niečo politické. Keby bol Čarnogurský povedal, že my chceme samostatný štát a nie len nejakú „stoličku“, tak KDH je dnes najsilnejšia strana. On vlastne položil kresťanskú politiku na Slovensku... Lebo ľudia by išli za ním a nedali by sa ovplyvňovať tam nejakými západnými kapitalistami. Tým sa vlastne pripravili o politický vplyv, ale aj uškodili národu, lebo ten národ sa rozbil. Národ by za ním šiel ako za Hlinkom, takto sa rozbil...

ŠTÚDIÁ (1934 – 1940)

Ľudovú školu som absolvoval v Čadci. Odtiaľ som šiel do reálky²⁷ do Žiliny. Tam som bol asi dve triedy, lebo prvú som opakoval. S bratom som tam chodil a aby sme nemuseli cestovať, rodičia nás dali do sirotára²⁸. No ale brat bol bežár, neľúbilo sa mu to: „Vilo – aby sme skoro ráno vstávali a už o šiestej sa išli do kostola modliť – kto to kedy videl? To sme ani doma nerobili! Aby som sa nemohol von dostať! Ešte aj tie sestričky!“ Nemal ich skrátka rád. A buchol do sestričky a tá mu dala facku. Ten do nej tak kopol, že sa vykotila a ten eroplán²⁹ biely jej odletel z hlavy. Okamžite nás oboch vyhodili zo sirotára a už aj sme chodili vlakom...

Reálka normálne trvala asi sedem rokov, ja som však spravil, ako spomínam, iba dva. Pretože niekedy v roku 1928 otca presunuli za inšpektora do Nových Zámkov. Tak sa musela sťahovať aj naša rodina. Ja som vtedy prestúpil do tretej triedy gymnázia, mal som 13 rokov. Robil som diferenciálne skúšky. Starostom mesta tam vtedy bol otcov bývalý spolužiak Jánoš (Ján) Holota, bohatého statkára syn. On bol ešte za Uhorska veľký Slovák, no potom ťahal s Maďarmi. Bol doktorom práv, starostom Nových Zámkov, za ženu mal židovku. Tak otec, keď sa stal v Zámkoch inšpektorom, sa mu išiel predstaviť. Naraz sa obaja spoznali: „Jánoš, a ty tu čo robíš?“ „A Karči, ty tu čo robíš!“ A hovorí mu: „Jánoš! Ako to, že ty si tu za Maďarov?! Či si ty Maďar?!“ A on mu nato: „Karči – nedá sa nič robiť. Po vojne som sa hlásil k Čechom – no nechceli ma – no uznaj, čo som mal robiť? Chceli sme ako Slováci urobiť partaj,

25 Išlo o súkennú továreň (súkenku), jediný významnejší priemyselný podnik v Čadci, založený r. 1904. V r. 1920 v nej pracovalo približne 400 zamestnancov. V jeseni 1922 v dôsledku odbytovej krízy činnosť úplne zastavila a zanikla.

26 Rozumejú sa štátom organizované Pribinove slávnosti v Nitre 15. augusta 1933. Slávnosti projektované ako manifestácia „československej jednoty“ však vyústili do masovej demonštrácie za autonómiu Slovenska.

27 Reálka – stredná škola staršieho typu. Bola zameraná na prírodné a technické predmety, bez klasických jazykov.

28 Rozumie sa bývalý Biskupský sirotinec na Mariánskom námestí. Dnes je v ňom kapucínsky kláštor.

29 Posmejný názov pre čepiec.

to nám nedovolili, tak som sa postaral o tých maďarských paraszto³⁰ a urobil som maďarské „kereszt párt“³¹ – veď aj ja som sedliackeho rodu – aby tí maďarskí sedliaci mali do akej strany!“ A otcovi hovorí: „Karči – budeš mať nejaké požiadavky?“ „No, potrebujem, aby sme mali peknú meštianku!“ A on: „No meštianka sa už dorába – aj mesto dáva peniaze – ale tebe postavím jednu krásnu školu pri stanici! Slovenskú! Najmodernejšiu!“ Ozaj, taká bola moderná na tú dobu – všetky triedy boli telefónom spojené s riaditeľom a podobné vymoženosti. Pekný jednoizbový byt k tomu. A to za novo-

zámocké peniaze! Však že Maďarom stačí aj tá stará škola, veď ich tam veľa aj tak nechodí. Slovo aj dodržal, postavil mu oproti stanici krásnu modernú veľkú ľudovú školu. Tak teda on podporoval takto Slovákov. Bol tam richtárom a potom aj poslancom. Ako skončil po vojne, neviem.³²

Gymnázium bolo vtedy veľmi prísne. Z tých, čo sme nastúpili, skončila len asi polovica. Študoval s nami aj neskorší prof. Milan Kratochvíl. Jeho otec bol rušňovodičom. No a prof. Kettner po ňom furt hučal, aby išiel preč z gymnázia, aby sa učil za rušňovodiča. Ale on vydržal a nakoniec sa z neho stal dekan Lekárskej

fakulty UK. A po vojne prijímal Kettnera za lektora na latinčinu na medicínu a vtedy mu povedal: „Pán profesor, vy sa na mňa už nepamätáte, keď ste ma posielali za rušňovodiča!“ Milan Kratochvíl... spolužiak môjho mladšieho brata.

V Nových Zámkoch som bol členom Sokola, v meste, myslím, že na Štefánikovej ulici, mal veľkú telocvičňu. Vždy sme tam cvičili na hrazde, na bradlách, na kruhoch. Bol som aj na dvoch zletoch v Prahe. Najprv ako dorastenec, potom ako mladý muž. Bola tam aj Robotnícka telocvičná jednota (RTJ), to mali sociálni demokrati, tá bola vonku. Potom bol

Viliam Točík ako člen Sokola v Nových Zámkoch v roku 1932 počas skupinového cvičenia (Zdroj: Archív V. Točíka)

30 Paraszt – maďarsky sedliak.

31 Kresťanskú stranu.

32 János Holota (1890 – 1958) – absolvent práva v Budapešti, advokát, v r. 1928 – 1938 starosta N. Zámkov. Funkcionár Maďarskej národnej strany, od r. 1936 Maďarskej zjednotenej strany, poslanec Národného zhromaždenia. Stúpenec maďarskej iredenty. Po r. 1938 pracovník budapeštianskeho ministerstva pre záležitosti Hornej zeme. Od r. 1944 žil v exile v Chile.

aj Orol, to bola katolícka organizácia, mali modré uniformy. Tam sa tiež cvičilo, ale to bolo také slabé, viac politické ako telovýchovné. Preto ja som chodil do Sokola, hoci som bol sympatizant Ľudákov.

V septembri 1934 som skončil gymnázium a šiel som do Svoradova³³. Zapísal som sa – vtedy sa slobodne zapisovalo – hneď som dostal štipendium, keďže nás bolo veľa detí. Podľa daňového výkazu sa to bralo. Vychádzalo to 160 Kč mesačne. Aj som býval zadarmo, lebo vtedy bol taký systém, že tí, čo stavalí Svoradov mali tzv. fundáciu pre chudobných študentov. S Ondrom Mikloškom som bol na izbe. No a keďže v stavbe Svoradova bol zainteresovaný aj náš otec, dal nejakú tú tehličku – mal som z toho výhody aj ja. Ale mne to musel vybaviť „načierno“ Martin Mičura³⁴, otcov kamarát, poslanec za Lidovú stranu. Načierno v tom zmysle, aby o tom biskup Kmeťko³⁵ – ktorý bol inak tiež lidák – nevedel. Lebo Kmeťko Točíka – môjho strýka – neznášal.

Ako Ľudáka...

Nie, ako Točíka. Ako farára-dekana. Mali úžasný rozpor medzi sebou. Keď bola v jeho dedine birmovka, tak nešiel k nemu, ale radšej do vedľajšej dediny na obed. A keď počul meno „Točík“ až ho tak dvihlo zo zeme, až ho zatočilo. Prečo to spomínam... My sme boli traja bratia naraz na vysokej škole. Vysokoškooláci vtedy chodili na exercície. Bývali nie v Svoradove, ale kde určil biskup. Potom sa biskupovi predstavovali. Tak prvý sa predstavujem: „Točík!“ Až ho tak zdvihlo... „No dobre,“ dal mi ruku a nič ani nepovedal. Potom

Karol Točík, farár v Turzovke (Zdroj: Archív V. Točíka)

brat Jano: „Točík!“ Ten už vyskočil: „Koľko je vás tu Točíkovcov!“ Že tretí ešte, Toňo, aj ten vyskočil. Až ho tak čerti brali, keď počul to meno... Keď potom – po roku – našiel moje meno v nitrianskych fundáciách, tak ma vyškrtol a zobral mi podporu!

So svojím menom som mal problém aj keď som išiel prvý raz do Maďarska. Vtedy každý musel mať vízum. Prídem na konzulát na Štefánikovu pre listinu na vízum a počujem: „Nem lehet!“³⁶ Pýtam sa po nemecky: „Warum?“ A tam vidím moje meno v takej čiernej knihe – Točík Károly – hneď dvaja Točíkovci na čiernej listine. Ja hovorím: „Ja nie som Točík Károly, ja som Viliam!“ Tak sa hneď ospravedlňovali a vízum mi dali.

Prečo bol otec na tej čiernej listine?

Lebo ho nemali radi, veľa škôl poslovenčoval. Založil tam Slovenskú ligu a v tej Lige tvorili slovenské školy v miešaných obciach. Napr. Ireg³⁷

alebo Slovenský Meder³⁸, to bolo tiež napoly pomaďarčené. Otec robil slovenské školy aj pre maďarské deti, aby mohli ísť ďalej do slovenských škôl. A to bol pre Maďarov ťažký hriech.

Viete, ako tí Maďari išli v roku 1938 po nás? Maďari mali už obsadzovať Nové Zámky – a otec dostal rozkaz, aby odovzdal úrad, školský inšpektorát Maďarom. To dostal príkaz z ministerstva v Bratislave. A mal tam ostať, taká bola dohoda. Sedíme doma a naraz ktosi cengá. Zvyk bol, že keď ktosi zvonil, vždy musel otvoriť otec alebo matka. Nikdy nie deti. Naraz počujem: „Však to je Béla Mika z Pápy!“ A vkročí dnu ako poručík maďarskej armády, že vraj „Karčibáči, tu nemôžete ostať, veď ste na čiernej listine, veď vás hneď zavrú!“ My sme boli za štyri hodiny vo vlaku vysťahovaní! Bývali sme blízko stanice. Tak otec išiel vlakom do Nitry, ja do Bratislavy. V Nitre sa sústredili tie vagóny vystaňovalcov. Bol som na

33 Prvý moderný internát v Bratislave a v r. 1922 – 1945 kľúčové miesto formovania slovenskej katolíckej inteligencie.

34 Martin Mičura (1883 – 1946), politik a advokát, v r. 1925 – 1938 predseda Čs. strany lidovej na Slovensku, v rokoch prvej SR predseda Najvyššieho súdu. Odvlečený do ZSSR, kde zahynul.

35 Karol Kmeťko (1875 – 1948) – r. kat. kňaz, náboženský spisovateľ, od r. 1920 nitriansky biskup. Spoluzakladateľ SĽS, neskôr stúpenec Čsl. strany lidovej, v r. 1918 – 1922 poslanec Národného zhromaždenia.

36 Nemožno!

37 Ireg, dnes Jarok pri Nitre.

38 Dnes Palárikovo v okrese Nové Zámky.

referáte ministerstva školstva a starému Čarnogurskému³⁹ hovorím, že otec je v Nitre, že odišiel z Nových Zámok. Tak mu dal hneď dekrét, že ide za inšpektora do Prievidze.

Aké boli nálady v Nových Zámkoch v roku 1938?

Čosi vám poviem. Idem raz po meste, vystupoval tam vtedy jeden svetoznámy operný spevák. Stretne ma jeden kamarát, žid – meno mu darujem – ktorý bol odo mňa o dva roky starší, potom so mnou študoval na medicíne. Hovorí mi: „*Vieš čo, Vilo, pod' so mnou, ja tu mám dva lístky, ale frajerka neprišla, tak pod' ty so mnou!*“ Tak ma zobral. No, ale on bol strašný maďarón. Oni demonštrovali v Nových Zámkoch za pripojenie k Maďarom a práve aj tento bol medzi nimi. V roku 1938 to bolo, keď sa robili tie cirkusy, „*mindent vissza, Pozsony Kassa*“⁴⁰ atď. Tak si na neho pamätám. No a po vojne ho stretnem a hovorím mu: „*A ty si prežil?*“ „*No veď áno, však som bol na Slovensku schovaný!*“ Hovorí mi ešte: „*Nehovor nikomu, že som demonštroval pre Maďarov!*“ „*Samozrejme, však som ti kamarát,*“ hovorím. A neskôr sa stal dokonca profesorom na medicíne v Bratislave! No, ale keď som čosi chcel, len som mu zatelefonoval a ohromne bol ochotný... Maďarčinu udržiavali v Nových Zámkoch židia. A tam bolo strašne mnoho židov, skoro všetky obchody mali.⁴¹ No a oni maďarčili. Len „*maďarúl*“⁴²... Proti Slovákom... Z Budapešti pozývali

divadlá, operetky, udržiavali skrátka tú maďarskú kultúru. Vytvárali uličné futbalové kluby, robili turnaje medzi nimi... tých najlepších vyberali potom do EČ Nové Zámky, maďarského klubu... Tí Maďari samotní tam neboli zlí, tam bol dobrý národ. Ale tá inteligencia, a najmä tá židovská – tá to forsírovala, tú maďarizáciu, maďarčenie. Ako za monarchie, tak aj za ČSR...

Viete čo robili napr. vysokoškóľáci v Bratislave? V divadle dávali operetu od Kálmána – Čardášová princezná⁴³. A vtedajší riaditeľ (Štefánik?) si ešte povolal jednu sopranistku – židovku z Budapešti. Tak študenti sa dohodli a šli do divadla a demonštrovali proti Maďarom a židom a nakoniec musela tá speváčka z Bratislavy aj odísť. To bolo asi v 1935/36... A potom, viete proti čomu ešte demonštrovali? Celý týždeň, až nás zavreli na Mestskom dome, na radnici. To som mal vtedy pred skúškou z chémie, v 1936 roku, druhák som bol. Vtedy dávali toho Golema⁴⁴ v Metropolke. Celý týždeň sme demonštrovali proti tomu. Až nakoniec sme viete čo spravili? Začali sme spievať hymnu a to museli aj policajti stáť v pozore... A tak sme zutekali. Len môj brat Toňo bol chudák nešťastný, lebo policajti ho chytili a senát mu potom dal trest, že sa nesmel jeden polrok zapísať. Takže pol roka stratil.

V 1938 roku však boli v Česko-Slovensku nálady nielen proti Maďa-

rom, ale aj voči Západu, ktorý nás v Mníchove odovzdal Hitlerovi...

Ludia boli vtedy naštvaní aj na Francúzov. Viacerí boli naštvaní. Profesor Netoušek, internista, ktorý bol s Francúzmi veľmi veľký kamarát, nám prednášal francúzštinu. Jednu hodinu do týždňa. No a po Mníchove, keď sme prišli na hodinu, sa postavil: „*Kolegové – teď vám prohlašuji – Francie nás zradila!*“ A všetky významovania francúzske čo mal, si pred nami strhol a hodil do koša! Profesor Miloš Netoušek. V Bratislave na fakulte, priamo v prednáškovej sieni. Tak si na to pamätám, ako dnes.

Dovtedy veľký polonofil prof. Šubík na protest voči poľskej politike vrátil všetky poľské významovania...

Viem o tom. Bol na Poliakov veľmi urazený. To mi on sám hovoril a nadával na to. Poliáci mali Becka⁴⁵ a ten sa dal dokopy s Hitlerom a s Maďarmi a nás si mali rozdeliť. Od severu po Liptov malo byť poľské, dole maďarské. Tak boli dohodnutí. To bol zvláštny národ. Viete, to bola taká nálada, výchova Poliakov vtedy, podobne ako u Maďarov, maďarských feudálov. My sme mali chalupu v Oraviciach, takže sme boli s Poliakmi ohromne v kontakte, aj cez financov. A my sme o Poliakoch, o tých „góraloch“ čo boli na druhej strane, tak hovorili: „*Po Poliakovi keď nájdeš čapicu, tak ju odkopni, ani ju do ruky nechytaj!*“⁴⁶

39 Pavol Čarnogurský (1908 – 1992) – učiteľ, slovenský politik, od októbra 1938 do februára 1939 prednosta 1. odboru pri min. školstva v Bratislave. V rokoch prvej SR poslanec Snemu SR.

40 Maďarské revizionistické a šovinistické heslá – „všetko späť“, „Bratislavu, Košice“ a pod.

41 Podľa štatistiky z r. 1930 bolo v Nových Zámkoch z 22 457 obyvateľov 9561 čl. národnosti, 10 193 maďarskej, a 1609 židovskej. No podľa náboženstva bolo židov viac, 2535 občanov. Štatistický lexikon obcí v Krajine Slovenskej. Praha 1936, s. 119.

42 Len po maďarsky.

43 Ide o najznámejšiu operetu Emmericha Kálmána. „Čardášová princezná“ mala premiéru v roku 1915 vo Viedni.

44 Francúzsko-československý historický film. Jeho premietanie v bratislavských kinách Metropol a Tatra v dňoch 24. – 27. apríla 1936 sprevádzali protizidovské demonštrácie a výtržnosti, ktoré si vyžiadali aj niekoľko ranených. Keď o tom dňa 28. 4. 1936 referoval denník Slovák, čl. úrady jeho reportáž tvrdo cenzurovali.

45 Józef Beck (1894 – 1944), v r. 1932 – 1939 poľský minister zahraničných vecí.

46 Tento slogan bol rozšírený aj v iných oblastiach Kysúc či Oravy. Na západnom Slovensku, ešte v druhej tretine 20. storočia u príslušníkov poslednej „uhorskej“ generácie, prežíval v podobe hesla „Z Poľska ani voš nie je dobrá.“

Záber z autonomistickej manifestácie 5. júna 1938 v Bratislave (Zdroj: Archív V. Točíka)

Nemali ste ich radi?

Nie, lebo to boli podvodníci, švindliari, zbojníci – všetko možné. „Górali“. Pre neho nebol problém aj niekoho zabiť. To boli takí ľudia, vy ich nepoznáte... a pomstiví! Božechráň... Môj otec bol členom aj tej prvej komisie, po prvej vojne, keď sa malo meniť územie s Poliakmi. Bol v tej komisii, mali robiť propagandu medzi obyvateľmi, aby horná Orava bola slovenská, aby hlasovali, že sú za Slovensko. Otec hovoril, že to robili len asi pol roka a naraz prišiel rozkaz, že sa to zrušuje, že je to medzinárodne vybavené.⁴⁷ To nám vymenil Beneš za Sliezske... Masaryk, Beneš – to bol jeden komplot.

Nespomínal otec, aké tam boli vtedy nálady?

Slováci ani počuť k Poliakom! Viete, tamojší Slováci nemali radi Poliakov, tam neboli dobré styky. Pohraničie vôbec nemalo rado Poliakov. A potom ich tam polonizovali, tam nemali ani školy slovenské, ani farárov. Aj neskôr, Wojtyla⁴⁸ zakázal slovenské omše, nechcel dovoliť slovenskú liturgiu.

Keď vznikol Slovenský štát, na to si ako spomínate?

Viete ako to bolo? Mal som ísť na nejakú skúšku vtedy. Ráno vstanem a idem sa umývať, okolo ôsmej. A koho vidím – Joža Kirschbauma⁴⁹ a Fera Galana⁵⁰. Nás všetkých Svoradovčanov zvolali do jedálne – to bolo ešte predpoludním – a Jožo Kirschbaum nám hovorí: „*Chlapci, Tiso sa vrátil z Berlína... toto*

je podmienka... a o 12. hod. bude vyhlásený Slovenský štát! Či chceme alebo nechceme, musíme ísť demonštrovať za slovenský štát!“ A už nám Lafrankočania⁵¹ telefonovali, že oni sú už v uliciach, že kde sme my, Svoradovčania... Tak aj my sme išli. A išli sme demonštrovať za slovenský štát po nábreží. Lebo že údajne v Petržalke je Hitler, ktorý sa na to pozerá. Tak nám povedali. Ale boli sme prekvapení, lebo my sme boli za ČSR, ale za autonómne Slovensko. No keď sme počuli, aké sú podmienky, že nás chcú rozdeliť – no tak Ježišmária, samo sebou, že sme boli za Slovenský štát... A potom Tiso, musím povedať, to bol vysokokvalifikovaný človek... To bola obeta vziať takú funkciu...

O tých podmienkach rozprával Kirschbaum?

On nám to rozprával, on bol vtedy generálny tajomník strany. To bol môj dobrý kamarát, z chudobnej rodiny, dobrý chlapec... Čerešňa sme mu hovorili, Jožo Čerešňa.

Boli ste ako študenti organizovaní?

Ako študenti sme si založili Zväz slovenských medikov. Mali sme tam Srbov, Chorvátov, Poliakov, ba aj Rumuni sa k nám hlásili, považovali sa za Slovanov. Preto sme chceli združiť aj Rusov. Tak sme – nejako začiatkom Slovenského štátu – napísali na sovietske vyslanectvo, ale to nám nechceli dovoliť. Odpovedali nám, že oni také zoskupenia, čo sú na národnom princípe neuznávajú, že oni sú

- 47 Išlo o územie hornej Oravy a severného Spiša, ktoré poľská propaganda v r. 1918 vyhlásila za poľské a nárokovala si ho. Na medzinárodne dohodnutom tzv. plebiscitnom území sa malo pôvodne vykonať ľudové hlasovanie o jeho pričlenení k Poľsku resp. ponechaní v ČSR. Nakoniec sa neuskutočnilo, pretože minister zahraničných vecí E. Beneš so svojim poľským náprotivkom W. Grabskim dohodol (bez vedomia vlády i parlamentu) prenechanie sporu na arbitráž. Tým zabezpečil ponechanie väčšiny Tešínska ČSR, no na úkor 27 slovenských obcí na Orave a Spiši, ktoré arbitrážna komisia v Spa dňa 28. 7. 1920 pririekla Poľsku. Ich 25 tisíc obyvateľov bolo následne vystavených krutej polonizácii.
- 48 Karol Wojtyla (1920 – 2005) – neskorší pápež Ján Pavol II. – ako krakovský arcibiskup a kardinál v r. 1968 uvalil na obce severného Spiša, Novú Belú a Krempachy cirkevnú kľiatbu za to, že ich farníci požadovali slovenskú liturgiu.
- 49 Jozef Kirschbaum (1913 – 2001), publicista, študentský aktivista, politik HSLS, v r. 1939 – 1940 generálny tajomník HSLS, v r. 1938 – 1940 náčelník Akademickej gardy. Po Salzburgu Hitlerom odstavený z politiky a odoslaný do diplomacie.
- 50 František Galan (1908 – 1945) – právnik, katolícky aktivista, mládežnícky funkcionár, pobočník J. Kirschbauma na Gen. sekretariáte HSLS, v r. 1940 Hlavný veliteľ HG, po Salzburgu odvolaný. Neskôr spolupracoval s čl. odbojom.
- 51 Rozumejú sa študenti z internátu Lafrancoňi.

komunisti a to je internacionálny spolok. Hoci my sme vyslanectvo žiadali, aby tam boli aj Rusi ako Slovania. Jestvovali dva spolky – Československý spolok medikov⁵² a Slovanský spolok medikov. Ja som bol členom v oboch. Robil som pokladníka. Slovanský spolok medikov bola naša nadriadená organizácia. S nimi sme robili výmeny a podobne. Každý rok sme pod hlavičkou Spolku robili majálesy a na tom sme veľké peniaze zarobili. Študentom sme podporu dávali, 5000 korún požičiavali! Raz som išiel (ako funkcionár Spolku) k Tuko-
vi, ktorý bol vtedy rektor, orodovať za jedného spolužiaka, Dvořáka, aby tu mohol ako Čech ostať. Jój, ako mi vynadal! A ženu mal pritom Češku,⁵³ somár... on bol taký zvláštny človek. Ja som nikdy nebol proti židom, mal som aj kamarátov židov. Ale my sme do Spolku medikov neprijímali židov... ale prečo... lebo sa hlásili za Maďarov... Ale ktorí sa hlásili za Slovákov, tých sme prijali do spolku medikov. Za prvej republiky... My sme boli akademická obec, mali sme právo rozhodovať, nám nemohol do toho nik frflať. Ja som bol pokladníkom a Husák mi začal nadávať, že tých a tých sme neprijali a ja mu hovorím: „Gusto, členská schůdza ich neprijala a hotovo! U nás prijíma členská schůdza a u nás nemôže byť bársko členom!“

Váš brat, známy archeológ, študoval potom v Nemecku...

Brata Tóna som mal v Leipzigu. Lebo ako prišiel Slovenský štát, on robil u profesora Eisnera⁵⁴ a ten ho odporučil profesorovi do Leipzigu za asisten-

ta. Vedľa Leipzigu stavali Junkersove letecké továrne a on tam chodil ako archeológ sledovať, čo sa vykope. Brat mi rozprával, že to boli všetko slovanské územia, len oni to nechceli priznať. Ponemčeni Slovania, Sasi... Nemci to preto nazývali nie „slovanská doba“, ale „stredoeurópska doba“. Ohromne veľké znalosti pri tom profesorovi získal. A ešte jedna asistentka tam bola, Schönová sa tuším volala, dcéra jedného superbohatého obchodníka, čo skupoval koberce na východe a potom ich predával po celej Európe. Mal veľkú vilu, vlastnú koncertnú sálu – no bohatá rodina skrátka. No a táto sa strašne zaľúbila do môjho brata. Aj on bol do nej trochu chytený, ale doma sme mu povedali: „*Nech ťa Boh chráni, aby si si niekoho z Nemecka zobral! Keď si ju zoberieš – my ťa ako brata viac nepoznáme!*“ Takto sme mu povedali...

Prečo?

Nemcov sme nemali radi. Nemcov a Maďarov... No a brat tam bol až do toho posledného bombardovania. Nakoniec im rozbili aj univerzitu, kde pracoval. Mal tam ohromné záznamy a všetko mu to tam zhorelo... Čo mi rozprával, neviem či tam napalm dávali alebo čo, ale že tam normálne betón, asfalt horel... Tak potom sa zobral, nechal tak celý Leipzig. To bolo už koncom vojny. Potom učil tu, na trenčianskom gymnáziu, až do frontu. Po fronte ho menovali za dozorcú nad všetkými zámkami a kaštieľmi.⁵⁵ Potom robil s Budinským-Kričkom⁵⁶. To bol Slováčisko. Kričku potom zavreli pre politiku, bol proti komunistom. Aj sedel v Ilave. Ja som ho poznal, tam som chodieval ako lekár. Jeho brat padol pri dobýjaní Rostova.⁵⁷ To bol veľmi dobrý človek.

Momentka z internátu Svoradov v roku 1934. Zľava: J. Horváth, V. Točík, O. Mikloško
(Zdroj: Archív V. Točíka)

- 52 Už v roku 1921 vznikol pri Univerzite Komenského Zväz slovenských študentov a následne aj jeho jednotlivé zložky na fakultách vo forme príslušných odborových spolkov – medicínskeho, právnického a pod.
- 53 V skutočnosti mal Tuka českú matku, Helenu, rod. Černú.
- 54 Jan Eisner (1885 – 1967) – od r. 1934 profesor archeológie, v r. 1938 – 1939 dekan Filozofickej fakulty (FF) UK v Bratislave, viedol výskum na Devíne a v Devínskej Novej Vsi, kde objavil bohaté náleziská slovanského praveku.
- 55 Anton Točík (1918 – 1994) – po ukončení štúdia na FF UK v Bratislave v r. 1944 pôsobil ako stredoškolský učiteľ v Trenčíne (1944/1945), v r. 1945 – 1947 bol kultúrnym referentom na Povereníctve školstva, v r. 1953 – 1970 riaditeľom Archeologického ústavu SAV v Nitre.
- 56 Vojtech Budinský-Krička (1903 – 1993) – prvý riaditeľ Štátneho archeologického ústavu v r. 1942 – 1952, v r. 1952 – 1954 väznený. Jeden z najvýznamnejších slovenských archeológov.
- 57 Išlo o Eugena Budinského (1906 – 1942), ktorý ako major Rýchlej divízie padol 4. 8. 1942 na Kaukaze.

UKONČENIE UNIVERZITY A NÁSTUP NA VOJENČINU

V apríli 1940 som skončil medicínu. Presne 13. apríla 1940 sme mali promóciu. Aby som to povedal všetko po poriadku. Ako medik som robil skúšky a poslednú som mal z fyziológie. A dvaja demonštráti⁵⁸, čo boli na fyziológii, nejaký Jožo Bóna a Jožo Vavro, Prievidžan, prišli za mnou a ten Vavro mi hovorí: „Vilo, navrhli sme ťa, lebo z demonštrátov jeden Moravák šiel do Brna ďalej študovať, tak sa uvoľnilo miesto a prof. Honzovi sme teba navrhli!“ Ja im na to: „Vy blázni, veď idem na rigorózu!“ „No práve preto!“ Čo ten so mnou robil! Preháňal ma hore-dole a nakoniec mi povedal: „Tak si podejte žiadosť o miesto!“ Tak ma menovali za demonštrátora. Mal som vtedy mesačne 180 Ks⁵⁹. Tak som robil s nimi na fyziológii. Pomáhali sme tým asistentom, profesorovi pri operáciách, pokusy sme robili atď. Skrátkka, takto som nastúpil do profesie. Vavro šiel na vojnu a ostal som sám na celom ústave. Naraz mi prišiel dekrét, že ma menujú náhradným asistentom a že mojím šéfom je zatiaľ prof. Bábora⁶⁰. Tak som začal ako asistent na fyziológii, odtiaľ som prešiel na kardiológiu. Ja a Haviar⁶¹ sme tam boli. Haviar bol spolužiakom môjho brata, veľkí kamaráti boli. Tam som robil pol roka až do vojenčiny. Odtiaľ som narukoval na vojenčinu. 1. novembra 1940 to bolo. Hneď do dôstojníckej školy. Škola pre zdravotných dôstojníkov sa to volalo. Dokopy asi 30 lekárov, čo sme mali po promócií, nás narukovalo. Veterinári, farmaceuti atď. Lebo rozkaz bol vtedy, že každý maturant musí do dôstojníckej školy. Potrebovali totiž

záložných dôstojníkov. Úradníci, učitelia, každý úradník, ktorý mal maturitu – to boli všetko poručíci v zálohe. Takto vtedy posťahovali vzdelaných ľudí do armády. Najmä lekárov bolo málo. Lebo veď židia museli odísť, ostali robiť len v civilných špitáloch. Školu aj ubytovňu sme mali na Cukrovej ulici, na prvom poschodí.

V marci 1941 sme školu skončili. No a ako som skončil, prišiel befehl – hláste sa v Poprade u pešieho pluku 5, 2. prápor. Tak som šiel. Začiatkom apríla – a taká fujavica bola. V nej som sa musel v Spišskej Sobote⁶² trepať do kasární, lebo tam boli kasárne za traťou. Tam som sa zahlásil a tam som robil šéflekára práporu, posádky, ešte aj vojenský súd som mal na starosti. Potom som mal na starosti ešte ďalšie dva – zásobovací a muničný. Lebo nebolo lekárov, my sme boli na roztrhanie. Prišiel som tam ako slobodník aspirant. Nejaký mjr. Noščák⁶³ bol veliteľom práporu. Bolo veliteľské posedenie, kde ma predstavil: „Síce slobodník aspirant – ale je môj zástupca, tak sa tak aj voči nemu chovajte!“ Je zástupcom pre zdravotné veci. Ani som potom nemal problémy s nikým – veď lekár to bol „boh“, to bol viac ako veliteľ posádky. Cez naše ruky všeličo šlo. Všeličo sme mohli spraviť, čomu ten veliteľ nerozumel. Ja som sa napr. musel podpisovať pod kontroly dodávok mäsa, masla, chleba, pod obedy, skrátkka, že sú „nezávadné“. Jéj, čo robili, aby si nás získali! Pekár mi ráno posielal rožky len aby mal pokoj... Mal som jedného rotmajstra – Rusín to bol, ale po česky hovoril, lebo tam slúžil. Išli sme tak raz skontrolovať pekára na námestí. Naraz tento môj

rotmajster vyjde a hovorí: „Sakra, pane, veď tu máte skapanú myš! Jaká je tu hygiena? Pán doktor, ja navrhujem neprebrať chlieb!“ Ale ja hovorím: „Čo sa tu budeme kvôli jednej myši naháňať – preberáme!“ Podpísal som a išli sme. A on mi potom hovorí: „Pán doktor – veď to sme mohli využiť! Tú myš – však to som mu tam hodil ja, aby nás niečo uplatil! Takto sme prišli o peniaze!“ Hovorím mu: „Chodte do riti! Čo sa ja mám čo nechať uplácať!“ Niektorí boli takí primitívi.

Týchto pomocníkov, pomzdračákov, sme nazývali lapiduchovia, lapidusi... Akože lapajú duše, nosia ranených atď. Mohli to byť aj radoví vojaci. Ja som ich mal nejakých 5 – 6 a v ZSSR aj 15 – 20.

V ZSSR

Ja som bol práve na Gerlachovi, keď vypukla vojna. To bolo v nedeľu poobede. Bol som tam s dvoma dievčencami a len veľký hrmot som počul. To bol už hukot z frontu, ale to sme ešte nevedeli. Tak hovorím dievčencom – poďme rýchlo dole, lebo čert vie, či nepríde búrka! A pridem na chatu pod Gerlachom – a tam som už mal telefonát. Lebo ja som musel vždy hlásiť, kde sa nachádzam. Už ma tam čakal odkaz, aby som použil každý prostriedok na to, aby som sa dostal do kasární do Popradu. Náš prápor mal 500 chlapov, ale poľný prápor mal mať až 1000, tak sme zvolávali záložákov. Ale Tiso, keď dal ten rozkaz – všetci ženatí sa vrátiť domov – ostali tak prakticky len prezenčne slúžiaci vojaci.⁶⁴

58 Vedeckí pomocníci, medici s neukončeným štúdiom.

59 Skratka pre korunu slovenskú v rokoch 1939 – 1945.

60 Jozef Florián Babor (1872 – 1951), lekár-biológ a filozof českého pôvodu. Od r. 1928 univerzitný profesor, v r. 1933 – 1934 dekan Lekárskej fakulty (LF) UK, v r. 1924 – 1943 prednosta Ústavu všeobecnej biológie LF UK v Bratislave, v r. 1939 – 1941 aj Ústavu fyziológie LF UK.

61 Vladimír Haviar (1911 – 1996) – neskôr známy ako zakladateľ slovenskej kardiochirurgie.

62 Dnes časť Popradu.

63 Ján Noščák (1891 – 1958) – dôstojník čsl. a slovenskej armády, veliteľ posádky v Poprade, neskôr dôstojník v SNP.

64 Pravdepodobne má na mysli stiahnutie 35 tisíc záložníkov koncom júla a v auguste 1941 z pôvodných vyše 50 tisíc príslušníkov Armádnej skupiny vyslaných do vojny proti ZSSR.

Na front sme išli transportom. No ja som dostal záchvat obličkových kameňov. Také bolesti som mal, že som si musel morfium pichať a šfle-kár pluku MUDr. Janček, neskôr chirurg, ma hneď poslal domov. To bolo kúsok za hranicami, za Lupkovským priesmykom, smerom na Sanok. Tak som šiel späť do kasárni do Popradu. Potom ma poslali do Tatarských Matliarov, kde bolo vojenské sanatórium, pľúcne, na výpomoc, lebo tamojší veliteľ-lekár bol chorý. Nebol tam ani tri týždne a zistili mu kavernu na pľúcach. A ja som ostal ako veliteľ toho celého telesa. Až v apríli 1942 som šiel von. Pôvodne som mal ísť do Charkova vymeniť dvoch doktorov. No ale Charkov dobyli,⁶⁵ tak som prešiel cez Lvov do Žitomira. K Zaisťovacej divízii som šiel, už neviem koho som menil. Turnusy vojenských lekárov boli po šesť mesiacov. Ja som patrila pod vojenskú správu. Nemocnica patrila pod veliteľa zdravotnej správy. S nami bol mjr. MUDr. Mráz. Neskôr ten Jano, generálom bol neskôr...⁶⁶ Sme sa ním dohodli, že na šesť mesiacov budeme chodiť von a tak aj bolo. Vtedy vládla kolegalita...

Po príchode do poľa ma dali k nejakému MUDr. Jožovi Oriškovi, veliteľovi interného oddelenia. Robil som mu pomocného lekára, sekundára. Už som bol tuším desiatnik. Býval som v takej chalupe, mal som dve izby – jedna pre pucáka (ošetrovateľa) a jedna pre mňa. No ja som ho nebral ako „sluhu“, tých mali len dôstojníci. My sme sluhov nepotrebovali, my sme mali toľko lapiduchov, koľko bolo treba. Ja som mal konkrétne nejakého Martina Mojžiša, to bol veru bežár. Raz prišiel a hovorí: „Pán doktor, viete čo, máme málo peňazí – potreboval by

som nejakú šmelinu spraviť!“ Tak som mu dal nejaký špiritus a išiel spraviť „zmenu“. Čo sme kupovali? Brilianty... tam bolo veľa briliantov. Môj šéf, ten prednosta interného, Jožo Orišek mi raz hovorí: „Vieš čo, pod', niečo ťa naučím!“ A mikroskopom mi ukázal, ako rozoznať brilianty od falošných. Tam bolo briliantov a zlatých vecí habadej, ja neviem, kde sa to nabralo. Ľudia chodili a predávali nám to, teda my sme im za to dávali potraviny, pijaťku, cigarety – výmenný obchod. Ja viem, že som si odtiaľ doniesol tri pekné brilianty, ale všetky som stratil. Ešte na Sliači, keď som robil lekára. Nosil som ich v papieriku zabalené v peňaženke. A asi som mal poriadne vypité a stratil som ich... Aj s peňaženkou. No niekto našiel a potešil sa. Tie mi tiež ten Mojžiš doniesol: „Čo reku chceš za ne?“ Že toľko a toľko špiritusu.

Ako ste vychádzali s civilným obyvateľstvom?

Viete čo – my sme tam žili ako keby sme boli doma. Lebo s tamojším národom sme sa dohodli a liečili sme ich ako aj našich doma. Raz v noci som mal službu a prišiel jeden mladík so ženou v druhom stave. Taká sinavá bola, ťažko dýchala – pulz zlý a srdcovú chybu ťažkú. Joj, neviem veru ako prekoná materstvo, lebo obyčajne pri tom pôrode buď dieťa, alebo žena umrie... Ale obyčajne žena, lebo to srdce jej nevydrží ten nápor, tie zúžené prechody medzi komorou a predsieňou. Tak som jej dával všetlíjaké lieky, čo som mal. Našťastie, porodila a aj dieťa bolo zdravé. Príde potom ten otec – „Doktore – idete do nas? Budeme mať krstiny, musíte prísť! A neurazíte sa, keď vám donesiem päť litrov čistého špiritusu!“ „Joj, to bude reku charašo, to bude dobré!“, vravím... Dal som potom našim – „na, tu máte päť litrov špiritusu, nie tú samohonku⁶⁷ piť!“ Na tých krstinách som videl ich zvyky. Ľudia sedeli za stolom a zvyšky kostí – to všetko naprostred stola hádzali!

Transport príslušníkov HKB, v popredí des. asp. Viliam Točík (Zdroj: Archív V. Točika)

- 65 Autor má zrejme na mysli skazu slovenského Delostreleckého pluku 31, ktorý bol na jar 1942 nasadený pri Charkove. Počas tzv. druhej bitky o Charkov 12. mája 1942 utrpel ťažké straty na technike a musel byť stiahnutý z frontu. Samotný Charkov sa Nemcom podarilo udržať a sovietska ofenzíva sa skončila neúspechom.
- 66 Pravdepodobne Ján Paškan (1907 – 1989), v r. 1941 prednosta zdravotnej služby veliteľstva Zaisťovacej divízie (ZD), od r. 1942 prednosta zdravotnej správy pri Ministerstve národnej obrany (MNO). Od r. 1947 generál.
- 67 Samohonka – podomácky vyrobený nekvalitný alkohol, ktorý si pripravovalo miestne obyvateľstvo.

Viliam Točík s ukrajinskou ošetrovatelkou v Žitomire
(Zdroj: Archív V. Točíka)

Vojenská nemocnica z cárskych čias v Ovruči, leto 1942
(Zdroj: Archív V. Točíka)

Nakoniec tam bola taká kopa! Že to vraj majú taký zvyk, že aspoň sa vidí, aký mali bohatý stôl... My sme tam mali veru kamarátov, samozrejme, aj za dievčatami sme chodili...

Jeden kamarát, Rudo Kadlečík, z Ivanoviec pochádzal, vojenský prokurátor – mi hovorí: „*Vilo, príď medzi nás, sudcov!*“ Tam a tam sa budeme zabávať! Tak som išiel. Prídem – a tam všelijakí tí sudcovia, prokurátori, predstavujem sa: „*MUDr. Točík!*“ „*Rašla!*“ „*A Karol Točík je ti čo?*“ „*To je môj starší brat!*“ Tak ma objal – „*viš č – to je môj záchranca života! My sme šli spolu do Juhoslávie, ja som spadol z lode a on ma zachránil, vytiahol z vody von! Odteraz si ty môj najlepší kamarát,*“ hovorí mi. Jáj, ja som mal z neho nepríjemnosti skoro potom... To bol taký zvláštny človek. Bol jeden cynik. Ja som mu jednu vec povedal, keď odsúdil Tisa na smrť... „*Ty, Džugo*⁶⁸ – *ja som na teba tak nasratý – mne je nepríjemne s tebou aj sedieť!*“ „*Prečo?*“ „*Lebo si dal Tisa obesit!*“ „*A viš – a toto a hento...*“ „*Reku – pamätáš – keď ťa mali zo súdu vyhodit' a zavriet' – tvoji kolegovia čo spravili?*“ „*A potom si u mňa na Smrekovici*⁶⁹ (ja som tam bol niekoľko mesiacov lekárom v karanténe⁷⁰) *robil ilegálnu činnosť! Nepamätáš sa na to?*“ Že

pamätá – ale furt toto a hento (proti Tisovi). Reku čo táraš – nepamätáš, že za Tisa nikoho nepopravili? Ale on bol strašný komunista, strašný človek... on by najradšej každého obesil, surový. Už tu v Trenčíne bol vojenským prokurátorom. Ja som býval na námestí Sv. Anny. Naraz (v 50. rokoch) ho zavrili. Laco Breuer tiež sudca, vedúci hlavného súdu čo bol, sa pri tom zastrelil (bál sa, že aj jeho zavrú) – alebo ho zastrelili – neviem ako to presne bolo. To bola strašná doba – aj ja som sa bál, že aj mňa zavrú. Lebo furt u mňa sedel.

SPOLUPRÁCA S ODBOJOM

Najprv sme boli v Žitomire. Potom ale náš vojenský špitál presťahovali do Ovruče, lebo sme boli nasadení bližšie k Bielorusku, tak aj špitál šiel. Nemci mali starý civilný cársky špitál. Druhý bol nový, v meste, ten mali Rusi pre obyvateľstvo, ten bol zabeháný, ale prázdny, tak nám ho dali. V Žitomire sme boli neviem koľko, ale v Ovruči sme boli až do konca. To bolo v auguste 1942. Ja som robil potom prednostu na internom a z interného ma preložili, aby som viedol infekčné oddelenie, lebo zavládla dyzentéria. To bola domáca infekčná choroba. Od civilistov sme

to chytili. Tam vždy v lete, ako prišiel august, to šlo. Domáci na to už boli zvyknutí, a teda dost' imúnni. Lenže my sme boli čerství. Nám chlapi umierali, a ťažko... Všetko ležalo okolo latríny – lebo však kto bude stokrát za deň utekať, keď má prudkú hnačku? To sme ich nalievali len infúziami, napájali, neviem čo dávali. A mňa začali zas obličky bolieť. Tak som prestal piť – lebo inak sme si každý deň hrkli. O tri dni som už aj dostal dyzentériu! Tak ma to naháňalo asi dva dni a veliteľ špitálu hovorí: „*Vilo – my ťa na svedomí nechceme mať – pôjdeš do Reservekriegs lazaret do Rovna! Tam ťa preliečia.*“ Ešte jedného majora poslali so mnou, čo bol ranený. No šli sme do toho Rovna a v niektorom mieste po ceste sa nám sanitka pokazila. Tak Nemci nám dali svoju, aby sme sa doviezli. A či nás cestou nechtyli partizáni? Zastavili nás a začali len strieľať a strieľať toho šoféra, Nemca. A ja som im začal rozprávať: „*Chlapci nebláznite, ved' my ideme z Ovruče, my sme tam s partizánmi kamaráti – to neviete, koľko partizánov sme tam my ochránili?*“ Oni že vedia, že ved' slovenskí vojaci s nimi držia. Tak nám dali potom pokoj a šli sme ďalej. Ten Nemec bol taký šťastný a ďakoval nám, že sme ho zachránili...

68 Prezývka Antona Rašlu.

69 Vojenské rekreačné zariadenie vo Veľkej Fatre.

70 Do vojenskej zotavovne na Smrekovici smerovali vojaci prichádzajúci z frontu. Tu zotrvali niekoľko týždňov v karanténe a oddychu.

Mali ste skutočné konexie s partizánmi?

Samozrejme, veď to bol každodenný chlebiček. Prišiel napr. ranený civilista – akože civilista – tak som ho ošetril. Dal som mu ešte aj lieky na cestu a potom išiel v čertovu mater. V skutočnosti to bol partizán. Alebo prišli dievčence, že tu majú kohosi raneného a že ak nebude v špitáli, umrie. Tak sme ho prijali pod slovenským menom a liečili sme ho. Lebo sme mali rozkaz od Nemcov – že každého civilistu, ktorý je ranený, máme odovzdať im. No my sme sa na to vykašľali. Mali sme plno zamestnancov civilných, mali potvrdenia, „bumažky“, že sú zamestnancami našej armády. Tie platili aj pre Nemcov. Keď im ukázali našu bumažku, to rešpektovali, Passierschein tomu hovorili. Tak aj výhody potom dostávali, stravu od nás.

Naši vojaci boli obyčajní dedinskí chlapi a zaujímavé, kde videli trochu vody, už sa aj umývali, udržiavali si ohromnú čistotu. Inak však aj Rusi sa snažili držať, ale zavšivení boli, to je pravda. Raz ma poslali z Ovruče sanitkou tuším do Korostenu, hore do Bielej Rusi, do tých lesov. Predstavte si, vojaci si z benzínových barelov spravili sprchy. Viete ako? Pod tými barelmi kúrili, tam bola voda, napojili hadicu, teraz miešali to studenou a sprchovali sa. Lenže jeden ten sosák sa nejako roztrhol a obaril toho jedného chlapa. A telefonovali, že ho treba previezť do špitála, že je obarený. Tak podvečer som tam išiel po neho sanitkou. Zobral som ho, ale dievčence, Rusky čo tam boli, mi hovorili: „Doktor, nebojte sa, chodte, cesty sú voľné!“ Lebo partizáni kládli míny. Tak im dali avízo, že ide naša sanitka, aby nevyletela do vzduchu... Tam sa nedalo ísť po tých cestách rýchlo, to by ste si hlavu rozbili o kapotu, najviac štyridsiatkou sme šli. Tam bola cesta široká aj 200 m, lebo tam si každý spravil svoju cestu.

Volynskí Česi vystupujú v operete ukrajinského divadla v Žitomiri v lete 1942

(Zdroj: Archív V. Točíka)

V tých horúčavách taký prach, čo si neviete u nás ani predstaviť. A keď sme sa vracali, vidíme civilistov s flintami na chrbtoch. No nešli po ceste, ale po priekope. Tak sme zastavili, pozdravili ich, pofajčili, ponúkol som ich špiritusom, porozprávali sme sa a bolo.

S partizánmi sme boli v dobrom pomere. Raz ráno sme prišli do Ovruče a na bráne sme našli nápis: „Slováci, nebojte sa, nič sa vám nestane od nás“...

Nemci vám nerobili kontroly?

Absolútne. Nemci nemali čo u nás hľadať... ešteže to. Veď ja som robil v Ovruči posádkového šéflekára aj Nemcom. Nebolo lekárov, tak ja som ho robil. Tu od nás, očiarať bol potom, Slávka sa tuším volal, odišiel domov na dovolenku. Tak veliteľ zdravotnej služby MUDr. Mráz mi hovorí: „Vilo, vieš čo, budeš robiť zatiaľ za Slávku šéflekára posádky!“ To značilo, že som mal na starosti Nemcov, Slovákov aj Lotyšov a ešte aj Fíni tam boli! Všeličo – aj bársaká čvarga, nemeckí esesáci... Ale my sme to tak brali, že sme si všetci rovní, že sme všetci na jednej lodi. Veď aj keď sa Nemci

chceli presunúť do iného rajónu, najradšej s nami išli. Nemecký skočil do nášho auta, ľahol si dolu a keď nás partizáni prepadli, tak sme šli ďalej, dali nám pokoj... Ale keby jeho samého chytili, tak ho zastrelia! Však medzi Ovručou, na Korosten, sa šlo vlakom a to furt vyhadzovali, každú chvíľu to šlo do vzduchu...

Stretli ste sa na východnom fronte aj s inými armádami?

Pred nami išli raz Maďari. A vidím, aká náhoda. Jeden môj dobrý známy z Nových Zámkov, Slováčok Jožo (priezvisko už neviem) je medzi nimi. Ja mu hovorím: „Joži, kde sa ty tam trepeš... Vieš čo, prejdi si len sem a už si, na Slovensku!“... Normálne som ho zobral do vojenského špitála, prezliekli sme ho do slovenskej uniformy a bolo. Taký bol vďačný! Najbližším vlakom sme ho poslali na Slovensko. Ale teda u Maďarov bol braný ako zbeh. Oni boli surovci, oni normálne vyvážovali!⁷¹ No naši chlapi v Ovruči niektorých potom odväzovali a ešte ich aj vytĺkli potom! Beťári boli naši vojaci. Veď naša Pomocnej rotý boli napr. ubytovaní Lotyši. No a naši vide-

71 Vyvážovanie – mimoriadne brutálny trest, ktorý sa okrem maďarskej armády nepoužíval v žiadnej inej armáde na východnom fronte. Previnilcovi zviazali ruky za chrbtom a vyvesili ho, kde v krutých bolestiach zamdlel. Následne bol obliaty studenou vodou a tak dookola.

li, ako tam Lotyši „zatiehli“ jednu Rusku. Tí vtrhli do ich kasární a tam ich potom za to vytĺkli. Bolo z toho veľké haló, ale potom sa to zamazalo. Fíni, to bolo iné. Tam bola malá skupina Fínov, všetko takí blondávi. To boli srandisti. Nechali napr. na ulici nožík, natiahli nitku a keď išiel dedo po ulici a zohol sa po nožík, potiahli a chechtali sa tomu strašne. Najbiednejší boli Taliani. V tých krátkych kabátoch – tým bolo stále zima! Ja som išiel v apríli von a na jednej stanici, kde som prestupoval, som ich stretol. Už neviem, kde to bolo. Sedeli tam v tých svojich krátkych kabátoch a triasli sa od zimy... V Žitomíre bol jeden pracovný útvar, kde boli Česi. Boli v hnedých uniformách.⁷² Hneď sa s nami skamarátili. Nosili sme im potom rodokapsy a iné čítanie, tiež cigarety. Chodili sme aj do Českej Krošny, tam boli zas miestni Česi, a to samí Vyškováci (Praha-Vyškov), čo sa tam presťahovali ešte za cára. Lebo sme sa ich pýtali, odkiaľ sú a oni hovoria: „*My sme Vyškováci...*“ A potom, oni tvorili väčšinu žitomirského súboru, ich národné divadlo, robili tam títo Česi hudobníkov. Tak aj nám, vojakom Zaisťovacej divízie robili vystúpenie v Žitomíre.

Naši chlapi chodili do tej Českej Krošny a tam sa pobili s Nemcami. Preto tam bol neskôr aj vyhlásený zákaz chodiť. To viem. Potom bol futbalový zápas medzi našou posádkou a nemeckou – netrval 10 minút a bola bitka. Už o pár chvíľ musela prísť celá rota, aby to rozohnala. „*Svine nemecké*“ už sa vykrikovalo, už sa aj tĺkli.

K našim vojakom sa Nemci ako správali?

Slušne, samozrejme. Veď sme boli spojeneckí vojaci. Oni Nemci boli „predpisoví“ a ten svoj poriadok dodržovali. U nich sme videli tú dis-

ciplínu, ten dril. Nmec si nemohol voči nám čosi dovoliť. Voči našim vojakom boli vysoko solidní, slušní, ba ešte aj k našim partizánom. Toho keď chytili, či bol zdravý alebo ranený, nám ho odovzdali, nezastreli ho. Rešpektovali, že sme spojenci, že je to „náš“ zbeh. Lenže naše súdnicstvo nepoznalo pojem partizán. Len to, že vojak je dlhší čas vzdialený z kasární, že je zbeh. Tak dostali čosi za trest a poslali ho na Slovensko si to odsediť. Pamätám si, tu v Trenčíne žil Ján Mikula⁷³, neskôr riaditeľ mäsových závodov, ten mal tiež taký osud. On bol u partizánov a ako bojovali s Nemcami, mal odstrelenu nohu. Takého raneného ho tam našli potom Nemci. Ale keď videli, že je to slovenský vojak, neodstrelili ho, ale nám ho odovzdali, aby sme si s ním robili poriadky, aby sme si ho doliečili. Aj na iný prípad si pamätám dobre, to bol Cigán. Dezertoval, ale on – nieže bol u partizánov, ale chodil kradnúť. Nemci ho chytili a strelili do úst. Kým nám ho dodali, to mu všetko hnilo. Tak sme ho nechali na mŕtvolni, lebo celý špitál by bol zasmradený z neho. Tam sme ho

chodili ošetrovať. Viete, že sa vylízal z toho, potvora? Nevie, koľko mu dali, ale poslali ho na Slovensko si odsediť... Nemci boli skrátka voči našej armáde veľmi solidní, korektní. Ja som v Ovruči robil šéflekára celej posádky a bol rozkaz každého civila, ktorý bol ranený hlásiť, odovzdať gestapu. Ale to sme nerobili. Dokonca aj niektorí, čo boli ťažko ranení, ležali v špitáli pod slovenským menom. Nemci sa do nás nestarali, do našich vnútorných vecí, čo sme, ako sme. Nás nekontrolovali, to bola jedna výhoda. Aby prišli kontrolovať špitál, kto tam leží – to vôbec. To by sme ich boli vyhnali... My sme boli skrátka samostatná armáda, všetko sme mali svoje, ešte aj výzvednú službu.

Voči tomu miestnemu obyvateľstvu sa však správali už inak...

To bolo inšie. Ja sa pamätám, raz ma zobrali do Žitomíra. Mal som ísť pitvať jednu ženu, čo náš vojak zabil. Keďže to bol náš vojak, Nemci nám to ohlásili s tým, aby sme to my išli vyšetovať, teda náš prokurátor. Prokurátorom bol vtedy Rudo Kadlečík

„Ilegálna“ snímka na zajatých sovietskych vojakov v Žitomíre (Zdroj: Archív V. Točíka)

72 Pravdepodobne išlo o Čechov, ktorí sa prihlásili do nemeckých pracovných oddielov.

73 Ján Mikula (1920 – ?) – zbehol zo Zaisťovacej divízie dňa 11. novembra 1942 pri Ptíči. Vo februári 1943 bol ako bieloruský partizán počas boja nemeckými vojakmi zajatý a odovzdaný slovenským orgánom.

a zobral ma. Keď som už išiel pitvať, prišiel Nemeč, že „to bola židovka, že tú netreba pitvať“... A už to bolo „vybavené“.

To nebol človek...

To nebol človek, hej... To boli také svine, veď čo robili s tým obyvateľstvom – oni boli „nad“, skrátka. Aj preto sme ich nemali radi, „übermenschov“⁷⁴... Videl som napríklad zajatecký tábor pri Przemysli. To bol veľikánsky tábor, dookola ohrada, a tam boli mŕtvoly uložené tak, ako sa drevo ukladá. Pozerám – či je to drevo či mŕtvoly – a pýtam sa nemeckého vojaka. „Ja, ja,“ že to sú mŕtvoly... mreli, ako muchy... No, ale v mraze, kto ich bude pochovávať? Ešte voči sovietskym oficerom sa dobre zachovávali, ale voči obyčajným vojakom hnusne. Ja som videl na vlastné oči ako v Žitomíre – aj som to mal na fotke, ale kdesi som ju založil – ako ťahali zajatcov. Z okna fotografoval ako ich hnali a videl som aj to, ako jedného strelili, ale to som si nestačil odfotiť. Skrátka, keď niekto odpadol, na fleku ho strelili a ostal tam. Preto si tí zajatci pomáhali ako vedeli, dvaja podopierali jedného pod plecia a tak...

Aj v tom Rovne, kam ma poslali na liečenie. Vtedy som bol tuším už dôstojnícky zástupca⁷⁵. Prídem tam do špitálu a pýtajú sa, že akú mám hodnosť. Dôstojnícky zástupca reku... A že čo robím na vojne. Robil som vtedy prednostu infekčného oddelenia... „Also Sie sind Oberarzt!“ Tak ma dali na oficiersku miestnosť. Večeral som s nejakým Karlom, on bol z Bielenfeldu⁷⁶. Poručík to bol a tiež mal dyzentériu. K tomu mal

ešte aj kus zadku šrapnelom odťatý, no chudák. Keď šiel na záchod vždy plakal, čo ho to bolelo všetko. Ale pritom ohromne inteligentný chlap. Hovoril mi, že ako obyčajný vojak začal, ale všetky hodnosti prešiel a že mal dva EK⁷⁷ a vyšiel na hodnosť poručíka. Z obyčajného vojaka. Srandista bol, takú francúzsku povahu mal, náтуру. S ním sme si zažili... Keď sme boli už v poriadku, asi o dva týždne, prišiel za ním jeden SS-man, jeho kamarát. No a boli sme v Rovne.

S priateľom, vojenským prokurátorom Rudolfom Kadlečíkom (Zdroj: Archív V. Točíka)

Ten esesák v čiernej uniforme nás tam dovedol. Zobral ho potom do mesta a aj mňa s ním. Pohostil nás, najesť nám dal, vypili sme si dobre, kvalitne – tí esesáci mali všetkého – a potom nám hovorí: „Pod’te chlapci, volačo vám ukážem!“ A išli sme tam, kde oni strieľali tých židov... Vojak priložil židovi pištoľ na šiju, strelil, kopol do zadku a letel do tej jamy... Tomu Karlovi tam hneď z toho prišlo zle, normálne začal vracat’... Potom mu tamten hovorí (už neviem, aké mal to krstné meno, Franz tuším): „Ty, Franz, ako môžu Nemci toto

robiť? Veď to je svinstvo takto nevinných ľudí strieľať, zabíjať!“ A on mu hovorí: „Karči, mne to môžeš povedať, ale nech tá Boh chráni povedať to im, lebo budeš medzi nimi, odstrelia ťa!“ Tak ho upozornil, aby len držal hubu, to si pamätám... Aby to neodsudzoval... To bolo v auguste 1942, keď sme boli v tom špitáli.⁷⁸

O takýchto veciach sa vedelo v našej armáde?

My sme vedeli, veď Nemci strieľali ľudí. Aj od tých dievčienec, keď sme išli v noci, tak sme išli na tzv. senné námestie a sme sa riadili podľa šibenice. Vždy tam ktosi visel. Tak smerom k rohu šibenice, potom k zákrute a dostali sme sa do našich ubikácií. Lebo to bolo veľké mesto. Potom partizánske dediny strieľali, vypaľovali. Viem, že naši chlapci hovorili, že tam a tam bola nejaká dedina, v ktorej nahnali ľudí do kultúrneho domu, to podpálili, postavili guľomety a všetko to guľometom kosili. Ale to Nemci robili, nie naši. Naši mali dobré pomery s civilmi. Veď prvé, keď sme prišli do Ovruče, do toho špitála, na stene na vrátnici bol nápis: „Slováci, nebojte sa nás partizánov!“ Len pri 102. pluku bol jeden Súčan, nadporučík, čo robil ináč...

Záhorák?

Záhorák... Ako to viete? Ja som ho poznal. Lebo sedeli sme spolu – on mal takú čatu ako esesáci. Chodili a strieľali ľudí, partizánov, „robili poriadky“. Na svoju päsť. Veliteľ pluku bol viedenský Slovák, Lokšík⁷⁹. Tento Záhorák, Súčan, prišiel k nám – my sme popíjali, bavili sme sa. Prišiel medzi nás a hovorí: „Vám sa tu dobre

74 „Nadľudí.“

75 Za ČSR podporučík.

76 Bielenfeld sa nachádza v severozápadnej časti Nemecka v dnešnej spolkovej krajine Severné Porýnie-Vestfálsko.

77 EK – Eisernes Kreuz (Železný kríž) – nemecké vojenské vyznamenanie, udeľované iba v čase vojen.

78 Podľa všetkého išlo o odstrelovanie židov v súvislosti s likvidáciou miestneho geta v dňoch 13. – 14. júla 1942. V gete sa dovtedy nachádzalo asi 5,2 tisíc židov, dospelých, ako aj detí. Na exekúciu sa zúčastnili rota príslušníkov poľnej polície, jednotka SD a SS-polizei i ukrajinská milícia. Cholokost na teritorii SSSR. Enciklopédia. Moskva 2011, s. 858.

79 Michal Lokšík (1897 – 1975) – dôstojník, spolupracovník a priateľ Vojtecha Tuku. V r. 1941 – 1942 v hodnosti pplk. veliteľ 102. pluku Zaisťovacej divízie. Známym svojim bezohľadným postupom voči odbojovému hnutiu na Ukrajine.

Desiatnik aspirant Viliam Točík na koni na východnom fronte (Zdroj: Archív V. Točíka)

žije – vy si tu popíjate a my musíme bojovať vonku!“ A nejaký podplukovník, veterinár z Trenčína, Weiser, pôvodom Nemeč, mu hovorí: „Ty sviňa hmusná, ty zabíjač ľudí, civilistov, ty vrah!“ A hneď mu dal jednu facku aj druhú a ešte hovorí: „Do pozornosti sa postav!“ Kopol ho do riti a vyhodil ho normálne von... Tento Weiser tam ale zas robil veľké kšefty.⁸⁰ Ja som ho poznal. A predstavte si, akí boli tí Nemci úplatní. Išiel som na vojenskú poštovú stanicu a tomu pri telefóne, čo spájal hovorím, či by som si mohol zavolať. Lipy som vtedy fajčil, ponúkol som ho. Tak si zapálil, a „já, sehr gut ist!“, začal chváliť, aké sú

to dobré cigarety. Tak som mu dal celú dvadsiatku. My sme fasovali 15 cigariet na deň. A pýtal sa ma, čo by som si želal. Reku, ja by som si želal, keby ste mi zavolali môjho otca do Trenčína – mal už vtedy telefón. „Ááá, das ist nichts!“ Netrvalo ani desať minút a otca som mal spojeného... Takí boli... za cigarety všetko. My sme tam mali toľko peňazí, že sme sa o ne nestarali. Tam peniaze nemali cenu. Brat Tono bol v tom čase v Leipzigu, tak som si hovoril: „Kristušát, čo s tými peniazmi, veď ja ich mám tisícky!“ Či by som to nemohol bratovi poslať... Tak som šiel na poštu a pýtal som sa toho

pracovníka, či by som mohol poslať peniaze do Leipzigu... „No, viete, keby to bol vojak“... a zas cigaretu. A začal kumštovať – „aber, aber“ a furt len „aber“ – ja som vytiahol Lipy – celú stovku cigariet – tu máte, čo aké aber, „was ist eine aber,“ hovorím – a on potom „Gut! Wieviel?“ Koľko? „5000,“ hovorím. 5000 (poľných) mariek som poslal bratovi. Tak som potom bratovi aj volal a že ich dostal. Ešte si aj pochvaľoval, aké sú to vzácne peniaze, priam devíza. Lebo s nimi sa dalo platiť v celom nemeckom priestore, teda napr. aj vo Francúzsku, no s ríšskymi markami len v Nemecku a v Protektoráte. No ale henten Weiser sa dozvedel, že som poslal peniaze bratovi. Prišiel za mnou: „Doktore! Viete čo, ja by som vás prosil – pošlite na brata peniaze, nech by mi ich potom poslal domov...“ Tak som mu poslal marky a on to zas poslal do Trenčína. Nevie, koľko ich už bolo, ale viem, že brat mu to potom dovliekol do Trenčína, tie marky. Podvodník to bol... Ten kšeftoval s koňmi, potom mal sklady masla... Ja keď som išiel domov so zdravotným vlakom, dve debničky masla mi dal! Maslo, ktoré sa netopilo a pritom bolo leto.

Veľmi dobrý človek tam bol, čo som ho poznal, veliteľ jazdcov, major Kmicikievič⁸¹. Holohlavý, starší pán, ohromný človek. Spolu s ním tam bol npor. Sádovský a ešte jeden, také nemecké meno mal, syn prednostu stanice z Krásna nad Kysucou, Erno, ale priezvisko už neviem. Oni dvaja tam prišli ako nadporučíci a „veľkí“ bojovníci, obidvaja mali pripäté železné kríže. Ja im hovorím: „Chlapci, dajte si pozor, keď sa stretnete s partizánmi, žiadne strieľačky. Ako kamarát vám hovorím – vyhýbajte

80 Pplk. MVDr. Richard Weiser bol ojedinelým (a extrémnym) prípadom okrádania vojakov a kšeftovania masových rozmerov. Za potraviny patriace vojakom Weiser kupoval perzské koberce, zlaté a brilantové šperky či obrazy. Mal dobré styky s vplyvnými nemeckými dôstojníkmi a úradníkmi v Žitomíre. Pre nich (ale aj pre niektorých slovenských dôstojníkov) usporadúval bujaré večierky. Vo veterinárnej ambulancii dokonca krmil štyri prasce. MIČIANIK, P.: Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu II. (1941 – 1944). Zaisťovacia divízia a železniční pionieri. Banská Bystrica 2008, s. 123.

81 Jaroslav Kmicikievič (1894 – 1971) – dôstojník čsl. a slov. armády ukrajinského pôvodu. V r. 1942 veliteľ Smiešaného prezvedného oddielu v Zaisťovacej divízii.

sa. Tu nie si na fronte, kde, keď nezabiješ ty, zabijú teba. Tam si musíš život chrániť. Ale tu ťa nebudú sami napádať...“ Ale oni že „čo sa nám tu budú párať partizáni!“ atď. Takí nadšenci boli za to, že mali EK... Blbosť spravili. Netrvalo dlho a ten jeden padol a ten druhý, Erno, guľka mu krížom tela prešla a zozadu vyšla. „Erno, vidíš, čo som ti povedal, ty somár – vidíš, už si tu! A Sádovský je mŕtvy...“⁸²

Kto z dôstojníkov tam ešte mal povest' takého horlivca?

Jedine ten Záhorák. To bol blázon. Potom po vojne ho hľadali dlhšie a súdili. Ale keby ho našli hneď, tak ho obesia alebo zoberú do Ruska. On mal veľa ľudí na svedomí. Ja som ho osobne poznal. Rudo Kadlečík si ho dal raz zavolať a hovorí mu: „Ako mi príde nejaký oný, podnet, – ja ťa nechám zavrieť!“ hovorí mu. „Lebo to robíš protizákonne!“ „Ešte raz a ja ťa nechám zavrieť!“ Takto mu povedal. „Ja ťa nechám zavrieť, keď ty sa ešte chváliš, čo robíte, že strieľate ľudí!“ To bolo tuším ešte predtým, ako som šiel do nemocnice. Aj s Nálepkom sme tam sedeli a jemu hovorí tiež Rudo Kadlečík: „Jano, keď nepôjdeš do prdele, neodídeš, ja ťa musím zavrieť!“ Lebo tuto mám od Nemcov hlásenie, že s tou kamarátkou robíte pre Rusov... Lebo jedno pekné dievča mal. A voľakde som čítal, že ona robila pre toho partizánskeho veliteľa gen. Korpaka. Čo sa jeho 10 000 partizánov prebilo až skoro do Rumunska, že ona robila spojku medzi týmito a Nálepkom... že keď išli cez naše územie sa to spravilo tak, že ich akože nevidíme.

Inak, Rudo Kadlečík bol po vojne šéfom súdu. No chytil sa s Husákom, lebo nechal pozatvárať eštabákov, čo vyšetrovali ľudí. To bola veľká aféra! Komunisti strašne proti nemu písali... Tak keď prišli komunisti k moci, samozrejme ho vyhodili a šiel robiť

robotníka. Predtým bol s Husákom kamarát.

Čiže o Nálepkevi sa vedelo už všeobecne, že spolupracuje s Rusmi?

Áno. Ale on bol dobrý pijan... Krpec chudý, okuliare veľké mal... a keby bolo, aj mŕtve mu z nosa by vypil. Tam ale všetko pilo... No čo nás držalo pri živote – alkohol. Ja keď som tri dni nepil, dostal som dyzentériu. Viete aký tam bol divoký život? No čo nám na niečom záležalo? Vypiť čo bolo – sme vypili, fajčili sme ako Turci, karty hrali o peniaze. My sme tam o marky vabank hrali. Do dlane som zobral marky a ani som ich nepočítal, čo sme ich toľko mali. V kufríku sme nosili poľné marky...

To, že ušiel k partizánom, ste mu schvaľovali?

No, to bola jeho vec. Mne to potom Rudo rozprával, že keď mal už asi tretie hlásenie od gestapa, že Nálepka do toho robí, povedal mu: „Jano, ak zajtra nezmižneš odtiaľto preč, pošlem eskortu, aby ťa zavreli! Ja sa kvôli tebe nedám od Nemcov zavrieť, že ťa kryjem!“ Tak vtedy odišli. Údajne, hovoril, že aj veliteľ práporu (Palkovič) chcel ísť s nimi, ale že keď vysadal na koňa spadol a nohu si zlomil. Takže potom nešiel. Ale neviem, či je to pravda, no Rudo mi to hovoril. Ale potom zas povedali, že by ich príbuzných doma prenasledovali, takže odišli len títo.

Vedeli ste aj o Stalinových zločinoch?

Áno, to nám zas Žitomirčania rozprávali. Zaujímavé, jedna miestna vdova chodila s nejakým Jakubócyom, to bol lekár, čo býval vedľa mňa, neskôr bol v Poprade lekárom. Rozprávala nám, ako ju rodičia zatvárali, keď bola maličká, aby nevyšla na ulicu. Lebo vtedy bol taký hlad, že keď išlo decko po ulici, tak ho schmatli zabili a zjedli! Oni že zobrali vtedy všetky potraviny, všetko... A to je ešte zaují-

mavé: keď boli dvaja, Stalina vychvaľovali. Ale keď boli s vami medzi štyrmi očami, nadávali. Ja som sa potom jednej pýtal, ako je to možné, prečo sa tak správajú. Ona mi hovorí: „A čo ja viem, či tá druhá nepracuje pre NKVD?“ Jeden druhému neverili! A toto boli ešte kamarátky!

Jedna, čo ju súdil Kadlečík, potom v 1968 roku prišla za ním, aby jej našiel nejakého muža, že by chcela zostať u nás. A pýtal som sa aj na tú jej kamarátku, čo som sa s ňou poznal, že čo je s ňou. Vraj hneď ako prišli Rusi, ju enkávedisti odstrelili... Že údajne pre Nemcov pracovala... Ju musel niekto udať a takých hneď likvidovali. Keby nebolo Stalina, celkom inak by ten ZSSR vyzeral. Ale Stalin, to bol jeden orientálny vládca, ktorý neveril ani sám sebe, len každého podozrieval, že je proti nemu. Psychopat, preto všetkých likvidoval. Typický orientálny vládca.

Dá sa povedať, že by obyvateľstvo bolo komunistického zmýšľania?

Ale kdeže, veď oni aj do kostola chodili, ikony mali všade povešané. Čo som ja stretol, to boli dobrí, obyčajní ľudia.

Medzi našimi vojakmi sa takí ne-našli?

To sme my nevedeli. My sme len s partizánmi sympatizovali, že šli proti Nemcom.

Ako ste cháпали, že musíte bojovať proti ZSSR? Ako vojenskú povinnosť?

Dívajte sa – to bol rozkaz a šli sme. Myslíte si, že niekto chcel ísť sám bojovať? Prosím vás... no rozkaz je rozkaz. To si neviete predstaviť, aká bola vtedy poslušnosť armáde, autorite atď. A to boli obyčajní dedinskí chlapani väčšinou. No určite boli medzi nimi reči typu „na kýho čerta tam ideme“ a pod. Ale to boli reči, verejne nikto neprotestoval. Ani som nepočul, že by na Slovenský štát

82 Rozhovor sa musel odhrať po návrate z frontu. Stotník Imrich Sádovský totiž padol dňa 8. 11. 1942 v Lojeve.

alebo Tisa pritom nadávali. Čo máme robiť – je to rozkaz – ideme. Nálada bola taká.

A potom, naši vojaci sa v momente skamarátili s miestnymi ľuďmi, naučili sa jazyk, raz dva boli dohovorení a už boli veľkí kamaráti, na život a na smrť... Naši na nich pozerali ako na chudákov, ako na našich ľudí. Lebo to boli tiež dedičania, roľníckeho pôvodu.

Neboli problémy takého charakteru, že by im naši kradli, alebo znásilnili a pod.?

To nebolo. To sa veľmi trestalo. Akurát ten jeden prípad, čo viem, že náš vojak tú jednu miestnu ženu bodákom zapichol (údajne). Ale neviem, čo bolo na tom pravdy, lebo sme to nemohli vyšetriť, pravda... Prokurátor chytil spisy, zahodil a bolo hotové...

SPOLUPRÁCA S PROF. ŠUBÍKOM

Ja som bol na fronte šesť mesiacov, od apríla do konca augusta 1942. Keď sme sa vracali, spravili ma veliteľom zdravotného vlaku. Keď sme prišli k Poľsku, pri nejakom moste sme spomalili a len sme začuli: „Slo-

váci, pozdravte Slovensko! Slováci, pozdravte Slovensko!“ Tak kričali po nás. Vytrčím hlavu a tam civili opravovali trať. To boli asi tí prví židia, mladí, čo mali akože postaviť osady. Tí tam vtedy robili.

V tom 1942 roku, keď židov deportovali, boli ľudia naozaj presvedčení, že sú sťahovaní. Lebo veď bolo povedané, že za každého sme dali 500 mariek. Všetci sme si to mysleli. Až neskôr sme sa dozvedeli pravdu.

Domov som prišiel chorý, po tej dyzentérii som bol strašne vychudnutý. Keď som prišiel do Trenčína, jeden veliteľ roty, čo bol šéfom Doplnovacieho okresného veliteľstva, mi hovorí: „Vítaj, vítaj – ja ťa hodím tuto nabok, aby si nemusel chodiť na manévre!“ A skutočne, ja som ani raz nebol, dal ma bokom. Ale pritom ma povyšovali, až na majora postupne.

Po návrate z frontu som pracoval niekoľko mesiacov v karanténe na Smrekovici, vojenčinu som končil nejaký v septembri 1943. Náhodou bol vtedy v Oraviciach na návšteve u môjho otca profesor Šubík a otec mu spomenul, že práve idem z vojny. Šubík mi potom hovorí: „Kolega, viete čo, poďte ku mne, potrebujem jedno miesto. Mám tam Martina Rázusa⁸³ a ešte jedného, Peška. No viete čo, kolega – vy si urobíte robotu,

odpítvate si, do tej 9. – 9.30 ste hotový – a poobede si prídete na histológiu. A inak si môžete ísť, kde sa vám páči na kliniky. Ale prof. Sivák si vás žiada a ja tiež potrebujem človeka, čo robil na patológii.“ Lebo vtedy patológie, pitevne, nebolo široko ďaleko, len v Bratislave a potom až v Žiline. Tam bol vedúci doc. Klein.

On bol žid, tak aby ho zachránili, tam ho premiestnili. (Po vojne, keď Šubík zavrel, robil prednostu kliniky v Bratislave.) Tak som si povedal, prečo nie a išiel som k nemu na patológiu. Joj, to bol dobrý človek ten Šubík... Kus dobrého človeka. Bol šéfom zdravotníctva⁸⁴ a u neho mali všetci židia-doktori výnimku. Jeden, Wiener, taký typický žid – malý, hrbatý, nos veľký, výslovnosť židovská, bol gynekológom u Alžbetínok. Šubík ho tam nechal pracovať, mal ho veľmi rád. Pamätám sa, keď som robil na patológii, naraz príde a len tak mi hovorí: „Idem za Ferkom!“ Ja hovorím: „Haló, počkajte! To musíte povedať, kto ste, čo ste... potom vás pustím...“ Lebo išiel cez pitevňu, cez tie laboratória a profesor mal pracovňu vzadu. A on: „Však ja som prof. Wiener!“ Tak ja – „keď ste prof. Wiener, samozrejme...“ „Lebo profesor mi povedal, že každého lekára-žida, ktorý sa mi predstaví, aby som ho uviedol“... A tento hovorí: „Mňa nemusíš uvádzať! Ja idem rovno za ním...“ A hneď mi tykal.

Šubík bol ako jediný Slováč v roku 1943 aj v Katyńskom lese... Ako člen medzinárodnej lekárskej komisie, ktorá vyšetrovala hroby poľských dôstojníkov...

Veľa som sa od neho dozvedel o tom. Spomínal mi, že ten francúzsky kolega, patológ, mu hovoril, že sa mu to nezdá. „Kolega, mne sa to nezdá... viete to je všelijaké... Či to Nemci nehrajú proti Rusom...“ Teda že je to švindel nemecký. Lebo on bol strašne proti Nemcom. A Šubík mu hovorí:

Vojenská zotavovňa na Smrekovici v zime 1942/1943 (Zdroj: Archív V. Točíka)

83 MUDr. Martin Rázus (1914 – 1985), lekár, syn známeho básnika Martina Rázusa.

84 V rokoch prvej SR nebolo zdravotníctvo osobitným rezortom, ale iba sekciou na ministerstve vnútra.

„Nepochybujte o tom, je to fakt, my to poznáme. A druhá vec, keby sa Nemci dozvedeli, že o tom pochybujete, zle by z toho bolo...“ To mi Šubík len tak medzi rečou rozprával. To sa odohralo ešte v Katyni, tam mali také sedenie, debaty, medzi tým skúmaním. Tento Francúz mal k nemu dôveru ako k Slovákov, preto tak začal. Ale teda Šubík o tom nepochyboval nikdy, podľa neho to jednoznačne spravili Rusi.

Ja som mal ten pech – keď som šiel na patológiu, urobili zo mňa hlavného identifikátora mŕtvol. Keď bombardovali Apolku,⁸⁵ mal som tam do sto mŕtvol a všetko som to mal identifikovať. A v sobotu som mal ísť do Tatier. Od večera do rána som to všetko stihol.

Koľko bolo vtedy obetí oficiálne?

To už neviem, ale my sme mali tak 80, do 100 mŕtvol u nás. Aj decká, čo sa hrali na ulici boli pobité tlakovou vlnou. Plno detí tam bolo... K nám vtedy zväžali mŕtvol z celého mesta.

Mohlo sa stať, že niektoré aj nedoviezli?

No mohlo, ale keď chceli telo pochovať, muselo byť identifikované.

Aký bol vtedy plat lekára?

My sme mali podľa tabuliek vysokoškolského platu. Základ bol 1200 Ks a každé tri roky vám plat stúpol o 150 Ks. To mal aj každý právnik, skrátka každý vysokoškolák. Stredoškolač mal 1000 Ks. A tiež mu každé tri roky stúpol plat. Ja vám poviem, že ako lekár a mladý dôstojník armády som mal vyšší plat, ako môj otec, ktorý bol školským inšpektorom. Vyše 2000 korún hádam. Ja som mal toľko peňazí, že som nevedel, čo s nimi. Aj rodičov som podporoval, bratom som dával, ale najviac sme preflákali. Do polnoci v kaviarni

Kolektív interného oddelenia Vojenskej nemocnice v Ružomberku pod vedením mjr. Pavla Kravčeka (Rus) v roku 1943 (Zdroj: Archív V. Točíka)

a potom ešte do pivárne. Štefan Sedláček, Jožo Surovecký a ďalší. No ako slobodní, nikoho na krku, užívali sme si.

Býval som v špitáli na Mickiewiczovej, tri izby tam boli. Dve mali kožiari (kožkári sme im hovorili) a krčné malo jednu izbu.

Ako hodnotíte SNP?

Podľa mňa celé SNP pokazili Sovieti tým, že nechali postrieľať tú Ottovu misiú. Najlepšie sa loví v mútnej vode – to bola ich politika. Rozhlas vtedy nebol taký rozšírený ako dnes. Po dedinách chodili agitátori, že Nemci Tisa zobrali, aby ľudí narukovali. A potom povstalcov porážali kde sa dalo. Potom činnosť partizánov. Ja som bol s MUDr. Hermanom Krskom pri exhumácii obetí partizánov v Mičinej, už neviem, či to bola Horná či Dolná Mičina. Aj tu, v okolí Trenčína čo bolo. Keď som bol po vojne v Trenčíne, naraz sem prišiel za primára miesto Loeba Wiener. Asi v roku 1952 to bolo. Rozprávame sa a naraz mi hovorí: „Povedz svojej manželke, že jej kamarátka Marika Šteinerová je mŕtva, že ju hore na Inovci zapichol

Snežinský.“ Marika Šteinerová – tak nejako sa volala. Ona bola úradníčka, ale aby bola krytá ako židovka, robila v Bratislave na Obilnej spoločnosti s manželkou. Tam sa niektorí židia skrývali. Ona potom odišla do hôr medzi partizánov a on (Wiener) tiež potom neskôr odišiel a bol v tejto skupine Snežinského. A na vlastné oči videl, ako k nej ten Snežinský prišiel – „*a ty si zradkyňa, ty nás budeš zrádzať!*“ a normálne ju do krku pichol. To bol jeho spôsob takto pichať ľudí...⁸⁶ Len preto, že jej neveril, že je spoľahlivá. Bol pri ňom aj jeden z Bodovky – Jano Rozvadský, ten tiež robil svinstvá. To mi Kálničania hovorili. Ja som s ním zažil príhodu, ale až neskôr. Poľovali sme v Kálnici a šli sme takým údolím. Nad ním išiel taký starší. A on (Rozvadský) strieľal po bažantovi, ale strelil do neho. Ten mu kričel: „*Jano, veď si ma zabil!*“ Hodil sa na zem, spadol. A on viete čo spravil? Ja som to na vlastné oči videl – zobral pušku a na seba strelil. Nepodarilo sa mu – tak si potom do úst strčil flintu, natiahol, vystrelil a roztrhlo mu hlavu... Viete, čo som ja mal potom roboty, písať všelijakých

85 Americké letectvo bombardovalo rafinériu Apollo (i niektoré ďalšie časti Bratislavy) dňa 16. júna 1944.

86 Anatolij Antonovič Snežinskij (1917 – 1963), sovietsky partizánsky veliteľ, veliteľ brigády Boženko, ktorá sa od októbra 1944 do marca 1945 zdržovala najmä v pohorí Považského Inovca. Vyznačoval sa podozrievavosťou a krutosťou a najmä na území Novej Lehoty, po ňom a po jeho partizánoch ostali desiatky povraždených osôb.

správ, atď. Lebo som bol lekár a zároveň som ho videl ako prvý mŕtveho.

Tamtoho prvého zastrelil?

Broky mu do hlavy vošli, dva mal blízko očného nervu, oslepol z toho, ale nezabil ho.

Nestrelil do neho úmyselne...

Neúmyselne... A do tohto Jana potom čosi vošlo a odstrelil sa. Ja neviem, akoby taký šok na neho prišiel. Zo strachu... Jeho chceli Lehoťania zabiť, aj po ňom strieľali. Preto sa bál ísť ďalej, len po Kálnicu. Lebo im zle narobil, tiež tam nejakých odkrágľoval. Na Novej Lehote.

ÚTEK PRED GESTAPOM

Svadbu som mal 18. januára 1945. Moja snúbenica Elena – rodená Mistríková z Donovál – bola zamestnaná v Obilnej spoločnosti. Bola sekretárkou generálneho riaditeľa Klinovského z Ústia, ktorého potom zabili partizáni.⁸⁷ Bol to inak treťostupňový bratanec môjho otca. Ona bola veľmi šikovná. Keď Klinovský nebol prítomný, vybavovala všetky veci! Ráno odišiel a ona vybavovala. Strýko z Turzovky mi napríklad hovoril: „Joj, nemáme múku, tak by som potreboval! Ved' máš tam ženu – zaobstaraj nám čosi!“ Tak ona mu – pod titulom že na obľátky pre Turzovku – zaobstarala dva vagóny múky! No a tá Obilná spoločnosť sa mala (pred frontom) sťahovať do Rajca. No ženatí alebo vydaté nemuseli. Tak mi hovorí, jednoducho, poďme na matriku, dáme sa zosobášiť! Ved' tam je matrikár Janota, to je otcov kamarát. Tak som išiel za ním: „Ujo, mám toto a toto!“ „No, príď zajtra, doved' si dvoch svedkov a zosobášim ťa!“ Tak som vzal brata a ešte jedného. Viezli

sme sa na prezidentskom aute, to nám vybavil major Erno Pecháček, šéf prezidentskej stráže, dobrý kamarát. Najprv mi poslal Mercedes, ten som mu poslal preč, potom mi poslal Opel Super, ten nás viezol. Ani môj otec o tom nevedel, len z Grenzbote sa to dozvedel...

No ale čo sa mi ešte prihodilo hneď po svadbe. Ešte keď som v roku 1942 odchádzal z Ruska domov, Rudo Kadlečík mi hovorí: „Vieš čo, však nemáme radi Nemcov – máme tu tie desaťranové flinty ruské – že by si ich zobral...“ To boli ohromné flinty,

Manželka Elena, rodená Mistríková

(Zdroj: Archív V. Točíka)

strieľalo to buď samostatne, alebo naraz celú desiatku.⁸⁸ „Vieš čo, zober to zdravotným vlakom, ja mám už zariadené v Trenčíne, že to potom zavezú k tebe na byt, na Hasičskú. Samozrejme, že aj patróny...“ Tak aj vedierka patrónov. Tak ja som to aj urobil. Vlakom sme prišli do Prešova a tam ma už čakalo nákladné auto a všetky tie pušky – neviem či desať ich bolo alebo koľko, potom náboje vzali a zanesli to môjmu otcovi. Len aby som to zariadil, aby to prijal. Tak ma

to aj priamo na Hasičskú ulicu domov zanesli a tam položili. Potom pred povstaním si to zobrali všetko. Meno toho človeka som už zabudol, na „P“ sa začínalo. Že to je „ich“ všetko. Kvôli tomu som mal potom vytriasačky... Kvôli tomu ma v januári 1945 Nemci zobrali. Priamo z Park Kaviarne. Robili tam kontrolu. Ukázal som im preukaz a hneď: „*Kommen Sie mit!*“ Ja som bol už zaznačený...

Musel to niekto prezradiť...

Aj viem kto. Rudo Kadlečík mal jednu frajerku, Meličkovú, a spolu pili, a tej drístel do sveta – lebo ona sa robila ako veľká bojovníčka proti Nemcom – že ja som to sprostredkoval. No a ona to udala gestapu. To ešte za Slovákštátu, ešte tu Nemci neboli. Lenže on potom padol do zajatia, kdesi pri Viedni bol v zajateckom tábore, takže on bol „mimo“.⁸⁹ Tak som ostal len ja. V Park Kaviarni hore na poschodí s Gejzom Ferčegom som sedel, potom veliteľ hradnej stráže, Erno Pecháček. Oslavovali sme vtedy moju svadbu. A tento Ferčeg mal vypité, začal sa veľmi vzpierať. Vchod bol dole, dvere, odkadiaľ sa vchádzalo, od pasáže, boli zavreté. Ľudí tam čakalo, čo chceli ísť do kaviarne. To bolo tak o 9. – 10. hod. večer. Teraz ako oni otvorili, tí ľudia sa začali hrnúť dnu. A tento Gejza mi kričí do ucha: „*Uteč!*“ Tak som sa zobral a medzi tých ľudí cez tú pasáž smerom ku Carltonu a potom k Národnému divadlu. Vtedy bolo plno snehu. Potom na Laurinskú a odtiaľ do špitála. Hovorím sestričke: „*Sestrička zle je, Nemci ma budú chytať! Niekde sa musím schovať!*“ Ona mi hovorí: „*Pán doktor, máme tam jednu miestnosť na farmakológii, tam vás schováme!*“ Istotne by ma hľadali, lebo ved' mali aj moje doklady. Ale zaujímavé – to sú životné náhody...

87 Ján Klinovský (1905 – 1944) – predseda Obilnej spoločnosti pre Slovensko, spolupracovník poľského i čsl. odboja. Zavraždený partizánmi v Rybároch pri Sliachi v septembri 1944.

88 Išlo o sovietske samonabíjacie pušky 7,62 mm Tokarev SVT-40.

89 Rudolf Kadlečík (1912 - ?), kpt. just., bol odvečený v rámci skupiny štyroch stoviek povstaleckých dôstojníkov v decembri 1944 a internovaný v zajateckých táborech v Kaisersteibruchu, Altenburgu a v Gere.

Už som tam bol tri dni, tma tam bola väčšinou, stravu mi len tak potajme nosili. A hovorí mi: „*Pár ľudí sme tu už mali schovaných!*“ Inak, tie sestričky boli ohromné osoby... Rádové sestričky, „križáčky“... Naraz len príde sestrička s mojou ženou a hovorí: „*Vilo, všetko je v poriadku!*“ „*Neblázni!*“ „*Vážne, pokojne môžeš ísť domov, všetko je v poriadku!*“ A ja hovorím: „*Kde máš papiere!*“ „*Nič nemám, ale pod' len domov!*“ Ved' keď mi žena hovorí, tak už len idem. No a pridem domov, otvorím dvere a tam sedí za stolom esesák! Nevie, či mi uveríte, ale keď som ho zbadal, myslel som si, že sa poseriem! A on: „*Vítejte, pane doktore! Já jsem spolupracovník vaší paní manželky z Obilné společnosti!*“ To bol nejaký Sudeťák, ktorý s mojou ženou robil kedysi na Obilnej spoločnosti. No a aká náhoda – moja žena išla po ulici a akurát ho stretla. On sa jej prihovril: „*Elenko! Jak se máte?!*“ A ona: „*To ste vy?!*“ atď. „*Ako to, že ste v uniforme?!*“ „*No víte, jako Sudeťák...*“ zrozprávali sa skrátka, pýta sa jej, čo má nové a ona hovorí: „*No, som vydatá, ale muž je schovaný, kdesi sa skrýva, lebo patrola mu zobrala papiere!*“ „*A teraz ja neviem kde je, kam zmizol – ved' s vami sa môžem pokojne rozprávať – ozaj neviem kde je!* Odkedy ušiel z kaviarne, odvtedy neviem, kde je!“ Ona teda vedela, kde sa skrývam, lebo sestričky jej prišli povedať, ale vyzradiť ma nemohla. A ten Sudeťák jej hovorí: „*Elenko, zítra přijdu ku vám!*“ Skutočne, na druhý deň prišiel, priniesol jej moje papiere a hovorí: „*Bol udaný na gestapo do Brna kvôli nejakým zbraniam, že prevážal z Ruska... No, ale tu máte papiere, všetko je zlikvi-*

dované, všetko je v poriadku!“ Tak sme si potom dobre vypili a on ešte hovorí: „*Víte – i tak to všechno jde do prdele!*“ Tak som sa ja nakoniec dostal zo šlamastiky...

V RUKÁCH ŠTB (1947)

Otec ako inšpektor bol dva roky v Prievidzi, potom v roku 1941 šiel do Popradu, tam bol asi dva mesiace a potom do Trenčína, kde ostal až do frontu. Potom bol v tej presídľovacej komisii, čo vymieňali Maďarov za Slovákov. Následne ho vyhodili a šiel do penzie.⁹⁰ Potom gazdovoval v Ondrochove, kde sme mali chalupu. To je pri Malom Seku, dnes Mlynský Sek.

Kto ho vyhodil?

Tunajší... Akčné výbory v Trenčíne. Tie pomery po vojne boli také – luteráni začali robiť poriadky hore-dole.

Na povereníctve školstva robil „poriadky“ Novomeský...

To všade robili. A ten Novomeský⁹¹, čo ho spomínate, bezočivec to bol. Moja žena ho dobre poznala. Keď tu otca v Trenčíne vyhodili z miesta, išiel som za Milanom Polákom⁹², vtedy povereníkom. On bol z Podzávozu, tam bol učiteľom pri otcovi v Čadci a potom robil pri otcovi v Trenčíne až do povstania. Rodinní kamaráti... Ale potom, bezočivec... veľký pán sa z neho stal. Hovorím: „*Toto a toto spravili otcovi!*“ A on hovoril: „*No, čo si narobil – to má!*“ Hovorím: „*Reku ďakujem pekne, pán Polák!*“ Tak potom išla žena za Novomeským. Poznala ho, lebo bol redaktorom v *Budovateli* a ten vydávala Obilná spoločnosť, kde pracovala. Mal vtedy

4000 Ks platu! To bol najlepší novinársky plat, aký existoval v Slovenskom štáte! Teda išla za ním a on jej hovorí: „*Viete, Elenka, takto je to... Ja si nepomôžem, to je taká sila tam... Ja tiež medzi nich patrím a nepomôžem si...*“ To sa ospravedlňoval... Hovorili potom, že ich nútili do Hlinkovej gardy. Môj otec bol tiež učiteľ a v garde nebol vôbec. Takéto somariny... To nielen zo školstva vyhadzovali, ale zo štátnych služieb vôbec.

Aj ja som bol zavretý v roku 1947, asi v septembri, keď komunisti rozbíjali Demokratickú stranu. Nás, Svoradovčanov asi 200 zavreli, že chceme vraj rozbíjať republiku, že sme s Ďurčanským atď. Niekoľko dní som bol vo väzbe. Vzali ma z kliniky a v cele na Policajnom riaditeľstve u Dvoch levov som bol zavretý. A tam samí kamaráti – Mikulovci, Mikšík, potom športový lekár Šaňo Bínovský⁹³ a iní. Pýtajú sa, ako to je... reku, poslali ma sem, že zajtra ma budú vypočúvať. A Bínovský sa rozopne – popálený celý – a hovorí: „*Vilo, maj rozum! Máš šťastie, že ťa nezačali vypočúvať!*“ Tí eštbáci ma trochu aj začali lomcovať, ale ten jeden hovoril druhému, aby išli na obed, že „*nechajme to tak, zajtra si ho podáme.*“ Tak ma potom hodili k týmto. Oni odo mňa chceli priznanie, že robíme protištátnu činnosť. Eštbáci aj jeho nútili, aby podpísal. On mi hovorí: „*Podpíš, všetko čo ti dajú podpíš, lebo nakoniec to aj tak budeš musieť podpísať! A ešte vyžerieš bitku, všetkého možného!*“ Tak aj bolo. Na druhý deň ma hneď vzali a dali mi podpísať ten papier. Ja hovorím „*áno, podpisujem, podpisujem*“ – musel som podpisovať stránky, že som bol s Ďurčanským v spo-

90 Do penzie bol K. Točík „odsunutý“ v roku 1948.

91 Ladislav Novomeský (1904 – 1976) – komunistický intelektuál, novinár a básnik. V r. 1945 – 1950 povereník školstva. Za jeho pôsobenia sa v rezorte realizovali rozsiahle čistky a bolo prepustených či perzekvovaných množstvo príslušníkov nekomunistickej, národne uvedomelej a najmä katolíckej inteligencie.

92 Milan Polák (1897 – 1951) – učiteľ, politik. V r. 1919 – 1939 učil na ľudovej škole v Horelici, Podzávoze a Čadci, neskôr v Trenčíne. Funkcionár Agrárnej strany, neskôr príslušník čsl. odboja, člen povstaleckej SNR, potom poslanec a funkcionár Demokratickej strany, od r. 1947 však pracujúci v prospech Komunistickej strany Slovenska (KSS). V r. 1948 – 1951 povereník zdravotníctva.

93 Alexander Bínovský (1910 – 1981), absolvent medicíny na LF UK (1929 – 1935), venoval sa športovej medicíne.

MUDr. Viliam Točík počas rozhovoru s Martinom Lackom v máji 2010 (Foto: M. Lacko)

jení, že bol za mnou ten jeho „tajomník“ K... K... K... – nie Kosorín ale ... mám to meno poznačené...⁹⁴ Jeho Ďurčanský poslal cez hranice, ale ho chytili a on potom pracoval pre eštébákov... Chodil po funkcionároch, tajomníkoch Demokratickej strany, za Kempným a Bugárom, ale aj za mojím bratom a i.

Čiže vy ste im všetko podpísali?

Áno, všetko som im podpísal. Všetci mi tak povedali, že to je najmúdrejšie urobiť, aby som sa ochránil pred mučením. No čo bolo potom... V noci prišli za mnou, že mám telefón. Prídem dolu a pred našou celou ktosi zastaví. Že Točík aby vyšiel von. Pozerám – on na mňa – a to bol Jožo Berčačín⁹⁵ z Čadce, kamarát,

čo sme sa spolu hrávali... „Jožo, čo tu reku robíš?“ On hovorí: „Stretol som sa s Gejzom Slukom (tiež bol z Čadce) a ten mi povedal, že si tu zavretý. Keby som to vedel, už si dávno vonku. Ja tu mám veľkú funkciu, u týchto eštébákov... Vilo – za týždeň si na krajzákú⁹⁶ a za týždeň si vonku!“ „Moja ruka – tu máš – doniesol som ti pečenú kačicu, čo ti posielala Gejza a tu máš cigaretle!“ Ešte aj vypiť nám doniesol... Hovorí: „Nestara sa!“ A fakt – o týždeň prišiel policajt, zobral ma do auta a hovorí: „Doktore – máte šťastie – aj papiere idú s vami!“ Prišiel som na krajzák – a kto mi donesie obed? Môj bývalý šéf prof. Šubík, čo som u neho dva roky robil asistenta! Zavretý bol tiež... Tak za dva týždne som bol

vonku. Už ma čakali kamaráti a hneď sme išli do jednej krčmy na obed, vypiť si. Pýtam sa: „Jožo, ako ste to spravili?“ „Jednoducho... zavrel som dvoch židov, čo išli do Izraela, že pašujú. Prišiel za mnou šéf bezpečnosti na ÚV KSS (nejaký Weiss⁹⁷ alebo tak nejako – mal poslovenčené meno, asi žid, potom bol tu, v Trenčíne, aj sme boli potom kamaráti), aby som ich pustil. Ja ich pustím... ale ty zariad, aby môj kamarát vypadol z tej skupiny!“ Podali si ruky – a ja som bol vymenený za dvoch židov... Ale zahladené som to nemal, lebo ma kvôli tomu potom naháňali, za komunistov... No musím povedať, viete, ja som mal v živote ohromné šťastie... Ale aj ja som každému pomáhal. Lebo nás otec tak učil: „Ked' aj nemôžeš dobre urobiť niekomu, vyhovieť jeho žiadosti – ale zle nerob nikomu!“ Môj strýko podobne. Aj moji bratia by sa boli rozдали, všetci. Najstarší Karol bol na vysokej škole technickej v Brne, na Kounických⁹⁸ sa staral o všetkých Slovákov, čo tam prišli študovať. Bol im akoby otec, tak ho mali všetci radi. Ja som prišiel do Svoradova a stretol ma nejaký Horvát, čo práve končil: „Čo ti je, Karol? No to bol kamarát! Rozdal by všetko!“

Ďakujem za rozhovor.

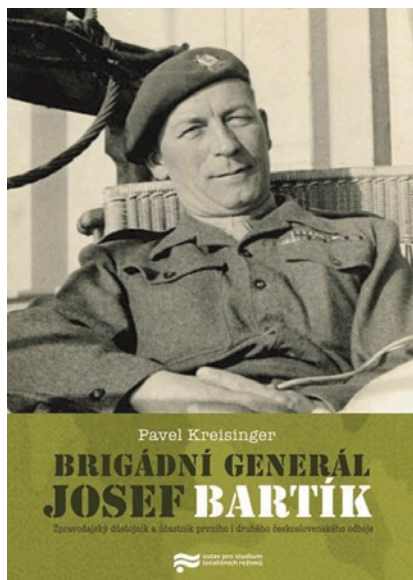
94 Podľa všetkého František Kostka, príslušník Slovenského revolučného odboja. V hlásení odbočky ŠtB v Bratislave z 27. 11. 1947, keď Točíka zatkli, sa uvádza, že V. Točík a jeho brat Anton debatovali s Dr. Kostkom, ktorý je „tuhý odporca dnešného ľudovo-demokratického zriadenia“. Podstata trestného činu V. Točíka spočívala v tom, že „vedel o protištátnom smýšľaní Dr. Kostku“, ako vraj i o tom, že tento sa stretol s kuriérom z Rakúska, no úradom to neoznámil. Táto informácia sa objavuje aj v následnom udaní odbočky ŠtB na Točíka Štátnemu zastupiteľstvu v Bratislave z 3. 12. 1947. Vzhľadom na vyššie uvedené pomery v ľudovodemokratickom väzení a metódy ŠtB je však otáznne, čo z celého obvinenia je pravdivé. V každom prípade, ŠtB na Točíka nemala nič iné, okrem toho, že konštatovali, že „počas slovenského štátu bol prívržencom programu HSLŠ a členom AHG, ináč politicky verejne nevystupoval“. Charakterizovaný bol tiež ako „nemajetný, doteraz údajne netrestaný“. Archív Ústavu pamäti národa Bratislava, fond Krajská správa Sboru národnej bezpečnosti Bratislava, fond starých písomností, S-4244, hlásenie odbočky ŠtB Bratislava z 27. 11. 1947.

95 Strážmajster Jozef Berčačín – bol zamestnancom I. sekcie Hlavného veliteľstva Národnej bezpečnosti (t. j. politickej, čiže ŠtB). Pracoval na jej 1. oddelení, kde bol vedúcim referátu používania znakov a iných symbolov. Súčasne mal však na starosti aj kartotéku zaistených. MEDVECKÝ, M.: Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Bratislava 2011, s. 28.

96 Krajský súd.

97 Oskar Valášek (pôvodne Weiss), od r. 1945 funkcionár Štátnej bezpečnosti, súčasne pracovník kádrového oddelenia Ústredného výboru KSS, ktorý rozhodoval o tom, kto bude prijatý do bezpečnostných štruktúr. Potom obvinený a v r. 1953 súdený v tzv. protištátnej skupine O. Valášek a spol. (desiatich funkcionárov ŠtB) zo sionizmu, resp. buržoázneho nacionalizmu. Pôvodne odsúdený na 23 rokov, no už v roku 1960 prepustený z väzenia. Potom žil v Trenčíne.

98 Kounicove koleje.

PAVEL KRESINGER

BRIGÁDNÍ GENERÁL JOSEF BARTÍK

Praha 2011, 187 s.

Jozef Bartík je pre bádateľov v oblasti československých tajných služieb známa osoba. Zrejme najviac ho „preslávilo“ jeho krátke pôsobenie na čele odboru „Z“ Ministerstva vnútra a jeho rýchly pád, ktorý sa stal súčasťou nástupu komunistov v bezpečnostnom aparáte povojnového Československa, či pôsobenie vo vojenskej spravodajskej službe medzivojnového Československa a v službách československej vlády v londýnskom exile. Preto treba uvítať, že vznikla biografia približujúca celý život tohto spravodajského dôstojníka.

Publikácia je rozdelená na štyri kapitoly, ktoré mapujú jednotlivé etapy Bartíkoveho života. Prvá sa venuje detstvu a Bartíkovi pôsobeniu v légiách v Taliansku. Po tomto akomsi „predstavení“ prichádzajú dve kľúčové kapitoly publikácie – zamerané na obdobie 1919–1945. Tu sa dozvedáme, že Bartík patril do prvej generácie československých spravodajských dôstojníkov, pričom v tajnej službe novovzniknutého štátu pôsobil už od roku 1919. Obe kapitoly približujú viaceré dôležité momenty

Bartíkoveho osobného a pracovného života. Sú tu uvedené tiež niektoré (v druhej kapitole bohužiaľ len dva) konkrétne prípady, na ktorých Bartík pracoval. Najpodrobnejšia je tretia kapitola, ktorá popisuje Bartíkove osudy počas 2. svetovej vojny, vrátane rozchodu so šéfom vojenských spravodajcov Františkom Moravcom a prechodu na Ministerstvo vnútra (MV). Autor sa snaží aspoň čiastočne nahliadnuť do medziľudských vzťahov, ktoré sú pre historika dobrou pôdou na „pol’udštenie“ dejín. Prevažná väčšina textu sa však zaoberá rôznymi Bartíkoviými pôsobiskami.

Stručne je popísaný aj vznik a činnosť IV. odboru MV (Odbor pre politické spravodajstvo). Bartíkove pôsobenie na uvedenom poste je opísané na šiestich stranách, pričom autor odkazuje na to, že analyzovanie pôsobenia československého ministerstva vnútra v Londýne je ešte len výzvou, ktorá čaká na svojho historika. Je na škodu publikácie, že sa autor ani len nepokúsil s touto výzvou popasovať, aspoň takpovediac „z rýchlika“. Chýbajú tu aspoň ilustračné konkrétne prípady. Aj keď mi je jasné, že takáto agenda bola do značnej miery o administratívnej práci, ktorá sa vždy historikovi zle zachycuje, resp. je zvyčajne pre čitateľa nepríliš zaujímavá, nebola by podľa môjho názoru ukážka práce na škodu.

Posledná kapitola o povojnových osudoch generála Bartíka sa pochopiteľne začína jeho pôsobením na odbore Z Ministerstva vnútra, ktoré však už podliehalo komunistickému nominantovi Václavovi Noskovi. Väčšina časti o jeho pôsobení na MV je však venovaná intrigám okolo jeho odvolávania, opäť mi chýba nejaká vlastná činnosť hlavného protagonistu knihy vo funkcii, ktorej význam bol značný. Nehovoriac o tom, že by bolo zaujímavé sa dozvedieť o tom, aký bol jeho osobný názor na tieto intrigy a či a akým spôsobom sa im snažil čeliť. Ako samotný Bartík vnímal úrad, na čele ktorého stál, svojich spolupracovníkov (napr. svojho zástupcu Z. Tomana), politickú klímu na ministerstve atď. Odpovede na tieto otázky by publikáciu oživil. A po krátkom pôsobení na Ministerstve ná-

rodnej obrany nás autor presúva ďalej, do posledných dvoch období Bartíkoveho života – väznenia a napokon úspešne zavŕšeného boja o rehabilitáciu.

Obe záverečné časti sú obsiahlejšie a približujú aj niektoré Bartíkove názory a motivácie. Autor podrobnejšie objasňuje príčinu Bartíkoveho zatknutia či priebeh väznenia. Citovanie korešpondencie od rodiny a rodine stavia pred čitateľa ľudský rozmer sledovanej osobnosti. Na diele treba oceniť aj skutočnosť, že autorovi sa podarilo nadviazať kontakty s rodinou J. Bartíka, a tak aj zistiť a popísať aj tie záverečné „súkromné“ kapitoly generálovho života. S uvedeným súvisí aj množstvo mimoriadne zaujímavých fotografií, ktoré vhodným spôsobom prácu dopĺňajú a sú vítaným oživením publikácie.

Na záver by som však dodal, že aj keď je knižka zaujímavá a vydarená, považujem za škodu, že neobsahuje viac informácií o konkrétnej činnosti Bartíka. Trošku som sa pri jej čítaní nemohol ubrániť dojmu, že ide skôr o popularizačnú knihu s poznámkovým aparátom, než o klasickú vedeckú monografiu. Je to zrejme spôsobené aj faktom, že publikácia je prepracovanou diplomovou prácou, ktorá zrejme mala obmedzený rozsah a ambíciu zachytiť celý Bartíkoveho život. Myslím však, že pred publikovaním formou monografie by bolo vhodné doplniť viac informácií, dôležité aspekty Bartíkoveho života rozanalyzovať a priblížiť detailnejšie. Tým samozrejme nechcem povedať, že ide o zlú prácu, naopak, prečítal som ju s chuťou. Ale aj napriek tomu som presvedčený, že by bolo podrobnejšie zaoberanie sa pracovnou činnosťou Bartíka knihe prospelo, minimálne ja som to pred jej otvorením očakával. Kniha tak na jednej strane spĺňa svoju ambíciu, priblížiť život generála Bartíka. Na druhej strane mne osobne chýbalo priblíženie jeho konkrétnej činnosti a jeho pohľadov a názorov na jej vykonávanie, na konkrétne prípady a podobne. Určite aj v prípade Bartíka existujú také reprezentatívne prípady a príklady, keď by to možné bolo.

Matej Medvecký

VOJNOVÁ KRONIKA 1/2012

Vedecký časopis Múzea Slovenského národného povstania

Banská Bystrica 2012, 56 s.

Múzeum Slovenského národného povstania začalo v roku 2012 vydávať odborný recenzovaný časopis s názvom *Vojnová kronika* so zameraním na spoločnosť, politiku, armádu a kultúru. Snahou pracovníkov Múzea SNP je priniesť prostredníctvom ilustrovaného časopisu najnovšie poznatky z rôznych oblastí života v rokoch 1938 – 1945. Časopis je celofarebný a je tlačený na kvalitnom tvrdom papieri. Prvé číslo je primárne zamerané na udalosť roku 1942, ale na jeho stránkach nájdeme aj zaujímavý profil, rozhovor s osobnosťou, či priblíženie histórie prostredníctvom dobových dokumentov pútavou formou.

Na vonkajšej strane obálky je aktuálne zameranie čísla a dobová fotografia k nosnej téme vydania. Vnútorňa stránka obálky nám ponúka prehľad Múzeom SNP vydaných publikácií a čitateľ tu nájde aj recenziu Antona Hruboňa na knihu Michala Šmigela „UPA vo svetle slovenských a českých dokumentov (1945 – 1948)“. Na prvej strane časopisu má miesto editorial,

prostredníctvom ktorého riaditeľ Múzea SNP Stanislav Mičev informuje čitateľa o plánoch vydavateľstva do budúcnosti. Druhá strana prináša obsah aktuálneho čísla doplnený aj o fotografie k danej téme. Na tretej strane už čitateľ nájde štúdiu Jána Hlavinku s názvom „Organizácia deportácií židov zo Slovenska v roku 1942“. Na začiatku vysvetľuje, aká cesta viedla k deportáciám židov zo Slovenska po prijatí Židovského kódexu v septembri 1941. Pokračuje organizačnými a technickými prípravami deportácií a ich začiatkom. Na strane 9 vysvetľuje, ako prebiehala zmena v organizácii deportácií, vo vytváraní tzv. rodinných transportov. Zaoberá sa Ústavným zákonom o vysťahovaní Židov zo dňa 15. mája 1942, k čomu na strane 12 predkladá jeho znenie. Nasleduje záverečné zhrnutie a zoznam odporúčanej literatúry. Štúdiu je obohatená o fotografie pochádzajúce z archívu Múzea SNP. Na strane 14 čitateľ nájde štúdiu Mariána Uhrina s názvom „Výzbroj slovenskej armády v roku 1942“. Autor v nej píše o zavádzaní novej výzbroje do jednotiek na fronte, čo si vyžiadalo aj ich nasadenie do bojov proti Sovietskemu zväzu. Opisuje priebeh modernizácie výzbroje, zoznam a počty žiadaných a dodaných zbraní zo strany Nemecka, pokusy o odpredaje zastaranej výzbroje, za ktoré sa mal nakúpiť nový materiál. Nájdeme tu aj opis použiteľnosti a efektívnosti jednotlivých zbraní. Text dopĺňajú tabuľky, napr. výkaz potreby a úhrady zbraní k 1. 9. 1941, na strane 18 je podrobne spracovaná tabuľka so zoznamom a počtom pechotných zbraní slovenskej armády v zápolí v roku 1942, na strane 21 tabuľka s počtom mínometov, pechotných a protitankových kanónov v zápolí v roku 1942, na strane 24 aj počty delostreleckých zbraní slovenskej armády v zápolí v tom istom roku. V závere je zoznam odporúčanej literatúry. Práca je doplnená fotografiami z archívu Múzea SNP, Vojenského historického archívu v Bratislave, zbierky Pavla Mičianika a zbierky autora. Na strane 28 Tomáš Černák predstavuje profil Miloša Bobockého, muža, ktorého Slováci skôr

poznajú ako majstra Európy v basketbale zo Ženevy 1946, no menej už vedľa o jeho životnom príbehu odbojára a človeka, ktorý sa podieľal na príprave a organizácii Povstania. Text dopĺňajú fotografie z osobného archívu predstaveného. Marek Syrný od strany 32 prináša rozsiahly rozhovor s nositeľkou Radu britského impéria zo Zvolena Ailsou Domanovou. Táto Britka, žijúca už viac ako sedem desaťročí na Slovensku, je niekedy označovaná za neoficiálnu veľvyslankyňu Veľkej Británie na Slovensku a manželka Alexandra Domaňa, ktorý sa zúčastnil bojov o Britániu a pôsobil v 2. Československej paradesantnej brigáde, ktorej velil. Zúčastnil sa povstaleckých bojov na našom území. Po roku 1948 boli spolu s manželkou Ailsou utláčaní politickou mocou. O živote cudzinky v neslobodnom Československu, nenaplnených víziách po roku 1989 a jej plánoch do budúcnosti sa viac čitateľ dozvie v spomínanom článku. Dvojica Michal Schvarc – Marek Syrný nás od strany 39 oboznamuje s atentátom na Reinharda Heydricha, od ktorého uplynulo v roku 2012 už 70 rokov. Na začiatku článku vedú polemiku o tom, že na Slovensku sme túto tému v tichosti obišli, hoci nepochopiteľne, keďže medzi hlavných aktérov atentátu patril Slovák Jozef Gabčík. Nasleduje opis, čo operácii Antropoid predchádzalo a ako bol atentát uskutočnený i následné dôsledky pre celú spoločnosť. Na ďalších stranách je niekoľko vybraných dokumentov z oboch strán vojnovnej barikády. Čitateľ tu nájde písomnosti nemeckých (rišských a protektorátnych) a slovenských úradných miest, prorožimnej tlače, vyhlásenia československej exilovej vlády a články československých a britských periodík. Autori ich zverejnením pomáhajú pochopiť vtedajšiu atmosféru doby a odlišný pohľad rôznorodých subjektov na jednu a tú istú udalosť. Na konci časopisu majú priestor recenzie a udalosti. Anton Hruboň tu publikuje úvahy nad divadelným predstavením „Tiso“. Táto monodráma sa na scéne bratislavského Divadla Aréna hrá už ôsmu sezónu a stále vyvoláva ohlasy. Autor ocenil odvahu tvorcov oživiť

pre diváka jednu z dodnes protichodne vnímaných stránok našej nedávnej minulosti, no zároveň upozornil na viaceré nedotiahnuté technické detaily v diele samotnom. Na tejto strane čitateľ nájde aj správu Lucie Halmovej z konferencie „Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989. Osobnosti známe – neznáme“, ktorá bola v dňoch 22. a 23. mája v Múzeu SNP v Banskej Bystrici. Na vnútornej strane zadnej časti obálky je obrazová prezentácia

artefaktov Jozefa Gabčíka v zbierkach Múzea SNP. Na jej vonkajšej strane je fotografia vojakov Rýchlej divízie na východnom fronte z roku 1942.

Podľa vyjadrení pracovníkov Múzea SNP, časopis začína s polročnou periodicitou, ktorú však chcú rozšíriť na štyri čísla ročne už od roku 2014. Spoluprácu s redakciou potvrdili poprední slovenskí a zahraniční historici.

Rozhodnutie vydávať odborný časopis zameraný na obdobie rokov

1938 – 1945 treba rozhodne privítať a zaželať vydavateľovi, t. j. Múzeu SNP, veľa úspechov pri naplňaní stanovených cieľov. Predpoklady na to určite sú. Pracovníci Múzea SNP sa podujali prinášať odborné články, no zároveň kladú dôraz na to, aby boli pre čitateľa pútavé, a tak pomáhajú popularizovať naše dejiny.

Štefan Balberčák

ARTÚR SOLDÁN

ODSÚDENÍ NA ŠPIONÁŽ

Bratislava 2011, 280 s.

Pred poldruha rokom, koncom roka 2011, uzrela svetlo sveta pozoruhodná publikácia pod názvom *Odsúdení na špionáž*. Pod týmto detektívnym titulkom sa skrýva 15 samostatných príbehov, ktorých spoločným menovateľom je istá špionážna či spravodajská „zápletká“, prípadne nevyriešená záhada z dejín 20. storočia. Toto, nesmierne dynamické storočie, s rýchlym, priam drastickým striedaním protichodných politických režimov, je nevyčerpatelným poľom pre každého autora, ktorý sa podujme o jeho zmapovanie.

Autor knihy Artúr Soldán, neprofesionálny historik, právnik, politik a spisovateľ súčasne, nie je v danej oblasti žiadnym nováčikom, hoci doteraz publikoval zväčša na internete. Už napohľad je zrejme, že neklže po povrchu, ale jeho texty sú výsledkom dlhodobého štúdia prameňov a literatúry. Neostáva obmedzený len na slovenský či československý priestor, ale má širší rozhľad i tematický záber. Fundovane sa dotýka závažných medzinárodných káz svetovej politiky ale i česko-slovenských dejín. Naznačujú to už názvy jednotlivých štúdií. Uvedme aspoň pár z nich, napr. Kto zavraždil Olofa Palmeho, Rozpad Sovietskeho zväzu – hra o slovíčka?, Prečo zahynul Vladimír Clementis, Tito verzus Stalin, Platba za krv – príbeh o československom zlate, Prečo zlyhal Abwehr vo Veľkej Británii či Ferdinand Ďurčanský – sovietsky špión?

Čitateľskú atraktivnosť, okrem samotných tém, zvyšuje aj autorov pútavý a živý jazyk a osobné zaniehanie, ktoré z knihy presakuje. Nemôžem sa ubrániť dojmu, že toto je aj dôsledkom faktu, že autor (1976) patrí ku generácii, ktorá žila na prelome významných historických epoch. Komunistické impérium, jeho režimy i pády si príslušníci tejto generácie pamätajú z detských či mladíckych rokov. Informačnú explóziu a netušené bádateľské možnosti dneška zas akoby chceli využiť na dôkladné spoznanie fenoménov, ktoré si pamätajú ešte z detstva.

Jedným z najvýraznejších fenoménov nedávno zašlej doby je existencia Sovietskeho zväzu – svetovej super-

veľmoci, štátu, ktorý pokrýval šestinú sveta a o ktorom ešte v 80. rokoch sotvakto predpokladal, že zanikne. Práve téma dezintegrácie ZSSR je námetom druhého príbehu knihy, pri ktorom sa pristavíme.

Vraciame sa do rokov 1990/1991. V roku 1990 bol zvolený M. S. Gorbačov za historicky prvého prezidenta ZSSR. V ZSSR sa 17. marca 1991 (v 9 z 15 zväzových republík) uskutočnilo referendum s jedinou otázkou – či si občania želajú zachovať zreformovaný Sovietsky zväz. V štáte, známom kedysi despotickým režimom, sa konal najvýraznejší prostriedok slobodnej vôle – plebiscit, teda inštitút, za ktorým dodnes nostalgicky narieka mnoho stúpcov zaniknutého Československa. Napriek jednoznačnému výsledku – účasť 80 %, pričom obyvateľstvo 9 republík (76,4 %) sa vyslovilo za zotrvanie ZSSR – hlasovanie nič nevyriešilo. V júni 1991 získala vlastného prezidenta Ruská federácia – Borisa Jeľcina. Bol hlavným odporcom Gorbačova, ktorý presadzoval pokračovanie existencie ZSSR. Témou dňa bola nová zväzová zmluva medzi Gorbačovom a predstaviteľmi deviatich zväzových republík. Rokovania smerovali k vytvoreniu nového, voľnejšieho zväzku a dátum podpisu novej zväzovej zmluvy bol stanovený na 20. augusta 1991. Deň predtým, 19. augusta 1991, však Moskvu i celý svet prekvapil tzv. trojdňový prevrat. Na jeho čele stál tzv. Štátny výbor pre mimoriadny stav v ZSSR, zložený z niekoľkých politikov a generálov.

Autor pri tejto príležitosti uvažuje o skutočnom pozadí akcie, ktorá v povedomí Európanov dodnes rezonuje ako neúspešný puč konzervatívneho krídla sovietskych funkcionárov a generálov. Členovia Výboru dňa 19. augusta 1991 vyhlásili na pol roka výnimочný stav a súčasne oznámili, že Gorbačov je nespôsobilý zastávať svoju funkciu, následkom čoho ju preberá viceprezident Genadij Janajev.

Autor knihy však celú akciu označuje ako tragikomický nápad sovietskych generálov, ktorí porušili základné zásady organizácie prevratov. Svojich hlavných oponentov neinternovali, neizolovali, ani im nijako inak nezabránili vo voľnom pohybe či v telefonickom spojení. Autor sa preto domnieva, že skôr ako o prevrat šlo o jeho paródiu. Zatkutý nebol ani hlavný odporca existencie ZSSR Boris Jeľcin. Naopak, ešte v ten deň vystúpil pred budovou parlamentu (Bielym domom) na jeden z tankov a za nadšeného potlesku demonštrantov prečítal svoj prejav, ktorým odsudzoval prevrat. Práve obraz „hrdinského“ Jeľcina, ktorý sa postavil voči tankom sa zapísal do povedomia mnohých ľudí. Obraz živený mediálnou propagandou mal jasné kontúry: na jednej strane dobrý, prozápadný – ergo

demokratický – Jeľcin, na druhej strane zlí konzervatívci, generáli, symbolizujúci zašlé časy ZSSR.

Chaotickú situáciu každopádne využil Jeľcin. Vydal výnos, ktorým postavil Výbor mimo zákon a všetky ozbrojené orgány na území Ruska podriadil príkazom prezidenta Ruskej federácie, rozpustil KSSZ. Podľa vzoru Ruska sa začali osamostatňovať aj ďalšie republiky, predovšetkým Ukrajina. Tá sa so svojimi takmer 2000 jadrovými hlaviciami stala na krátky čas treťou najväčšou jadrovou mocnosťou sveta. Formálne bol rozpad ZSSR zavŕšený podpísaním dohody predstaviteľov Ruska, Ukrajiny a Bieloruska o založení Spoločenstva nezávislých štátov dňa 8. decembra 1991. Tento dokument vošiel do histórie ako Belovežská dohoda.

Autor naznačuje, komu mohol úplný zánik ZSSR – no najmä následný chaos, ktorý tam vznikol – vyhovovať. Cituje slová šéfa CIA Roberta Gatesa z roku 1992, keď povedal, že USA si boli dobre vedomé toho, že ZSSR sa nepoloží zvonka na základe ekonomickeho tlaku, „ale bolo treba, aby bomba vybuchla znútra – oným výbuchom bol práve augustový prevrat“, ako aj slová Georga Busha st., ktorý, označil zlyhanie Výboru za „naše víťazstvo, za

víťazstvo CIA“. Autor tiež dodáva, že neskôr vyšlo najavo, že práve CIA po celý čas „prevratu“ dodávala Jeľcinovi informácie, ktoré získala v rôznych orgánoch ZSSR, vrátane armády. Takto mal Jeľcin detailné informácie nielen o aktuálnom dianí, ale aj o chystaných krokoch štátnych orgánov. Aj na základe týchto skutočností autor usudzuje, že „postáv bolo mnoho, ale zákulisný režisér zrejme sídlil mimo vtedajšieho územia ríše Sovietov“ (s. 43).

V tejto súvislosti neprekvapí, že aj právne spečatenie zániku ZSSR v decembri 1991 Belovežskou dohodou jeho signatári najprv oznámili americkému prezidentovi Bushovi, až potom prezidentovi ZSSR Gorbačovovi. Ten následnou rezignáciou vošiel do histórie nielen ako prvý, ale súčasne i ako posledný sovietsky prezident.

Bez ohľadu na to, či sa s autorovým videním – a interpretáciou – tejto a ďalších historických udalostí stotožníme alebo nie, treba len privítať, že čitatelia dostávajú do rúk knihu, ktorá núti k rozmyšľaniu. Dvojnásobne, ak sa tak deje v čase, keď médiá rezignovali na objektívne informovanie a stali sa nástrojom masovej manipulácie...

Martin Lacko

VÝSTAVA VÍŤAZNÝ FEBRUÁR V TRNAVE

Vo februári tohto roku uplynulo 65 rokov od udalostí februára 1948, keď sa začala nová, nedemokratická etapa československých dejín – nástup komunizmu. ÚPN preto v spolupráci s katedrou histórie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave nainštaloval vo februári 2013 v priestoroch univerzity výstavu, ktorá znázorňuje a približuje túto historickú etapu našich dejín. Podujatie sa tešilo veľkému záujmu nielen z radov študentov, ale aj pedagógov a Trnavčanov a prispelo k poznaniu našich najnovších dejín, ale aj k prezentácii činnosti ÚPN. Súčasťou podujatia bola diskusia s autorom výstavy P. Sokolovičom.

Výstava Víťazný február na akademickej pôde UCM v Trnave (Foto: Peter Čeliga)

ÚPN NAVŠTÍVIL VELVYSLANEC IRACKEJ REPUBLIKY

V utorok 19. marca 2013 navštívil Ústav pamäti národa veľvyslanec Irackej republiky na Slovensku Matheel Dhayif Majeed Al-Sabti so sprievodom. Hostí privítal predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák, ktorý na úvod predstavil úlohy a aktivity ústavu. Taktiež hovoril o skúsenostiach Slovenska s to-

talitnými režimami. Ocenil pokrok, ktorý v poslednom období dosiahol Irak na ceste k demokratizácii, ako aj záujem irackej strany o spoluprácu s ÚPN. Iracký veľvyslanec priblížil pohnuté dejiny Iraku a jeho skúsenosti s režimom Saddáma Husajna. Partneri následne hovorili o možnostiach vzájomnej spolupráce do budúcnosti. Iracká strana navrhla usporiadať v Bratislave v roku 2013 seminár a výstavu

fotografií zobrazujúcich perzekúcie v Iraku a v komunistickom Československu. Ústav pamäti národa irackej strane ponúkol výstavu „Prísne tajné!“, ktorá je spracovaná aj v anglickom jazyku a prezentuje komplexný pohľad na dejiny Štátnej bezpečnosti na Slovensku do roku 1989. Uvedené podujatia umožňujú porovnanie podmienok totalitných režimov v Iraku a na Slovensku.

Veľvyslanec Irackej republiky na Slovensku Matheel Dhayif Majeed Al-Sabti (v strede) so sprievodom (Foto: Branislav Kinčok)

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA SI SVIEČKOVÚ MANIFESTÁCIU PRIPOMENUL AJ V REGIÓNOCH

V dňoch 21. marca v Mestskej knižnici v Topolčanoch, 9. apríla v kine Úsvit v Hlohovci a 10. apríla 2013 v kongresovej hale hotela Piešťany v Piešťanoch premietol ÚPN dokument Sviečková manifestácia alebo Bratislavský Veľký

piatok v rámci pripomienky 25. výročia tejto udalosti.

Premietanie dokumentu bolo spojené s odbornou prednáškou Mariána Gulu, pracovníka ÚPN a s besedou s účastníkmi Sviečkovej manifestácie v roku 1988, ktorí boli v tom čase prenasledovaní mocenskými orgánmi komunistického režimu vrátane justičných orgánov. V Topolčanoch podal svedectvo o svojej perzekúcii Stanislav

Kopček, v Hlohovci a v Piešťanoch Ludmila Heribanová-Tollarovičová.

V budúcnosti bude úlohou ÚPN pripomínať predovšetkým mladej generácii toto (dnes už) historické hromadné vystúpenie slovenských kresťanov i občanov, ktorí sa v tom čase angažovali za dodržiavanie ľudských práv a zaznamenať svedectvá účastníkov tohto násilne potlačeného pokojného vystúpenia veriacich.

DISKUSNÝ VEČER O POHOTOVOSTNÝCH ODDIELOCH HG

Ústav pamäti národa v rámci cyklu Diskusné večery ÚPN zorganizoval 21. marca 2013 besedu o Pohotovostných oddieloch Hlinkovej gardy. Diskutovali na nej PhDr. Peter Sokolovič, PhD. z Ústavu pamäti národa a Mgr. Anton Hruboň z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. V diskusii sa obaja pokúsili bližšie priblížiť problematiku formovania, činnosti a organizačnej štruktúry jednej z najznámejších organizácií moderných slovenských dejín. Potešujúci je tiež záujem z radov publika, ktoré svojimi otázkami a upresneniami dokázalo, že slovenské dejiny 20. storočia sú ešte stále plné neprebádaných udalostí a reálií.

O POHG diskutovali Anton Hruboň a Peter Sokolovič (Foto: Branislav Kinčok)

PIETNA SPOMIENKA V PETRŽALKE

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák sa spolu s riaditeľom sekcie vedeckého výskumu Ondrejom Podolcom zúčastnil 24. marca 2013 na spomienkovom podujatí na cintoríne v Petržalke, ktoré bolo venované tragickým udalostiam spojeným s pracovným táborom na území Petržalky a pamiatke maďarských židovských robotníkov zmasakrovaných v závere 2. svetovej vojny. Podujatie sa uskutočnilo za prítomnosti rakúskeho a izraelského veľvyslanca, zástupcu nemeckého veľvyslanectva na Slovensku, ako aj ďalších významných hostí zo Slovenska i zahraničia.

Pamätník na cintoríne v Petržalke pripomína nasadenie maďarských Židov pri stavbe tzv. Juhovýchodného valu pozdĺž hranice Maďarska a Nemeckej ríše, na území ktorej sa v tom čase Petržalka nachádzala. Evakuáciu tamojšieho tábora nútenej práce, ktorú koncom marca 1945 nariadili nemecké orgány, sprevádzalo vraždenie zajatcov. Pamätník na cintoríne v Petržalke pripomína miesto, kde boli v povojnovom období odkryté masové hroby so 460 telami obetí tohto zločinu.

Pamätník na cintoríne v Petržalke (Foto: ÚPN)

**PREZIDENT SR PRIJAL PREDSEDU
SPRÁVNEJ RADY ÚPN**

Prezident SR Ivan Gašparovič prijal 5. apríla 2013 predsedu Správnej rady ÚPN. Ondrej Krajňák prezidentovi predstavil svoju víziu práce a priorit ústavu do budúcnosti. Prezident SR vyjadril presvedčenie, že ÚPN bude pokračovať v mapovaní našej totalitnej minulosti a že sa bude zodpovedne venovať aj odhaľovaniu napáchaných krívd. Predseda Správnej rady ÚPN O. Krajňák Ivana Gašparoviča ubezpečil, že ústav bude dôsledne plniť všetky úlohy, ktoré mu vyplývajú zo zákona. Vyjadril taktiež snahu spraviť z Ústavu pamäti národa inštitúciu, ktorá bude okrem pamäte aj svedomím národa. Prezident SR Ivan Gašparovič predsedovi Správnej rady ÚPN zaželel pri naplňaní tohto zámeru mnoho úspechov.

Prezident SR Ivan Gašparovič v rozhovore s predsedom Správnej rady ÚPN Ondrejom Krajňákom (Foto: Kancelária prezidenta SR)

**ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA
PODPÍSAJ ZMLUVU
O SPOLUPRÁCI S INŠTITÚTOM
LUDWIGA BOLTZMANNNA**

V prítomnosti veľvyslanca Rakúskej spolkovej republiky na Slovensku Markusa Wuketicha bola v rezidencii veľvyslanectva v Bratislave 30. apríla 2013 podpísaná Zmluva o spolupráci medzi Ústavom pamäti národa a rakúskym Inštitútom Ludwiga Boltzmannna pre výskum následkov vojen. Podpísali ju predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák s rakúskym partnerom Stefanom Karnerom. Zmluva umožňuje obom inštitúciám vzájomnú spoluprácu, prístup k dokumentom či výsledkom výskumov, ale aj spoločné aktivity, akými sú výskumné programy a projekty, semináre, konferencie, školenia a stáže, či výchovné podujatia a spolupráca pri vydávaní historických prác a dokumentov. Výmena skúseností a poznatkov pomôže obom stranám pokročiť ďalej vo svojich výskumoch a obohatiť ich o skutočnosti, ktoré boli dlho zahalené tajomstvom a dotýkali sa životov a osudov mnohých jednotlivcov v oboch krajinách.

Stefan Karner a Ondrej Krajňák pri podpise zmluvy o spolupráci (Foto: ÚPN)

ÚPN zverejnil štruktúru a príslušníkov ŠTB v Stredoslovenskom kraji

Na tlačovej konferencii Ústavu pamäti národa dňa 21. mája 2013 boli zverejnené mená 504 príslušníkov útvarov Správy ŠtB – Krajského úradu ZVŠ v Banskej Bystrici; vrátane zachytenia organizačných zmien v rokoch 1966, 1971 – 1974. Zástupcov médií informovali predseda Správej rady ÚPN Ondrej Kopylak, riaditeľ sekcie dokumentácie Ľubomír Morbacher a odborný pracovník Daniel Hádčo. Súčasťou prezentácie boli aj konkrétny príklady perzekcie občanov príslušného ŠtB. Predseda Správej rady ÚPN sa v závere tlačovej konferencie venoval aj uplynulému obdobiu od svojho nástupu do funkcie a informoval prítomných o konkrétnych krokoch. Hlavné úsilie bolo v záujme realizácie svojej vize národa a fungovania systému, ako aj plnenia jeho poslania v oblasti zachovania živej pamäti národa pre súčasnosť, ako aj budúce generácie občanov Slovenska. Zverejnenie príslušníkov ŠtB pôsobiacich na teritóriu Stredoslovenského kraja sa dobrovoľne podieľali na „boji s vonkajším i vnútorným nepriateľom“. Pre udržanie mocenského monopolu KSC súdiali, sledovali, odpočúvali a perzekvovali skupiny obyvateľov, ktoré komunistický režim považoval za svojich nepriateľov. Išlo najmä o duchovných a veriacich náboženských sietí, ale tiež o príslušníkov náboženských sietí. Po nástupe normalizácie sa pozornosť sústredila okrem toho najmä na exponovtov triz, prácnice it j ľudí vylúčených z KSC po roku 1968, umelcov, spisovateľov, vedcov.

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA ZVEREJNIL ĎALŠIE MENÁ PRÍSLUŠNÍKOV ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI

Ústav pamäti národa zverejnil na svojej internetovej stránke mená 504 príslušníkov útvarov Správy ŠtB Krajskej správy ZNB v Banskej Bystrici, ktorí v rokoch 1966 až 1974 pôsobili v Stredoslovenskom kraji. Zverejnení príslušníci sa dobrovoľne podieľali na „boji s vonkajším i vnútorným nepriateľom“. Evidovali, sledovali, odpočúvali a perzekvovali skupiny obyvateľov, ktoré komunistický režim považoval za svojich nepriateľov. Išlo najmä o duchovných a veriacich predovšetkým katolíckej cirkvi, ale tiež o príslušníkov náboženských sietí, napríklad Svedkov Jehovových.

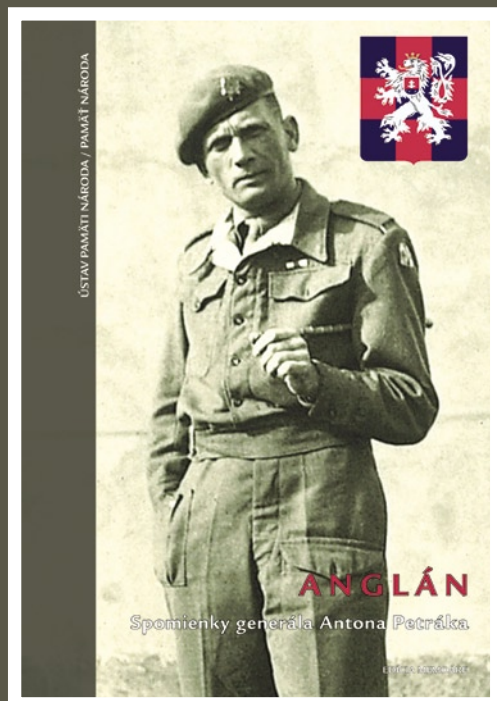
Po nástupe normalizácie sa pozornosť sústredila aj na spisovateľov, vedcov, novinárov, umelcov, vysokoškolákov a rozširovateľov ilegálnej tlače. Príslušníci ŠtB zastrašovali a umlčovali aj tých, ktorí nesúhlasili s okupáciou Československa v roku 1968, sústredili sa však aj na mládež.

V 70. rokoch zakročili napríklad proti rozmáhajúcemu sa tramskému hnutiu.

Zverejnené informácie sú určené napríklad občanom zo stredného Slovenska, ktorí sa stali obeťami perzekúcií ŠtB. Informácie im môžu pomôcť v poznaní systému a mien konkrétnych príslušníkov ŠtB. Tým sa však práca Ústavu pamäti národa na rekonštrukcii personálnej štruktúry Štátnej bezpečnosti nekončí. Dlhodobým cieľom ÚPN je sprístupniť verejnosti štruktúru a úplné personálne obsadenie všetkých teritoriálnych útvarov ŠtB na Slovensku.

Viac informácií nájdete na našej internetovej stránke
www.upn.sk

NOVÁ KNIHA ÚPN

Ústav pamäti národa
Bratislava 2012
ISBN 978-80-89335-59-6

ANGLÁN **Spomienky generála Antona Petráka**

Anton Petrák

Publikácia Ústavu pamäti národa „Anglán“ prináša autentické spomienky generálmajora vo výslužbe Ing. Antona Petráka (1912 – 2009), československého vlastenca, nezlomného bojovníka za slobodu a demokraciu, ktorého za jeho postoje komunistický režim kruto prenasledoval a väznil. Od roku 1935 bol Anton Petrák dôstojníkom čs. armády. Ako príslušník bratislavskej posádky bol svedkom búrlivých udalostí rokov 1938 – 1939 vyvrcholiacich zánikom Československa. Po jeho zániku musel ako väčšina dôstojníkov českej národnosti opustiť Slovensko. Kniha je však nielen spomienkou na tieto prelomové udalosti českých a slovenských dejín, ale aj na jeho vstup do zahraničného odboja v roku 1940. Je významným svedectvom o jeho formovaní, ale aj o priamych bojových udalostiach. Nevyhol sa v nej ani svojim povojnovým osudom. Po nástupe komunistického režimu vo februári 1948 sa stal obeťou dvoch vykonštruovaných súdnych procesov. Úplnej morálnej, spoločenskej a vojenskej rehabilitácie sa dočkal až po novembri 1989. K atraktivite knihy prispieva aj bohatá obrazová príloha.